

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**1938 YILI TÜRK BASININDA
CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK VE TÜRK İNKILABI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Can KEKLİK
2901930264**

Tez Danışmanı: Öğr. Gör. Dr. Serkan TUNA

İSTANBUL 2008

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**1938 YILI TÜRK BASININDA
CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK VE TÜRK İNKILABI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Can KEKLİK
2901930264**

İSTANBUL 2008

TEZ ONAY SAYFASI

DÜZELTME METNİ

1. Tez, ilk planındaki gibi üç ana bölüm halindedir.
2. Özet bölümü yeniden yazılmıştır.
3. Birinci ana bölüm, bir alt-bölüm eklenerek, altı alt-bölüm halinde yeniden düzenlenmiştir.
4. Birinci ana bölümün “Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamları ve Temsilcileriyle Görüşmeleri ve Telgraf Teatileri” başlıklı ikinci alt- bölümü, altı alt başlıkta yeniden düzenlenmiştir.
5. Birinci ana bölümün teze yeni eklenen “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilişi, Atatürk’ün Naşının Ankara Etnografya Müzesi’ne Kaldırılışı ve Vasiyetnamesi” adlı son alt-bölümü iki alt başlık halinde düzenlenmiştir.
6. İkinci ana bölümün “Eğitim ve Öğretim Alanında Türk İnkılabı” adlı birinci alt-bölümü üç alt başlıkta yeniden düzenlenmiştir.
7. İkinci ana bölümün “ Sanat Alanında Türk İnkılabı” adlı ikinci alt-bölümü üç alt başlıkta yeniden düzenlenmiştir.
8. İkinci ana bölümün “Ekonomi Alanında Türk İnkılabı” adlı dördüncü alt-bölümü eklemelerle zenginleştirilerek yedi alt başlıkta yeniden düzenlenmiştir.
9. Tezin ikinci ana bölümdeki “Dersim Sorunu” başlıklı alt-bölüm çıkarılmıştır.
10. Üçüncü ana bölümün “ Hatay Sorunu ve Fransa ile İlişkiler” adlı dördüncü alt bölümü temel ve ikinci el kaynaklarla genişletilmiştir.
11. Tezin birinci ana bölümü zenginleştirilirken, Atatürk’ün yaşamındaki olaylara yakından tanık olmuş kişilerin yazdığı temel kaynaklara baş vurulmuştur.
12. Gazetelerden Son Posta, Ulus ve Akşam’ın sonradan eklenen çeşitli sayılarından tezin içeriğini geliştirici yönde faydalanılmıştır.
13. Tezin içeriğini zenginleştirici yeni ikinci el kaynaklardan istifade edilmiştir.
14. Tezin bütünündeki yazım ve dilbilgisi hataları düzeltilmiştir.
15. Tezin Sonuç bölümü yeniden yazılmıştır.
16. Düzeltmelerle ilgili olarak teze eklenen kaynaklar şunlardır:

1. Gazeteler

Akşam (Ocak-Nisan, Kasım, Aralık)
Son Posta (Temmuz, Ağustos, Kasım)
Ulus (Mayıs-Ekim)

2. Kitaplar

1. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Der.: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007.

2. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı (1936)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

3. **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

4. Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

5. **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri, (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair**, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

6. **Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Der.: Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

7. Eser Tutel, **Gemiler...Süvariler...İskeleler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

8. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 1968.

9. Gültekin Elibal, **Atatürk ve Resim Heykel**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

10. H. Prost, **İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor (25.10.1937)**, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1938.

11. İsmet İnönü, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.

12. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

13. Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

14. Seçil Karal Akgün, **Selanik'teki Ev**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

15. Sezer Tansuğ, **Resim Sanatının Tarihi**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992.

16. **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, Ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2008.

17. Veli Sevin, **Başlangıçtan Perslere Kadar: Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

18. Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

3. Makaleler

“19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”, **Ülkü**, Cilt 11, Sayı 64, Haziran 1938, s.358.

Ahmet Halaçoğlu, “Hatay’ın Anavatan’a Katılmasında Dörtyol’un yeri ve Önemi”, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s.3-14.

A. Ş. Esmir, “ Devlet Reisi İnönü”, **Ulus**, 14 Kasım 1938, s.3.

Kemal Ünal, “1938 Devlet Bütçesi”, **Ülkü**, Cilt 11, Sayı: 65, Temmuz 1938, s.455-458.

Nusret Sefa Coşkun, “Büyük Milli Kahraman Nereye Gömülmeli? ”, **Son Posta**, 15 kasım 1938, s.7.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “1938 YILI TÜRK BASININDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK İNKILABI” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Can KEKLİK

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

TEZLERİN ÇOĞALTILMASI İÇİN İZİN BELGESİ

ÖZET

Tez çalışmamızın temelini oluşturan 1938 yılı, özellikle siyasal bakımdan II. Dünya Savaşı'nın hazırlayıcısı olan sıcak çatışmalarla doludur. Türkiye, tarafsızlık dış politikasını koruyarak, çevresindeki ülkelerle daha önce kurduğu iş birliğini kuvvetlendirmiş, kararlı tutumu sayesinde siyasi dengeleri de hesaba katarak Hatay Sorununu çözümlenmiştir. İçeride ise ekonomi, imar ve eğitim alanlarındaki planlı çalışmalar devam etmiştir. O dönem Türkiye ekonomisinin kendi içindeki ticaret, ziraat, finansman, maden ve sanayi gibi üretim alanları arasında, her biri diğerinin ihtiyacını karşılayacak şekilde olumlu bir eklemlenme süreci de yaşanmaktaydı. Türk insanı, bu çabalar içinde yurdunun doğal kaynaklarını tanıma ve ihtiyaçları için kullanabilme yeterliliği kazanıyordu. Kültürel alanda yapılandırılan kurumlar, bir taraftan bu görevi sürdürürken, diğer taraftan ulusal geçmişi anlamaya ve estetik beğeniyi zenginleştirmeye yönelik görevlerini de ihmal etmemişlerdir. Dönemin Türk basını, bunca olayın haberi ve yorumuyla uğraşarak, ağır bir yükü sırtlanmıştı. Sosyal yaşamda sürekli bir dinamizmi sağlayan inkılapları anlamak, önem ve hedeflerini basit bir dille halka anlatmak, hayata ilişkin örnek teşkil edebilecek tutumları yakalayabilmek, Türk basınının belki de en kutsal görevleri arasındaydı.

ABSTRACT

Underlying our thesis study, the year 1938 is full of close combats, which, particularly in the political sense, are preparative to the II. World War. Maintaining her foreign policy of neutralism, Turkey strengthened the collaboration she had formerly established with the surrounding countries, and thanks to her determined attitude, worked the Hatay Problem out, taking into account the political balances as well. Domestically, planned Studies on economics, reconstruction, and education have proceeded. In that period, a positive process of articulation was being experienced among the production fields of Turkey's economy such as commerce, agriculture, financing, mining and industry, in a way that each could meet the other's needs. Turkish citizen, within these efforts, was acquiring an adequacy to get to know the natural resources of his own land, and to be able to use them for his needs. While on one hand the institutions, which were structured in the cultural area, pursued this duty, on the other hand they did not disregard their tasks directed to understand the national past, and to enrich the aesthetic taste. Coping with the item and comment of this much of events, The Turkish press of the period had taken on its back heavy burden. It was perhaps among the holiest tasks of the Turkish press to understand the revolutions, which provided a persistent dynamism in social life, to explain their importance and targets to the public in plain Language, to be able capture the attitudes which could have set good examples pertaining to life.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÖNSÖZ.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

1938 YILI TÜRK BASININDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

1.1. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN YURT İÇİ GEZİLERİ.....	8
1.2. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN YABANCI DEVLET ADAMLARI ve TEMSİLCİLERİ İLE GÖRÜŞMELERİ VE TELGRAF TEATİLERİ.....	26
1.2.1. Yeni Yıl ve Evlilik ile İlgili Telgraf Teatileri.....	26
1.2.2. Doğum ve Doğum Yıldönümleri İle İlgili Telgraf Teatileri.....	29
1.2.3. Tahta Çıkışla İlgili Telgraf Teatileri.....	34
1.2.4. Ölüm ve Doğal Afetlerle İlgili Telgraf Teatileri.....	36
1.2.5. Milli Bayramlarla İlgili Telgraf Teatileri.....	39
1.2.6. Türkiye ile Komşu Devletler Arasındaki İlişkilere Yönelik Telgraf Teatileri ve Yabancı Devlet Temsilcilerinin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü Ziyaretleri.....	43
1.3. SOSYAL ve KÜLTÜREL YAŞAMDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK.....	47
1.4. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI, HASTALIĞININ TEDAVİSİ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR ve VEFATI.....	64
1.5. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATININ YABANCI BASINDAKİ AKİSLERİ.....	77
1.6. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLİŞİ, ATATÜRK'ÜN NAAŞININ ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİNE KALDIRILIŞI ve VASIYETNAMESİ.....	79
1.6.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilişi ve Kabinedeki Değişiklikler.....	79

1.6.2. Atatürk'ün Cenazesi İle İlgili Yapılan İşlemler, Milli Cenaze Töreni ve Atatürk'ün Vasiyetnamesinin Açılışı	88
--	----

II. BÖLÜM

1938 YILI TÜRK BASININDA TÜRK İNKILABI

2.1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM ALANINDA TÜRK İNKILABI.....	105
2.1.1. İlkokul, Ortaokul ve Liseler	105
2.1.2. Halk Eğitimi	113
2.1.3. Üniversiteler	118
2.2. SANAT ALANINDA TÜRK İNKILABI.....	123
2.2.1. Onarım, Restorasyon ve Koruma Faaliyetleri.....	123
2.2.2. Resim, Heykel ve Abideler	126
2.2.3. Arkeoloji	133
2.3. HUKUK ALANINDA TÜRK İNKILABI.....	138
2.4. EKONOMİ ALANINDA TÜRK İNKILABI	146
2.4.1. 1938 Yılı Bütçesi.....	146
2.4.2. Ziraat Alanındaki Faaliyetler	152
2.4.3. Temel İhtiyaç Maddelerinin Ucuzlatılması Çalışmaları, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın Ankara'ya Nakli Kararı ve Perakende Satışlarda Pazarlığın Kaldırılması	159
2.4.4. Denizcilik Alanındaki Faaliyetler	163
2.4.5. Sanayi ve Madencilik	169
2.4.6. Dış Ticaret	175
2.4.7. Bayındırlık ve İmar İşleri	178

III. BÖLÜM

1938 YILI TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA

3.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SÜRECİN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI.....	194
3.2. İSPANYOL İÇ SAVAŞI'NIN TÜRK BASININDAKİ YANKILARI ...	198
3.3. BALKAN ANTANTI ve SADABAT PAKTI	201
3.4. HATAY SORUNU ve FRANSA İLE İLİŞKİLER.....	207
3.5. İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER	221
3.6. SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER	223
3.7. NAZİ ALMANYASI İLE İLİŞKİLER	225

	<u>Sayfa No</u>
3.8. İTALYA’NIN AKDENİZ’DE EGEMENLİK POLİTİKASI ve İLİŞKİLER.....	229
SONUÇ	232
KAYNAKÇA	235

ÖNSÖZ

1938 yılında Türkiye’de yayımlanmış olan gazeteleri geniş bir yelpazede incelemeye özen gösterdiğimiz tezin üç temel konusundan birincisini Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, ikincisini sosyal ve kültürel formasyonda gerçekleştirilen dönüşümler, üçüncüsünü ise Dış ilişkiler oluşturmaktadır. 1938 yılı, Atatürk’ün hastalığı ve vefatı gibi önemli olayları barındırdığından dolayı birinci, imar faaliyetlerindeki yoğunlaşmadan dolayı da ikinci bölümler üçüncü bölüme nazaran daha geniş kapsamlı ele alınmışlardır. İncelediğimiz gazeteler, Cumhuriyet, Son Posta, Ulus ve Akşam gazeteleridir. Tezin kapsamında bulunan konularla ilgili birinci ve ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Tez konumun belirlenmesinde, görüş ve önerileriyle katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel’e, çalışmamda cesaret verici telkinleriyle, anlayış ve sabırla danışmanlığımı yapan Öğr. Gör. Dr. Serkan Tuna’ya ve diğer hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca bu tezi yazarken maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2008

Can KEKLİK

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1: 1938 Yılı Devlet Gelirleri Bütçesi	147
Tablo 2: 1938 Yılı Devlet Giderleri Bütçesi	150

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen rapor
b.k.z.	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fıkrası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MC	: Milletler Cemiyeti
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Prof.	: Profesör
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyet
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de İzzet Paşa Hükümeti Mondros Silah Bırakışması'nı imzalarken, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na Mustafa Kemal Paşa getirilmiş, fakat iş işten geçmişti. Sonuçları askeri, siyasi ve ekonomik yönden tam bir teslimiyet anlamına gelen Mondros Silah Bırakışması'nın özellikle 7. ve 24. maddeleri, Anadolu Türkleri için hiçbir manevra alanı tanımıyordu. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca, işgalcilerin güvенеbilecekleri dayanaklar olan eski iktidar ile Manda ve himayeyi kabule hazır olan unsurlar, Mustafa Kemal öncülüğünde yürütülen mücadeleyi önce yanılmaya çalışmış, sonra karşısına dikilerek çeşitli zorluklara yol açmıştı.¹ Buna rağmen Mustafa Kemal'in askeri dehası ve yılmak bilmeyen kararlı kişiliği silah arkadaşları ile Türk milletindeki cesareti daha da arttırarak, mücadeleyi zafere taşımıştır.²

Kayıtsız şartsız teslimiyet anlamına gelen Mondros Silah Bırakışması'ndan, Türkiye'nin bağımsızlığının ifadesi olan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasına ulaşmak, her ulusun başaracağı ve kolaylıkla kavuşabileceği bir zafer değildir. Bunu daha iyi anlayabilmek için o günün çetin koşullarını çok iyi bilmek gerekir.³ Türk milletinin aşması gereken zorluklar bu kadarla kalmıyordu. Millet, ilk vazifesini başarıyla tamamlamıştı. Ancak, askeri zaferi kazanmak kadar siyasal zaferi de kazanmak önemliydi. Bağımsızlığı kalıcılaştırabilmenin yolu bu zaferin de kazanılmasından geçmekteydi. İtilaf devletleri tarafından hiçbir temsil gücü bulunmadığı halde, sırf ülke içinde bir iktidar ikiliği yaratabilmek için İstanbul Hükümeti'nin de Lozan Barış Konferansı'na davet edilmesi saltanatın sonunu getiriyordu. Saltanat, 1 Kasım 1922'de halifelik makamından ayrılarak kaldırılmıştır.⁴ Bu olay, Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923'ten itibaren siyasal devrime çıkan en önemli başlangıç basamağıdır. Köklerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden, gücünü ise halktan

---

¹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2005, s.69-72.

² Hazma Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, MEB yayınları, İstanbul, 1982, s.123-128.

³ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Basım, İstanbul 2003, s.212-213.

⁴ Gencer- Özel, **a.g.e.**, s.205-209.

alan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşu, Türk siyasal hayatında kitlesel bir demokratik katılım yaratmıştır. Türk toplumunun ilerleyişini geriye çevirmeye çalışan, milli egemenliğin hilafet ve saltanat gibi artık tarihi işlevlerini yitirmiş olan kurumlarla paylaşılması düşüncesini öne süren gruplarla mücadele de pek kolay gerçekleştirilmemişti.⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, temel perspektif ile inkılapların önemini halka anlatılması ve sosyal hayatın her alanında işleyecek gerçek bir demokratik tutumun kazandırılması yolundaki çabaları büyük olmuştur. 3 Mart 1924'te başta halifelik olmak üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile Şeriye ve Evkaf vekaletlerinin kaldırılmasının ardından Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü laiklik ilkesi doğrultusunda atılan önemli bir adımdır.⁶

Savaş koşullarından barışa geçen Türkiye için, geniş kapsamlı ve yeni bir anayasa gerekiyordu. Çünkü önemli inkılaplar yapılmış, devletin siyasi yapısında önemli değişiklikler olmuştu. 105 maddeden oluşan yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (anayasa) 20 Nisan 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Anayasada cumhuriyet bir devlet şekli olarak ifade ediliyor, bunu destekleyici olarak ta, bu maddenin değiştirilemeyeceği, değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceği hükmü konuluyordu. 1924 Anayasası da, 1921 Anayasası gibi kuvvetler birliğine göre hazırlanmış, meclisin üstünlüğü ilkesini esas almıştı. Bu niteliğiyle de çağdaşlaşma mücadelesinin kararlılıkla sürdürülebilmesinde önemli bir rol oynamış, adeta inkılapçı dönemin bir atılım belgesi olmuştur. Aynı zamanda Türk İnkılabı'nın hukuki temellerini oluşturuyor ve ona bir meşruluk belgesi de kazandırıyor.⁷

1924 yılının Temmuz ayı ortalarında Avrupa'dan dönen Rauf Bey, İzmir'de görüştüğü bazı arkadaşlarıyla bir muhalefet partisi girişiminde bulunuyordu. Daha sonra muhalif gruptan kişilerin de katılımıyla bir çekirdek kadro oluşturuldu. Bu kadro, 17 Kasım 1924 tarihinde

---

⁵ Yılmaz Gülcan-Erkan Şenşekerci, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: Kuruluş Dönemi (1923-1950)**, 2. Cilt, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.1-3.

⁶ Ayferi Göze, **İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1984, s.186-188.

⁷ Gencer- Özel, **a.g.e.**, s. 215-217.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Kuruluş tüzüğünde “*dini inanç ve düşüncelere saygılıdır,*” ifadesi ile geçen madde, irticacı ve bölücülerin partiye sızmaları ve bunu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları için bir şiar haline gelecekti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan kısa bir süre sonra diğer şubelerini Sivas ve Urfa gibi illerde açmış, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da örgütlenerek yayılmıştı. İzlediği yolun, Şeyh Sait Ayaklanması gibi çok kötü sonuçlar doğurabileceğini hesaba katamayan parti, 5 Haziran 1925' te açıklanan bir kararla kapatılmıştır. Böylelikle Çok Partili Rejim doğrultusunda atılan bir adım yanlış tutumlar yüzünden başarısızlıkla sonuçlanıyordu.⁸

Çağdaş toplumlarda görülen en belirleyici özelliklerden bir tanesi, bireylerin toplumsal hayata daha rahat, işlevsel ve işlerine engel oluşturmayacak kıyafetlerle katılımlarıdır. Bu giyim tarzı topluma insanların kendilerini birer özgür birey ve eşit vatandaşlar olarak duyumsadıkları bir durum kazandırır. Aynı ayrı topluluk prensiplerine göre giyinen insanların oluşturduğu sosyal alanda, kişilerin kendilerini bir bütünün parçası hissedebilecekleri samimiyetin oluşması mümkün değildir. Bu sebeple Türk toplumunun dış görünümü, kılığı, giyimi inkılapçıların ilk başta üzerine eğildiği konulardan biri olmuştur. Öncelikle ordu birlikleri için beden hareketlerini fazla kısıtlamayan elbiselerle, gözü güneş ışınlarından koruyacak şapkalar üretiliyordu. Daha sonra Mustafa Kemal, ilk kez Kastamonu'da halka siperlikli modern şapkayı tanıtıyor, 25 Aralık 1925'te çıkarılan bir yasayla şapka yasal bir giyim öğesi haline geliyordu.⁹

Türkiye'nin artık uluslararası ilişkilere aktif olarak katılıp, bu ilişkilerde karışıklığa meydan vermeyecek geçerliliğe sahip ileti ve ölçüleri kabul etmesi gerekiyordu. Bütün medeni ülkelerin kullandıkları saat ve takvim 26 Aralık 1925'te kabul edilen bir kanunla batı standardına getirilir. 20 Mayıs 1928'de rakamların kabulü ile ilgili bir yasa çıkarılır. Ticarete kullanılan

---

⁸ Gülcan- Şenşekerci, **a.g.e.**, s.12-20.

⁹ Kili, **a.g.e.**, s. 296-299.

“okka” ve “dirhem” olarak adlandırılan ağırlık birimleri ile, “arşın” ve “kulaç” gibi uzunluk ölçüleri insanların eşit olmayan beden ölçüleri kaynak alınarak kararlaştırılmış, güvenilirliği zayıf olan ölçü birimleriydi. Bir de ülkenin farklı yerlerinde bunlardan sadece birinin kullanılmasına ilişkin uzlaşma sağlanamadığından dolayı, ticari yaşamdaki güçlükler artacaktı. Mahalli piyasaların aşularak daha geniş piyasaların ortaya çıktığı modern toplumlarda uzunluk ölçüsü olarak metre, ağırlık ölçüsü karşılığı ise kilogram kullanılmaktaydı. Bu gerekliliğin sonucu 1 Nisan 1931’de metre ve kilo sisteminin kabul edilmesi olmuştur.¹⁰

Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine yükseltebilmenin yolu, medeni ilişkileri din kurallarına, yerleşik gelenek ve göreneklere göre değil, çağın gereklerini karşılayabilecek şekilde düzenlemekten geçiyordu. İsviçre Medeni Kanunu kaynak alınarak yapılmış olan bu düzenleme, 17 Şubat 1926’da kabul edilmiştir. Aile Hukuku da dini kurallardan arındırılarak yeniden yapıldı. Türk kadını hayat alanını daraltan esaret yasalarından kurtarılıyor, özgürlüğü güvence altına alınıyordu.¹¹ Ticari hayatın, sübjektif teminat ve keyfi prosedürlerden temizlenmesi doğrultusunda da bir düzenlemeye gidilmiş, yine İsviçre kanunları temelinde yapılan Ticaret Kanunu 10 Mayıs 1928’de yürürlüğe getirilmiştir.¹²

Devletin yetkilerini kullanarak her türlü ayrıcalıktan faydalanan halifelik kurumunun tasfiyesi, TBMM’nin toplumsal formasyonda dönüşümleri sağlayacak yeni yasaları çıkarabilmesinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmıştı. Ancak vatandaşların aile ile çevre ilişkilerinde birebir etkili olan, dışa kapalı topluluk niteliğindeki tekke ve zaviyelerin kapatılması 13 Aralık 1925 tarihli 677 sayılı yasayla mümkün olmuştur.¹³

Dil üzerine ihtisaslaşmış özel bir komisyon, Atatürk’ün direktifi ile üç ay gibi kısa bir

---

¹⁰ Kili, **a.g.e.**, s.311.

¹¹ Göze, **a.g.e.**, s.401-407.

¹² Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılap Tarihi (1918-1938)**, Çağlayan Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1997, s.302-303.

¹³ Göze, **a.g.e.**, s.415-417.

zamanda uygulamaya konulmak üzere yeni Türk alfabesi üzerine ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ortaya çıkan harf tasarısı, tek harfli yazı sistemine dayanması, ikili, üçlü veya dördü şekillere yer vermemesi, her sesin tek işaretle gösterilmiş olması ve dilde mevcut dokuz vokalin sekiz ayrı işaretle karşılanmış bulunması gibi özellikleriyle, Türk dilinin yapısına uymaktaydı.¹⁴ Atatürk'ün bu konuda, 9 Ağustos 1928 gecesi İstanbul'da Sarayburnu Parkı'nda halka duyurusu şu şekilde olmuştu:

“ Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harflerini kabul ediyoruz. Arkadaşlar, bizim güzel ahenkli, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemehal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlaşacağız. Milletimiz, yazısıyla, kafasıyla bütün alem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir. Vatandaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, kadına, erkeğe, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz.”¹⁵

Askeri zafer kazanılmış, siyasi bağımsızlık elde edilmişti. Sırada bütün bir toplumsal hayatın temelini oluşturan ekonomik ve mali bağımsızlık vardı. Limanların yabancıların elinde olması ile üretim bölgelerine açılan kanallardaki nakliyat fiyatlarının ağırlığı, Türk köylüsünün elindeki ürünün çok ucuza kapatılmasına sebep oluyordu. Toplanan bu hammadde yine yabancılar tarafından işlenip mamul madde haline getirildikten sonra Türk alıcısına satılıyordu. Tarımda ve diğer alanlarda makineleşme yok denecek gibiydi. Zaten Duyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası, Reji İdaresi gibi şirketler ülkenin yarı sömürgeleşmesini sağlayan ağlarını her tarafa örmüş, birikim ve üretim süreçlerinde egemen duruma gelmişlerdi. Çalışmalarında özel sektörün öncülüğünü temel alan ve liberal kalkınma modelini benimseyen İzmir İktisat Kongresi'nin hükümetten istekleri, şu gereklilikler doğrultusunda olmuştu: Sanayi alanındaki

¹⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 310-312.

¹⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)**, 2.cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s. 251-253.

çalışmaları özendirecek yasaların çıkarılması,, gümrük tarifelerinin milli sanayinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi, yerli malların, karada ve denizde ucuz taşınması, sanayi için uygun kredi tedarik edecek sanayi bankalarının kurulması, teknik eğitimin geliştirilmesi ile dış satım ve alım dengelerini sağlayacak bütçe politikalarının izlenmesidir.¹⁶

1931 yılından itibaren, milli sanayinin omurgasını oluşturacak olan programlar, “devletçilik” ekonomi politikasının ışığında uygulanmıştır. Basın aracılığı ile incelediğimiz yıl olan 1938’de dahil olmak üzere bayındırlık işlerinden eğitime kadar bütün alanlar milli ekonomiyi yapılandıracak doğrultuda yerleşim ve yol şebekesi inşa etmek ve nitelikli insan gücü yetiştirebilmek hedefleriyle donatılmıştır. Hızla, demiryolu ağları oluşturulmuş, modernize edilmiş tarım ve sanayi için eğitime önem verilmiştir.¹⁷

Dış politikada Türkiye ülke içindeki yapılanma ve ihtiyaçların paralelinde bir çizgi izleyerek, içeride ve dışarıda barışın gölgelememesi için, bütün uluslar arası hukuki ve siyasi tedbirlere uymuş, 5 Haziran 1926’da İngiltere ile imzaladığı antlaşma ile Milletler Cemiyeti’nin yaklaşımını prensip edineceğini ispatlamıştır. Türkiye’nin çağdaşlaşma yönünde attığı adımlar da onun bu cemiyet içinde bulunması konumunun meşruiyetini sağlamlaştırıyordu. Bu doğrultuda hareket etmeye devam edecek ve sonunda Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti’ne girecektir. Türkiye, Akdeniz’in güvenliğini sağlamak için ittifak arayışlarına girmiş, 9 Şubat 1934’te Balkan Antantı’nın kuruluşunda Yunanistan’la birlikte öncülük yapmıştır. Balkan Antantı’nın üyelerinden Romanya ve Yugoslavya’nın, aynı zamanda Küçük Antant içinde Fransa’nın müttefiki olmaları, Türkiye’yi Fransa ve İngiltere’ye yakınlaştıran halkalardan birini oluştur maktaydı. İtalya’nın 1935’te Habeşistan’a saldırması, Doğu Akdeniz’in güvenliğinden endişeye düşen Türkiye, Fransa ve İngiltere’yi birbirine daha çok yakınlaştırmıştır. 1936 yılında İngiltere ile Türkiye, Akdeniz Paktı çerçevesinde daha sıkı bir birliktelik içinde olacaklardır.

---

¹⁶ Sabahattin Özel, **Büyük Millet’in Evladı ve Hizmetkarı: Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, Geliştirilmiş 2. Basım, İstanbul, 2008, s.291-297.

¹⁷ Özel, **a.g.e.**, 297-307.

İtalya'nın açık tehditlerinden dolayı, bazı Orta Doğu ülkeleri 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı'na resmi olarak dahil olmuşlardır. İran, Irak ve Afganistan'ın katıldığı bu Pakt'ın imzalanmasında Türkiye baş rolü oynamıştır. Türkiye'nin çok yönlü politikası, ona hemen hemen her siyasal bloktan saygı duyulmasına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç ve gelişimi aşamalarında, her devlet güvenilir buldukları Türkiye'yi yanına çekmek için büyük bir gayrette bulunuyordu. Boğazların statüsü kararının Türkiye'nin inisiyatifine bırakılması, birbirine düşman ittifaklar tarafından olumlu karşılanıyordu. İsviçre'de Montreux'de toplanan konferans, 20 Temmuz 1936'da uyulması kararlaştırılan tutum gereği, Türkiye'nin Boğazlar'daki egemenliğini tamamen kabul etmiş oluyordu. Bu konferansa katılan hemen bütün devlet başkanları, farklı farklı siyasi eğilimlerine rağmen Atatürk ve Türkiye hakkında hep olumlu şeyler söylemişlerdir. Atatürk, milletimizin kuvvetlenmesini ve istikrarlı bir gelişim içinde ilerlemesini kolaylaştıran dış siyaset perspektifini egemen kılmıştır. Bu milli siyasetin uluslararası politikaya yansımalarıdır. Bunun öncülleri içeride devletin iç düzenini sağlayan milli hukuk ve "*Misak-ı Milli*" olarak tanımlanan, Türk milletinin içinde varlık bulduğu topraklardır. Diğer bir öncül ise, medeni yaşamın gerektirdiği dostane ilişkiler içinde yaşamak ve savunmanın yanı sıra, milli savunmada kendine güven ve yerel kaynakları kullanmayı işaret etmektedir.¹⁸

1938 yılı içinde Hatay sorununun çözümü, hep bu sabırla izlenmiş dış politika ilkelerinden kaynaklanmıştır. Atatürk öncülüğünde uygulanan "*Yurtta barış, dünyada barış*" ilkesi günümüze kadar dış siyasette alınan tutumlar için rehber olacaktı.¹⁹

---

¹⁸ **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Makaleler**, Yay. Haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.10-13.

¹⁹ Kili, **a.g.e.**, s. 328-329.

I. BÖLÜM

1. 1938 YILI TÜRK BASININDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFAKEMAL ATATÜRK

1.1. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN YURT İÇİ GEZİLERİ

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılı boyunca ülke içinde yaptığı geziler iki hat üzerinde olmuştur. Birincisi, Ankara'dan başlamak üzere; Eskişehir, İzmit, Derince, Yalova, Gemlik, Bursa ve Mudanya yolu üzerinden İstanbul'da noktalan bir hattır. Kendisi bu yolculuk boyunca, ülkenin sanayileşmesi için yerel kaynakların kullanılması ile şehirleşmenin, bu hedefleri gerçekleştirecek şekilde yapılandırılması gibi birçok konuda düşünmüş, beraberindeki vekillerden sorunları dinlemiş, telkinlerde bulunmuş, direktifler vermiştir.

Atatürk, Ocak ve Şubat aylarını kapsayan birinci gezisinden sonra Mayıs'ın ikinci yarısında ikinci önemli gezisini yapmıştır. Güney illerini kapsayan bu gezinin, gerginliklerin giderek arttığı Hatay'a yakın yapılmış olması dikkat çekicidir. Atatürk, Hatay sorunu ile yakından ilgilenmekteydi. Yolculuk, Mersin'den başlamış, ikinci durak Tarsus olmuş ve Adana'da sonlanmıştır.

İki uzun gezinin arasında kalan dönem ise, Ata'nın Büyük Çiftlik ve Çubuk Barajı'nda tetkikler yaptığı gezintiler dönemidir. Çiftlikte modern ziraat teknikleri ile sağlıklı ürünler elde edilmiştir. Bütün bir ülke ziraatının gelişimi Atatürk Orman Çiftliği'ne çok şey borçludur. Atatürk, çiftlik başta olmak üzere, Ankara'nın içinde kendi adına kayıtlı neyi varsa

milletine bağışlamıştır. Haziran başından itibaren yaz mevsiminin sonlarına kadar olan zaman diliminde, Cumhurbaşkanlığı yatı Savarona ile Marmara kıyılarına yönelik gezintiler yapmıştır.

Atatürk, birinci büyük gezisine çıkmadan 1938 yılının 14 Ocak günü, Mısır Kralı Faruk'a gönderilecek düğün hediyelerinin seçimi ve Yunan Velihtı ile Arap Kralı'na çekilecek telgraflar ile meşgul olmuştur. Bu işlerin muhataplarından birinin Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras'ın hamleleri ile Sadabat Paktı'na alınmaya çalışılan Mısır, diğerinin de Balkan Antantı üyelerinden Yunanistan olduğu düşünülecek olursa, Ulu Önder Atatürk'ün neden bu iki ülke ilişkilerinde titiz davrandığı daha iyi anlaşılabilir. Gazi aynı gün, Türkiye'nin önemli bürokratlarından olan Dışişleri Özel Kalem Müdürü Refik Amir Kocamaz'ın kızı Hatice Kocamaz ile İktisat Bakanlığı'nın genç memurlarından Enver Yelkenci'nin nişan merasimlerine katılır. Gece buradan ayrılarak Dışişleri Bakanlığı Köşkü'ndeki toplantıya katılır. Atatürk yine en hareketli günlerinden birini yaşamıştı ve bu kadar yoğunluğun olduğu bir yaşam şekli Gazi'nin başlangıç evresinde bulunan hastalığının hızla ilerlemesinde etkili oluyordu. Bursa gezisine başlamak üzere 20 Ocak 1938'de, Ankara'dan yine halkın coşkun tezahüratları ile uğurlanırken, beraberlerinde Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya , Dışişleri Bakanı Doktor Tefvik Rüştü Aras , milletvekillerinden Salih Bozok, Ali Kılıç, İsmail Müştak Mayakon, Doktor Şakir Ahmet, Ziya Naki ve Kavalalı İsmail Hakkı bulunmaktaydı.²⁰

Tren Eskişehir'e geldiğinde istasyonda başlarında Vali ve Belediye Başkanı olmak üzere binlerce insan yer almaktaydı. 13 yaşındaki bir öğrenci Eskişehir'in işgal yıllarındaki fedakarlıklarına ilişkin bir konuşma yapmıştır. Ulu Önderimiz, kendilerini karşılamaya gelen halktan bir kısmını vagonuna buyur etmiş, onlara mesleklerinin ne olduğunu sorarak, şehirlerinde yaşadıkları temel sıkıntılar ve ihtiyaçlar konusunda anlatılanları dikkatle dinlemiştir. Atatürk milletin gündelik yaşamını, mesleki faaliyetlerini ve ihtiyaçlarını önemseyen istisnai bir liderdi.

---

²⁰ **Son Posta**, 15 Ocak 1938, s.3.

Sorunların kökeni ve çözümünün yine sosyal hayatın kendi içindeki pratik tecrübelerin anlaşılmasından geçtiğini düşünüyordu. Kısa bir zaman içinde ulaşılmış olan başarıların arkasında da bu hızlı, etkin ve pratik düşünce kabiliyeti etkili olmuştur.²¹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, yine Eskişehir İstasyonu'ndayken halktan bir istek gelir. Bu istek, daha evvel Eskişehir'e getirilmiş olan suya, "Atatürk" isminin konulmasıdır. Belediye başkanı Atatürk'ten aldığı cevabı, şu sözlerle halka iletir:

"Arkadaşlar, şehre getirilmiş olan suya, " Atatürk" adı verilmesi konusundaki isteğinizi Atatürk işitti. Halbuki Atatürk, bunu sizin düşündüğünüz gibi düşünmüyor. Çünkü Atatürk, tabiatın vermiş olduğu bir nimetin sahibi olmak iddiasında hiçbir zaman bulunmadı. Özellikle bu iddianın karşısında olarak kendi hakkı olmayan bir nimetin kendisine verilmesinin yerinde olmayacağı kanaatindedir. Eskişehir, kendi suyunu kendi muhitinden almıştır. Tıpkı en karanlık ve en çetin günlerde düşmanlarla mücadele ederken hiçbir yerden ümit ve imdat beklemeksizin kendi kuvvetini yine kendinden aldığı gibi.

*Binaenaleyh başlı başına bir kuvvet olan bu memleketin insanlarının kendi sularına herhangi bir mana ile ad vermek manasız olur. Su da kendilerininindir, kudret ve kuvvet de kendilerinin... Şimdi Atatürk'ün kendilerinden istediği şey, sularını, kudretlerini hatta hayatlarını yalnız kendi şehirleri için değil, icabında bütün Türkiye için harcayabilecek bir azim ve yetenekle geliştirebilmektir. Siz Atatürk' ten su adı istediniz, Atatürk sizden bunu istiyor."*²²

Atatürk İzmit 'e vardığında yine coşkun tezahürat ve alkışlarla karşılanmıştır. İzmit, tarihi gecelerinden birini yaşamaktadır. İstasyonda Ulu Önder'i karşılamak için İzmit ve İstanbul valileri ile Amiral Şükür Okan, İzmit Belediye Reisi Kemal Öz ve binlerce insan hazır

²¹ Cumhuriyet, 21 Ocak 1938,s.1,3.

²² Akşam, 22 Ocak 1938, s.3; Cumhuriyet, 23 Ocak 1938, s.3.

bulunmuştur. Atatürk, vagonunda kabul ettiği İzmit Kağıt Fabrikası Direktörü Mehmet Ali Kağıtçı'ya fabrikanın icraatları ve kaynak ihtiyaçları hakkında çeşitli sorular yöneltip, kendisini dinlemiştir. Büyük Şef, İzmit'ten ayrılırken halkın kendisine bu kuvvetli bağlılığından gurur ve sevinç duyduğunu bildirmiş ve trenle alkışlar arasında Derince'ye hareket etmiştir.²³

Atatürk, Derince'den bindiği Akay idaresinin Heybeliada vapuru ile üç saatlik bir deniz yolculuğundan sonra, 22 Ocak sabahı saat 5.40' ta, Yalova'ya ulaşmıştı. Beraberindeki heyetle birlikte halkın sevgi halesi içinde karşılandıkları iskeleden , doğruca inşaatı yeni tamamlanmış olan Otel Termal Yalova'ya geçmiştir. Böylelikle, yapımına 1935 yılında başlanan ve projesi Mimar Sedat Hakkı Eldem tarafından çizilmiş olan otelin ilk misafiri, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.²⁴

Sonradan turizm trafiğinde uğrak yerlerden biri haline gelecek olan Otel Termal'i diğerlerinden ayıran özellik, şifalı kaplıca sularını tedavi amaçlı değerlendiren bir sağlık tesisatına sahip oluşuydu. Otelin profesyonel kadrosu içinde hastabakıcı, eczacı ve doktorların olduğu bir sağlık ekibi de vardı. Tedavi amaçlı gelenler, bu doktorların kontrolünden geçtikten sonra, çeşitli banyoların bulunduğu daire, elektronik alet ve sağlık malzemeleri ile aşamalandırılmış tedavi sürecine tabi olacaklardı.²⁵

Otel, "*Termal*" adı ile uluslararası bir nitelik de kazanmıştı. Tesisata doğrudan gelen ve değerlendirilen su, kimyevi değildi. Daha çok insandaki sinir ve doku sisteminde rahatlatıcı etkiler bırakan radyoaktivite ağırlıklı fiziki özellikler taşımaktaydı.²⁶ Büyük Önder de otelin bu vasıflarını takdir ediyordu. Kendisi hastalığının başlangıç etkilerini önce burun kanamaları, daha sonra da sindirim sıkıntılarında kaynaklanan etkilerle hissetmeye başlamış, mevsimi olmadığı

---

²³ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1938, s.1; **Son Posta**, 22 Ocak 1938, s.1.

²⁴ **Akşam**, 22 Ocak 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1938, s.1; Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1998, s.111.

²⁵ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1938, s.3; **Akşam**, 25 Ocak 1938, s.1,8.

²⁶ **Son Posta**, 25 Ocak 1938, s.11.

halde banyo kürlerinin rahatlatıcı olacağını düşünmüştü. Kaldığı süre boyunca, istirahat etmiş, sıhhati için yukarıda belirtilen kontrol ve aşamalardan geçirilmiştir. Yalova Kaplıcası İşletme Müdürü ve Başhekim Prof. Dr. Nihat Reşat Belger tarafından buraya daha önceki gelişinde de muayene edilmiş, ciddi bir hastalıkla karşılaşılmamıştı. Aynı doktor tarafından yine muayene edildi. Doktor, karaciğerinin büyümüş olduğunu tespit etti. Ertesi gün, İstanbul'dan Yalova'ya çağırılan Dr. Nihat Reşat İrdelp de önceki teşhisi doğrulayan sonuçlara ulaştı. Gazi buna rağmen, neşesi ile çevresinde bulunanlarda hararetle bir çalışma isteği yaratıyordu. Gündüz, Millet Çiftliği'ndeki bir gezintiden sonra otelde misafirleri ile sohbetli bir akşam yemeğinde bulunmuştu. Başbakan Celal Bayar ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın katılmış oldukları toplantı ve konuşmalarda, her biri mesleklerinde uzman olan kişileri dinlemiş, Yalova ve çevresindeki faaliyetlerle ilgili bilgiler almış, direktifler vermiştir. Atatürk'ün Yalova'da bulunuşu, Otel Termal ile sınırlı olmamış bir ara motorlu teknesi Acar ile Yalova sahillerinde gezinti yapmıştır. Orgeneral Fahrettin Altay da yanına gelerek kendisine saygılarını sunmuştur.²⁷

Daha önceden yapılan bir plan dahilinde gerçekleştirilen gezinin en önemli duraklarından bir tanesi Gemlik, diğeri ise Bursa olmuştu. Sanayi gelişimimizin doruğunu oluşturan Suni İpek ve Merinos fabrikaları , Büyük Önder Atatürk tarafından hizmete açılacaktı. Bu çok önemli tarihi olaydan önce Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ve İktisat Bakanı Şakir Kesebir ile buluşmuş, Baltacı Çiftliği'ne giderek bazı tetkiklerde bulunmuştu.²⁸

Heyet, Gemlik'te Atatürk'e yapılan coşkun tezahürat sesleri arasında halk ve öğrenciler tarafından karşılanmıştır. Gemlik adeta bir bayram yerine dönmüştü. Kendisi, mahiyetindekilerle birlikte, Suni İpek Fabrikası'nı gezmiş ve tetkiklerde bulunmuştur. 1935 yılında temeli atılan fabrika beş yıllık sanayi planına dahildi. Fabrikada 500 işçi çalıştırılacak ve ihtiyacı olan selüloz,

---

²⁷ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1938, s.1; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Hulusi Turgut (der.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005, s.614.

²⁸ **Son Posta**, 1 Şubat 1938, s.1.

İzmit’ teki fabrika tamamlanıncaya kadar dışarıdan getirilecekti. Yılda 300 bin kilogram suni ipek yapacak olan işletme 2 milyon liraya malolmuştur. Atatürk ayrılırken fabrikanın defterine ;

“Sunî İpek Fabrikası’nı ziyaretimden duyduğum bahtiyarlık büyüktür.Bu değerli kurumun millete kutlu olmasını dilerim,” sözlerini not etmiştir.²⁹

Atatürk, üç gün kalacağı Bursa il sınırında Orgeneral Fahrettin Altay, Bursa Valisi Şefik Soyer ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştı. Kalacağı Çelikpalas Oteli’ne kadar kendisine halk tarafından sevgi gösterilerinde bulunulmuştur. Bir taraftan da yaveri, yolda Bursa’da meydana gelen savaşın geçtiği yerleri gösteriyor ve anılarını tazeliyordu. Bir ara halk, Büyük Kurtarıcıyla kucaklaşmak için otomobile doğru koşar. Atatürk gözleri yaşla dolu olarak Celal Bayar’a döner ve şunları söyler:

*“ Bak Bayar, bu kadar temiz, bu kadar fedakar ve vefakar olan bu millet düşman işgali altında kalabilir miydi.”*³⁰

Gazi, Cumhuriyet Meydanı’na gelindiğinde, otomobilinden inip halkın tezahüratları arasında yaya yürümüştür. Gece, şehrin her tarafı ışık seli içindedir. Çelikpalas’ın önünde muazzam bir fener alayı düzenlenmiştir. Ulu Önder, Vali Şefik Soyer’e ;

“Halkın bana gösterdiği ilgiden dolayı fevkalade duygulandım.İnkılabın ilk günlerinin heyecanını tekrar yaşadım,” demiştir.³¹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Bursa Belediye Başkanı’na gönderdiği mektupta da ifade ettiği gibi, Türk Milletinin siyasi ve medeni yüksekliğini gösteren parlak deliller gördüğü şehirden memnun ayrılmış, bu misafirperverlik ve ilgiyi yanıtızsız bırakmamıştı.

²⁹ **Son Posta**, 2 Şubat 1938, s.11.

³⁰ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1938, s.1; Celal Bayar, **Atatürk’ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.107-108.

³¹ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1938, s.1.

Çelikpalas Otel'i'nin, Bursa Belediyesi'nin de desteği ile gelişebilmesini sağlamak için otelin sahibi olan şirketteki 34.830 Türk Lirası değerindeki hisseleri ile 1923 yılında aynı belediyenin kendisine hediye etmiş olduğu otelin bahçesine bitişik durumda bulunan köşkü, belediyeye hediye ediyordu.³²

Atatürk'ün Merinos Fabrikası'nın açılışına katılacağını öğrenen Bursalılar, sabahın erken saatlerinden itibaren, bazıları yayan, bazıları ise otobüslerle olmak üzere fabrikanın bulunduğu sahaya akın etmişlerdi. Altıparmak' tan, Merinos Fabrikası'na kadar olan bütün alan, Büyük Önderi görmeye gelen halk yığınları ile dolmuştu. Kız ve erkek öğrenciler ellerinde Türk bayraklarıyla kortej oluşturuyorlardı. Çevre köylerden buraya bazıları atlarıyla bazıları da yaya gelen köylüler, dev bir kütle meydana getirmişlerdi. Beraberlerinde Başbakan Celal Bayar ve diğer bakanlar olduğu halde, bu coşku dolu halkın arasından geçen Büyük Önder, saat tam dörtte fabrikayı şerefletirmişti. Önce otelin girişinde bulunan kantinde dinlenmiş, ilgililere sorular yöneltmiştir. Bir müddet sohbetten sonra heyetle birlikte törene iştirak etmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın meyvelerinden biri olan Merinos Fabrikası, yörenin kendi yün hammaddesini işleyerek iplik ve ondan da kumaş üretecekti. O zamana kadar dışarıdan ithal edilen hammadde yerli halk tarafından üretilecek, işletme içinde istihdam edilecek aynı yerli halk tarafından da mamul madde haline getirilecektir. Yerli üreticiyi kapsayan hammadde bölgesi, aslında Çanakkale'ye kadar uzanan ve “*Merinos Mıntıkası*” olarak addedilen geniş bir bölge idi. Gerek Suni İpek Fabrikası, gerekse Merinos Fabrikası, diğer alanlarda yapılandırılacak sanayiler için de örnek olmuşlardı. Fabrika, üç buçuk milyon liraya mal olmuştu. Kullanacağı eşya ve işleyeceği maddenin toplamı, iki milyon dört yüz elli kiloyu bulacaktı. Bunun içinde hesaplanılan tiftik yüz elli, merinos yünü iki milyon kilogram tutacaktı. Yapı, her ekipte beş yüz elli kişi bulunmak

---

³² **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.1,3; **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1938, s.3,8.

üzere, toplam üç ekipte bin altı yüz elli kişiyi bir araya getirip üretime yöneltecek kapasitedeydi.

33

Başbakan Celal Bayar'ın fabrikanın açılışındaki konuşmasında geçen önemli sayısal veriler yanında şu cümleleri de dikkat çekicidir:

“ Buraya gelirken Atatürk'ün yanında mevki almak şerefini elde etmiş bulunuyordum. Gelirken bahsimiz milli mücadelenin ilk karanlık yıllarına ait bulunuyordu. Atatürk etrafına baktı;

- Bayar, bak bu güzel memleket, bu temiz yürekli halk, müstevlilerin ayakları altında bırakılabilir mi idi? buyurdu.

Bunu söylerken Atatürk, kurtardığı bu milleti refaha götürecektir yolun üzerinde idi. Şehirde candan, samimi tezahüratınıza şahit oldum. Heyeti mecmuanızı göz yaşlarıyla selamladım.Dedim ki;

“Kalpler birleşmiştir. Millet, Şefini seviyor. Ben bu sevgililer için ezeli saadetler dilerim.”³⁴

Başbakanın bu konuşmasından sonra, Sümerbank Genel Direktörü B. Nurullah Esad Atatürk'e fabrikayı açması için pamuktan yapılmış olan beyaz bir yastık üzerindeki altın anahtarı takdim etmişti. Anahtarın kulpu Sümerbank'ın sembolünü taşıyordu. Gazi alkışlar arasında kapıyı açtıktan sonra her biri yapağının kumaş haline gelene kadar geçirmiş olduğu aşamalarda

³³ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair**, Derleyen: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 208-209; **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.3; **Akşam**, 3 Şubat 1938, s.1.

³⁴ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair**, s.209; **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1938, s.1; **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.3; **Akşam**, 3 Şubat 1938, s.9.

önemli işleve sahip olan makinelerin önünde tek tek durmuş, çalışmalarını dikkatle izlemiştir.³⁵Buradan konuklarla birlikte Bursa Belediyesi'nin verdiği ziyafete gidilir. Ziyafetten sonra Bursa Belediye Başkanı, Gazi'nin içinde Bursalılara teşekkürü ve bağışlarını sunduğu mektubu okur. Atatürk'ün Çekirge yolu üzerindeki köşkle, Çelikpalas'taki hisselerini belediyeye hediye ettiğini bildiren mektup, dinleyenlerde belli etmedikleri derin bir üzüntü de yaratır. Bu, aslında, bir bakıma Atatürk'ün Bursa ile vedalaşmasıdır. Avukat Hulusi Köymen Bursalılar adına bağlılıklarını bildiren bir konuşma yapar. Gazi konuşmayı şu şekilde cevaplandırır:

“ Kıymetli konuşmacı arkadaşımızın sözleri, benim üzerimde çok büyük duygusallık uyandırdı. Bunun derecesini anlatmak bence olanaksız. Fakat, Bursa'yı ve Bursalıları seven ilk Türk ben değilim. Tarihte ve dünyada en büyük imparatorluk kurmuş olan Türkler de, öncelikle dikkat bakışlarını Bursa'ya, bu kıymetli şehre yöneltmişlerdir. Onun kıymetini anlamış ve anlatabilmişsem çok mutluyum.

Bursa, inkılap hayatımızda birçok zor anlar geçirmiştir. Fakat Bursalılar kıymet, yetenek ve güçleriyle bu zor zamanları kolaylıkla atlatmıştır ve biz de kendilerine kavuşmak mutluluğuna sahip olduk. Bugün o mutluluğun safhalarından birine yetişmekle bahtiyar olduğumu bildirebilirim.”³⁶

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 3 Şubat 1938 günü , saat üç buçukta yine Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ile İktisat Bakanı Şakir Kesebir eşliğinde Bursa'dan Mudanya'ya hareket etmişlerdi. Büyük Önderin içinde bulunduğu otomobil, Mudanya İskelesi'ne kadar olan yolda, köylülerin sevgi ve hayranlık koridoru içinde yolculuğunu yapmıştı.³⁷

³⁵ **Akşam**, 3 Şubat 1938, s.9.

³⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)**, (Hazır.Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M. Akif Tural), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.862-863; **Akşam**, 3 Şubat 1938, s.9; Önder, **a.g.e.**, s.112.

³⁷ **Son Posta**, 4 Şubat 1938, s.1,3.

Atatürk, daha sonra buradan da Ege Vapuru'na alkışlar arasında binerek, “sağ ol Atatürk”, “uğurlar olsun” haykırıları içerisinde İstanbul'a yönelmiştir. Kendisinin aklı, artık gezi planının bir aşaması olan Bursa'da kalmaz. Çünkü girişimler meyvelerini vermeye başlamış, Bursa'nın sanayi kalkınması için yeni tedbirler alınmıştır. İç piyasanın istikrara kavuşması için büyük işletme dericileri ile küçük işletme sahibi deri esnafının sundukları fiyat farklılığı araştırılmış, kalite ıslahı çalışmalarına gidilmiştir. Standart havlu imali de düşünülmüştür. Bu sanat daha sonra da güçlenerek gelişecektir. En önemlisi de, Bursa Genel Sanayi Müdürü'nün başkanlığında işletmecilerin ve çeşitli esnafın katıldığı toplantıda Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığın samimi olarak dile getirilmesi olmuştur.³⁸

Ege Vapuru, gece geldiği Kalamış açıklarında demir atmıştı. Gece burada geçirilmiş, ertesi gün seyre devam edilmiştir. İstanbul'a gelindiğinde ise Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda kalmış, Perapalas' ta yemekte olan Başbakan Celal Bayar ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da kendisinin yanına gelmişlerdir. Atatürk, İstanbul'da bulunduğu o günlerde dış ilişkiler ile meşgul olmuştu.³⁹

Büyük Önder, Şubat ayının ortasına kadar İstanbul'da kalacak, sonra da başkente dönecekti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 5 Mayıs günü Ankara içinde bir gezintiden sonra Orman Çiftliği'ne gelmiş ve öğle yemeğini burada yemiştir. Çiftliğin çeşitli kısımlarında dolaşmış ve manevi kızı küçük Ülkü'nün, kendisi tarafından yaptırılıp döşettirilen evine uğrayarak burada onunla güzel zamanlar geçirmiştir. Atatürk, başkentteki değişiklik ve ilerlemeler hakkında haberler almayı ve bunu bizzat yakından takip etmeyi seviyordu. Yine böyle bir ilgi ile iki gün sonra Çubuk Barajı'na giderek, önce baraja yakın gazinonun terasında dinlenmiştir. Ardından, barajın üst kısmından durarak, nasıl çalıştığını gözlemlemiştir. O sırada

---

³⁸ **Son Posta**, 4 Şubat 1938, s.3.

³⁹ **Son Posta**, 5 Şubat 1938, s.1.

su seviyesi yüksek olduğundan dolayı baraj kapakları açılmıştır. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ziyareti bir tatil gününe denk geldiğinden, halk da orada kalabalık bir küme oluşturmuştu. Ve hemen herkes meraklı bakışlarla kendisini izlemekteydi. Atatürk, burada bayrak çekimini de seyrettikten sonra köşke dönmüştür.⁴⁰

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 yılı içerisindeki gezilerine ait planın ikinci aşaması Güney illerimize yönelik olanıydı ve gezinin temelinde Hatay Sorunu vardı. Gezisine başlamadan önce, Ankara Stadyumu'nda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın güzel bir konuşma yaptığı genç öğrencilerin resmi geçidi ile jimnastik gösterilerini sundukları 19 Mayıs Gençlik Bayramı etkinliklerini izlemiştir. 19 Mayıs'ın akşamüstü saat 17.00'de trenle Ankara'dan Mersin'e hareket etmiştir. Bursa gezilerindeki aynı büyük coşku Mersin'de de olmuştu. On binlerce ağızdan "yaşa, var ol, Ulu Önder!" çığlıkları yükselmişti. Halkı selamlayıp, asker ve öğrencilerin resmi geçitlerini izlemiş, oradan Valilik konağına hareket etmiştir. Daha sonra da, Mersin şehrinin üç kilometre doğusunda kurulmuş olan Yeni Plaj İstasyonu'na geçmiş ve oradaki tesislerle ilgilenmiştir.⁴¹

Atatürk'ün Güney gezisini yaptığı bir sırada, hemen yakınlarda bulunan Hatay'da, üzücü birtakım olaylar meydana gelmekteydi. Burada Fransız memurları otomobillerle dolaşıp sınıra yakın köylerde silah altına alabilecekleri ve ordularını besleyebilecek kaynakları listelemekle meşgullerdi. Yine Türkiye-Suriye sınırında bulunan Meydanı Ekbez Köprüsü'nün altına dinamit döşenmişti. Bıraktığı etki bakımından en üzücü olanı ise Garro'nun Büyük Şefimizin hasta olduğuna dair yaydığı haberlerdi. Buradaki amaç, Hatay seçiminin akışını kendi menfaatleri yönünde değiştirmektir. Gazi, olayların olumsuz akışına bir son verebilmek ve diplomatik kanallarla normal yolunda yürüyen Hatay Davası'ndan hiçbir teyakuz karşısında geri adım atılmayacağını göstermek üzere burada bulunuyordu.⁴² Atatürk, bu kararlı tutumun en iyi

⁴⁰ **Ulus**, 6 Mayıs 1938; **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1938, s.1; s.1. **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1938, s.1.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1938, s.1,8; **Son Posta**, 21 Mayıs 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.1,3.

⁴² **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1938, s.1,7.

ifadesini, daha 27 Ocak 1937'de Asım Us imzasıyla yayımlanan beşinci başyazısında özetlemiştir:

“..Türkiye Cumhuriyeti çok haklı olduğu Hatay davasını ortaya atarken bunun bütün sonuçlarını düşünmemiş olduğunu kim iddia edebilir? Dava uluslararası olmuştur. Davasında haklı olan Türkiye'dir. Artık dinlenebilecek sözün kimin ağzından çıktığına çok dikkat etmelidir. Türk'ün sözü, Türk'ün haklı ve yerinde sözü Türk'ün kendisidir. Ona uymamak, onu tanımamak, onu hiçe saymak, buna cesaret gösterenlerin düşünmedikleri akıbetle karşılaşacaklarına asla şüphe etmemelidir.”⁴³

Gazi, Almanların Renani işgali karşısında bile sesini çıkaramayan Fransa'nın, Türkiye'nin yollayacağı bir tümen askerle baş edemeyeceğinden emindi. Ama o rasyonalist dış politikayı terk etmedi. Atatürk'ün, Mersin ve Adana'da askeri denetlemesi bir çatışmayı başlatmaya yönelik değildi. Gezinin hedeflediği asıl mesajın, Mart 1938 Centilmenler Anlaşması'na rağmen sancakta sömürgeciliğin kendilerine sağladığı ayrıcalıkları sürdürmek isteyen bazı Fransız subay ve idarecinin, Fransa'yı da diplomatik alanda müşkül duruma soktuklarını önemsemeyerek, seçimlerin dengesini çoğunluk olan Türklerin aleyhine bozma girişimlerine “dur!” denilen bir mesaj olarak düşünülmesi daha doğru olur.⁴⁴

Atatürk, akşam üstü denizde bir motor gezisi yapıp dönüşte İdman Yurdu'nun iskelesinden çıktığında, yine kendisine sevgi tezahüratlarında bulunan bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Akşam Belediye Parkı'nın içindeki köşkte kaldıkları sıralarda şehirde rengarenk bir fener alayı düzenlenmiş, sahil boyundan içerilere kadar her yer ışık cümbüşü ile aydınlanmıştı. Denizden ve karadan atılan havai fişekler, gökyüzünü gündüz gibi ışıtmıştı. Adana gibi birçok çevre illerden de vatandaşlarımız Ata'yı görmek için buraya akın etmişlerdi. Önde

⁴³ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2005, s.544.

⁴⁴ Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 1968, s.565-566.

Mersin Halkevi Bando Takımı ve partili gençler yer almıştı. Arkalarında da büyük bir halk kitlesi vardı. Ertesi gün, portakal bahçelerini dolaşan Atatürk, Silifke'ye de uğramış ve Viranşehir (*Pompeopolis*) harabelerinde gözlemde bulunmuştur. Viranşehir'den dönüş yolunda, uzun uzun köylülerle sohbette bulundu. Vali Konağı'ndaki dairelerinde meşgul olduktan sonra Mete İstimbotu ile Batı yönüne doğru bir deniz gezintisi yapıp, konağa geri döndü. Mersin gezisi boyunca kendisine eşlik eden Mersin Belediye başkanı, Vali ve Tümgeneral'i burada yemeğe buyur etmişti. Üç gece boyunca, şehrin resmi ve özel bütün haneleri elektrik ile ışıklandırılmış bir haldeydi.⁴⁵

Büyük Önder'in hastalığı konusunda birtakım basının çıkardığı ve çoğu da Hatay'daki Türklerin morallerini yıpratmak için kullanılan haberler karşısında bir grup Hataylı, Halk Partisi Başkanı Abdülgani Ağa'nın öncülüğünde Mersin'e gelerek kendisine hislerini ve saygılarını sunmuşlardı. Büyük Şef, tam seçimlerin yapıldığı bir dönemde görevlerinin başından ayrılmamalarının daha yerinde olacağını kendilerine bildirmiştir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, son derece yoğun geçen Mersin seyahatinden memnun bir şekilde ayrılarak, 24 Mayıs günü saat 13.00'te trenle Tarsus'a hareket etmiştir.⁴⁶

Saat tam 13.41'de istasyona ulaşan Gazi, burada da halkın yakın ilgisi ve bağlılığı ile karşılaşmıştır. Burada bulunduğu yaklaşık yarım saat boyunca Tarsus Parkı'nda kaymakam ve belediye başkanının imar işleri hakkındaki açıklamalarını dikkatle dinlemiştir. Aynı gün, yine trenle Adana yoluna koyulmuş ve saat 16.30' da Adana İstasyonu'na ulaşmıştır. Bir emri ile ölüme hazır yığın yığın insanın, Hatay olayları karşısındaki tepkilerini ve Cumhuriyet Rejimi'ne bağlılıklarını içeren sloganlar gökyüzünü dolduruyordu. Gazi, Atatürk Parkı önünde piyade ve topçu birliklerinin geçit törenini izledi. Hatay'da yakılan vatan meşalesi, sanki geçit törenindeki askerlerin çelikleşmiş yüzlerine aks ediyor gibiydi. Atatürk, askerinin intizam ve uyumu

---

⁴⁵ **Ulus**, 22 Mayıs 1938, s.1,3; **Son Posta**, 22 Mayıs 1938, s.1,11; **Ulus**, 23 Mayıs 1938, s.1,3; **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1938, s.1,3.

⁴⁶ **Ulus**, 25 Mayıs 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1938, s.1,3.

karşısındaki hayranlığını, Tümen komutanını kutlayarak göstermiştir. Tören bittikten sonra, Ulus Parkı'nı şereflendirir ve buradan da imar çalışmaları hakkında bilgiler alır. Tren vagonunda Tümgeneral ile aralarında buradaki askeri birliklerin durumu hakkında son bir değerlendirme yapılır ve 25 Mayıs akşamı Ankara'ya geri döner.⁴⁷

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 27 Mayıs'ta, çok kısa bir müddet kaldığı Ankara'dan İstanbul'a geçmiştir. Kritik bir döneme işaret eden Dünya olayları karşısında, ordumuzun da modernizasyona ve şartlara uygun şekilde yapılandırılmaya ihtiyacı vardı. Bundan dolayı, TBMM'den çıkan Milli Müdafaa bütçesi sevindirici olmuş, Yugoslavya'dan General Mariç ordumuzun donanma ve manevra üstünlüklerinden faydalanmak amacı ile Harp Akademisi'ni ve Topçu Atış Okulu'nu gezerek ülkesine dönmeyi planlamıştır. Fransız temsilcisi Garo'nun Hatay'da iki Arap kökenli kişinin meçhul bir şekilde öldürülmelerini fırsat bilerek Reyhaniye Halkevi'ne baskın vermesi gibi fiili olaylar da problemleri giderek arttırıyor, her ihtimale karşı savunmaya önem verilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koyuyordu.⁴⁸ Ancak savaşa gebe olan bir durumda diplomasi trafiği de artmaktaydı. Bundan dolayı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, özellikle bu dönemde trafiğin Yakın şark ve Balkanlar istikametini kontrol etmek ve nabzını dinlemek için vefatına kadar Ankara ve İstanbul ile ilgisini kesmek istememişti.

Büyük Önder'in, özellikle yaz aylarında yaptığı Marmara içi deniz gezilerini renklendirecek en önemli olay, Almanya'nın Hamburg Limanı'nda demirlemiş bulunan Amerikan yatı Savarona'nın satın alınıp, Cumhurbaşkanlığı yatı olarak hazırlanmasıydı. Atatürk'ün de içinde bulunduğu bir Karadeniz gezisi sırasında Ertuğrul yatının fırtınalı havalara karşı dayanıklı olmadığından sonra yeni bir yat alınması gerekliliği kendisini hissettirmişti. Savarona, dünyada bulunan yatların en büyüğü ve güzeliydi. Yedi yıllıktı. 1930'da, M. Cadwalader isminde büyük servet sahibi Amerikalı bir kadın, denizlerde gezip eğlenmek

⁴⁷ Ulus, 25 Mayıs 1938, s.1,3; **Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.575.

⁴⁸ Cumhuriyet, 27 Mayıs 1938, s.1,6.

amacıyla Savarona'yı Almanya'daki ünlü Bohm und Voss tezgahlarına ısmarlamıştı. Son dretnot Yavuz'da Almanya'nın en büyük gemi inşa merkezlerinin başında gelen bu tersanede imal edilmişti. Geminin, o zamanlar işsizliğin kol gezdiği Amerika'ya değil de, Almanya'daki bir tersaneye yaptırılmış olması Cadwalader'in hemşerilerini çok kızdırır. Omurgası 29 Temmuz 1930 günü törenle kızağa konur, teknesi ise 28 Şubat 1931 günü tamamlanır. Aynı yılın Temmuz ayında gelenekler gereği burnunda şampanya şişesi patlatılarak denize indirilir. Savarona'nın toplam maliyeti 10.400.000 doları bulmuştur. Savarona'nın bundan sonraki durumu hayret uyandırıcıdır. Amerikan hükümeti tescil için sahibinden bu maliyet kadar bir gümrük vergisi ister. İtiraz ile karşılaşılınca da geminin Amerikan sularına girmesi men edilir. Cadvalader, çaresizlik içinde Avrupa'da yatını satacağı bir yer arar. Gemi, Hamburg Limanı'na girdiğinde, Alman hükümeti başkalarına kaptırmamak için üzerine haciz koyar. ABD Başkanı F. Roosevelt'in Atatürk'e karşı derin bir sempatisi olduğundan gönlü, Savarona'nın özellikle Türkiye tarafından satın alınmasından yanadır. F. Roosevelt'in girişimleriyle Newyork Limanı'na girmiş olan bir Alman transatlantiğine Savarona'nın karşılığı olarak haciz konulacağı bildirilir. Hitler'in talimatı üzerine de haciz kalkar. Gemi, 1 Mart 1938 günü Türk hükümeti tarafından satın alınır. 20 Mart sabahı, İngiltere'nin Southampton Limanı'na hareket eder ve 24 Mart'ta da yata merasimle sancak çekilir.⁴⁹

Savarona, 1 Haziran'da İstanbul sularına girerek Florya Deniz Köşkü önünde demirlemiş, bir müddet burada kaldıktan sonra, Ege kaptanı Sait Özege ile yanındaki mürettebat tarafından Dolmabahçe önüne getirilmişti. Ağırlığı 4 bin ton gelmekteydi. Boyu 106, eniye 16 metreydi. O dönemin en ileri sistemine sahip olan dört kazandan ikisi çalıştığında 16 mil, dördü çalıştığında 26 mil hız almaktaydı. Yatın döşemeleri çok değerliydi. Banyo ve tuvalet daireleri siyah mermer ve kurna başı gibi kısımlar altın kaplama olmakla birlikte, diğer daireler gümüş kaplamaydı. Gemi, bünyesinde yemek salonu, telsiz ve telgraf dairesi, briç odası ile toplantı

---

⁴⁹ **Cumhuriyet**, 30 Mart 1938, s.1; Eser Tutel, **Gemiler...Süvariler...İskeleler**, İletişim Yayınları, 1998, İstanbul, s.65-68.

salonu gibi fonksiyonları birleştiriyordu. Dinlenme ve toplantı amacıyla kullanılan salon, gerçek bir şahaserdi. Burada zengin bir kütüphane ve modern bir müzik seti bulunuyordu. Yemek salonunun ortasındaki masa, 20 kişinin rahatça yemek yiyebileceği büyüklükteydi. Bardak takımları gerçek Bohemya kristalinden özel ısmarlanarak yapılmış, üzerlerine Savarona yatı arması işlenmişti. Porselen tabaklar, açık yeşil işlemelerle süslüydü. İki mutfak ve bunlara bağlı olan iki de fırın bulunuyordu. Biri, yat sahibi ve misafirlere, diğeri ise mürettebata hizmet vermek için tesis edilmişlerdi. Büyük salonu ısıtan şömine dikkat çekiciydi ki, Bayan Cadwalader bu şömineyi Portekiz'deyken bir şatoda görmüş, satın almak istemiştir. Şatonun sahibi, bu şöminenin ancak şato ile satın alınabileceğini söyleyince, o da öyle yapıp, şömineyi buradan söktürüp, Savarona'ya monte ettirmiştir. Yatın en üst katında, kumanda ve süvari kamaralarından kullanılabilen elektrikli bir düzenek mevcuttu. Ana güvertenin altındaki katta, ön kısımda iki yataklı kamara ile arkasında egzersiz ve terleme salonları oluşturulmuştu. Savarona'nın kırk beş kişilik de daimi mürettebatı vardı.⁵⁰

Savarona'nın limana geldiği gün, İngiltere'den dönmüş olan İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş de gezisiyle ilgili bilgi vermek üzere Dolmabahçe Sarayı'nda bulunuyordu. Atatürk, öğleden sonra Muammer Eriş'i de yanına alarak yata gidiyor, orada ikameti için gereken hazırlıkları tespit ediyordu. Gazi, resmi veya özel hangi binaya girse, ayrıntısına kadar her yerini gezer, özellikle banyo ve tuvaletlerde eksiklik olup olmadığına bakar, eğer yok ise hemen tedarik edilmesini sağlardı. Yeni yapıları incelemekten büyük zevk duyardı. Yakın arkadaşlarından biri yeni bir ev yaptırmaya kara vermiş olsa, derhal Atatürk'e gösterip görüşünü alırdı. Çünkü, yakınlarının konforlu bir evde yaşaması onu da rahatlatıyordu. Aynı özenli tutumunu, Savarona'yı incelerken de göstermişti. Bu hazırlıklar bir, iki gün içinde tamamlanmıştı. Gazi de Dolmabahçe'den ayrılıp yata yerleşmiş, Savarona'yı çok beğenmiş ve isminin değiştirilmesine gerek duymamıştı. "*Savarona*" sözcüğü, ilginç bir birleşime sahiptir. Efsaneye göre "*Sava*", Atlantik'te yaşadığına inanılan biraz martıyı, biraz da pelikanı anımsatan

---

⁵⁰ **Son Posta**, 2 Haziran 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1938, s.1,7; **Ulus**, 3 Haziran 1938, s.1.

bir kuştur. “*Rona*” ise Bayan Cadwadaler’in genç kızlık ismidir. “*Savarona*” ismi, bu iki ismin birleşimi ile oluşturulmuştur. Hasan Rıza Soyak, yıllar sonra hatıralarında Atatürk’ün mahzun bir eda ile kendisine dönerek, “ *Ne olurdu, bu gemi elimize birkaç sene evvel geçmiş olsaydı?*” dediğini yazacaktı.⁵¹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, memleketimizin omurgasını oluşturacak olan bir dizi işi takip ederken, büyük gezilerini de tamamlamıştı. Rahatsızlığına rağmen yatta da, yine eskisi gibi ara vermeksizin devlet işleriyle meşgul oluyor, Hükümet Erkanı ve Genel Kurmay Başkanı ile sık sık görüşüyor, dışarıdan gelen elçilerimizi kabul ederek, kendilerinden buldukları memlekette güdülen siyaset ve genel eğilimlere dair ayrıntılı bilgiler alıyordu. Komutanlara da özellikle yabancı memleketlerin askeri durumları hakkında sorular yönelmiş, onların açıklamalarını saatlerce sabrederek dinlemişti. Yaz mevsimi içinde, yeni alınan Cumhurbaşkanlığı yatı Savarona ile Marmara Denizi’nde bulunan bazı limanlar ve deniz donanmamızın manevra yaptıkları yerlerde gezintilerine devam etmişti.⁵² Yeni Cumhurbaşkanlığı yatı ile ilk hareketi 3 Haziran 1938’de önce Yeşilköy-Florya, daha sonra boğaz yönünde olmak üzere beş saat kadar süren bir deniz gezintisi olmuştur.⁵³ Atatürk’ün bu gezintilere çıkma isteği birazda hastalığının etkilerinden birini oluşturan aşırı vücut ısısının verdiği sıkıntıdan kaynaklanmaktaydı. 24 Haziran 1938’de, Savarona’nın hareketi halindeki serinlikten yararlanma düşüncesiyle, Erdek Limanı’na kadar uzanan bir gezintiye çıkmıştı. Donanmaya ait bazı gemiler de, Erdek Limanı’na demir atmış bulunuyorlardı. Orada bulunan donanmamız kendisini selamlamış, Amiral Şükrü Okan yata buyur edilmişti. Gazi, Amiralle de saatlerce sürecektir uzun bir görüşme yapmıştı. Gece Erdek’te geçirilecekti. Atatürk, daha sonra bu düşünceden vazgeçti.

---

⁵¹ **Son Posta**, 2 Haziran 1938, s.1,11; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2008, s.703; Tutel, **a.g.e.**, s.68-70; **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, s.625.

⁵² Soyak, **a.g.e.**, s.703.

⁵³ **Son Posta**, 4 Haziran 1938, s.1.

Tekrar İstanbul'a hareket emrini verdi. İki gün süren bu gezinti kendisini biraz olsun rahatlatmıştı.⁵⁴

Prof. Fissenger, ikinci gelişinde, Gazi'nin Savarona'da sürekli bulunmaktan sıkılabileceği düşüncesi ile kendisine istediği zaman deniz motorlusu ile gezintiler yapabileceği konusunda tavsiyede bulunmuştu. Gazi de, bu tavsiyeye uyarak, 10 Temmuz'da, Acar motoru ile bir geziye çıkar. Yanında Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Kılıç Ali, Salih Bozok, Hasan Rıza Soyak, kızkardeşi Makbule Hanım ile Afet ve Sabiha Hanımlar bulunmaktadır. Öğle yemeği motorda yenilir. Atatürk istirahat etmek için motorun salonundaki bir koltuğa uzanır. Motor ilk olarak Florya'ya uğrar. Rıhtımdaki insanlar Atatürk'ü dimdik karşılarında görünce sevinç içinde, “*yaşa, varol Atatürk*” diye bağırarak alkışlamaya başlarlar. Çünkü, Gazi'nin hasta olarak yattığını bilmektedirler. Buradan hemen yata dönülmesini istemez. Rota, Boğaz'a doğru izlenir. Boğaz'dan geçerken, yine halkın coşkun tezahüratı ile karşılaşırlar. Rumelikavağı'na kadar gidilir. Fakat, yorgunluk hissetmiş olduğu için geri dönülür. 23 Temmuz'da Savarona ile Dolmabahçe önünden başlayarak Florya, Moda, Adalar ve Boğaz hattını izleyen bir geziye daha çıkmıştır. Yat, Moda önünden geçerken, Hamidiye Okul Gemisi tarafından top atışı yapılarak selamlanır. 24 Temmuz günü saat 16.30'da Büyükdere'den ayrılarak yine Dolmabahçe'de biten bu gezi Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün son gezisi olacaktı. Hastalığının ağır kriz dönemine girmesinden dolayı, bu tarihten vefatına kadar Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılamayacaktır.⁵⁵

---

⁵⁴ **Son Posta**, 25 Haziran 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1938,s.1; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.632.

⁵⁵ **Son Posta**, 11 Temmuz 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1938, s.1; **Son Posta**, 25 Temmuz 1938, s.1; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.633-634; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.578-579.

1.2. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN YABANCI DEVLET ADAMLARI VE TEMSİLCİLERİ İLE GÖRÜŞMELERİ VE TELGRAF TEATİLERİ

1.2.1. Yeni Yıl ve Evlilik ile İlgili Telgraf Teatileri

Yeni yılın başlangıcında Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında anlamlı ve samimi telgraf ve telefon alış verileri olmuştur. Bunların ilki, Atatürk'ün Türkiye ve Türk insanı için önemine temas etmesi bakımından çarpıcıdır. Romanya Başbakanı Oktavien Goga, Başbakan Celal Bayar'a çektiği, 1 Ocak 1938 tarihli telgrafında:

“Büyük bir koruyucunun azim ve dehası sayesinde bu gün yeni bir hayata atılan Türk Milleti'ne Romanya'nın sarsılmaz surette muhafaza ettiği hararetli dostluğun ifadesini kabul etmesini ekselansınızdan rica ederim,” diyordu.⁵⁶

Bunun akabinde iki gün sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e kendilerinin de cevabını ilettikleri yeni yıl tebrik telgrafları Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Edward Beneş, Romanya Kralı Carol, Yunanistan Kralı Jorj, Bulgaristan Kralı Boris, Yugoslavya Naibi Altes Paul tarafından gönderilmişti.⁵⁷

Yılın bu ilk ayındaki bu sıcak mesajlar dış işlerinde de bir hareketliliğin ifadesi olmuştu. Bu sırada Mısır'da da büyük bir düğün hazırlığı söz konusuydu. Mısır Kralı Faruk evlenecekti. Atatürk'ün düğün hediyeleri, Bolu mebusu Cevat Abbas Gürer tarafından takdim edilecekti. Bu hediyeler arasında üzerinde kralın zümrüt ile işlenmiş armasının göze çarptığı bir sigara tabakası da vardı. Aynı düğün için, Akşam Kız Sanat Okulu'na çeyizlik birtakım eşyalar ısmarlatılmış

⁵⁶ **Son Posta**, 2 Ocak 1938, s.1.

⁵⁷ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1938, s.3; **Son Posta**, 4 Ocak 1938, s.1.

olup bunlar üç ya da dört yüz yıl önce saraylarımızda kullanılmış olan orijinal eşyalar örneğine uygun şekilde oluşturulmuştu. Aralarında altın sırma işlemeli sofrta takımı, büyük masa örtüsü, sırma işlemeli peçeteler ile uzun eteklikler bulunmaktaydı. İşleme sırasında bir hata meydana gelecek olursa telafisi zordu. Çünkü, orijinal malzeme ve kumaş hesaplı verilmişlerdi.⁵⁸

Düğünü göz kamaştırıcı şekilde görkemli geçmiş olan Mısır Kralı Faruk'a, Ulu Önder'in 27 Ocak'ta yolladığı telgraf iletisi şöyle olmuştur:

“ İzdivaçları münasebeti ile, en hararetli tebriklerimi ve şahsi saadetleri ile kral hanedanının refahı hakkındaki en iyi temennilerimi kabul etmelerini majestelerinden rica ederim.”

Kral Faruk'un bu iletiye yanıtı yine telgrafla ve şöyle olmuştur:

“ İzdivacım dolayısıyla göndermek lütfunda bulunduğunuz tebriklerinizden ve temennilerinizden ziyadesi ile mütehassis olarak en samimi teşekkürlerimi ve en iyi temennilerimi arz ederim.”⁵⁹

Yunan Veliahtı'nın yapılan evliliği üzerine Atatürk'ün gönderdiği 14 Ocak tarihli telgraf, şu şekilde olmuştur:

“ Veliahd Altes Ruayel Prens Pol'ün evlenmesi münasebetiyle saygıdeğer evlilerin ve ailenizin refahı hususundaki çok samimi dileklerimin kabulünü Majestenizden rica ederim. Bu mutlu olay vesilesi ile de Majestenize saygıdeğer ailenizin bu bayramının bir milli bayram teşkil ettiği dost ve müttefik Yunanistan'a karşı Türk milletinin sarsılmaz dostluğunu beyan eylerim”

⁵⁸ **Akşam**, 13 Ocak 1938, s.2; **Son Posta**, 13 Ocak 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1938, s.1.

⁵⁹ **Son Posta**, 28 Ocak 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1938, s.3.

Yunan Veliahtı Jorj'un cevabı ise şu şekilde olmuştur:

*“ Ekselansınızın lütufkar telgrafından fevkalade mütehassis olarak kutladığımız sevinçli güne karşı gösterdikleri alakadan dolayı, derin minnettarlığımı arz eder ve bu fırsattan istifade ederek asil Türk milletine ve onun Büyük Şefine olan sarsılmaz dostluğumu beyan eylerim.”*⁶⁰

Bu arada Arnavutluk Kralı Birinci Zogu'nun evlenmesi dolayısıyla Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'le aralarında telgraf teati olunmuştu. Birinci Zogu, Kontes Jeraldin ile telgraftan yirmi yedi gün önce evlenmişti. Nikah töreni Arnavutluk Mebusan Meclisi Reisi B. Evangeli başkanlığında, sarayın kütüphanesinde yapılmış, 103 pare top atılmıştı. Bir rivayete göre, kontes henüz çocukken bir çingene falına bakıp ona ileride kraliçe olacağını söylemiştir.⁶¹ Gazi, Krala 30 Nisan tarihli olan şu mesajı göndermiştir :

“ Dost Arnavutluk'un tes'id ettiği, mesut hadise dolayısıyla samimi tebriklerimi ve şahsi saadetleri ile Kral ailesinin saadeti hakkındaki çok samimi temennilerimi kabul etmelerini Majestelerinden rica ederim.”

Kral Birinci Zogu'da cevaben aynı tarihli aşağıdaki telgrafi çekmiştir:

*“ Göndermek lutfunda buldukları temennilere karşı en samimi teşekkürlerimi ve şahıslarıyla asıl Türk milleti hakkındaki samimi dostluk hissiyatımı kabul etmelerini Ekselansınızdan rica ederim.”*⁶²

⁶⁰ **Akşam**, 15 Ocak 1938, s.2; **Son Posta**, 15 Ocak 1938, s.1,3.

⁶¹ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1938, s.7.

⁶² **Ulus**, 1 Mayıs 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1938,s.3.

1.2.2. Doğum ve Doğum Yıldönümleriyle İlgili Telgraf Teatileri

Mısır Kralı Faruk'un bu mutlu evlilik olayının peşinden 16 Şubat'ta yine kendisinin doğum günü sebebiyle Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile aralarında telgraflaşma olmuştu. Gazi'nin mesajı şu şekildedir:

“ Majestelerinin doğum yıldönümü münasebetiyle, kendilerine en hararetli tebriklerimi ve şahsi saadetleriyle Mısır'ın refahı için olan samimi temennilerimi arz etmekle zevk duyarım. ”

Kral Faruk, Gazi'ye aynı içten duygularla şu karşılığı vermişti:

*“ Doğum yıldönümü münasebetiyle gönderdiğiniz telgraftan çok mütehassis olarak samimi surette teşekkür ve şahsi saadetinizle asil Türk milletinin refahı için olan temennilerimi arz ederim. ”*⁶³

Kendisine gönderilen hediyelerden ve samimi ilgiden memnun kalmış olan Kral Faruk, Bolu Mebusu Cevat Abbas'a seçkin kişilere layık görülen Nil nişanının büyük kordonunu hatıra olarak hediye etmişti. Kendisine Gazi'nin gönderdiği hediyeyle dolayı da sevgi ve bağlılık selamlarını kendilerine iletmesini Cevat Abbas'tan rica etmişti.⁶⁴

7 Şubat günü, Hollanda Veliahtı'nın bir kız çocuğu dünyaya getirmesi dolayısıyla Atatürk, Hollanda Kraliçesi Wilhelmina'ya tebriklerini bildiren telgraf çekmiş. O da, buna yine dostane ve sıcak bir telgraf ile karşılık vermiştir.⁶⁵ Gazi'nin mesajı şöyleydi:

⁶³ **Ayn Tarihi**, No:51, Mart 1938, s.55,56.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1938, s.1,2.

⁶⁵ **Son Posta**, 8 Şubat 1938, s.3.

“ Hollanda veliahdı Altes Ruayal Prenses Julia'nın bir prenses dünyaya getirdiğini büyük bir sevinçle haber aldım. En samimi tebriklerimle beraber, gerek şahsi saadetleri ve gerek kraliyet hanedanının saadeti hakkındaki hararetli temennilerimi kabul etmelerini majestelerinden rica ederim.”

Wilhelmina'nın telgrafa karşılığı şu şekilde olmuştur:

“ Nazik telgraflarınızdan ziyadesi ile mütehassis olarak çok samimi teşekkürlerimi arz ederim, Bay Reiscumhur.”⁶⁶

Şah Rıza Pehlevi'nin doğum günü dolayısıyla, Gazi ona, 18 Mart 1938 tarihli aşağıdaki dostane telgrafi göndermişti:

“ Veladeti [doğumu] şahanelerinin altmışıncı yıldönümü münasebetiyle en samimi tebriklerimi arz etmekten çok haz duymaktayım. Yüksek ve feyizli idareleri altında dost ve komşu İran devletinin günden güne artan inkişafını görmekle bahtiyarım. Bu vesile ile zati biraderanelerine uzun ömür ve saadetler diler ve kardeş İran milletinin refahı hakkında halisane temennilerimi tekrar eylerim.”

Rıza Pehlevi'nin aynı tarihli ve cevap niteliğindeki telgrafi ise şu şekildedir:

“ Veladetimin yıldönümü münasebetiyle gönderilmiş olan muhabetimiz [muhabbet dolu,samimi] telgraflarını büyük bir sevinç ve minnetle aldım. Bilmukabele zati devletlerinin saadet ve selametlerini, dost ve komşu Türkiye devletlerinin himaye ve irşatlarınız altında yükselmesini en samimi dileklerle temenni eylerim.”⁶⁷

⁶⁶ **Ayn Tarihi**, No:51, Mart 1938, s.55.

⁶⁷ **Ayn Tarihi**, No:52, Nisan 1938, s.61.

İran gibi Türkiye ile yine bir tarihsel ve kültürel ortaklığa sahip olan Irak'ın kralı ile Atatürk arasında da kralın doğum yıldönümü sebebiyle telgraf alışverişi olmuştu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Irak kralına gönderdiği 25 Mart 1938 tarihli kutlama mesajı şu şekilde gerçekleşmiştir:

“ Majestelerinin doğum günlerinin yıldönümü münasebetiyle samimi tebriklerimi ve şahsi saadetleriyle dost ve kardeş Irak milletinin refah ve ikbali [şansı,talihi] hakkında halisane temennilerimi arz ederim.”

Irak kralının yine 25 Mart tarihli cevabı da, aynı surette candan ve samimi dilek mesajlarıyla doluydu.⁶⁸

Aynı gün Yugoslavya Kral Vekili Prens Pol'ün doğum yıldönümü nedeniyle yine bir telgraf alış veriş yapılmıştı. Atatürk'ün, Prens Pol'e gönderdiği 30 Nisan tarihli mesajda şu satırlar yer almaktadır:

“ Altes Ruvayyalinizin doğumu yıldönümü münasebeti ile size en hararetle ve en dostane tebriklerimi bildirmekle bilhassa bahtiyarım.”

Prens Pol mesaja yine 30 Nisan'da şu şekilde yanıt vermiştir:

*“ Beni derin surette mütehassis eden Ekselansınızın samimi temennilerinden dolayı hararetle teşekkürlerimi bildiririm.”*⁶⁹

---

⁶⁸ **Ayn Tarihi**, No:52, Nisan 1938, s.64.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1938, s.3.

Japonya Kralı Hirohito'nun da doğumunun yıldönümü kutlanmaktaydı. Ve Ulu Önder kendisine 3 Mayıs tarihli bir kutlama mesajı gönderir. Kral Hirohito'nun Gazi'nin telgrafına aynı tarihli cevabı şöyle olmuştur:

*“ Lütufkar telgrafından dolayı ekselansınıza hararetle teşekkür eder ve şahsi saadetleriyle milletinin refahı hakkında samimi dileklerde bulunurum”*⁷⁰

21 Mayıs'ta Ulu Önderimiz, doğum günleri dolayısıyla İngiltere Kralı Altıncı George'den aşağıdaki telgrafi almıştır:

“ Doğum gününüzün yıldönümü münasebetiyle elde ettiğim fırsattan büyük sevinçle istifade ederek, siz Ekselansa en hararetle tebriklerimi ve saadet ve refahınız hakkındaki en iyi temennilerimi sunarım.”

Gazi'nin telgrafa karşılığı şu şekilde olmuştur:

*“ Doğumunun yıldönümü münasebetiyle Majestelinizin vaki temennilerinden fevkalade mütehassis olarak en hararetle teşekkürlerimle birlikte, şahsi saadetleri ve İmparatorluklarının refahı hususundaki samimi dileklerimin kabulünü rica ederim.”*⁷¹

Bu karşılıklı samimi telgrafların çekildiği günlerde İngiliz basını da özellikle mali yardımların İngiltere-Türkiye ilişkilerinin sağlam bir istikamette ilerleyeceğinin bir göstergesi olduğu hakkında beyanlarda bulunmuşlardı. Bu beyanlarda Türkiye, bütün bir Doğu memleketleri dahilinde barışın teminatı görülüyordu.⁷²

⁷⁰ **Ulus**, 4 Mayıs 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1938, s.3.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1938, s.3.

⁷² **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1938, s.3.

16 Haziran'da bu kez Ulu Önder, İngiliz Kralı Altıncı George'nin doğumlarının yıldönümünü kutluyordu. Atatürk'ün telgrafı şu şekilde olmuştur:

“ Majestelerinin doğumu yıldönümü münasebetiyle en hararetle tebriklerimle şahsi saadetleri ve Britanya İmparatorluğu'nun refahı hakkındaki en samimi temennilerimi kabul etmelerini rica eylerim.”

Altıncı George ise cevaben yolladığı aynı tarihli mesajda:

“ Doğumumun yıldönümü münasebetiyle göndermiş olduğunuz samimi tebrikleri havi telgraflarını büyük bir memnuniyetle aldım.Bilmukabele samimi surette en kalbi temennilerimi bildiririm ”⁷³ demiştir.

Haziranın yirmi dördünde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Macaristan Krallığı Vekili Amiral Horti arasında telgraf alışverişi olmuştu.⁷⁴Bu mesajların mahiyeti, Amiral Horti'nin 70. doğum yıldönümleri oluşuydu.

Doğum günleri sebebiyle Afgan Kralına Atatürk tarafından 14 Ekim'de telgraf mesajı gönderilmiş ve buna cevaben 18 Ekim'de karşılık gelmişti. Atatürk'ün mesajı şöyledir:

“ Majestelerinin doğumlarının yıldönümü münasebetiyle derin tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refahı hakkındaki temennilerimin kabulünü rica ederim.”

Afganistan Kralı Muhammet Zahir'in samimi telgrafa karşılığı şu şekilde olmuştu:

---

⁷³ Cumhuriyet, 17 Haziran 1938, s.3.

⁷⁴ Cumhuriyet, 25 Haziran 1938, s.1.

“ Doğum yıldönümü dolayısıyla olan nazikane tebriklerinden dolayı, ekselansınıza teşekkür ederek, şahsi saadetleri ile kardeş ve dost milletin refahı hakkındaki en samimi temennilerimi arz eylerim.”⁷⁵

15 ve 16 Ekim tarihlerinde teati olunan telgraflar ise Romanya Kralı Carol’un doğum günleri münasebetiyledir. Ulu Önder kutlamasını şu satırlarla dile getirmiştir:

“ Majestelerinin doğum yıldönümü münasebetiyle, en samimi tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve müttefik ve dost Romanya’nın refahı için olan hararetli temennilerimin kabulünü rica ederim.”

Kral Carol , Gazi’nin bu candan ve sıcak telgrafına, aynı samimiyetle karşılık vermiştir:

“ Gerek şahsım ve gerek memleketim için olan temennilerinden dolayı ekselanslarına çok samimi bir surette teşekkür ederim.”⁷⁶

1.2.3. Tahta Çıkışla İlgili Telgraf Teatileri

14 Ocak’ta Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz 3. İbni Suud’un tahta çıkışının yıldönümüdür. Gazi’nin kendisine gönderdikleri 14 Ocak tarihli telgraf şu şekildedir:

“ Tahta cülusunuzun yıldönümü münasebetiyle en samimi tebriklerimi sunar ve şahsi saadetleri ile dost milletin refah ve saadetinin devamı için beslediğim dilekleri tekrar eylerim.”

Suudi Arabistan Kralının cevabı ise şu şekilde olmuştur:

⁷⁵ Cumhuriyet, 23 Ekim 1938, s.3.

⁷⁶ Cumhuriyet, 23 Ekim 1938, s.3.

“ Cülusunun yıldönümü münasebetiyle lütuf buyurulan ve yüce ihsanat [iyilik] ve temenniyatınızı taşıyan telgrafınızdan dolayı teşekkür eder ve zati devletlerinin sıhhat ve afiyetlerinin devamını ve necib Türk milletinin terakki ve refahını dilerim.”⁷⁷

Arnavutluk Kralı Zogu'nun tahta çıkışının onuncu yıldönümü sebebiyle Atatürk kendisini şu satırları içeren 8 Eylül tarihli telgrafla kutlamıştı:

“ Majestezinin tahta çıkışının onuncu yıldönümü münasebetiyle, en hararetle tebriklerimi ve şahsi saadetleriyle asil Arnavut milletinin refahı hususundaki temennilerimi arz ederim.”

Zogu da aynı tarihte samimi bir karşılıkla:

“ Ekselansınız tarafından, şahsım ve Arnavut milleti hakkında lütfen izhar olunan samimi dostluk hislerinden fevkalade mütehassis olarak, derin teşekkürlerimle birlikte şahsi saadetiniz ve asil ve şanlı Türk milletinin itilası hususundaki temennilerimi arz eylerim,” mesajını göndermiştir.⁷⁸

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Bulgar Kralı Üçüncü Boris arasında, Boris'in tahta çıkışının yıldönümleri sebebiyle telgraf alışverişi gerçekleşmişti. Gazi'nin kutlama mesajı şu satırlarla olmuştu:

“ Majestelerinin tahta cülusunun yıldönümü münasebetiyle kendilerine en iyi tebriklerimi ve şahsi saadetleriyle Bulgaristan'ın refahı için olan çok samimi temennilerimi arz etmek benim için büyük bir zevktir.”

⁷⁷ **Akşam**, 15 Ocak 1938, s.2; **Son Posta**, 15 Ocak 1938, s.3.

⁷⁸ **Ulus**, 9 Eylül 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1938, s.3.

Üçüncü Boris de bu sıcak kutlama mesajına şu cevabı vermişti:

*“ Ekselanslarının nazikane tebriklerinden fevkalade mütehassis olarak kendilerine en hararetli teşekkürlerimi arz ederim.”*⁷⁹

1.2.4. Ölüm ve Doğal Afetlerle İlgili Telgraf Teatileri

Prens Nikola'nın ölümü üzerine 18 Şubat'ta Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Yugoslavya Vekili Prens Pol'e çektiği telgraftaki taziyeleri şu şekilde olmuştur;

“ Alteslerinin, Altes Ruayal Prens Nikola'nın ölümüyle uğradığı ziyayı [acı kaybı] haber aldım., kendilerinden samimi taziyelerimin kabulünü rica ederim.”

Prens Pol'ün yine telgrafla yanıtı şöyle olmuştur :

*“ Çok mütehassisim , hararetle teşekkür ederim.”*⁸⁰

21 Nisan sabahı meydana gelen ve enkazlardan yüzlerce ölü ile yaralının çıktığı, tekrar imarı için beşyüz bin liranın gerektiği parti kurulunca yapılan çalışma sonucu belirlenen Kırşehir depremi, ülkemiz için bıraktığı acı uzun süre silinmeyecek bir olaydı. Türk milletinin coşku duyduğu 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na hazırlandığı ertesi gün de, kısa aralıklarla süren sarsıntılar halinde devam etmişti. Sevinç ve acı bir arada yaşanmıştı. Bu üzücü olay üzerine Yunanistan Kralı II. Jorj , Afgan Kralı Muhammet Zahir, Suriye Cumhurbaşkanı Höşem Atassi ve Ürdün Emiri Altes Abdullah, Atatürk'e ve Türk milletine taziyelerini bildiren

⁷⁹ **Ulus**, 14 Ekim 1938,s.1; **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1938, s.3.

⁸⁰ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1938, s.3.

telgraflarını göndermişlerdi. Atatürk te kendilerine teşekkürlerini bildiren cevap telgrafını gönderdi.⁸¹ Yunanistan Kralı II. Jorj'un, acı kayıplardan dolayı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiği, 28 Nisan tarihli baş sağlığı mesajı şu şekildeydi:

“ Son zelzele esnasında bu derece trajik bir surette ölenlerin kaybı karşısında, dost ve müttefik Türk milletinin elemine benim ve milletim çok samimi surette iştirak etmekte olduğumuzu bildiririm.”

Gazi'nin bu baş sağlığı mesajına aynı tarihli cevabı ise şu surette olmuştur:

“ Kırşehir zelzelesi dolayısı ile Majestelinizin bana göndermek lütfunda bulunduğu nazik mesajdan ziyadesiyle mütehassis olarak, en derin teşekkürlerimin kabulünü ve Türk milletinin, dost ve müttefik millet ve onun müfahham [yüce,saygıdeğer] hükümdarının sempatilerinden pek ziyade mütehassis bulunduğu itimat eylemelerini rica ederim.”⁸²

Afganistan Kralı Muhammet Zahir Han, dost ve müttefik ülke olan Türkiye'nin deprem sonucu içine düştüğü üzüntüyü, gönderdiği 28 Nisan tarihli telgrafla şu şekilde paylaşmaktaydı:

“ Türkiye'de zelzelenin insan zayıfına ve maddi hasarlara sebep olduğunu iştirak ziyadesiyle müteessir oldum. Derin sempati hislerimin kabulünü ekselansınızdan rica ederim.”

Gazi'nin telgrafa aynı tarihli karşılığı şu şekilde olmuştur:

---

⁸¹ **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1938, s.1.

⁸² **Ayn Tarihi**, No:53, Mayıs 1938, s.14-15.

“ Majestelerinin Kırşehir zelzelesi münasebetiyle sempati hislerini havi olarak [kapsayan] gönderdiği mesajdan ziyadesiyle mütehassis olarak en hararetli teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.”⁸³

Komşu ülke Suriye Cumhurbaşkanı Haşem Attasi'nin ise gönderdiği 28 Nisan tarihli mesaj şu şekildedir:

“ Türk milletinin maruz kaldığı zelzele felaketi hakkındaki haberler beni derin surette müteessir etti. Gerek şahsen, gerek Suriye Cumhuriyeti namına Ekselansınızdan teessürlü sempati hislerimi kabul buyurmanızı rica ederim.”

Atatürk'ün komşu ülkenin cumhurbaşkanına karşılık verdiği aynı tarihli mesajı şöyledir:

“ Kırşehir zelzelesi dolayısı ile bana bildirmek lütfunda bulunduğu sempati hislerinden ziyadesi ile mütehassis olarak en hararetli teşekkürlerimin kabulünü Ekselansınızdan rica ederim.”⁸⁴

Kırşehir depremi ile ilgili son olarak Ürdün Emiri Abdullah ta, 28 Nisan tarihli bir başsağlığı telgrafı göndermişti. Gazi'nin aynı tarihli cevabı ise şu şekilde olmuştur:

“ Kırşehir zelzelesi münasebetiyle gönderilen telgraflarından ziyadesi ile mütehassis olarak zatı fehametpenahilerine [zeki ve anlayışlı] en samimi teşekkürlerimi sunarım.”⁸⁵

1 Ağustos'ta, Romanya Kralı Carol'un annesi Kraliçe Mari'nin ölümü dolayısıyla telgraf alışverişi yapılmıştır. Büyük Şef Atatürk telgrafında:

---

⁸³ **Ayn Tarihi**, No:53, Mayıs 1938, s.14-15.

⁸⁴ **Ayn Tarihi**, No:53, Mayıs 1938, s.15.

⁸⁵ **Ayn Tarihi**, No:53, Mayıs 1938, s.15.

“ Romanya Validei Kraliçesi Mari'nin şahsında Majestelerinin uğradığı elim ziyai büyük bir teessürle öğrendim. Majestelerinden, gerek kendinin gerek Rumen milletinin yasına çok samimi surette iştirak etmekte olduğuma inanmasını ve elemli sempati hislerimi kabul etmesini dilerim.” demiştir.

Kral Carol'un karşılığı şu şekilde olmuştur:

“ Benim ve milletimin uğradığımız büyük kayıp münasebetiyle gönderdiğiniz hararetili ve lütufkar taziyelerinden dolayı ekselansınıza teşekkür ederim.”⁸⁶

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 20 Eylül'de İngiliz Kralı Altıncı George'ye, Prens Connaught'un ölümü dolayısıyla gönderdiği telgraf şu şekildeydi:

“ Majestezinin Prens Arthur de Connaught'un şahsında uğradığı kaybı, büyük bir teessürle haber aldım. Matemlerine bütün samimiyetimle iştirak etmekte olduğuma inanmalarını ve en derin taziyetlerimin ifadesini kabul buyurmalarını majestelerinden rica ederim.”

Kral Altıncı George de şu içten cevabı iletmişti:

“ Prens Arthur de Connaught'un müessif vefatı münasebetiyle gönderilen teessür mesajınızdan fevkalade mütehassis olarak, lütufkar taziyetlerinize bütün samimiyetimle teşekkür ederim.”⁸⁷

1.2. 5. Milli Bayramlarla İlgili Telgraf Teatileri

Litvanyalıların milli bayramlarını kutladıkları 23 Şubat günü, Atatürk aşağıdaki mesajla bu sevince ortak olmuştu:

⁸⁶ Son Posta, 2 Ağustos 1938, s.3; Cumhuriyet, 2 Ağustos 1938, s.3.

⁸⁷ Cumhuriyet, 21 Eylül 1938, s.3.

“ Litvanya milli bayramı münasebetiyle ekselansınıza en samimi tebriklerimi bildirir ve şahsi saadetleri ile Litvanya'nın refahı hakkında hararetli temennilerimin kabulünü rica ederim.”

Anastas Smetona'nın yine 23 Şubat günü, Atatürk'ün bu sıcak mesajına karşılığı şu şekilde olmuştur:

“ Yeniden elde edilen istiklalin yirminci yıldönümü hakkındaki tebrikleri ile Litvanya'nın ve şahsım hakkında gösterme lütfunda buldukları temennilerden dolayı ekselansınıza hararetli surette teşekkürler ederim.”⁸⁸

Yunanistan'ın Milli bayramı sebebiyle Atatürk'ün Kral II. Jorj'a gönderdiği 30 Mart tarihli mesaj şöyleydi:

“ Milli Elen bayramı münasebetiyle, Majestelerine en hararetli tebriklerimi ve gerek şahsi saadetleri, gerek asil ve dost Yunan milletinin refahı hususundaki samimi dileklerimi arz etmekle bilhassa bahtiyarım.”

Yunanistan Kralı II. Jorj' un aynı tarihteki cevabı da şu şekilde olmuştur:

“ Ekselansınızın lütfkar temennilerinden derin bir surette mütehassis olarak en samimi teşekkürlerimin ve şahsi saadetleri ile asil ve dost Türk milletinin refahı hususundaki dileklerimin kabulünü rica eylerim”⁸⁹

---

⁸⁸ **Ayn Tarihi**, No:51, Mart 1938, s.56.

⁸⁹ **Ayn Tarihi**, No:52, Nisan 1938, s.64.

Atatürk, o sıralarda iç savaş içinde bulunan İspanya'nın milli bayramı sebebiyle Cumhurbaşkanı Manuel Azana'ya, 18 Nisan tarihli aşağıdaki telgrafi çekmişti:

“ İspanyol milli bayramı münasebetiyle, ekselansınızdan en hararetli tebriklerimi ve çok samimi temennilerimi kabul etmelerini dilerim.”

Manuel Azana'nın aynı tarihli cevabı şu şekildedir:

*“ İspanyol milli bayramı münasebetiyle gönderdiğiniz tebrik telgrafından dolayı ekselansınıza hararetle teşekkür ederim.”*⁹⁰

3 Mayıs'ta Hitler Roma'daydı. Müttefikleri olan Mussolini'yi ziyaret etmişti. Roma'da kendisini bizzat İtalya Kralı ve Mussolini karşılayarak Kirinal'e kadar refakat etmişlerdi. Tam bu zamanda Almanların milli bayramı kutlanıyordu. Bundan dolayı Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün, Hitler'e gönderdiği, 3 Mayıs tarihli telgrafi:

“ Alman milletinin milli bayramı münasebetiyle Ekselansınıza en hararetli tebriklerimle birlikte, şahsi saadetleri ve Almanya'nın refahı hakkındaki samimi dileklerimi arz etmekle bilhassa bahtiyarım,” şeklinde olmuş, Adolf Hitler'de karşılık olarak aynı tarihli şu mesajı göndermiştir:

*“ Alman milletinin ve Alman Reisinin milli bayramı münasebetiyle vaki dostane tebriklerinizden ve hakkımdaki saadet dilekelerinizden dolayı Ekselansınıza içten teşekkürlerimi arz ederim.”*⁹¹

---

⁹⁰ **Ayn Tarihi**, No:53, Mayıs 1938, s.76.

⁹¹ **Ulus**, 4 Mayıs 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1938, s.3.

13 Mayıs günü Atatürk'ün, Romanya'nın milli bayramı dolayısıyla Romanya Kralı Carol'a çektiği telgraf şöyledir:

“ Romanya'nın milli bayramını kutladığı bu günde Majestelerine en samimi tebriklerimi ve şahsi saadetleriyle dost ve müttefik Romen milletinin refahı hakkındaki hararetle temennilerimi bildirmekle mesudum.”

Kral Carol buna yine sıcak bir ileti ile, şu şekilde cevap vermiştir:

“ Milli Bayram münasebetiyle şahsım ve memleketim hakkında yolladıkları hararetle temennilerinden dolayı ekselansınıza bütün kalbimle teşekkür ederim.”⁹²

16 Temmuz'da Amerika'nın milli bayramı vesilesiyle, Atatürk ile Franklin Delano Roosevelt arasında telgraflar teati olunmuştu. Gazi nin telgrafi şu şekilde olmuştur:

“ Amerika milli bayramı münasebetiyle ekselansınıza en hararetle tebriklerimi ve dost büyük milletin refahı hakkındaki samimi dileklerimi takdimle bilhassa bahtiyarım.”

Roosevelt yine aynı samimiyetle ve şöyle cevap vermiştir:

“ Ekselansınızın çok dostane tebriklerinden fevkalade mütehassis olarak samimi teşekkürlerimi arzına müsaraat eylerim.”⁹³

27 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Macar Kraliyet Naibi Horthy arasında Macar bayramı dolayısıyla telgraflar teati olunmuştu. Ulu Önder'in Amiral Nicolas Horthy'e kutlama mesajı şöyledir:

⁹² **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1938, s.3.

⁹³ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1938, s.3.

“ *Senteliyen bayramının yıldönümü dolayısıyla Altes serenisimlerine en hararetli tebriklerimi ve gerek şahsi saadetleri ve gerek asil ve dost Macar milletinin refahı hakkındaki samimi temennilerimi bildirmekle hassaten zevk duymaktayım.*”

Horty'nin sıcak ve candan karşılık mesajı da şu şekilde olmuştur:

“ *İyi temennileri için Ekselansınıza en hararetli teşekkürlerimi bildiririm.*”⁹⁴ Horty, bu mesajı gönderdikten iki gün sonra Tuna yoluyla Budapeşte'ye varmış, henüz inmiş olduğu vapurda büyük bir patlama meydana gelmişti. Bunun bir suikast olup olmadığı da kafaları epey meşgul etmişti.⁹⁵

1.2.6. Türkiye ile Komşu Devletler Arasındaki İlişkilere Yönelik Telgraf Teatileri ve Yabancı Devlet Temsilcilerinin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü Ziyaretleri

1 Mayıs' ta Başbakan Celal Bayar, Selanik'te bulunmuş, gezisinin en önemli durağı Atatürk'ün doğduğu ev olmuştu. Ev hükümetçe satın alınmış ve etrafı park haline getirilmekteydi. Daha sonra, Selanik Belediye Başkanı, evin çevresinde yapmaya niyetli oldukları düzenlemeden ve buraya ulaşan geniş alanlar açacaklarından bahsetmişti. Ancak, bunlardan önce yapının bünyesindeki onarım ile iç düzenlemenin Türkiye'den gönderilecek planlarını görmeliydi. Çünkü, dış düzenleme de buna göre yapılacaktı. Evin etrafındaki arazi de Türk Hükümeti tarafından satın alınmıştı. Başbakanın bu gezisinden sonra 7 Mayıs'ta Selanik Belediye Başkanı öncülüğünde Ankara'ya bir heyet gelmiş, Atatürk'ün huzuruna çıkarak evin anahtarını kendisine takdim etmişti.⁹⁶ Ancak, evin restorasyon işleri, Selanik Başkonsolosluğu'nun da

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1938, s.3.

⁹⁵ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1938, s.1.

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1938,s.1,7; **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1938, s.1.

gayreti ile 1948 yılında tamamlanır. Restorasyon işleri bitirildikten sonra evin aslına uygun olarak döşenebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurduğu, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Ata'dan, Prof. Dr. Afet İnan, Hayrullah Örs ve bir Dışişleri Bakanlığı temsilcisinden oluşan komisyon, ev için gerekli eşyaları kağıt üzerinde saptayarak Bakanlığa bir raporla bildirir. İç düzenleme çalışmaları bir müddet daha sürüncemede kaldıktan sonra, 1953 yılında, dönemin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü olan Ankara Üniversitesi Tarih Profesörü Enver Ziya Karal görevi üstlenmiştir. Enver Ziya Karal başkanlığındaki ekip hızla çalışmalara başlar. Atatürk'ün naaşının Etnografya Müzesi'nden alınıp, Anıtkabir'e götürüldüğü 10 Kasım 1953'te evin düzenlemesi de tamamlanmış ve müze olarak ziyarete açılmıştır.⁹⁷

Türkiye'nin diğer Balkan ülkeleri ile olduğu kadar Yugoslavya ile de samimi ilgisi ve askeri alandaki lojistik alışverişi sürmekteydi. General Mariç, Türk ordusunun sağlam yapısına ve başarılarına hayran olmuştu. 19 Mayıs'ta özellikle Harp Okulu'nu gezmiş, burada gözlemlerde bulunmuş ve Ankara Stadyumu'na giderek, gençlerin 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterilerini izlemiştir. Bundan sonra Çankaya'da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün huzurlarına kabul edilmişti.⁹⁸ Mayıs ayının sonlarına kadar da Türkiye'de bulunmuştur.

31 Temmuz 1938'de, Selanik'te, Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na dahil olmasını belgeleyen Selanik Anlaşması imza edilmişti. 6 Ağustos 1938'de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Bulgaristan Kralı Boris arasında bu anlaşmasının imzası sebebiyle, kutlama mesajlarını içeren telgraf alışverişi yapılmıştır. Bulgaristan Kralı Boris'in mesajı şöyledir:

---

⁹⁷ Seçil Karal Akgün, **Selanik'teki Ev**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.16-68.

⁹⁸ **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1938, s.1,5.

“ Balkan milletlerine refahlı bir istikbal Selanik anlaşmasının imzası münasebetiyle, Ekselansınızın en acul yardımı diriğ buyurmadığı bu tarihi eser için, en kalbi tebriklerimi ve en hararetli memnuniyet hislerimi Ekselansınıza bildirmekle bahtiyarım.”

Atatürk’ün de anlaşmayı bir “*tarihi eser*” olarak nitelendirdiği cevabı şu şekilde olmuştur:

“ Selanik anlaşmasının imzası münasebetiyle bana gönderdiği nazik telgraftan dolayı Majestelerine hararetle teşekkür ederim. Başarılmasında Majestelerinin aldığı faal ve semereli hisseyi büyük memnuniyetle tebarüz ettirerek, Balkan milletleri için bir refah ve muhadenet [yakın dostluk] devresi açan bu tarihi eser için Majestelerine en samimi tebriklerimi takdim ederim.”⁹⁹

Bu anlaşma hakikaten Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilere bir açıklık ve güven kazandırmış, Yunan basını da bunu memnuniyetle karşılamıştı.¹⁰⁰ Sınırlarımızda ilişkiler emniyet ve barışı sağlamaştırıcı yönde gelişirken, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, özellikle bu dönem diplomasisinde her hamlenin, yapılacak her girişimin dikkatle ölçülüp biçilmesi ve gelişmelerin yakından takip edilmesi konularında hassastı. Artmaya başlayan ölümcül rahatsızlığına rağmen, Dolmabahçe Sarayı’nda elçileri toplayıp onları dinlemiş, ilgili direktiflerde bulunmuştu.¹⁰¹

1349 kilometre uzunluğunda olan, Hint ve Hazar denizlerini kuzeyden güneye birbirine bağlayan Trans İnan demiryolu hattının açılışı dolayısı ile Atatürk ile İnan Şahinşahi Rıza Pehlevi arasında telgraf alışverişi olmuştu. Gazi’ nin, 3 Eylül tarihli iletisi şu satırları içeriyordu:

⁹⁹ **Son Posta**, 7 Ağustos 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1938, s.3.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1938, s.3.

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1938, s.1.

“ Trans İnan demiryolunun açılma merasimini büyük bir sevinçle öğrendim.Kardeş millet için refah ve saadet kaynağı olan verici ve kudretli idarelerinin bu büyük eseri, yalnız zati biraderaneleri için değil, kendilerine karşı candan rabıtlarla ağı olan benim için de bir iftihar mevzusudur. Bu yüksek eseri, Türk ve İnan milletlerini birbirine bağlayan idealde yeni bir kazanç addeder ve zati hümayunlarına, en samimi ve en hararetle tebrik ve temennilerimi sunarım.”

Rıza Pehlevi'nin bu iletiye, yine 3 Eylül'deki karşılığı şu cümleleri kapsıyordu:

“ Trans İnanien'in ikmali münasebetiyle ekselansınızın lütuşkar tebriklerini derin bir memnuniyetle aldım. İki dost memleketimize ve kardeş milletimize mevcut kardeşlik bağlarını daha ziyade sıkılaştırmak imkanını verecek olan bu hadise beni pek çok sevindirmektedir.

...Bu münasebetle,siz pek aziz kardeşime, samimi dostluk hislerimle beraber ekselansınızın sıhhat ve saadetleri ve asil Türk milletinin refahı hususlarındaki temennilerimi ifade ederim.”¹⁰²

Ekim ayı başlarında Alman İktisat Bakanı Dr. Funk ülkemizde bulunmuş ve burada ticari mübadele görüşmelerini yürütmüştür. Giderken gazete temsilcilerimiz ile Anadolu Ajansı muhabirlerine açıklamalar yaparak Türkiye ve Atatürk ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“ Bu fırsattan bilistifade büyük devlet adamı ve büyük asker olan Türkiye Cumhuriyet Başkanı, yeni Türkiye'nin yapıcısı ve dahi koruyucusu Kemal Atatürk'e Alman Devlet ve Hükümet Başkanı'nın selamlarını ve hayranlığını iblağ etmekle bahtiyarım.”¹⁰³

¹⁰² Cumhuriyet, 4 Eylül 1938, s.3.

¹⁰³ Cumhuriyet, 10 Ekim 1938, s.1.

1.3. SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAMDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, sevgisini ve dostluğunu, kendisine ve ülkesine samimi olanlara karşı göstermekten hiçbir zaman çekinmemiştir. Duygularında açık davranırdı. Kusurları ve kabahatleri daima insanların yüzüne karşı söyler, bazen çok sinirlenirdi. Ancak, haksız yere kızdığı, hiddetlendiği asla görülmemiştir. Kin, garaz veya intikam duygularının içinde barınmasına asla imkan vermez, çevresindeki arkadaşlarının karşılıklı ilişkilerinde de bu tür duyguların örgütlenmesinin önüne geçerdi. Dedikodudan hoşlanmayışı da bu yüzdendi. Büyük İnkılapçı, bütün bunların yaratıcılığı engelleyip yaşamı zehirleyecek derecede insanı zırhladığını bilirdi. Çünkü, sosyal hayatta yeni dönüşümler ve kültürel değerler yaratacak inkılapçıların, enerjilerini boş yere tüketecek olan bu ağırlıklara ihtiyacı yoktu. O yüzden, sosyal hayatının diğer alanlarında olduğu gibi, sofrasında da özgür bir düşünce dinamizmi egemendi. Dil, Tarih ve Coğrafya konularının konuşulmadığı bir sofraya toplantısına şahit olunmamıştı. Sofrası, bilgelik sofrasıydı. O'nun ve sofrasındaki kişilerin zihinlerini, tarihte gelmiş, geçmiş insan toplumlarının ilerlemelerinin aldığı hacim ve yaşantı refahı değil, daha çok medeniyeti yaratmış olanların, hangi kaynaktan ya da yaşamsal mahreçlerden beslenmiş olabileceğine dair sorular meşgul ediyordu. Örneğin, Anadolu'nun beşiğinde medeniyet kurmuş olan Türk Etiler ve birçok Türk kavimi, hayat ve kültür yaratmada esin kaynağı olarak kendilerine büyük enerji potansiyeli olan Güneş'i seçmişlerdir. Atatürk'ün çalışma sonuçlarını merakla beklediği Türk Tarih Kurumu'nun, Alaca Höyük kazılarında bulduğu Güneş sembolü olan kurslar, bu gerçeğin reddedilemez ispatlarıydı.¹⁰⁴

Atatürk, resmi binalara konulması için yapılmış olan bazı çatık kaşlı portrelerinin aksine, neşeli bir insandı. Doğayı ve doğanın sürprizlerle dolu olan yapısını severdi. Ertuğrul Yatı ile

---

¹⁰⁴ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.588; Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s.298-299.

Zonguldak'a giderlerken yatı devirebilecek kuvvetteki dalgalarla alay etmiş, yanındakilerin telaşlarına gülmüş ve gramofona zeybek plağını koydurup eşliğinde oyunlar oynamıştır. Hastalığının ağırlaştığı döneme kadar, neşesinden hiçbir şey kaybetmedi. Kendisi gibi neşeli olan Küçük Ülkü, Gazi'nin sosyal hayatının büyük bir parçasını oluşturmuştu. O'nu bağrına basmış, hemen hemen gittiği her yere onu da götürmüştü. 1937 yılında, Julian Bryan adında bir film operatörü, Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde çalışırken ve Florya'da Küçük Ülkü ile oynarken filmini çeker, Amerika'ya dönünce bir kopyasını Başkan Roosevelt'e verir. Roosevelt, Beyaz Saray'da filmi izler, sahnelerden çok etkilenir ve Gazi'yi, diğer dünya liderlerinden farklı kılan özellikleri tespit eder. 1938 yılının Ocak ayı başında, Beyaz Saray'da Başkan Roosevelt ile görüşmek üzere basın toplantısına katılmış olan Akşam Muhabiri Hikmet Feridun Es'in, Türkiye'den geldiğini belirtmesi üzerine, bu izlediği filmi ve filmdeki sahneleri hatırlar. Gayet saygılı bir eda ile kendisine şunları söyler:

“ Demek Türkiye'den geliyorsunuz. Atatürk'ün memleketinden...Bir Amerikalı sinemacı, Atatürk'ün hayatına ait kısa bir film çekmiş. Fevkalade değil mi? Ben seyrettiğim zaman, hayranlığımı bir mektup yazarak, Atatürk'e bildirdim. Bilhassa Atatürk'ün küçük yavru[Ülkü] ile karşılıklı bulunması...Bir büyük insan ve bir küçük insan karşı karşıya...

Türkiye hakkında ne düşündüğümü soruyorsunuz. Çok iyi yürüyorsunuz, çok ileri gidiyorsunuz. Başınızda çok büyük bir insan var. Az zaman içinde yaptığınız inkılaplar, herkesin dikkatini celbetti. İnkılaplarınızı büyük bir memnuniyetle takip ediyorum. Atatürk'ün küçük yavru ile beraber çekilen filmini ve Türkiye'ye ait manzaraları gördüğüm zaman, hayran oldum.

Türkiye'ye ilk fırsatta gitmek niyetindeyim. Türkiye, görmek istediğim memleketlerin en başındadır. Zamanını tayin etmek bence çok müşkül. Burada ne kadar işim var ve ne kadar çalışıyorum tahmin edemezsiniz. Fakat, ileride gideceğim. Memleketiniz son derece enteresan ve

görülmeğe değer bir yerdir. İnkılaplarınızı daha yakından görmek isterim. Türkiye, başındaki büyük insanla yeni bir hayata ulaşmış olan bir yerdir.”¹⁰⁵

Atatürk sosyal hayatını, hiçbir zaman dar bir çember içinde tutmamıştır. Bir inkılapçının ciddiyeti ile halkının temel yaşamsal problemlerini anlamaya çalışmış, bazılarını uzun boylu tetkik etmiş, kayıt altına almış ve genel projeler içerisindeki çözümlerini görmeye gayret etmişti. Yurt içi gezlerinde de, kendisine aktarılan her kaynak sıkıntısı ivedilikle görüşülmüş ve öylesine sağlam bir çözüm dahilinde tedarik edilmiş oluyordu ki, Atatürk başka bir yerde meşgul iken, bu sorunları çözülen yerlerden gelen memnuniyet telgrafları ile karşılaşıyordu.

Bir ara Trabzon’ da bulunmuş olan Gazi’ ye, şehrin suyunun içilebilecek kadar sağlıklı bir durumda olmadığı bildirilmişti. Yaklaşık iki yüz kişi tifo hastalığının pençesine düşmüştü. Atatürk’ün Ankara’ya ulaşır ulaşmaz, arkadaşlarına konu ile ilgili direktifler vermesi üzerine Trabzon’un içme suyu için Kamutay kararı ile Bayındırlık Bakanlığı’ndan beş yüz otuz bin lira ödenek verilerek su tesisatının hemen inşasına başlanmıştı. Trabzonluların sevincini ifade eden telgrafta geçen; *“Atatürkümüz, su gibi aziz ol!”* tümcesi, Ulu Önder’i son derece duygulandırmıştı.¹⁰⁶

Gazi, yeni bir kültür yaratılırken, bunun eski zeminden tamamen kopararak geliştirilemeyeceğinin bilincinde olan bir liderdi. Karşıtlıkları karşıtlıklardan faydalanarak aşma, uzun erimli bir toplumsal proje için önemliydi. Onu, diğer tarihe mal olmuş liderlere göre daha kalıcı yapan özelliklerden biri de bu olmuştu. Zamanında kendi bölgelerinde uzun süre yönetsel görevlerde bulunmuş, kalıcı olan ve değişen ilişkilere tanıklık edip, o bölgelerin ihtiyaçlarını iyi tanıyan kişilerle sosyal hayatında hiçbir zaman ilişki ve muhabbetini kesmemişti.

¹⁰⁵ **Akşam**, 6 Ocak 1938, s.1,8; **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, s.600-601.

¹⁰⁶ **Son Posta**, 3 Ocak 1938, s.5; **Akşam**, 4 Ocak 1938, s.5.

Mısır'ın son Osmanlı Valisi Abbas Hilmi Paşa ile ilişkisi de böyleydi. O dönemdeki Arap dünyasının beklenti ve niyetlerini onun ağzından dikkatle dinlemiş, yorumlamış ve Mısır'ın, İtalya'nın Akdeniz'deki tehditkar amaçları karşısındaki eğilimi ile uluslararası politikadaki tutumunu anlamaya çalışmıştı.¹⁰⁷ Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın bölge barışının sürekliliği için Mısır ülkesine yapacağı gezi öncesi atmosferin öğrenilmesinde, bu temaslar çok önemli olmuştu. Atatürk'ün liderliğindeki üstünlüğe yakından tanık olan Abbas Hilmi Paşa'nın şu sözleri bu durumu çok iyi özetlemiştir:

“ Atatürk'ün, bu millet için hakiki bir nimet olduğunu bilmeyen kim kaldı ki?... ”¹⁰⁸

Kültür alanında yapılan inkılaplar kağıt üzerinde kalmamıştı. Özellikle dilimizin sadeleşme ve aslına dönme çalışmaları programlı olarak devam ederken, Gazi de öz Türkçe isim üretme ve isim koyma çalışmalarıyla örnek oluşturmaya devam etmişti. Yapımı bitmek üzere olan denizaltılara koyduğu; *Saldıray*, *Batıray*, *Atılay* ve *Yıldıray* isimleri kalıcılışacak, halkın arasında yayılacak, hatta çocuklara konulan isimlerle birlikte de günümüze kadar ulaşacaktı. İçinde denizaltılara koyduğu isimlerin bulunduğu ve Celal Bayar'a verdiği mektup Deniz Müzesi'ne, mektubun çoğaltılmış örnekleri ise gemilerden her birine birer tane olmak üzere konulmuştu.¹⁰⁹ İleride denizaltılar çürüyüp, yok olsalar bile, bu müzeye kayıtlanmış bilgi onları ölümsüzleştirecekti. Atatürk, bir milletin hafıza deposu olarak gördüğü müzeler kadar, Türk büyükleriyle önemli kişilerin heykel ve anıtlarının yapılmasının da millet hafızasını güçlü tutacak unsurlar olduğunun bilinci ile bu tür girişimlere destek vermiş, önünü açmıştır. 28 Ocak günü, Vali Fazlı Güleç'in başkanlığında İzmir İl Genel Meclisi ile Şehir Meclisi üyelerinin katıldıkları bir toplantı yapılır. Toplantı sonucu, Ulu Önder Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın, Karşıyaka'ya bağlı Soğukkuyu beldesinde bulunan kabri etrafında geniş ve güzel bir park tesis

¹⁰⁷ **Son Posta**, 26 Ocak 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1938, s.1,5.

¹⁰⁸ Selahattin Güngör, “Atatürk'ün Bu Millet İçin Hakiki Nimet Olduğunu Bilmeyen Kalmadı”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1938, s.1,5.

¹⁰⁹ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1938, s.1.

edilmesi ile parkın tam ortasına Zübeyde Hanım'ın heykelinin diktirilmesi kararı alınır. Gazi'de bu düşünceyi onaylar.¹¹⁰ Daha sonra, mezara bir anıt dikilmesi teklifi de gelmiş. Projelerin içinden hangi şeklin uygun düşebileceği sorulduğunda :

“ Bunların hiçbirisine lüzum yok. Oraya yakın bir kayalıktan koparılacak bir kaya parçası, olduğu gibi mezarın üstüne konur ve kısa bir yazı ile anamın orada yattığı yazılır,” demiştir. Park çalışmalarına hemen başlanacak, anıt ise 1940 yılında, Gazi'nin tarif ettiği şekilde yapılacak ve üzerine Zübeyde Hanım'ın büstü konulacaktır.¹¹¹

Atatürk, yurt içi gezilerinin önemli bir durağı olan Bursa'da, halkın kendi doğal kaynaklarını kullanmadaki ustalığı ile bu kaynaklar üzerinde modern tesisler kurma ve geliştirme yönündeki kabiliyetini görmüş, bundan çok etkilenmişti. Bütün bunlara bir de, orada geçirdiği süre boyunca, halkın kendisine karşı gösterdiği içten yakınlık ve konakladığı Çelikpalas Otelindeki misafirperverlik de eklenmişti. O, bütün bunları; *“Türk milletinin siyasi yüksekliğinin parlak bir delili”*, olarak nitelendirmişti.¹¹²

İnkılapların taşıyıcısı ve halkla bütünleşen en teşkilatlı okulu olan halkevleri, yurdun her köşesinde bir seferberlik içinde olmuştu. Kapısını yaşlısından gencine kadar, herkese açmış, onlara bir taraftan yerli kaynakları kullanma ve dönüştürme usullerini aşılarken, diğer taraftan kültürel dünyalarını zenginleştirmenin imkanlarını sunmuştu. 20 Şubat'ta halkevlerinin altıncı yıldönümü kutlanmış, 42 si yeni açılmış olup, bunlarla birlikte sayıları 209' u bulmuştu.¹¹³ Bu kutlamaya öncülük yapan İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk' e, açılış sırasında halk tarafından , coşku ve

---

¹¹⁰ **Akşam**, 29 Ocak 1938, s.2.

¹¹¹ **İnan, a.g.e.**, s.32.

¹¹² **Son Posta**, 3 Şubat 1938, s.1,11.

¹¹³ **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1938, s.1,8.

büyük şeflerine bağlılığın çok yüksek bir derecede gösterildiğini aktarmıştı. Atatürk'ün buna yine telgrafla verdiği cevap şu şekilde olmuştu:

“ Kültür sahasındaki inkişafımızda mühim bir vazife gören halkevlerinin yıl dönümü münasebetiyle gönderdiğiniz telgraftan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder ve halkevlerine şuurlu ve nurlu çalışmalarında başarılar dilerim. ”¹¹⁴

Gazi, Heyet-i Temsiliye Reisi göreviyle, Ankara'ya ilk geliş tarihi olan 27 Aralık 1919 Cumartesi günü saat 14.00'da, Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey tarafından karşılanmıştı. Ziraat Mektebi'ndeki karargahına yerleştikten sonra da sık sık buraya uğramış, valilik binasında kendisine çalışma odası olarak seçtiği odada çalışmış ve toplantılar yapmıştır. İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk toplantısı da burada yapılmıştır. 9 Şubat 1938'de bu odaya mermer bir kitabe konulmasına karar verilir. Kitabe taşına şu satırlar kaydedilir :

“Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye Reisi olarak 27.12.1919 Cumartesi günü saat 15.30'da Ankara'yı şerefliendirdi. Burayı kendilerine çalışma odası seçen Büyük Önder, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetine yine bu odada başkanlık etmişlerdir. ”¹¹⁵

Gazi, Türk dili ve tarihi konusundaki çalışmalarını ilgi ile takip ediyordu. 4 Mart günü, Dil ve Tarih Fakültesi'ne gitmiş, orada bir saat kadar meşgul olmuştu.¹¹⁶ Onun bu ilgisi, köşkte idari görüşmeleri sürdürürken de kimsenin gözünden kaçmıyordu. Bu görüşmelerin sonu muhakkak, tarih ve dil konusundaki sohbetlere bağlanıyordu. Atatürk, Asya ya da Türk uygarlıkları tarihi ile ilgili yabancı bir kaynak eline aldığı anda, bunun önemli bulduğu yerlerini tercüme ettiriyordu.¹¹⁷

¹¹⁴ **Ayn Tarihi**, No: 51, 22 Mart 1938, s.8.

¹¹⁵ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1938, s.1; **Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.186.

¹¹⁶ **Akşam**, 5 Mart 1938, s.2; **Son Posta**, 5 Mart 1938, s.1.

¹¹⁷ **Cumhuriyet**, 21 Mart 1938, s.5.

Bu arada, Profesör Afet İnan'ın öncülüğünde Türk Tarih Kurumu yeni bir belleten çıkarmaya başlamıştı. Önceki belleteni oluşturan sayılarda, Afet İnan'ın “*Atatürk'ü Dinlerken*” adlı yazı dizisi bulunmaktaydı. Yeni belleten ile birlikte bu dizideki konuya, “*Mukaddes Tabanca*” adı altında devam etmişti. Bu yazıları ile Atatürk İnkılabının temellerini ve özünü sağlam kaynaklardan yola çıkarak açıklayan güvenilir bir çalışma sergilemişti. Aynı belletende, Hüsrev Sami Kızıldoğan'ın, “*Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki*” adlı yazısı da mevcuttu. Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Fevzi Kurdoğlu ve Arif Müfit Mansel gibi değerli bilimadamı ve öğretmenlerin çalıştığı belleten yeni malzemeler ve etütleri içermekteydi.¹¹⁸

Atatürk estetik seviyesi yüksek ve usta bestekarların elinden çıkma müzik yapıtlarını dinlemekten büyük bir haz duyuyordu. Özellikle alaturka sazlardan hoşlanır, şarkılara kendisi de eşlik ederdi. Sevdiği bazı şarkılar vardı ki, onları söylemek kendisi için bir neşe kaynağı idi. Melek Tokgöz, Selahattin Pınar ve Nobar Tekyay'ın, Yeni Sinema' da sundukları konsere katılmış ve sonuna kadar dikkat ve zevkle dinlemişti.¹¹⁹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, iyi güreşen sporcuları takdir eder, iyi güreşleri kaçırmazdı. Kılıç Ali'nin anılarından, O'nun güreş sevgisi ile Türk güreşçisine gösterdiği desteği ifade eden şu kesit güzel bir örnektir:

“ *Kurtdereli Mehmet, bir ara Ankara'ya gelmişti. Atatürk bunu öğrenmişti. Bir geceyarısıydı. Arkadaşım Salih Bozok ile beni Kurtdereli Mehmet Pehlivan'ın kaldığı otele gönderdi. Gece yarısından sonra gittik. Kurtdereli'yi uykudan uyandırarak, Atatürk'ün gönderdiği*

¹¹⁸ **Ayın Tarihi**, No:52, Nisan 1938, s.6; **Cumhuriyet**, 20 Mart 1938, s.8.

¹¹⁹ **Akşam**; 7 Mart 1938; **Son Posta**, 8 Mart 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1938, s.3; **Atatürk'ün Sırdası: Kılıç Ali'nin Anıları**, s.594-595.

nakdi ödül ile taltifkar[gönlünü hoş edecek] mektubunu verdik. İhtiyar pehlivan, ummadığı ve beklemediği bu iltifattan dolayı ne kadar ağlamış, ne kadar dualar etmişti."¹²⁰

Gazi, 1938 yılı içinde de güreş ile olan ilgisini kesmemiş, 9 Mart'ta, Güneş Kulübü'nün düzenlediği güreş müsabakalarını izlemişti. Güreşçileri teşvik etmek amacıyla Türkiye Güreş Federasyonu'na verdiği direktifler doğrultusunda, Türkiye'nin çeşitli illerinden takımlar halinde katılım sağlanacak bir güreş müsabakası için ortaya ödül olarak altın *Atatürk Kupası* konuldu. *Atatürk Kupası Güreş Müsabakası*'nın her yıl yapılarak, Türk güreş sporu için de bir süreklilik ve alt yapı oluşturması düşünülmüştü. 4 Haziran'da başlayan müsabaka, 5 Haziran'da sona erdi. *Atatürk Kupası*'nı Ankara takımı kazanmış, İstanbul takımı ikinci, Konya ise üçüncü olmuştur.¹²¹

Nisan ayının sonlarında bütün bir milletçe çok önemli bir olayın yıldönümü kutlanıyordu. Bu milli bayram, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ile ilk adımını atan Türk ulusal egemenliğinin bayramı olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'ydı. 23 Nisan aynı zamanda Atatürk'ün çocuklara bir hediyesiydi. Bayramın kutlandığı bütün bir hafta, halk evlerinde toplantıların düzenlendiği, büyük parklarda ve sinemalarda çocukların doyasıya eğlenip tadını çıkardıkları çocuk haftası şenlikleri ile geçmişti. Halk coşkusunu ve bağlılığını yine Ata'ya yolladığı binlerce telgrafla göstermişti. Gazi de Anadolu Ajansı kanalıyla halkına teşekkür ve mutluluk dileklerini iletiyordu.¹²²

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ankara'da bulunduğu zamanlarda da Küçük Ülkü ile olan irtibatını kesmemişti. Orman Çiftliği'ndeki evlerinde birlikte oyunlar oynayıp, şakalaşıyorlardı. Atatürk bazen ona, düşünmeye sevk edici sorular yöneltiyordu. Onlara, kız kardeşi Makbule Hanım da iştirak ediyordu. 7 Mayıs'ta yine Ankara şehri içinde gezinti yapmış, halkla iç içe olmuştu. Gazi, şehrin yapısındaki değişiklikleri de ilgi ile izliyordu. Aynı

¹²⁰ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.598.

¹²¹ *Son Posta*, 10 Mart 1938, s.3; *Ulus*, 10 Mayıs 1938, s.1; *Ulus*, 6 Haziran 1938, s.7.

¹²² *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1938, s.1,2.

gün, Çubuk Barajı'nı gezmiş, Ata'yı merakla görmek isteyen yığınla insan buraya da akın akın gelmişlerdi.¹²³

Atatürk, yurdun her köşesinde olduğu gibi, Ankaralıların da kendisine karşı sevgisini kalbinde derinden hissetmiş, bunu da karşılıksız bırakmamıştı. Zaten bütün hayatını milletine adamıştı. Daha önce hazineye aktarılan gayrimenkullarından başka Ankaralı evlatlarına da; bütün demirbaşları ve çevresindeki arazilerle birlikte Ulus matbaasını, hipodrom ve stadyum civarındaki arsaları, altındaki dükkanlar ile birlikte çarşı içindeki oteli bağışlamıştı. Gazi o gün çok neşeliydi. Bütün bu imza ve bağış uygulamaları, defterdar ve tapu müdürü nezaretinde yapılmıştı. Bundan sonra da içişleri ile ziraat bakanlarını yemeğe konuk edip, onlarla Türk ziraatı ve çiftçiliğin geleceği konularında konuşmuşlardı. Ziraat Bakanı Faik Kurdoğlu, yemek sonunda Gazi'ye şunları söylemişti:

“ Atatürk, bugün bir faninin ulaşabileceği en yüksek iki noktaya vardım: Beni yüksek huzurunuzla kabul buyurdunuz. Önemi, meydana getirilişindeki amaç ve kıymeti, gelecek nesillerin birbirinden daha fazla oranda anlayıp öveceği büyük , şerefli ve cömert bağışınızın tarihi bir aşamasında hazır bulundurdunuz.

Bu asil hareketiniz; yekpare kendi yapınız, sayısız hizmetleriniz ve verdiğiniz yüz binlerce eser ile direktiflerin arasında bir iştir. Ululuğunu ve yüceliğini, eşiğinde bulunan bizlerden çok, ilerledikçe tarih görecektir, minnet ve şükranla övecektir.

Ben şahsen köylüyüm. Köylü olarak, kendi adıma bu memleketin, emrinizle ziraat işleri başında bulunmak mazhariyeti ile, Türk köylüsü ve çiftçiliği adına, şu dakikada hepsinin kalbinin benim gibi çarptığından emin, teşekkür etmeyi ve minnet duygularını arz etmeyi en tabii

---

¹²³ **Ulus**, 6 Mayıs 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.1.

bir borç telakki ediyorum. Bunun da bir ifadesi olarak, ellerinizden öpmeme müsaadelerini dilerim.”¹²⁴

Kalpleri Faik Kurdoğlu gibi çarpan sadece dahili Türk köylüsü değildi. Müstemlekeci Fransız memurlarının ve hükümetlerinin de katılımıyla üzerlerinde korku salınıp, seçim özgürlükleri ihlal edilen Hatay Alevilerinin de kalbi, Atatürk ve onun kurduğu cumhuriyet için çarpıyordu. 14 Mayıs'ta, Gazi'ye, bu konudaki sitemlerini dile getiren bir telgraf göndermişlerdi. Bu telgrafta, Hatay'da yaşananlar karşısındaki çözümün Ata'nın yüksek girişimleri olacağını belirtmişlerdi.¹²⁵

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere Samsun'a ilk ayak bastığı günün 19. yıldönümünde, stadyumu dolduran halk tarafından üç istekte bulunulmuştu. Bu isteklerin gerçekleştirilmesi için, İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya altında binlerce imzanın bulunduğu bir takrir verilmişti. Takrirdeki istekler şöyleydi:

“ 1- *Ebedi Şefimiz Atatürk'e bu dakikada duyduğumuz sonsuz şükran ve tazim hislerinin arz ve iblağı,*

2- 19 Mayıs gününün, Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabulü,

*3- Bu güzel sahanın, “19 Mayıs Şehir Stadyumu” olarak adlandırılması.”*¹²⁶

Gazi, Yugoslavya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Mariç ile Ankara'da bir görüşme gerçekleştirmiş, bu arada Mersin gezisinin başlangıcında iken 19 Mayıs bayram kutlamalarında

¹²⁴ **Ulus**, 12 Mayıs 1938, s.1,8; **Aynı Tarihi**, No:54, Haziran 1938, s.29.

¹²⁵ **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1938, s.1.

¹²⁶ “19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”, **Ülkü**, Cilt 11, Sayı: 64, Haziran 1938, s.358.

halkın kendisine gösterdiği ilgi ve bağlılığı yine karşılıksız bırakmadan duygularını Anadolu Ajansı kanalıyla aktarmıştı. Mersin'e girişindeki coşkun karşılama, denizde yaptığı motor gezintisinde kendisine eşlik etmiş, gece düzenlenen fener alayı ve kutlamalarla da adeta çevresinde bir sevgi halesine dönüşmüştü. Aslında Ata'nın birkaç gün önce doğum günü kutlanmış; gerek bayram coşkusu, gerekse Mersin'de kendisine karşı gösterilen yüksek bağlılık ile gençliğin inkılapçı şuur ve yüreği, bu günün de en güzel hediyesi olmuştu.¹²⁷

Atatürk, bilim ve evrensel kültürün yurdun her köşesine girmesi konusunda ısrarlıydı. Bunun kalıcılığı, memleketinin sorunlarını iyi anlayıp analiz edebilecek, genel davalar halinde formüleştirebilecek, çözüm üretmede becerikli kurum ve bireylerin yaratılması ile sağlanabilirdi. Ona göre, bunu nesilden nesle aktaracak ve yaşatacak kurumlar özellikle üniversitelerdi. O, bu kutsal vazifeyi programlaştırmış; üniversitede başlanmış olan ıslahata devam edilmesi gereken Batı Bölgesi, bir üniversite kurulacak olan Ankara Merkez Bölgesi ve özellikle Van Gölü sahillerinde yaratılacak olan kültür şehrinin bulunduğu Doğu Bölgesi olmak üzere, üç bölgeye ayırmıştı.¹²⁸

Gazi' nin sosyal hayatı özellikle Cumhurbaşkanlığı yatı olan Savarona'nın gelişi ile yeni bir renk kazandı. Yaz mevsimi dahilindeki altı haftayı bu yatta geçirmişti. Ertuğrul yatından sonra Savarona, resmi konukların ağırlanması için çok daha elverişli ve konforluordu. Haziran başında yatla, Marmara deniz gezintileri de başlamıştı. Bir müddet kabine toplantıları bile burada yapılmıştı. Yine Romanya Kralı Carol, Atatürk'ü bu yatta ziyaret etmişti.¹²⁹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve onun temellerini attığı cumhuriyet, biri kültürel ve bilimsel hayatta, diğeri ise havacılıkta kendisini ispat etmiş olan iki kadın

---

¹²⁷ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.1.3; **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1938, s.1.3.

¹²⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1. Cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961, s.401-402; **Ayn Tarihi**, No:54, Haziran 1938, s.82.

¹²⁹ **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1938, s.1.3.

yetiştirmişti; Afet İnan ve Sabiha Gökçen. İkiisi de Türk kadınının her alanda öncülük yapabileceğini ve memleketlerini en iyi şekilde temsil etmede yüksek başarılar getirebileceğini göstermişlerdi. Haziran ayı özellikle her ikisinin faaliyetleri ile dolu geçmişti. Afet İnan, Cenevre Üniversitesi'ndeki konuşmasında, Gazi'nin bilime ve kültüre verdiği öneme, yine onun cumhuriyetin yıldönümünde ortaya koyduğu nutkuna gönderme yaparak değinmişti. Bu nutkunda Atatürk şöyle diyordu:

“ İşte bunun içindir ki idealimiz; her vasıta ve her çare ile milletimizin yüksek vasıflarını, yorulmaz faaliyetini, fitri zekasını, ilme, güzel sanatlara ve milli birlik hislerine bağlılığını devamlı bir surette tekamül ettirmektir. Türk milletine pek uygun gelen bu ideal, onun bütün beşeriyete karşı olan içtimai vazifesinde, insanlığa yardım, refah ve sulh getirmesinde kati muvaffakiyetini temin edecektir. ”¹³⁰

Aslında bu evrim, Türk yurdunu hem iç, hem de dış barışın güvencesi haline getirmenin önünü açacaktı. Atatürk' ün yüksek dehası bunun tarihsel zorunluluğunu kavrama ve diğer unsurları bunun için seferber edebilme kabiliyetinden kaynaklanmıştı. Onun bilim, fen ve güzel sanatlara insanlık için biçtiği rol, elbette dönemin Hitler ile Mussolini'sinin salt dünya üzerinde egemenlik kurmak için biçtikleri rolden çok farklı ve üstün bir rol olmuştu.

16 Haziran'da Türk havacılığının öncülerinden Sabiha Gökçen, bir uğurlama merasimi ile Yeşilköy'den Atina'ya doğru kullandığı uçak ile hareket etmişti. Atina'da onu karşılayanlar arasında Türkiye'nin Atina elçisi Ruşen Eşref, Türk-Yunan Ticaret Ofisi temsilcileri, Balkan Toplulukları başkan ve üyeleri ile Alrodrom komutanı vardı. Atatürk' ün doğduğu evi de ziyaret ettikten sonra oradan Sofya'ya, Sofya'dan da Bükreş'e geçerek turnesini tamamlamıştı. Atatürk

---

¹³⁰ Cumhuriyet, 14 Haziran 1938, s.2; Ulus, 16 Haziran 1938, s.1,8.

kızı Sabiha Gökçen, hem dost ve müttefik Balkan ülkeleri ile yaratılan samimi havayı biraz daha renklendirmiş, hem de Türk havacılığının başarısını bir kez daha göstermişti.¹³¹

Türkiye'nin birçok ilinde Gazi'nin o ile ilk geliş tarihi Atatürk günü olarak kutlanılmaktaydı. 17 Haziran' da Atatürk'ün İzmit'e ilk geliş yıldönümü törenlerle kutlanmış, Gazi'nin buradaki anılarından ve yaptığı konuşmadan örnekler vermişlerdi. Gazi, ilk defa buraya Kocaeli Grubu'na ait birlikleri denetlemek üzere 17 Haziran 1922'de gelmiş, ertesi gün ünlü Fransız edibi Claude Farrere ile bir görüşme yapmıştı. İzmit, Büyük Taarruz öncesi hazırlıklarında temel uğrak yerlerinden biri olmasıyla önemliydi.¹³² Ata'ya ve cumhuriyete bağlılığın işaretlerinden biri olan Atatürk günü kutlamaları Temmuz ayı içinde, Erzurum ve Kızılcahamam'da da yapıldı. Erzurum'da Aziziye tabyasının kurtarılışı ile birlikte kutlanılırken, Kızılcahamam'da da yine coşkun sevinç ve bağlılık duyguları bayrama egemen olmuştu.¹³³ Yine 17 Temmuz'da Bolu baştan başa taklar ve bayraklarla süslenmişti. Çünkü Atatürk'ün Bolu'ya ilk gelişinin yıldönümü kutlanıyordu. Sokak ve meydanları dolduran halk üç bin kişinin üzerindeydi. İçlerinde esnaf toplulukları, asker ve okulluların da bulunduğu kalabalık kitle, büyük cadde boyunca yürümüş ve Cumhuriyet meydanına gelmişlerdi. Şehrin yakınındaki Karaçayır' da, milli oyunlar oynanıp spor müsabakaları yapılmıştı. Hatta halka ücretsiz sesli sinema gösterimi de sunulmuştu.¹³⁴

Gazi, 10 Temmuz günü, "Acar" adlı deniz motoru ile önce Florya sahillerinde turlamış, daha sonra Boğaziçi gezintisi yapmıştı. Sandallarla motorlusunun yakınlarına kadar gelen halk tarafından kendisine büyük sevgi gösterileri ve alkışlar eşliğinde tezahüratlarda bulunulmuştu. Akşam üstüne doğru, Savarona yatına geçmişti.¹³⁵

¹³¹ **Ulus**, 16 Haziran 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1938, s.1,7.

¹³² **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1938, s.3; Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s.251-267.

¹³³ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1938, s.3.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1938, s.3.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1938, s.1.

Atatürk'ün eğitim ile öğretim alanında yapmış olduğu bütün yeniliklerin başlangıç noktasında bulunan ve hepsinin temelini oluşturan harf inkılabının 10. yıldönümünde, onun yolundan yürümeye devam eden kültür ordusu, bu günü kutlamak için yine bir araya gelmişti.

Amaçları sadece harf inkılabının 10. yıldönümünü kutlamak değil, yaratılanların önemini, memleket ile dünya genelinde duyurmak, anlatmak ve bu heyecanı milletle paylaşmak olmuştu. Yine Atatürk'ün eseri olan eğitim ve kültür ordusu, üniversitelerde, halkevlerinde, ilk ve orta okullarda konuşmalar yapmış, her yer bayraklarla süslenmiş, meydanlarda fener alayları düzenlenmişti. Üniversitede, Profesör Fuat Köprülü'nün açılış konuşmasından sonra, gençlik adına Coğrafya fakültesinden “*Orhan*” isimli bir öğrenci konuşma yapmıştı. Sarayburnu'ndaki kutlamalarda ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti Genel Katibi İbrahim Nemci konuşmasında, Gazi'nin on yıl önce aynı yerde yaptığı nutkunu dile getirmişti. Bu nutkun, cehalete karşı bir seferberlik işareti olarak kabul edilmesi gerektiğini söyleyen İbrahim Nemci, dinleyicilerden büyük takdir ve alkış almış, konuşmasını şu şekilde noktalamıştı:

*“Harf, tarih ve dil inkılapları, Atatürk Türkiyesinin ve Kemalist rejimin kültür sahasında ileri doğru attığı geniş adımları temsil eder. Böylece Atatürk, yokluk uçurumundan çıkardığı büyük Türk milletini ileride de her türlü felaketten koruyacak yeni bilgi silahları ile teçhiz etmektedir.”*¹³⁶

Atatürk'e yurdun her yerinden, Harf inkılabının 10. yıldönümü ile ilgili saygı ve bağlılık telgrafları gelmişti. Yüksek eğitim ve üniversiteler adına Profesör Fuat Köprülü, şu mesajı yollamıştı:

---

¹³⁶ **Son Posta**, 10 Ağustos 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1938, s.1,9.

“ Kültür alanında milletimizi büyük ülküsüne yetiştirecek olan yazı inkılabının onuncu yıldönümünü kutlamak için niversite konferans salonunda toplanan yüksek tahsil gençleri bütün kalpleriyle baēlı oldukları büyük Atalarına ebedi şükranlarını, sevgi ve saygı ile sunarlar. ”¹³⁷

Üniversite Rektrlēu adına mer Celal Sarc’ın telgrafı ise şu şekildeydi:

“Türk milletine bilgi ve irfan yolunu açan harf inkılabının onuncu yıldönümünü kutlamak için toplanan üniversitelilerin en büyük inkılabın başarıcısı ve yapıcısına, derin minnet ve şükranlarını, sarsılmaz sevgi baēlılıklarını sonsuz saygılarımla arz ederim. ”¹³⁸

Harf inkılabının onuncu yıldönümü sebebiyle gelen bütün bu telgraflar karşısında çok duygulanan ve sevinen Gazi, eēitim için seferber olmuş millete ve kültür ordusuna Anadolu Ajansı kanalıyla teşekkürlerini bildirmişti. Kültür Bakanı Saffet Arıkan’ ın da telgrafındaki mesajı şöyleydi:

“Okuyup yazmak bilmeyen vatanda bırakmamak, tarihini ve tarihinde başardığı medeniyet nderliēini ařıladıēınız asil Türk milletinin sizce en iyi bilinen zeka ve kapasitesine hudutsuz inkişaf vermek iradesiyle Trklēe hediye ettiēiniz harf inkılabının onuncu yıldönümünü bu gün kutlulamakla mesuduz. Bu on yıllık en büyük eserden kutsal bir heyecan duyan ve Ulu şefimiz başımızda olarak daha çok inkişaflı yıldnmleriyle mutlanmak samimi dileēinde bulunan kültür ailesinin ve vatanın bir ferdi sıfatıyla, Büyük şefime en derin minnet duygularımı sunar, saygıyla ellerinizden öperim.”

Ata’nın bu samimi telgrafa cevabı şu şekildeydi:

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 10 Aēustos 1938, s.9.

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 10 Aēustos 1938, s.9.

“Türkün kültür sahasındaki kabiliyetinin inkişafına temel olan harf inkılabının onuncu yıldönümü münasebeti ile gönderdiğiniz telgrafi memnuniyetle aldım. Teşekkür eder ve milletimize kültür sahasında sonsuz başarılar dilerim.”¹³⁹

Harf inkılabı ile birlikte, Türk dilinin menşei, yayılım alanları ve karakteri üzerine yapılan çalışmalar da hız kazanmıştı. Gazinin dil konusunda taptığı çalışmalar aydınlatıcı ve mükemmel düzeyde geliştirici yönde olmuştu. Yavaş yavaş ülke çapında bilinçli dil akademisyen ve uzmanları tarafından yapılan çalışmalar kurumsallaşmaya başlamış, kendisine bir çerçeve edinmiş, bilimsel bir disipline dönüşmüştü. 1 Eylül 1937’de, Bükreş’te toplanan Arkeoloji ve Antropoloji kongresi ile, 20 Eylül 1937’de düzenlenen İkinci Tarih Kurultayı’nda yapılan beyanlarla, Güneş-Dil teorisinin evrensel geçerlilikte bir teori olduğu ortaya konulmuştu.¹⁴⁰

26 Eylül ilk Türk Dil Kurultayı’nın toplandığı gündü ve aynı zamanda da Dil Bayramı idi. Bayram, üniversitede ve halkevlerinde aynı harf inkılabının yıldönümünde olduğu gibi, neşe ve coşku içinde kutlanmış, inkılapların önemi hakkında bilinçli olan halkı bir araya getirmiştir. Atatürk yine yurdun her tarafından gelen samimi mesajlardan duygulanmış ve Anadolu Ajansı kanalıyla bunları cevapsız bırakmamıştı.¹⁴¹

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün hastalığının giderek arttığı ve onu ölüm döşegine sürüklediği Ekim ayı içinde, başta Başbakan Celal Bayar olmak üzere ileri gelen bürokratlar kendisi ile ilgilenmiş ve ülkedeki gelişmeler hakkında bilgi vermişlerdi. Gazi’nin bilinci hastalığına rağmen yerindeydi, milleti ile kurduğu ilgi ve alakayı bir müddet daha sürdürmüş, kendisine gelen mesajları cevaplamaya devam etmişti. Bunlardan biri İstanbul’un kurtuluş gününün yıldönümü sebebiyle İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ aracılığı ile halkın

¹³⁹ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1938, s.1,7.

¹⁴⁰ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1938, s.1.

¹⁴¹ **Ulus**, 28 Eylül 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1938, s.1.

gönderdiği bağlılık ve teşekkür telgrafıdır. Gazi de karşılık mesajında duygularını şu şekilde anlatmıştır:

*“ Güzel İstanbul’umuzun kurtuluş gününün yıldönümünü kutlarken, sayın halkın bana karşı gösterdiklerini bildirdiğiniz samimi hislerden çok duygulandım. Aziz İstanbullulara candan teşekkür ve muhabbetimin iblağını rica eder, cümleye daima refah ve saadetler dilerim.”*¹⁴²

Diğeri ise yurdun genelinde başarıyla sonuçlanmış olan belediye seçimlerinden dolayı başbakana gönderdiği ve parti teşkilatı ile millete teşekkürlerini de kapsayan telgraftır. Mesajında seçimin sonucu ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmişti:

“ Belediye intihablarının [seçimlerinin] bittiğine dair olan telgrafınızı aldım. Rey sahibi vatandaşlarımızın büyük bir tehalük ve şevkle intihaba iştirak ettiklerine ve reylerini Cumhuriyet Halk Partisi’nin namzetlerine verdiklerine büyük memnuniyetle muttali oldum.

İstiklal Savaşı ve Türk İnkılabı, her hamlesinde ve her safhasında, milletimizin yüksek siyasi ve medeni karakteriyle memleket işlerindeki şuurlu birliğine dayanarak muvaffak olmuştur.

*Cumhuriyet Halk Partisi’nin ideali, programı ve Cumhuriyet hükümetinin icraatı da ancak milletimizin bu yüksek alaka ve hasletinde mesnet bularak her gün feyizli bir eserini gösterebilmektedir. Dün ve bu gün olduğu gibi yarın dahi memleket ve millet için yegane kudret, ikbal ve refah kaynağı olan inkılap prensiplerinin ve Cumhuriyet rejiminin tatbikatı üzerinde fikir ve elbirliğinin bu yeni tezahüründen dolayı aziz vatandaşlarımıza ve başta siz olduğunuz halde parti ve hükümet teşkilatına tebrik, teşekkür ve muhabbetlerimin iblağını rica ederim.”*¹⁴³

¹⁴² Cumhuriyet, 8 Ekim 1938, s.1,3.

¹⁴³ Cumhuriyet, 16 Ekim 1938, s.3.

Ertesi gün, Atatürk'ün hastalığının derinleştiğini ortaya koyan iki rapor yayınlanmıştı.¹⁴⁴ Asabi bozukluk ve sindirim güçlüğüne dair belirtilerin verildiği bu raporlar ile daha sonra yine yayınlanmaya devam edip halkta geçici bir rahatlama yaratan bir iki tanesinin dışındaki diğer raporlar yurdun her yerini derin bir üzüntüye sürüklemişti. Cumhuriyetin ilanının yıldönümü olan 29 Ekim'de kutlanan bayram ise milletin, Atatürk'ün varlığının verdiği sıcaklıkta geçirdiği son bayram olmuştur.

1.4. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI, HASTALIĞININ TEDAVİSİ İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR VE VEFATI

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına sebep olan ölümcül siroz hastalığı dışında hayatı boyunca geçirmiş olduğu hastalıkları, yine 1924 yılında atlatmış olduğu bir rahatsızlıktan dolayı Dr. Asım İsmail tarafından, Almanya'dan teşhis için gelecek doktorlara verilmek üzere hazırlanan rapor göstermiştir. Çocukluk devresinde genellikle herkesin geçirmiş olduğu hastalıklardan ve “*malaria tersyana*” adlı hastalık haricinde riskli hiçbir hastalık geçirmemişti. Kasım 1923'te ilk defa göğsünün arka tarafından sol kolunun dirseğine kadar yayılan çok şiddetli bir ağrı hissetmesine karşın, sıkıntı ve terlemeyle kendisini gösteren rahatsızlığı 20 dakika sonra atlatmıştır. Öğle yemeğinden sonra benzer krizi bir kez daha yaşıyor. 22-23 Mayıs 1927 gecesi yatakta bulunduğu bir sırada ağrılar yine aynı bölgeden nüksetmiştir. Üçüncü ve dördüncü gün, ilkinden daha hafif ama süresi uzun olan iki ağrıya daha yakalamıştır. İki kalp krizi sırasında da vücuduna morfin şırınga edilmiştir. Kendisine ağır çalışmalar, tütün ve alkollü içkilerden uzak durması, diyet olarak ta süt ile sebze gibi hazmı kolay gıdalar tavsiye edilmiştir. Sürekli bilim ile devlet işleri hayatının tamamını kapsayan bir liderin bu yaşam tarzından bir anda kopması kolay olmayacaktı. Müstemlekecilere karşı silahlı savaş kazanılmıştı. Ama şimdi, iktisadi, kültürel ve sosyal hayat bağımsızlığını koruyarak kendini yeniden inşa

---

¹⁴⁴ Cumhuriyet, 18 Ekim 1938, s.1.

etmek zorunluluğundaydı. Sabahlara kadar süren yorucu çalışmalar elbette sonuçlarını gösterecekti. Bu kadar yükün altına girmeyi her bünye göze alamaz, olsa bile üstlendiği yükü sonuna kadar götürebilecek gücü kendisinde bulamazdı. Sonuçta Büyük Önder, bu tarihsel görevi sonuna kadar götürdü, kendini yıprattı ve bu sefer çok daha ölümcül bir hastalığın pençesine düştü ve canını da milletine armağan etti.¹⁴⁵

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ölüm döşeğine sürükleyen karaciğer hastalığının gelişimini, doktorların bu süre içinde yaptıkları muayeneler, raporlar ve Hasan Rıza Soyak gibi sürekli yanında bulunmuş olan devlet adamlarının aktardıkları bilgilerden yola çıkarak ilk belirtilerini gösterdiği, fakat doktorların tam teşhis koyamadıkları başlangıç dönemi, rahatsızlık kaynağının teşhis edildiği karaciğer büyümesinin fark edildiği dönem ile karın şişmesiyle başlayan hızlı gelişme dönemi ve sürekli kriz dönemi olarak adlandırılabilir dört dönemde izleyebiliyoruz. Hastalık başlangıç dönemindeyken 1936 yılının sonlarından itibaren yorgunluk ve halsizlik, kaşıntılar ve burun kanamaları ile belirtilerini gösteriyordu. Bu küçük belirtileri, bir karaciğer yetmezliğinde aramak o an için doktorların hiçbirinin aklına gelmemişti. Kaşıntılar, köşkün karınca istilasına uğradığı kanısıyla hafife alınmış, köşk baştan aşağı ilaçlanmıştı. Gazi muayenelerden sakınmıyordu ama, doktorları kesin bir sonuca götürebilecek laboratuvar araştırmalarında çekingen davranmıştı. Mesela, Profesör Neşet Ömer İrdelp, istediği 24 saatlik idrarı bir türlü alamıyordu. Kulak Burun ve Boğaz Uzmanı Dr. Ziya Naki Yalıtırım biraz da alanına girmediği için hastalığın kökenini anlayamamış, burun kanamalarını “*Cauterisation*” yöntemi ile durdurmaya çalışırken hiçbir sonuç alamamıştı. Hastalığının gerçek mahiyetini, Ocak ayı içerisinde tedavi amacıyla gittiği Yalova kaplıcalarındaki teşhis ile öğrenen Atatürk, kendisinin gündelik hayatını kısmen etkileyen dönemde öneri ve diyetleri bir müddet uyguladıktan sonra, yorucu çalışmalarına ve eski yaşam biçimine geri dönmüştü. Sürekli rahatsızlık duyduğu kaşıntılarından kurtulabilmek amacıyla kaplıca tedavisi önerisini geri çevirmedi. Gazi, Başbakan Celal Bayar ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da yanında oldukları

---

¹⁴⁵ Soyak, a.g.e.,s.681-731.

bir sırada, Kaplıca Müdürü ve Başhekim Prof. Dr. Nihat Reşat Belger muayenede bunuyor, karaciğerin büyüdüğünü, vücuttaki arızaların bundan ileri geldiğini tespit edip, tedaviye başlıyordu. Gazi, doktorun tavsiyelerine harfi harfine uymuş, on gün içinde sağlık durumunda olumlu gelişmeler olmuştu. Fakat 7 Şubat günü, öksürük ve göğüs ağrısı nedeniyle, Dr. Nihat Reşat Belger, Dolmabahçe Sarayı'na çağırılır. Muayenesi yapılır ve *zatürree* (pnömoni) teşhisi konularak, 10 gün kadar tedavi altına alınır. Ertesi gün, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Dr. Nihat Reşat Belger tarafından tekrar muayeneye ve *zatüree* tedavisine devam edilir.¹⁴⁶

Bu farklı teşhise rağmen gerçek hastalığın diğer etkileri de, Gazi'yi yorgun düşürmüştü. Bitkin ve çok halsizdi. Yüzü solmuş, ayakta durmakta ve konuşmakta güçlük çekmeye başlamıştı. Alkol almayı bırakmış olduğu halde burun kanamaları sık sık tekrar ediyordu. Atatürk özellikle bacak ve karın bölgesindeki aşırı kaşıntılardan şikayetçiydi. Çevresindekilerin endişelerini arttıran bu olumsuz değişiklikler karşısında Hükümet, Fransa'dan ünlü karaciğer uzmanı Prof. Dr. Fiessinger'i çağırmayı kararlaştırır. 28 Mart günü, Prof. Dr. Fiessinger gelir ve muayenesini yapar. Endişelenecek bir durum olmadığını belirtip, tavsiyelerde bulunur. Tavsiyeler içinde, Gazi'nin üç ay süreyle günün 23 saatini sırt üstü yatarak geçirmesi, bir yıl dinlenip, ağır çalışmalardan kaçınması ve bol tatlı tüketip iyi beslenmesi gibi hususlar vardı. Doktor, tavsiyelere uyulursa, hastalığın atlatılabileceğine dair güvence vermişti.¹⁴⁷ Bu muayene sonucu yazılan rapor, 30 Mart tarihinde yayımlandı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı ile ilgili yayımlanan ilk resmi bildiri şu şekildeydi:

“ Riyaseticumhur Genel Sekreterliği'nden resmi tebliğ:

Türkiye Reisisumhuru Atatürk, geçen Ocak ve Şubat aylarındaki Yalova, Bursa ve İstanbul seyahatlerinde kuvvetli bir grip geçirmişlerdi. Ankara'ya avdetlerinde grip nüks

¹⁴⁶ **Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s. 569; Soyak, a.g.e., s. 681-731.

¹⁴⁷ **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s. 572-573; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.615-618.

ettiğinden, konsültasyon için Fransa'dan Profesör Fiessinger davet edildi. Profesör, tetkik ve muayene neticesinde, Atatürk'ün sıhhatlerinde ehemmiyete şayan bir vaziyet olmadığını tesbit etmiş ve kendilerine bir buçuk ay kadar istirahat tavsiyesini kafi görerek avdet etmiştir."¹⁴⁸

Prof. Dr. Fiessinger de aslında hastalığın gerçek mahiyetini teşhis etmişti. Bunu doktorların genellikle karaciğer hastalarına tavsiye ettikleri tatlınin ağırlıkta olduğu beslenme programı ile sırtüstü yatma gibi tavsiyelerden de anlamak mümkün görünüyor. Fiessinger yüksek bir moral gücü ve dinlenme programının uygulanmasıyla, olumlu sonuçlara ulaşılacağını ümit etmişti. Gazi ile girdiği kısa diyaloglarda bile O'nun ne kadar üstün karakterli bir lider olduğuna şahit olmuş, etkisinde kalmıştı. Atatürk'e karşı güçlü bağlılığı olan Türk milletinin moralini bozacak herhangi bir şey sarf etmek istememişti ki, Atatürk'ün, Hatay sorununun kritik bir döneme girdiği bir zamanda hastalığının bilinmesini istemeyişi de, bu tutumda etkili olmuştu. 31 Mart'ta, ülkesine dönmeden önce çevresini saran gazetecilere şu açıklamayı yapar:

"Atatürk'ün rahatsızlığı, ehemmiyetsiz bir gripten başka bir şey değildir. Türk milletine, merak ve endişesini celbedecek hiçbir vaziyet bulunmadığı müjdesini vermenizi rica ederim. Mümtaz devlet şefinin ancak kısa bir müddet istirahata ihtiyaçları vardır. Bu sözlerimin delili de, bu akşamki trenle Paris'e hareket etmeliğim ve Ankara'da kalmaklığıma lüzum ve ihtiyaç bulunmamasıdır. Bu müstesna şahsiyetin sıhhatlerinde endişe edilecek hiçbir vaziyet mevcut olmadığını, ağızla müjdelemek, benim için en büyük bahtiyarlıktır..

Büyük Şefinizi, ne kadar derin bir muhabbetle sevdiğinizi biliyor ve takdir ediyorum. Milletinizin Büyük Şefine karşı derin hislerini, Atatürk'ü gördükten ve kendileri ile temas ettikten sonra daha iyi anladım. Bu kadar dinamizmin, bu kadar zeka ve cevvaliyetin [canlılık ve

---

¹⁴⁸ **Akşam**, 31 Mart 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 31 Mart 1938, s.1.

enerjinin] bir arada toplanması pek enderdir. Zamanımızın birçok büyük adamlarıyla temas ettim. Fakat Büyük Şefiniz Atatürk, bunlardan hiçbiriyle kıyas edilemez.”¹⁴⁹

Hastalığın hızlı bir dönüşüme girdiği dönemin başlangıcı ise Mersin gezisinden İstanbul’a dönüş tarihi olan 27 Mayıs 1938’e rastlar. Gazi, o günü, Dolmabahçe Sarayı’nda dinlenerek değerlendirmeyi tercih ederek, ertesi günün akşamı otomobiliyle Florya’ya gitmiştir. Yolculuk sırasında fenalık geçirmiş ve bunu yanındakiler kalp krizi zannetmişlerdir. Rahatsızlık, derhal Profesör Doktor Neşet Ömer İrdelp’e bildirilmiştir. Atatürk, Florya gezisinden döner dönmez yatıp uyuduğundan dolayı o gece muayene mümkün olmamıştı. Gazi, banyo yapıp traş olmuş ve giyinip hazırlanmış bir şekilde doktoru karşılamıştı. Karnındaki şişliği göstererek, bunun son zamanlarda uyguladığı diyetten kaynaklanabileceğini belirtmiş, hizmetinde olanlara ertesi gün için masajcı çağrılarını buyurmuştu. Atatürk, vücuduna dikkat eder ve kilo almaktan kaçınırdı. Doktor, karın ve kalp bölgesini kontrol edip, istirahat verir ve endişeli ve üzgün bir şekilde odadan çıkar. Hasan Rıza Soyak, meraklı bakışlarla doktordan ilgili bir yanıt bekler. Profesör Doktor Neşet Ömer İrdelp’in yanıtı şu şekilde olur:

“ Dünkü krizin kalp ile alakası yok. Bu tamamen karaciğere aittir; bizde buna rüzgardan sonra yağmur derler. Maateessüf karnı su toplamaya başlamıştır.”¹⁵⁰

Bundan sonra Gazi’nin hastalığında geri dönülmez bir ilerleyiş baş gösterir. Vücudunun her yerini kaplayan ateşlenme nöbetleri birbirini izler. Terin kesilmesi harareti daha da çekilmez derecelere getirir. 23 Temmuz 1938 günü, yatla Florya ve Boğaza doğru son bir gezinti yapılmış, Atatürk kendisinin de muvafakati ile verilen bir kararla bir gece yarısı sessizce Dolmabahçe Sarayı’na nakledilmiştir. Artık Gazi deniz gezintilerinden tamamen kopacağı yatağa mahkum bir durumda son günlerini geçirecektir.¹⁵¹ Berlin Tıp Fakültesi Profesörlerinden Von Bergman ile

¹⁴⁹ **Akşam**, 1 Nisan 1938, s.2.

¹⁵⁰ Soyak, **a.g.e.**, s. 681-731.

¹⁵¹ Soyak, **a.g.e.**, s. 706.

Vienna Tıp Fakültesi'nden Profesör Eppinger çağırılır. Muayene ve konsültasyon sonucunda, Atatürk'ün karnında biriken suyun, karnın delinmesine gerek kalmadan, idrar yoluyla alınabileceği bir müdahalede bulunulur. Başarılı sonuç alınmayınca Profesör Fissenger tekrar getirilir. Profesör Dr. M. Kemal Öke ile birlikte, “*ponksiyon*” adı verilen karnın delinmesi yöntemiyle bölgede biriken on iki litreden fazla suyu tahliye ederler.¹⁵²

Siroz hastalığının artık sonucu olarak ifade edilebilecek sürekli ağır kriz dönemi, kısa ve rahatsızlıkların yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. 16 Ekim 1938 tarihinde bunlardan ilkinin geçirir. Bir gün sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı boyunca kendisine nezarete bulunan doktorlar ile danışman doktorların ortak raporları Anadolu Ajansı kanalıyla şu şekilde yayımlanmıştır:

“ *Reisicumhur Atatürk'ün duçar oldukları karaciğer hastalığı, normal seyrini takip ederken, 16 Birinciteşrin 1938 tarihine tesadüf eden Pazar günü birdenbire aşağıdaki arazi göstermiştir:*

a. *Saat 14.30'dan 22'ye kadar gittikçe artarak devam eden umumi zaaf ile birlikte hazmi ve asabi arazi. Bu saate kadar nabız dakikada 104, teneffüs 22 ve hararet derecesi 36,5 idi.*

b. *Saat 22'den bu sabah saat 10'a kadar yukarıda ismi geçen arazi kısmen hafiflemiş ve nabız dakikada 104, teneffüs 20 ve hararet derecesi 37 olmuştur.*

c. *Yapılan muayene ve müşavere neticesinde tespit ve tatbik edilen müdavattan sonra umumi ahvalde hafif bir salah görülmekle beraber, vaziyet ciddiyetini muhafaza etmektedir.*

d. *Müteakip sıhhi vaziyet raporları neşredilecektir.*”¹⁵³

¹⁵² Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.108-109.

¹⁵³ **Ulus**, 18 Ekim 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1938, s.1.

Aynı günün akşamı, aynı doktorların imzasını taşıyan ve yine Anadolu Ajansı vasıtasıyla verilen rapor ise şöyledir:

“ Bu gün, dün akşamkine nispetle daha iyi geçmiştir. Asabi arazlarda bir değişiklik yoktur. Nabız muntazam 116, teneffüs 20; hararet derecesi 37’dir.

Müdavi[devamlı muayene eden] doktorlar :

Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp

Prof. Dr. M. Kemal Öke

Dr. Nihat Reşat Belger

Müşavir doktorlar :

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden

Prof. Dr. Hayrullah Diker

Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter

Dr. Abrevaya Marmaralı

Dr. Mehmet Kamil Berk.”¹⁵⁴

İlk raporun yayınlandığı gün, Ankara’da 7. Milli Tıp Kurultayı toplanmıştı. Doktorların hepsi ortak bir bildiri ile Atatürk’e şükran ve bağlılık duygularını açıklamışlardır. 18 Ekim tarihinde sabah saat 10’da verilmiş, genel durumunda büyük bir değişikliğin olmadığını, nabızın 90-100 arasında, teneffüsün 18, vücut ısısının 36,4 olarak tespit edildiğini gösteren ikinci bir rapor yayınlanıyordu. Aynı günün akşamı saat 20’de verilen rapor ise, rahatsızlığın aynı durumun devam ettiği, nabızın 120, teneffüsün 22, vücut ısısının 38 derecede seyrettiğini gösteriyordu. Krizin daha iyi bir seviyeye çekildiğini ortaya koyan ertesi günkü raporlardan sabah 10’ a ait

---

¹⁵⁴ **Ulus**, 18 Ekim 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1938, s.1.

olanında, nabzın muntazam ve 88, teneffüsün 18, vücut ısısının 36,4 ve akşam 20’de verilende, nabzın 108, teneffüsün 20, vücut ısısının 36,9 derecede bulunduğu bilgilerine rastlıyoruz.¹⁵⁵

Hastalığın sinirsel etkilerinin tamamen atlatıldığı, genel iyileşmenin arttığı sonuçlarını gösteren 20 Ekim 1938 tarihli raporlar milletin moralini biraz düzeltici ve ümit verici olmuştur. Sabah saat 10’da verilen rapor, yapılan ölçümlerde, genel durumun daha iyi, nabız atışının muntazam 102, soluk alıp verme sayısının 20, vücut sıcaklığının 36,8 derece, akşam saat 20’de verilen rapor ise, sinirsel belirtilerin tamamen geçtiği, nabız atışının muntazam 94, soluk alıp verme sayısının 20, vücut sıcaklığının 37,1 olduğunu belirtiyordu.¹⁵⁶ 22 Ekim’de saat 20’de verilen ve Anadolu Ajansı’nın yayımladığı raporu hemen bütün gazeteler, “*Millete Müjde,*” başlığı ile basıyordu. Hakikaten olumsuz bir dizi haberden sonra bu geçici iyileşme devresi, milletin içinde Atatürk’ün iyileşebileceği ümidini doğurmuştu. Rapor şu şekildeydi:

“Bir hafta evvel zuhur eden arazlar tamamıyla geçmiştir. Nabız, muntazam, kuvvetli 80; teneffüs 19; hararet derecesi 36,8’dir. Hastalık normal seyrine avdet etmiştir. Günlük tebliğ neşrine lüzum kalmamıştır.

Müdavi Doktorlar :

Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. M. Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir Doktorlar:

*Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abrevaya Marmaralı, Dr. Mehmet Kamil Berk.*¹⁵⁷

¹⁵⁵ **Ulus**, 19 Ekim 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1938, s.1.

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1938, s.1

¹⁵⁷ **Ulus**, 23 Ekim 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1938, s.1.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu geçici iyileşme ile birlikte içinde, daha önceden planladığı Ankara'ya gitme isteği tekrar uyanır. Bu hastalığın neticesinin ne olacağını o da idrak eder. Bununla birlikte Cumhuriyet Bayramı'nın kutlanacağı Hipodrom'da, dimdik ayakta, kendisini bağrına basmış olan milletin bir kez daha karşısına çıkmak, ordu ile halka son nutkunu semalara aks eyleyerek söylemek ve içten sevgisini göstermek heyecanı kalbinin derinliklerine kadar işlemiştir. Bu yüzden, hastalık boyunca değişmiş olan beden ölçülerine uygun elbiseler ısmarlatır. Bir yandan da Gazi'nin geleceği hesaba katılarak, Ankara'da resmi geçitlerin yapıldığı Hipodrom'daki şeref tribününe asansör konuluyordu. Ancak, karnındaki su birikmesi de artmaya başlamıştı. Göğsünde sıkışmalara sebep oluyor, rahatça nefes alıp vermesini engelliyordu. Atatürk, ikinci bir ponksiyon yapılması yönünde ısrarlıydı. Doktorlar bunun riskli olabileceğini hesaba katarak mümkün olduğunca geciktirmeye çalışmışlardı. Gazi, durum kendisine çok fazla acı ve sıkıntı verince 7 Kasım 1938 gününün sabahı doktorlara, dayanılamayacak durumda olduğunu açıklayarak, ponksiyon yapılması direktifini verir. O saatte, Mim Kemal Öke Gülhane'de ders okuttuğundan Dolmabahçe'de bulunamamıştır. Bunun üzerine, Dr. Mehmet Kamil Berk ponksiyon işlemi için getirilir. Bu operasyonda ise altı litre su çekilmiştir. Atatürk, doktorların temkinli davranarak suyu az aldıkları bu müdahaleye rağmen, bir süre sonra koma devresine girer. Koma sırasında da bazı rahatlatıcı müdahalelerde bulunulmuştur. Nöbetçi Dr. Abrevaya ile Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, kendisine bazı ilaçlar enjekte ederken, bir taraftan da harareti almak için buz parçaları yutturuyorlardı. Doktorlar görevlerini ihmal etmemişler gözden kaçabilecek bütün tedbirleri düşünmüşlerdi. Arada, Tıp literatüründe, “*Ouabain*”, “*Huile Camphre*” adıyla bilinen enjeksiyonlarla birlikte “*Glycose*” serumu veriliyordu. Ama bu son koma hastalığı öldürücü bir raddeye taşımıştı.¹⁵⁸

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışı ile Milli bayramlarda okuyacağı nutukları intizamlarla hazırlar ve okurdu. Ağır hastalığına rağmen

---

¹⁵⁸ Soyak, a.g.e., s.724-729.

nutukların hazırlanması işini son koma durumundan önce bitirmişti. TBMM Açılış Nutku'nun okunması görevi, Anayasanın 36. maddesindeki hükme uygun bir şekilde Başbakan Celal Bayar tarafından yerine getirilecektir. Gazi, TBMM açılış nutuklarını, Bakanlıklar tarafından gönderilen ve içlerinde faaliyetler ve esasların bulunduğu raporları tek, tek inceler, kendi görüş ve önerilerini de ekleyerek, halkın rahatlıkla anlayabileceği, açık ve samimi bir üslupla yazıya dönüştürdü. 29 Ekim'de okunmak üzere, Atatürk'ün orduya hitaben Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın yardımıyla kaleme aldırıldığı nutuk, yine Başbakan tarafından bayram töreninde dile getirildi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, milletin kendisine bağlılık ile sevgisini gösteren büyük tezahüratlarla alkışlanmış olan nutuk şöyleydi:

“Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferlerle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk ordusu;

Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden ve düşman istilasından nasıl korumuş ve kurtarmış isen, Cumhuriyetin bugünkü feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silah ve vasıtaları ile mücehhez olduğun halde, vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur.

Bugün, Cumhuriyetin 15. yılını mütemadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrak eden büyük Türk milletinin huzurunda kahraman ordu; sana kalbi şükranlarımı beyan ve ifade ederken, büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum.

Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahili ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve amade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır. Büyük ulusumuzun, orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silahlarla bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragati nefis ve istihkarı hayat[sıradan bir hayat tarzı] ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya[hazır] olduğunuza eminim. Bu

kanaatle kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve eratını selamlar ve takdirlerimi bütün ulus muvacehesinde beyan ederim.

Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıldönümü hakkınızda kutlu olsun.”¹⁵⁹

1 Kasım 1938’de, Başbakan Celal Bayar, TBMM’nin açılışında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün altı temel ilkenin (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık) üzerinde çiçeklenen temel programların siyasal, toplumsal ve kültürel yaşamda taçlandığı başarıları ve kazanımları çok güzel özetleyen açıklamalarının yer aldığı nutkunu dile getiriyordu. Açılış nutku, iç barışın ve dış barışın sağlanmasında atılan adımlar, sağlık ve sosyal yardım, adalet cihazı, zirai kalkınma, hızlı ekonomik gelişme, birinci beş yıllık sanayi planının başarıyla sonuçlarının alınmasından sonra önemle devreye giren maden işletme planı, bayındırlık işlerinde kat edilen mesafe, maliye, özellikle tütünün ıslahı ve dış piyasalarda yerini alması için görevde bulunan tekeller, üniversitelerin Anadolu’da yaygınlaştırılmasını içeren kültür politikası, kahraman Türk ordusunun başarıları, Dünya barışının da yolunu açacak olan dış politika ve Hatay siyaseti olmak üzere geniş bir yelpazeyi oluşturuyordu. Aslında nutuktan, Türkiye’nin içeride ve dışarıda top yekun almış olduğu sorumlulukların ne kadar ağır ve başarıların kutlanmaya layık olduğunu anlayabiliriz. Hakikaten 1938 yılı, her alanda bir kritik dönem de teşkil etmiş, sağlam plan ve yüksek enerjili çalışmalarla üstesinden gelinmişti.¹⁶⁰

8 Kasım’da Gazi’nin hastalığı tekrar bir koma durumuna girmişti. Doktorların Anadolu Ajansı kanalıyla yayınlanan raporu şu şekildeydi:

¹⁵⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, 2. Cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952, s.282-283; **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1938, s.1.

¹⁶⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, 1. Cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961, s.405-414; **Akşam**, 2 Kasım 1938, s.1,3,6; s.**Ulus**, 2 Kasım 1938, s.1,7; **Son Posta**; 2 Kasım 1938, s.1,8.

“ Bugün saat 18.30’da hastalık birdenbire normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhi vaziyetleri yeniden ciddiye kaydetmiştir. Hararet derecesi 36,4, Nabız muntazam ve 100, teneffüs 22’dir.

Müdavi tabipler:

Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp,

Prof. Dr. Mim Kemal Öke,

Dr. Nihat Reşat Belger.

Müşavir tabipler:

Prof. Dr. Akil Muhtar Özden,

Prof. Dr. Hayrullah Diker,

Prof. Dr. Süreyya H. Serter,

Dr. M. Kamil Berk,

Dr. Abrevaya Marmaralı.”¹⁶¹

Ertesi gün, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk geceyi yine rahatsız bir şekilde geçirmişti. Aynı doktor heyetinin saat 10’da yaptığı ölçümlerde Vücut ısısı 36.8, nabız muntazam 128 ve soluk alıp verme 28’i gösteriyordu. Gece saat 24.00’da yapılan ölçümlerde ise vücut sıcaklığı 37.6, nabız 132 ve teneffüs 33’ü göstermişti.¹⁶² Dalgınlık artmış ve genel durum çok kötü bir dereceye gelmişti. 10 Kasım sabahı saat 9.05’te Türk milleti eşsiz inkılapçısı, kurtarıcısı, öğretmeni ve liderini, Dünya ise büyük barış öncüsü Mustafa Kemal Atatürk’ü kaybetmiştir. Aynı gün Anadolu Ajansı kanalıyla yayımlanan, ekinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün ölüm raporunun da bulunduğu resmi tebliğ şöyleydi :

¹⁶¹ **Ulus**, 9 Kasım 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1938, s.1.

¹⁶² **Ulus**, 10 Kasım 1938, s.1.

“ Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin resmi tebliğidir:

Müdavi ve müşavir tabiplerinin neşredilen son raporu, Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evladını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız. Kederlerimizin tesellisini, ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiyesidir.

Hükümetimiz, içinde bulunduğumuz bu mühim anda, bu güne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses[kurulu] olan nizam ve vaziyeti idame hususunu, büyük Türk milletinin hükümeti ile tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur. Teşkilatı esasiye kanununun 33 üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur vekaleti vazifesini deruhte etmiş[üstlenmiş] ve ifaya başlamıştır. Yine teşkilatı esasiye kanununun 34 üncü maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi, derhal yeni reisicumhuru intihab edecektir[seçecektir]. Türkiye'nin en büyük makamına, teşkilatı esasiye kanununa göre geçecek zatın etrafında hükümetiyle, şanlı ordusuyla ve bütün kuvvetiyle Türk milleti, sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesine devam edecektir.

Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük Şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi. Eserlerini bu güvenle yaptı. İdamesi esbabını[süreklilik koşullarını] da istikmal ederek[mükemmel kılarak], güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk milleti, onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediası[emaneti] olan Türkiye Cumhuriyeti'ni dama koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türkün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır.”¹⁶³

¹⁶³ **Son Posta**, 10 Kasım 1938, s.1.

1.5. CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN VEFATININ YABANCI BASINDAKİ AKİSLERİ

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı, sadece Türk basınında değil, bütün bir Dünya basınında derin etkiler bırakmıştı. Günlerce Atatürk'ün diğer Dünya liderlerinden farklılığını, çetin askerlik ve devlet adamlığında Türk milletine kazandırdığı zaferler ve inkılapçı kişiliği ile ilgili sayfalar dolusu yazı yayınlanıyordu. İngiliz basınıının önemli gazetesi Times'in baş makalesinde geçen, “1919'dan beri Türkiye'nin tarihi onun hayatının tarihi oldu,” ifadesi, Atatürk'ün hayatının Türk milletinin yazgısı ile ne derecede bütünleşmiş olduğunu çok güzel ortaya koyuyordu. Aynı makale, Gelibolu'da yaşanan destansı savunmada, Mustafa Kemal'in İngiliz müstevlilere karşı talihi tersine çeviren askeri dehasına değinilerek, Avrupa'nın şimdiye kadar hiçbir liderinin onun kadar dayanıklılık ve cesaret sergileyemediği belirtiliyordu. Gazi'nin büyük eserlerinden biri olan Balkan Matbuat Birliği gerçekte bütün bir Balkan ülkeleri basınıının Dünya barışı için ortak duyuş ve sesleniş ortaklığının yolunu açmıştı. Gazi'nin vefatı bu ülkeler basınıını da derinden üzmüş, Yunan Proya Gazetesi duygularını, “Türkiye kurucusunu kaybediyorsa, biz de emin ve büyük bir dostumuzu kaybediyoruz,” şeklinde özetlemiştir. Yine bir Yunan gazetesi olan Eleftron Vima, “Onu hem düşman, hem de dost olarak tanımış olan Yunan milleti, kendisini bir düşman sıfatıyla ne kadar takdir etmişse, bir dost olarak da o kadar sevmiştir,” diyerek, Türk-Yunan dostluğunun tesisinde Atatürk'ün vermiş olduğu emeklerin boşa çıkmayıp, kendilerinin de bu doğrultuda hareket edecekleri güvencesiyle dolu açıklamalar sıralıyordu. Yugoslav gazeteleri ilk sayfalarına Gazi'nin fotoğrafını büyük boyutta basarken, Romen gazeteleri, Büyük kurtarıcının askeri ve siyasi dehasının önemini vurgulayarak, ülkesini ayrılırken mateme sürüklediğini, ancak milletine inkılapçı bir rejim ve modern bir ülke hediye ettiğinin unutulmaması gerektiğinin altı çiziliyordu.¹⁶⁴

---

¹⁶⁴ **Ulus**, 13 Kasım 1938, s.1,8.

Almanların Völkische Beobachter Gazetesi, Türk milletinin hiçbir şey ile ölçülemez derecedeki kaybindan doğan üzüntüye ortak olduğunu açıklayıp, Atatürk'ün, milletini 1918'de ölen milletler arasına dahil olmaktan kurtarıp, bütün dünyayı hayranlık içinde bırakan bir kalkınmayla medeni milletler seviyesine çıkarışına övgüde bulunuyordu. Aynı gazete başka bir makalede, “ *Türk milleti, en büyük oğlunu kaybetti. İcraat adamı olan Atatürk, memleketin ihya ve imarını dahili ıslahatla ve komşularla takip edilen bir dostluk politikasıyla temin etmiştir,*” diye yazmaktadır. Polonya'nın Kurjek Varzavaki Gazetesi, Gazi'nin önderliğinde uzun bir yolun katedilmiş olduğunu, azametli bir eser vücuda getirildiğini, çeşitli zaferler elde edildiğini belirtiyordu. Norveç Dagbladet Gazetesi, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden nasıl yeni bir devlet yaratıldığını, “ *Bugün Türkiye o kadar kuvvetlidir ki, hasta adam tabiri tamamen hayalde kalmıştır,*” diye ifade ederken, İtalyan gazeteleri Türkiye'de yapılan inkılaplarla Atatürk'ün mücadelelerini herbiri üzerine önemli açıklamalar getirerek sunmuştu. Del Popolo gazetesi, Atatürk'ün hakim, faal ve çalışkan bir lider tipini temsil ettiğini hatırlatarak, Atatürk'ün zihniyetiyle, sultanların zihniyeti arasında karşılaştırmalarda bulunmuştur. Yine İtalya'da basılan gazetelerden biri olan Messagero, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin oluşturduğu tek gerçekliğin, Kafkasya ile Akdeniz arasında yekpare bir blok halinde homojenleşen Türk milleti olduğuna işaret ediyordu.¹⁶⁵

Sovyet Rusya'nın İzvestiya Gazetesi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayat ve faaliyetini açıkladığı makalenin bir yerinde, “*Osmanlı İmparatorluğu genel harbe girer girmez, Mustafa Kemal faal ordu hizmetinde görev almıştır. 1915'te Çanakkale'nin İngiliz filosuna ve ihraç kıtalarına karşı müdafası esnasında sevk ve idarede bulunmuştur. Bu hareketle, İngiliz makamları da dahil olduğu halde askeri makamların yüksek takdir ve tasvibine mahzar olmuştur,*” şeklinde Atatürk'ün Çanakkale cephesindeki kahramanlığını aktarırken, Suriye cephesinde, Alman koloniciliğinin savaşın şartlarını daha da ağırlaştıran ve komutanın her kademesinde etkin olmaya çalışan tutumu karşısında protesto edip ayrılışının ve yenilgiye giden

---

¹⁶⁵ **Ulus**, 13 Kasım 1938, s.8.

aşamada Filistin mukavemetinde tekrar görev alışının, güçlü liderliğini daha o zamanlardan gösteren belirtiler olduğuna önemle değinmiştir.¹⁶⁶

1.6. İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANI SEÇİLİŞİ, ATATÜRK'ÜN NAAŞININ ANKARA ETNOGRAFYA MÜZESİ'NE KALDIRILIŞI VE VASIYETNAMESİ

1.6.1. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilişi ve Kabinedeki Değişiklikler

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Atatürk'ün vefatı sebebiyle Türk milletine duyurduğu 10 Kasım 1938 tarihli resmi tebliğe göre, anayasanın 33. maddesi gereğince TBMM Başkanı Abdülhalik Renda geçici cumhurbaşkanı olmuştu. Ertesi gün TBMM, 34. maddeye istinaden yeni bir cumhurbaşkanı seçimi için toplanır. 348 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu, 348 tam oyla Malatya milletvekili İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilir.¹⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı görevini 1950 yılına kadar sürdürmüştür. İsmet İnönü, 25 Eylül 1884' de babasının memur olarak bulunduğu İzmir'de doğmuştu. Babası Hacı Reşit Bey, İsmet İnönü doğduğu zamanda İzmir Adliyesi'nde müstantik* yardımcısı olarak çalışıyordu. Hacı Reşit Bey, birkaç yıl sonra Sivas'a tayin edilince, ilköğrenim yılları orada geçti. Önce mahalle mektebini, ardından Sivas Askeri Rüştiyesi'ni bitirdi. Ailenin, askeri doktorluk hariç, askerlik mesleğine giren ilk ferdiydi. İsmet, Sivas Askeri Rüştiyesi'nde ilk üç yıl orta dereceli bir öğrenci oldu. Dördüncü yıl hesap öğretmeni onu sınıfta bıraktı. Bundan sonra, Erkanı Harbiye Mektebi'nden kurmay yüzbaşı olarak çıkışına kadar sınıflarının birincisi oldu. 1906'da Kura ile Ferik Cevat

¹⁶⁶ **Ulus**, 13 Kasım 1938, s.8.

¹⁶⁷ **Düştur**, Cilt 20, 3. Tertip, Ankara, s.3 ; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVIII, 1938, s.16-18; **Akşam**, 11 Kasım 1938, s.1.

*Müstantik, Esk. Sorgu hakimliği görevini yapan kişi, müstantikler Ceza Muhakemesi faaliyetinin bir bölümünü teşkil eden ilk soruşturma safhasının takipçileriydiler. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu yürürlüğe girince müstantiklik görevi kaldırıldı. (Meydan Larousse, Cilt 14, s.325)

Paşa'nın komutasında bulunan Edirne'deki İkinci Ordu'ya atandı. Kısa bir süre sonra İsmet Bey, askere verdiği, arazide manevra ve topçuluk konusundaki derslerle Cevat Paşa'nın dikkatini çekmişti. Çevresinde kendisine karşı derin bir saygı besleniyor, diğer subaylarla ülkenin siyasi durumu hakkında görüşüyordu. Görev ve yetkilerini aşan tutumları, Yüzbaşı İsmet Bey'in iki sefer ihtar almasına yol açtı. Topçu Fırkası ile ordu komutanlarının kendisiyle görüşmeleriyle konu kapatıldı. Bu sırada İsmet Bey, bir hudut olayı meselesinden dolayı tahkikata gidecek olan askeri komisyonda görev almıştı. Komisyonun en küçük rütbeli askeri olduğu halde, görüşmelerde en fazla O etkili oldu.¹⁶⁸

24 Temmuz 1908'de *II. Meşrutiyet* ilan edilir. Kısa bir süre sonra İsmet Bey, topçu bölüğünden ayrılarak yine Edirne'de bulunan süvari tümeninde görev alır. Genellikle İttihat ve Terakki hükümetinin politikaları ile medrese öğrencilerinin de asker olmaları için hazırlanan tasarıya tepki olarak patlayan ve tarihe "*31 Mart Olayı*" adıyla geçen 13 Nisan 1909 tarihli gerici ayaklanmasını oradayken öğrenir. Hareket Ordusu tarafından gerici ayaklanma bastırılıp, duruma egemen olununca, İsmet Bey Edirne'den getirilerek, Şevket Turgut Paşa'nın mahiyetine verilir. Osmanlı Devleti'nin kritik bir döneminde ordunun siyasete girmesi karmaşayı arttıracığından, Mahmut Şevket Paşa Rumeli ordularına yetki ile Anadolu ordularına ise bilgi amaçlı duyurulması için İsmet Bey'e bir bildiri kaleme aldırır. İsmet Bey, 1910 yılında çıkan Yemen Ayaklanması sırasında bölgede görevli bulunmuştur. 1913'te Yemen'den ayrılarak Çatalca'daki Genel Karargaha tayin edilir. Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Bey'in üstün niteliklerine şahit oluşu I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1917 yılında olmuştur. O sırada Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın hastalığı üzerine komutan vekili olarak, Kafkas Cephesi dahindeki Sekrat'a gelir. İsmet Bey'de kolordu komutan vekilidir. Rusların geri çekilmesinden sonra O da Sekrat'a döner. Türk Kurtuluş Savaşı'nın iki büyük komutanı ilk defa orada birlikte görev yaparlar. İsmet Bey, ordu komutan vekili olan Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde kolordu komutanı olarak çalışır. Az zamanda Mustafa Kemal Paşa,

---

¹⁶⁸ **Ulus**, 12 Kasım 1938, s.7.

İsmet Bey'i iş başında tanır ve ona güven duyar. Burada iki komutan, bütün cephelerdeki durumu ve muhtemel sonuçları uzun geceler konuşuyor, plan yapıyor ve tartışıyorlardı. İsmet Bey, Suriye Cephesi'ne 20. Kolordu'nun komutanlığına tayin edilir. 1918'de ordu çekilene kadar bu cephede savaşı¹⁶⁹.

Ocak 1920'de düzenli ordunun kuruluş çalışmalarına katıldı. 25 Ekim 1920'de İlk TBMM'nin kararıyla, Batı Cephesi Komutanlığı'na getirildi. Savaş koşullarından dolayı, birçok silah arkadaşı gibi milletvekilliği ve bakanlık görevlerini de sürdürüyordu. İsmet Bey, Batı Cephesi'nde Çerkez Ethem'in düzenli orduya yönelik isyanını bastırmaya çalışırken, Yunan taarruzu başlamıştı. Sonunda Yunanlılar İnönü'de ve Çerkez Ethem Kütahya'da yenilerek çekildiler (9 Ocak- 12 Ocak 1921). Birinci İnönü Zaferi, kurtuluş başlangıcı olarak bütün Türkiye'nin maneviyatını yükselten ilk askeri zafer olmuştur. 31 Mart 1921'de, TBMM, İsmet Bey'e tuğgenerallik rütbesi verir ve paşalık derecesine gelmiş olur. Yunanlılar 23 Mart 1920'de ordularını yeni kuvvetlerle takviye ederek yeniden saldırıya geçerler. 31 Mart 1920'de Yunanlılar asıl büyük kuvvetlerinin bulunduğu İnönü'de yine büyük bir bozgunla geri çekilirler. Batı Cephesi orduları 25 Temmuz 1921'de, henüz bir taarruzu başarabilecek yeterlilikte olunmaması ve Yunanlıların daha büyük bir kuvvetle taarruza hazırlanması sebebiyle ve taktik gereği, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilirler. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevine getirilişinin ardından 10 Eylül 1921'de Türk Ulusal Kurtuluş kuvvetleri karşı taarruza geçer. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri'nin doğusu tamamen düşmandan temizlenmiş olur. 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Savaşı Yunan kuvvetlerinin belini kırmış, büyük bir taarruzla kesin zafer elde edilmiştir. İsmet Paşa, askeri alandaki kabiliyetini, 3 Ekim 1922'de Türk temsilcisi olarak gittiği *Mudanya Ateşkes Antlaşması* görüşmelerindeki taktik ustalığı ile de gösterir. İtilaf devletleri, yeni bir savaşı da göze alamadıklarından 12 Ekim 1922'de ateşkesi imzalarlar. İsmet Paşa'nın bu başarısından sonradır ki, Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da barış konferansının toplanması kararı verildiğinde, başdelege olarak İsmet Paşa'yı seçer. Mustafa

---

¹⁶⁹ **Ulus**, 12 Kasım 1938, s.7.

Kemal Paşa'nın ısrarı ile Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Lozan'a gider. 24 Temmuz 1923'e kadar süren Lozan görüşmelerinde de ustalıklı diplomatik başarısını gösterir. 29 Ekim 1923'te yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanlığına Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. O da, ilk kabine kurma görevini Malatya Milletvekili İsmet Paşa'ya verir. Doktorlar kendisine uzun bir dinlenme tavsiye ederler. Bu sırada, *Şeyh Sait Ayaklanması* başlamış, doğu bölgelerine yayılmıştır. TBMM'de bu olay iki eğilimi karşı karşıya getirmiştir. Fethi Bey ve arkadaşları bunu mevzii bir ayaklanma sayıp, olağanüstü hal uygulamasını uygun görmüyorlardı. İsmet Paşa'nın eğilimini benimseyen genç inkılapçılar ise, bunu bir karşı-inkılap olarak değerlendirip, ivedilikle karşılık verilmesi gereğini ortaya koymuşlardır. Gazi ikinci eğilimi destekler ve İsmet Paşa'yı Heybeliada'dan davet eder. Fethi Bey 3 Mart 1925'te istifa etmiş, onun yerine gelen İsmet Paşa, başbakanlıkta 25 Ekim 1937'ye kadar kalmıştır. 1934 tarihinde kabul edilen soyadı kanunu yürürlüğe girdiğinde Atatürk, Türk inkılap tarihinin ilk şerefli savaşları olan İnönü savaşlarında sevk ve idarede gösterdiği başarıdan dolayı, İsmet Paşa'ya "*İnönü*" soyadının verilmesini uygun bulur. İsmet İnönü, 20 Eylül 1937'de Atatürk'ün isteği üzerine başbakanlıktan çekilir ve yeni kabineyi Mahmut Celal Bayar kurar.¹⁷⁰

11 Kasım 1938'de toplanan TBMM salonuna tam bir matem havası egemen olmuştu. Meclis Başkanı B. Abdülhalik Renda, Atatürk'ün vefatı ile milletin içine düştüğü bu üzücü durum karşısında söylenecek çok sözün bulunduğunu, ancak anayasanın kendilerine emrettiği seçimin de acilen yapılması gerektiğini bildirdi. Ardından oylamaya geçilmiş, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçildiğine dair müspet sonuç alındıktan sonra, yemin töreni için ikinci celse saat 12.10'a ertelenmiştir. İkinci celse açıldığında İsmet İnönü şiddetli alkışlar eşliğinde kürsüye gelerek yemin eder ve her cümlesinin milletvekilleri tarafından alkışlandığı şu konuşmayı yapar:

"Büyük Türk milletinin Muhterem Vekilleri,

¹⁷⁰ **Ulus**, 12 Kasım 1938, s.7; Gencer-Özel, **a.g.e.**, 170-200; A. Ş. Esmer, "Devlet Reisi İnönü", **Ulus**, 14 Kasım 1938, s.3.

Arkadaşlığınızla müftechir olan, şerefli vazifenizde kendi nefsi için bahtiyarlık bulan bu arkadaşınıza devletin en yüksek vazifesini tevdi[emanet] etmek teveccühünü gösterdiniz. Sizlere şimdiden çok samimi şükranımı takdim ederim.

Omuzlarımda hissettiğim ağır vazifeyi ifa ederken [gerçekleştirirken], tek istinadım, Büyük Türk Milletinin itimadı ve bunun, sizin yardımınızla ve sizin dilinizden ifadesi olacaktır.

Bu anda Atatürk'ün hatırası teselli bulmaz acılarla dolu olan kalbimizin aziz timsalidir. Atatürk'ün fevkalade hizmetlerini bu günkü Türk devletinin bünyesinde tam ve temiz eserler olarak tecessüm etmiş [cisimleşmiş] görüyoruz. Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren milletimizin yüreğinde, Kemal Atatürk adı, sevgi ve hürmet içinde yaşayacaktır. Şükran ve tazim [saygı] hislerimi söylemeye çalışan sözlerimin sizin muhabbet ve takdir duygularınızı da aksettirdiğine kaniim.

Muhterem arkadaşlar; devlet ve milletimizin insaniyet ve medeniyetin asil hedeflerine doğru, durmadan ilerleyip, yükseleceğine kat'i inancım vardır.

Büyük ve kahraman bir milletin hizmetinde bulunuyoruz: Türk vatanının bölünmez, hiçbir tecavüze tahammül etmez, hiçbir zor karşısında milli haklarından vazgeçmez mahiyeti, her zamandan ziyade taze ve canlıdır.

Türk milleti devlet kurmak, vatan kurmak kudretinde, kendi cevherindeki kıymet ve faziletlere istinat eden yapıcı ve yaratıcı bir millettir.

Sulh ve terakki yoluna bütün gayretlerini asil bir surette vakfetmiş olan milletimiz mecbur olursa, kendisi ve şanlı ordusu, geçmiş kahramanların hayranlığını celbedecek yeni kahramanlarla dolu olan fedakar göğsünü en parlak zaferlerle, süslemeğe hazırdır.

Türk milletini az zamanda büyük bir medeniyet seviyesine yükseltmiş, Türk milletine en kısa yoldan temiz cemiyet hayatını, feyizli terakki yollarını açmış olan inkılaplar, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır.

Arkadaşlarım, millet hizmetinde vazifelerin iyi ifa olunmasını emel edinmek başlıca kaygımızdır.

Sükun, istikrar ve emniyet içinde çalışmaktan başka arzusu olmayan milletimizi anarşiden ve cebirden uzak, bütün vatandaşlar için müsavi bir emniyet havası içinde bulundurmayı, cumhuriyetin en kıymetli nimeti biliyoruz.

Vatandaşlar arasında muhabbeti genişletmek ve derinleştirmeyi, en şerefli vazife sayıyoruz.

Arkadaşlar, Türk milletinin en feyizli hazinesi; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Geçmişte büyük zorlukları yenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, gelecekte de büyük saadetlerin, zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır."¹⁷¹

Aynı gün, II. Bayar Kabinesi yeni bir hükümet kurmak üzere İsmet İnönü tarafından görevlendirilir. Biri Tevfik Rüştü Aras, diğeri Şükrü Kaya olmak üzere istifa eden iki bakanın

---

¹⁷¹ İsmet İnönü, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 363-364; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s.17-18; **Akşam**, 11 Kasım 1938, 2. Baskı, s.1; **Ulus**, 12 Kasım 1938, s.3; **Son Posta**, 12 Kasım 1938, s.1,9; **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938, s.1,6.

yerlerine Dışışleri Bakanlığı'na Őukrő Saraçoğlu, İçişleri Bakanlığı'na Dr. Refik Saydam getirilir. Őukrő Saraçoğlu'nun boşalttığı Adliye Bakanlığı'na ise Hilmi Uran atanmıştır. Böylelikle Bayar'ın 26 Ekim 1937'de kurduğu kabineden iki bakan çekilmiş olur. Bayar da Başbakanlıktaki görevini, bu tarihten 25 Ocak 1939'a kadar olan çok kısa bir zaman aralığında sőrđürecektir. 12 Kasım'da yeni Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı İsmet İnönő başkanlığında ilk toplantısını yapar. TBMM'nin 14 Kasım tarihli birinci oturumunda ise, İçişleri Bakanı Őukrő Kaya (Muğla) ile Dışışleri Bakanı Tefvik Rőřtő Aras'ın(İzmir) istifalarının kabul edilerek, Başbakanlığa yeniden Celal Bayar'ın tayin edildiğini gösteren Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunur. Tezkerenin ilişiğindeki yeni Bakanlar Kurulu listesi şu şekildedir:

Adliye Bakanı	: Hilmi Uran (Seyhan)
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Őzalp (Balıkesir)
İçişleri Bakanı	: Dr. Refik Saydam (İstanbul)
Dışışleri Bakanı	: Őukrő Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Bakanı	: Fuat Ağralı (Elazığ)
Milli Eğitim Bakanı	: Saffet Arıkan (Erzincan)
Bayındırlık Bakanı	: Ali Çetinkaya (Afyon Karahisar)
İktisat Bakanı	: Şakir Kesebir (Tekirdağ)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	: Dr. Hulusi Alataş (Aydın)
Gőmrük ve Tekel Bakanı	: Ali Rana Tahran (İstanbul)
Ziraat Bakanı	: Faik Kurdoğlu (Manisa) ¹⁷²

Kabinedeki bu iki önemli noktadaki değişlikle birlikte, 28 Aralık tarihinde de iki bakanlıkta değişiklik meydana gelmiştir. Uzun zaman boyunca tansiyon dőřüklőđünden rahatsızlık çeken Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ile safra kesesinden hasta olan İktisat Bakanı

¹⁷² **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s.20-22; **Son Posta**, 13 Kasım 1938, s.1,10; **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938, s.1,5.

Şakir Kesebir görevlerinden istifa ederek ayrılmışlar, boşalan Milli Eğitim Bakanlığı'na Hasan Ali Yücel, İktisat Bakanlığı'na ise Hüsnü Çakır getirilmişlerdir. İstanbul ilinin yönetimi ve belediyesinde de bir değişiklik olmuş, bu göreve Muhittin Üstündağ'ın yerine Dr. Lütfi Kırdar gelmişti. Belediye Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan B. Ekrem Sevensan'ın Bodrum Kaymakamlığı'na tayini üzerine boşalan yere ise Çankaya Kaymakamı B. Lütfi tayin edilir. 4 Aralık'ta Dr. Lütfi Kırdar yeni görevine başlamak üzere, Ankara'dan İstanbul'a gelir. Haydarpaşa İstasyonu'nda kendisine büyük bir karşılama töreni yapılır. O gün, Eski İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve görev yeri değiştirilen eski İstanbul Emniyet Müdürü Salih Kılıç, yoğun sis yüzünden ulaşım yapılamadığından dolayı burada bulunamazlar.¹⁷³

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yeni görevi süresince yurt içi gezisini yaptığı yer, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda büyük fedakarlık ve kahramanlıklarına şahit olunan Kastamonu'dur. Bu gezi, aynı zamanda üzerinde Türkiye'nin Karabük gibi en önemli endüstri noktalarının seçildiği, programlanmış bir inceleme ve gözlem gezisidir. İnönü, gezisine 6 Aralık'ta, Çankırı'dan başlamıştır. Burada büyük coşku ve tezahürat ile karşılanmış, tekrar geleceğine söz vererek, gezisi üzerindeki yerleşim birimlerinden Tosya ve Ilgaz'da halkla görüşüp, sorunlarını dinlemiştir. Saat 13.00'da beraberinde bulunan Kastamonu Valisi Avni Doğan ve Sekizinci Tümen Komutanı Kemal Gökçe olduğu halde Kastamonu'ya ulaşır. Çevre köylerden binlerce köylü ve genç öğrenci İnönü'yü görebilmek için istasyona akın etmiştir. Ertesi gün Daday'da bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 8 Aralık günü Taşköprü'de kendir havuzlarında gözlem ve inceleme yapmıştır. Kendir, bölge halkının temel geçim kaynağı olan ve işlenerek dayanıklı halat haline dönüştürülen bir çeşit bitkidir. Olgunlaştıktan sonra, kökleri ile birlikte çıkarılıp, demet demet toplanıyor, kurumaya bırakılıyordu. Sonbahar'da ise lif elde edilebilecek duruma gelmesi için kendir havuzlarında ıslatılıyordu. İşin asıl zahmetli aşaması da burada başlıyordu. Havuzlar, içinde çalışan köylü için, romatizma hastalığına sebep olacak şartları taşıyordu. Ayrıca, bitkiden arta kalan kuru parçalar, yığın yığın birikip, köyleri her zaman için çıkabilecek yangın

---

¹⁷³ **Akşam**, 4 Aralık 1938, s.1; **Akşam**, 29 Aralık 1938, s.1.

tehlikesine maruz bırakıyordu. İnönü, havuzların başında uzun uzun düşündü. Köylülerin kendisine kendir havuzlarıyla ilgili anlattıklarını kafasında canlandırdı. Hoşnutsuz bir şekilde suratı buruştu. Bu insana acı çektiren ilkel üretim şeklinin modernize edilerek, aşılması gerekiyordu. Ertesi gün, bunun bilinciyle konunun uzmanlarıyla görüşmüş ve direktifini vermiştir. Bu ilkel üretim biçimi, sadece insan gücünü yıpratıcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda ihtiyaca da yeterince cevap veremiyordu. Yılda sadece 3 veya 4 bin ton kendir yetiştiriliyordu. Oysa fabrikaları kurulduğunda üretim 30 bin tonu bulacaktı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün direktifiyle kurulacak olan bu fabrikalarda kendir, ıslatıp soyularak, elyafının alınacağı bir hale getirilecekti. Fabrikalar, Göveren ve Taşköprü'de kurulmak üzere programa alınmış, bu işle ilgili olarak B. Osman Eten ve B. Mehmet Ali görevlendirilmiştir.¹⁷⁴ İnönü, Tasarruf Haftası etkinliklerinin başladığı 12 Aralık günü, tesisatının yapımına devam edilen Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nda gözlemedir. Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat, bir taraftan İnönü'ye eşlik ederken, diğer taraftan burada yapılacak olan üretimin işlem ve aşamaları ile Divriği-Karabük arasındaki bağlantının nasıl yapılandırılacağı hakkında bilgiler verir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü aynı gün öğleden sonra Çerkeş'te bulunur. Çerkeş bu gezisinin son durağı olmuştur. Burada bir köylüye, yonca ekip ekmediklerini sorar. Köylü, yeterince çimen bulunduğu için böyle bir şeye gerek duymadıklarını söyleyince, İnönü bunun kendileri için karlı bir iş olacağı ve denemeleri gerektiği yolunda telkinde bulunur. Yine bir köylüden çocukların eğitime devamı için bir ortaokul yapılması konusunda bir istek gelir. İstek değerlendirilmek üzere kayda alınır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün halkın ilkel usullerle üretim yaptıkları alandan, modern endüstrisine kadar ilgiyle üzerine eğildiği bu bölgedeki gezisi ile birlikte programındaki çalışmalara hemen başlaması, Atatürk'ün çağdaş uygarlık yolunda attığı adımların arkasının geleceğini gösteren işaretler olmuştur.¹⁷⁵

---

¹⁷⁴ **Akşam**, 7 Aralık 1938, s.1,8; **Ulus**, 8 Aralık 1938, s.1,8; **Ulus**, 9 Aralık 1938, s.1,8; **Akşam**, 22 Ocak 1939, s.9.

¹⁷⁵ **Ulus**, 10 Aralık 1938, s.1,5; **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1938, s.1,7.

1.6.2. Atatürk'ün Cenazesi ile İlgili Yapılan İşlemler, Milli Cenaze Töreni ve Atatürk'ün Vasiyetnamesinin Açılışı

Atatürk'ün vefatının ertesi günü, Genel Patolojik Anatomi Profesörü Dr. Lütfi Aksu tarafından sürekli ve danışman hekimlerin onayı alınarak, Atatürk'ün bedenine, defnetme merasimi yapıncaya kadar bozulmaması için, mumyalama işlemi uygulanmıştır. Matem günlerinde Atatürk'ün elinin değdiği ve eseri olan her köşede gözyaşı ve ağıt vardı. 12 Kasım'da Gazi'nin 1933'te Büyük Üniversite Reformu ile Darülfünun döneminin hayattan kopuk ve hantal sisteminden kurtardığı ve gerçek bilim yuvasına dönüştürdüğü İstanbul Üniversitesi'nde Atatürk'e Saygı Töreni yapıldı. Üniversitelilerin vatanın bu büyük kaybı karşısında gerçekleştirdikleri üçüncü toplanmaydı. Tören salonu, öğrencilerin adım dahi atamayacakları bir şekilde dolup taşmıştı. Üniversiteye gelen yolları ve üniversite alanını akın akın insan seli kaplamıştı. Rektörün giriş konuşması ve Tarih bölümünden B. Enver Ziya'nın 1918 yılından başlayarak Türk İnkılap Tarihi'nden verdiği örneklerden sonra Doç. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu kürsüye gelerek bir konuşma yapar. Konuşma kısa ama etkilidir:

“ Arkadaşlarım, uçsuz bucaksız fezanın en uzak derinliklerinde öyle muazzam ve aydınlık yıldızlar vardır ki, bunların cisimleri şaşmaz tabiat kanunlarının tesiri ile sönseler bile ezelden gelen ışıkları bizi ebediyete kadar aydınlatır. İşte Atatürk, Türk fezasının böyle muazzam ve parlak yıldızıdır. Muazzam abidelerin haşmeti uzaktan tebarüz ettiği gibi, Atatürk dehasının azameti de vakayiin [bu tarihsel olayın yani Atatürk ve eserlerinin] eskimesi ve bu suretle uzaklaşması neticesinde bütün büyüklüğü ile tebarüz etmektedir. İşte Atatürk'ün bizim torunlarımız nazarında ve dünya tarihindeki yeri, uzaktan ihtişamı artan muazzam ve heybetli bir abide olacaktır.”¹⁷⁶

¹⁷⁶ Akşam, 13 Kasım 1938, s.4; Ulus, 13 Kasım 1938, s.1,9.

Konuşmalar arasında, öğrenciler tarafından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı boyunca dile getirmiş olduğu önemli sözlerinden örnekler verilmiştir. Hukuka Giriş ve Hukuk Felsefesi Doçenti B. Yavuz üzüntü ve heyecanını ifade eden bir konuşma yapar. Tıp Fakültesi öğrencilerinden B. Cengiz, konuşmasını sürdürmeyecek kadar hıçkırıklara boğulur. Edebiyat Fakültesi öğrencisi Lale ise bir arkadaşının Atatürk için yazdığı şiiri heyecandan titreyerek ve hazin bir sesle okur. Yine bunun peşi sıra okunan şiirler, salondaki hissiyatı iki katına çıkarır. Törenin sonunda bir öğrenci Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni okur ve sonrasında and:

“ Atam müsterih ol! And içiyoruz. Gelecek nesiller de and içecekler. Türk gençliğine bıraktığın emaneti kanımızın son damlasına kadar muhafaza ve müdafaa edeceğiz,” şeklinde okunur okunmaz bütün salon, hep bir ağızdan çıkan tekrarlar cımlar: *“ Edeceğiz!”*¹⁷⁷

14 Kasım'da yapılan TBMM'nin oturumlarında oylamaya sunulan en önemli madde: *“Atatürk'ün cenaze merasimi dolayısıyla yapılacak sarfiyat için, Başbakanlıkça teşkil edilecek özel bir komisyonun emriyle sarfedilmek üzere Ziraat Bankası'nda açtırılacak bir krediden 500 bin liraya kadar tediyat [ödeme] icrasına Maliye Bakanı yetkilendirilmiş olup, bu tediyatın ne gibi hizmetler için yapılacağı Bakanlar kurulunca tesbit ve tediye miktarı bilahare Maliye Bakanlığı bütçesinde 246 rakamıyla açılacak özel bir fasla tahsisat kaydedilir. Bu tediyatın komisyonca musaddak evrakı [doğrulan, onaylanan belgeleri] ile müsbitesi bedessarf [ispatlanan harcamalarla] Divanı muhasebata tevdi olunması,”* şeklindeki maddedir. Tam oyla kabul edilir.¹⁷⁸

Ordu Milletvekili Muhittin Baha Pars, bu layihanın kabul edildiği oturumda, ortak acıyı: *“3 yaşındaki çocukla 80 yaşındaki ihtiyarın iki kardeş gibi Atatürk için ağladıklarına şahit olduğu bir matem,”* olarak ifade ediyordu. Vatanda, ortak tesellinin de: *“O'nun çizdiği sulh ve*

¹⁷⁷ **Akşam**, 13 Kasım 1938, s.4; **Ulus**, 13 Kasım 1938, s.1,9.

¹⁷⁸ **Düstur**, Cilt 20, 3. Tertip, Ankara, s.3; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s.40; **Akşam**, 15 Kasım 1938, s.1,5.

ilerleme yolunda yürümeye devam etmek,” olacağını belirten konuşmasında çarpıcı bir anısını aktarıyordu:

“Geçen sene manevra için Aydın’da idik. İstasyonda Atatürk’ü bekliyordum. Mektepler toplanmış, halk birikmişti. Beş, altı saat bekledikten sonra, Atatürk’ün treni durmadan geçip gitti. Bir hıçkırık duyduk. Yedi yaşında bir kız çocuk durmadan ağlıyordu. Yanına gittik, ne var yavrum? Annesi izah etti: Atatürk’ü göremediği için ağlıyordu. Ne bilirdik bir daha O’nu, Ata’yı göremeyecekti. Artık biz de göremeyeceğiz. Zavallı yavruya teselli verdik, çocuksun dedik, daha küçüksün, bak O da aslan gibidir. Büyür ve ne vakit olsa görürsün. Çocuğun ismini bilmiyorum. Fakat zavallı yavru göremedi. Zamanında yaptıklarını okur, anlar, dinler, o da görmüş gibi olur.”¹⁷⁹

Yozgat Milletvekili Sırrı İçöz, TBMM’nin aynı tarihli oturumdaki konuşmasında, gazeteden okuduğu ve Atatürk’ün naaşının kabrinin yeri belirlenip yapıncaya kadar Ankara Etnografya Müzesi’nde kalacağına ilişkin haberden dolayı çok içerlediğini, kabrin görülmeyecek bir yere yapılmasına milletçe razı olunamayacağını ve mümkünse kalenin ortasında herkesin rahatlıkla görüp huzurunda eğilebileceği bir yerde bulunmasının uygun olacağını belirterek milletin isteğini yansıtan şu takirde bulunur:

“ Sonra şurada bir levha var ve ‘Egemenlik ulusundur’, diyor. Bundan evvel “Ulus egemenliğin” idi. İşte bu kıymetli levhanın altında o mübarek şahsiyetin bir büstünün daimi surette kalması arzu ediliyor.Sonra memleketin her tarafı bu gün kan ağlıyor. Yalnız 17-18 milyon Türk değil, matbuatta gördüğümüz gibi, cihan bu teessürümüze iştirak ediyor. Bütün Türk halkı, Türk vatandaşları bizzat bu merasimde hazır bulunmak istiyorlar. Tabii buna imkan yoktur. Mübarek kabrinin bütün vilayetlerden birer birer parça toprak celbederek onunla

---

¹⁷⁹ TBMM ZC, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s. 23-24.

*örtülmesini teklif ve bunun arzuyu umumiden olduğunu arz ederim.*¹⁸⁰ Atatürk için bu şartları taşıyan bir anıtmezar zaten plan dahilindedir ve sonradan aşamalı olarak yapılandırılmıştır. Sırrı İçöz'ün büst ve memleketin her tarafından getirilip kabre konulmasını düşündüğü numune toprak konusundaki fikirleri de uygulanmıştır. Bu gün, Anıtkabir'deki sekizgen planlı mozolenin üzerinde bulunan kırmızı mermer sandukanın çevresini, Türkiye'nin bütün illerinden, K.K.T.C'den ve Azerbaycan'dan gönderilen toprakların konulduğu pirinç vazolar, yine sekizgen bir hat üzerinde kuşatmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk için yapılacak olan Milli Cenaze Töreni ile ilgili olarak hükümetçe önceden bir program oluşturuldu. Programa göre, önce 16 Kasım'da Türk bayrağına sarılı olan tabut, Dolmabahçe Sarayı'nın büyük tören salonunda bir katafalk üzerine yerleştirilerek halkın ziyaretine bırakılacaktı. Tabutun çevresinde CHP'nin altı okunu sembolize eden altı meşale yanarken, bu meşalelerin yanlarında altı yüksek rütbeli subay esas duruşta bekleyecekti. O gün 14.00'dan sonra ve diğer iki gün tamamen halk ziyaretine açılacak olan tabutun önünde olacak saygı geçişinin ise saat 10.00'dan 14.00'a kadar şu sıra takip edilerek yapılması düşünüldü:

- 1- İstanbul ilinde bulunan protokole dahil askeri erkan,
- 2- Protokole dahil mülki erkan,
- 3- Rektör, dekanlar ve profesörler başta olmak üzere üniversite ve yüksek okul öğrencileri,
- 4- Komutanları, öğretmen ve subayları başta olmak üzere Harp Akademisi ile Yedek Subay Okulu öğrencileri,
- 5- Cumhuriyet Halk Partisi erkanı,
- 6- Halkevleri idare heyetleri,
- 7- Mali, ticari ve idari kurumların ileri gelen erkanı,

---

¹⁸⁰ **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s.20.

8- İzçiler.¹⁸¹

Milli Cenaze Töreni'nin esas programı ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün naşının İstanbul Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak, Ankara Etnografya Müzesi'ne götürülene kadar izlenecek güzergah kullanılacak araçlar ve alınacak tedbirler ile ilgiliydi. Cenaze, 19 Kasım günü, Dolmabahçe Sarayı tören salonunda cenaze namazı kılındıktan sonra buradan top arabasına konulacaktı. Tören alayı Dolmabahçe'den Sarayburnu'na kadar tabutu izleyecekti. Tören alayını izleyecek olan guruplar şöyle düzen alacaktı:

- 1- Cenazenin bulunduğu top arabası,
- 2- Tören alayının ilerisinde yolu törene açık bulundurmak üzere geniş safta dizilmiş, atlı polis kıtası,
- 3-Tören alayının en başında bir atlı tören komutanı,
- 4- Bando takımıyla birlikte piyade taburu,
- 5- Mızraklı bir süvari alayı,
- 6- Bando takımıyla birlikte bir deniz taburu,
- 7- Bir topçu taburu,
- 8- Çelenk taşıyan görevliler,
- 9- Top arabasının sağ ve sol tarafında altışardan on iki general,
- 10- Gazi'nin harp ve istiklal madalyasını taşıyan bir general,
- 11- Atatürk'ün aile çevresi,
- 12- Başbakan,
- 13- Ankara'dan gelen TBMM'yi temsil edecek heyet,
- 14- İstanbul'da bulunan yabancı konsoloslar,
- 15- İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı ile deniz komutanları,
- 16- İstanbul ilinin protokole dahil askeri ve mülki erkanı,

---

¹⁸¹ **Akşam**, 15 Kasım 1938, s.1,7; **Son Posta**, 15 Kasım 1938, s.1,4; **Ulus**, 15 Kasım 1938, s.1,3.

- 17- Başta rektör, dekanlar ve profesörler olmak üzere üniversite ve yüksek okul öğrencileri,
- 18- Komutanları, öğretmenleri ve diğer subayları başta olmak üzere Harp Akademisi,
- 19- CHP erkanı,
- 20- Halkevleri idare heyetleri,
- 21- Mali, ticari ve idari heyet temsilcileri,
- 22- İstanbul'a bağlı izcilik temsilcileri,
- 23- Yedek Subay Okulu öğrencileri,
- 24- Halk.¹⁸²

Hava Kuvvetleri uçak filosunun havadan eşlik ettiği törende, Sarayburnu rıhtımına gelindiğinde, cenaze top arabasından indirilerek, Zafer torpidosuna bindirilecek ve İzmit'e götürülmek üzere Yavuz zırhlısına aktarılacaktı. Tabut, yol boyunca Yavuz zırhlısının arka taret topları önünde, bir müfrezenin saygı duruşu eşliğinde ve beş dakikada bir top atışı yapılarak götürülecekti. İzmit açıklarına gelindiğinde, tabut yine Zafer torpidosuna aktarılarak karaya çıkarılacaktı. Buradan trene yerleştirilen cenaze, Eskişehir üzerinden Ankara'ya gelecek, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, bakanlar, milletvekilleri ile askeri ve mülki erkan tarafından yine törenle karşılanarak TBMM önünde hazırlanacak olan katafalka yerleştirilerek, buradan geçici istirahatgah olan Etnografya Müzesi'ne konulacaktı.¹⁸³ Atatürk'ün aziz naaşının Etnografya Müzesi'ne kaldırılışı için de bir tören programı düşünülmüştü. Tören geçişi için takip edilecek olan güzergah, TBMM binasının önünden başlayacak, tren garına kadar gelinip, Kültür Park'ın etrafında bir kavis çizilerek Halkevi binası yönünde hareket edilecekti. Yenişehir'den gelen cadde kesilerek, Halkevi binasının arkasından dolaşılacak ve Etnografya Müzesi'ne gelinecekti. Yani, Ankara'da

¹⁸² **Ulus**, 15 Kasım 1938, s.1,3; **Son Posta**, 15 Kasım 1938, s.1,4; **Akşam**, 15 Kasım 1938, s.1,7.

¹⁸³ **Akşam**, 15 Kasım 1938, s.1,7; **Ulus**, 15 Kasım 1938, s.1,3; **Son Posta**, 15 Kasım 1938, s.1,4; **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1938, s. 1,7.

yapılacak Milli Cenaze Töreni geçişi “Z” şeklinde bir yol üzerinde tatbik edilecekti.¹⁸⁴Tören günü cenaze alayı şu şekilde düzen alacaktı:

- 1- Mızraklı bir süvari alayı,
- 2- Topçu taburu,
- 3- Alay sancağı ve bandosu ile Muhafız Alayı,
- 4- Alay sancağı ve bandosu ile Hayriye alayı,
- 5- Yabancı kıtalar,
- 6- Bandosu ile bir deniz müfrezesi,
- 7- İki tarafında kılıç çekmiş vaziyette 12 generalin bulunduğu cenazeyi taşıyan top arabası,
- 8- Atatürk’ün harp ve istiklal madalyalarını taşıyan general ve onu takip edecek olan Cumhurbaşkanı erkanı,
- 9- Atatürk’ün aile çevresi,
- 10- Cumhurbaşkanı,
- 11- TBMM Başkanı, Başbakan ve Mareşal,
- 12- Yabancı misyon şefleri,
- 13- Kordiplomatik ve misyon şefleri ile ilgili heyetler,
- 14- Bakanlar Kurulu,
- 15- Saylavlar,
- 16- Barem üçüncü dereceye kadar askeri erkan,
- 17- Barem üçüncü dereceye kadar mülki erkan,
- 18- Bir piyade taburu.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ **Ulus**, 19 Kasım 1938, s.1.

¹⁸⁵ **Ulus**, 17 Kasım 1938, s.3.

İstanbul ve Ankara'da uygulanacak olan bütün tören programında, cenaze alaylarına eşlik edecek olan bando takımları Chopin ve Beethoven'in cenaze marşlarını çalacaklardı.¹⁸⁶

En önemli aşama ise, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebedi istirahatgahının nereye yapılması gerektiğine ilişkindi. Bu konuda, ülkenin aydın ve akademisyenleri çeşitli önerilerde bulunmuşlardı. Ressam Cemal Nadir, Gazi'nin naşının gömülmesine en uygun yer olarak Ankara'nın en yüksek ve her taraftan görülebilir bir yeri olması bakımından Ankara Kalesi'ni uygun buluyordu ki, genel kanaat de yüksekçe bir yerin seçilmesi yönündeydi. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanı Ali Yar ve Dr. Yavuz Abadan da bu öneriyi paylaşıyorlardı. Yazar Ziya Şakir ise TBMM binası yakınlarında bir yer saptanmasının insanların rahatça ziyaretine imkan sağlayacağı düşüncesindeydi. Yazar Vala Nurettin, Atatürk'ün naşının Ankara'ya, kalbinin ise bedeninden çıkarılarak İstanbul'a defnedilmesi gibi garip bir istek içindeydi ve bu isteğin gerekçesini bir tarihi örnekle ifade ediyordu:

“ Ben Atatürk'ün muhakkak Ankara'ya gömülmesi kanaatinde değilim. O Kalp, İstanbul'u kurtarmak için, düşmana hedef olmuştu. Öyle ise onun etrafında Atatürk'e ikinci bir mozole yapmak ve onu İsmet İnönü devrinin ümran çerçeveleri ile çevirmek, İstanbul'un hakkıdır. Bu teklif, bid'at[dinde sonradan icat edilen yenilik] sayılmamalı. Tarihte ulvi bir misali, yahut misal olmuş efsanesi vardır: Gene bütün milletler birlik olup Türkleri ezmeğe gelmişlerdi. Kosova Meydan Muharebesi'nde dünyayı yenmiştik. Hüdavendigâr zaferden sonra bir suikaste kurban gitmesi üzerine, kalbi şehit olduğu yere, naaşı o zaman devlet merkezi olan Bursa'ya gömülmüştür. Mustafa Kemal'in kalbini İstanbul için istiyorum. Naaş tahnit edilmiş[mumyalanmış]. Atatürk'ün kalbi ne oldu? O kalp ki, bir kitap dolusu şehnamedir. Ankara'da olursa, onu mutlaka bir düzlüğe gömmelidir. Mozolesi,milletin büyük merasimde geçit

---

¹⁸⁶ **Ulus**, 17 Kasım 1938, s.3.

resmini yapacağı bir meydanın ortasına dikilmelidir. O meydanın etrafı da, İsmet İnönü devrinde erişeceğimiz en yüksek medeniyet ve ümran eserleriyle sarılmalıdır.”¹⁸⁷

Anıtmezar yapılması için seçilen yerin, Ankara ile birlikte kaleyi de görüş alanına alabilecek hakimiyette bir yer olması önemliydi. Atatürk, Afet İnan ile birlikte 1930 yılının bir bahar ayında, muhafız kıtalarının manevralarını izlemek üzere, Rasattepe'nin bulunduğu mıntıkaya gider. Tatbikattaki askerler, havagazı fabrikası çevresinde mevzi alırlar ve hedef Rasattepe'dir. Onlarda tatbikatı izleyerek, askerlerle beraber Rasattepe'ye doğru hareket ederler. Buraya gelindiğinde Afet İnan etrafı seyretmekten kendini alamaz. Ankara'yı bütün güzelliği ile seyretmenin tadını çıkarır. İkinci kere gittiklerinde, Atatürk özellikle bu tepenin kaleye bakan yamacını çok beğenmiştir. Rasattepe, aynı zamanda altında Frigya devrine ait mezarların bulunduğu bir dolma yığıntı olmasıyla da önemlidir. Türk Tarih Kurumu burada iki timülüs üzerinde kazılar yapmış ve MÖ VI. ve I. asır arasına ait eşyalar çıkarmıştır. Resmi olarak uygun yerin seçimi yönündeki ilk girişim, 29 Kasım'da toplanan CHP'nin TBMM grubunca gündeme getirilir. Yapılan toplantıda, bu işin oluşturulacak bir uzman komisyon tarafından yürütülmesine karar verilir. Seçilen uzman komisyon, Başbakanlık Müsteşarı B. Kemal Gedeleş'in başkanlığında, Milli Savunma Bakanlığı'ndan General Sabit ile Hakkı, Bayındırlık Bakanlığı'ndan Yapı İşleri Genel Müdürü B. Kazım, İçişleri Bakanlığı'ndan Müsteşar B. Vehbi Demirel, Kültür Bakanlığı'ndan Yüksek Eğitim Genel Müdürü B. Cevat Dursunoğlu'ndan oluşuyordu. Heyet ilk toplantısını 6 Aralık'ta yapmıştır. İkinci bir toplantıda anıtmezar yeri için verilecek raporlar üzerinde durulmuştur. 10 Ocak 1939'da yapılan bu toplantıda Gazi Çiftliği'ne giden yolun üzerinde bulunan Askeri Hava Gözlemevi olan Rasattepe'nin anıtmezar olması kararı, Çankaya'nın daha uygun olacağını düşünen Falih Rıfkı Atay, Ferit Celal Güven ve Salih Cimcoz'un muhalefetine rağmen oy çokluğu ile komisyonca uygun görülmüştür. Sonunda 16 Ocak 1939'da CHP grubunda verilen komisyon raporuyla, 906 rakımlı Rasattepe, Ulu Önder'in edebi istirahat yeri olarak kesin olarak onanacak ve Anıtkabir buraya yapılacaktır. 1 Mart 1941

---

¹⁸⁷ Nusret Sefa Coşkun, “Büyük Milli Kahraman Nereye Gömülmeli”, **Son Posta**, 15 Kasım 1938, s.7.

tarihinde ise uluslar arası bir yarışma açılır. Bu yarışmaya Türkiye, Almanya, İtalya, Avusturya, İsviçre , Fransa ve Çekoslovakya'dan toplam 47 proje katılmıştır. Bu projelerden sadece üç tanesi ödüle layık görülür. Sıra birinciyi belirlemeye gelir. Yarışma şartları gereği bu hak, hükümete verilmiştir. Milli konuyu daha iyi ifade etmesi ve projenin araziye uygunluğu gibi özellikler dikkate alınarak, Türk mimarlar olan Prof. Emin Onat ve Doç. Orhan Arda'nın çizdikleri projenin Anıtmezar olarak yapılmasına karar verilir. Anıtkabir'in yapımına 9 Ekim 1944 tarihinde başlanmıştır. İnşaat dört aşamalı olarak ve dokuz yıllık bir sürede tamamlanır. 9 Kasım 1953'te naaşın mumyadan ayrılma işlemi gerçekleştirilip, kurşun tabuttan ceviz tabuta aktarılır. 10 Kasım 1953'te yine bir Milli Tören ile Atatürk'ün naşı on beş yıl boyunca muhafaza edildiği Etnografya müzesinden alınarak, Anıtkabir'e defnedilir.¹⁸⁸

15 Kasım günü saat 17.30'da, Ankara Belediye Meclisi toplantısına başlamıştı. Türkiye'nin millet meclisinde olduğu gibi matem havası burada da baskındı. Beş dakikalık saygı duruşundan sonra, B. Mecdi Soyman, Gazi'nin Ankara'ya ne kadar kuvvetli duygularla bağlı olduğu konusunda açıklamalarda bulunarak, son komaya girmeden önce birkaç sefer güçlükle tekrarladığı, "saat kaç?" sorusuna göndermede bulundu. Belki de O, Ankara'daki kartal yuvasına dönmekte sabırsızlanıyordu. Daha hasta yatağındayken, 29 Ekim törenlerinde bulunabilmek için Ankara'ya gitmek arzusu ile nasıl yanıp tutuşmuştu. Atatürk inkılabında Ankara büyük önem taşıyordu. O, ilerleme ve inkılabın temellerini bu şehirde atmıştı. B. Mecdi Soyman'dan sonra kürsüye Bn. Naci Eldeniz çıktı.¹⁸⁹ Sonradan paşalığa yükselecek olan Naci Eldeniz, Atatürk'ün hocasıydı. Gazi'yi 1909 yılında Selanik'te askeri hizmette bulunduğu dönemden beri tanıyordu. Atatürk, Eldeniz'i gördüğü zaman daima kendisine saygı ile hitap eder, nazik ve soylu hareketlerine övgüde bulunurdu. O'nun en çok takdir ettiği özelliği ise şiirleri ustalıkla okumasıydı. 1909 yılında Selanik-Manastır yolunda aynı tren kompartımanında yolculuk yaparlarken, Eldeniz, Mustafa Kemal'e Ziya Paşa'nın bir şiirini okur. 1937 yılında seneler sonra

¹⁸⁸ **Akşam**, 30 Kasım 1938, s.1; **Ulus**, 8 Aralık 1938, s.1; **Son Posta**, 11 Ocak 1939, s.1,11; **Son Posta**, 17 Ocak 1939, s.3; İnan, **a.g.e.**, s. 31-32; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.598-599.

¹⁸⁹ **Ulus**, 16 Kasım 1938, s.4.

bir araya geldiklerinde Gazi, aynı mısraları kendisine tekrarlatır. Atatürk, genellikle Osmanlıca olan bu şiirleri, bir taraftan uygun bir Türkçe lisan ile nesre çevirir. Eldeniz, o zaman tren kompartımanında Ziya Paşa'ya ait olan bir beyti okuduğunu da hatırlar: “*Nev-i insan haşre dek tazim ederler adına,/ Kim feda-yı nefis ederse cinsinin imdadına.*” Gazi bu dizeleri şu şekilde düz yazıya aktarmıştır: “*Her kim, türdeşinin yardımına hayatını feda ederse, insanlık onun adını kıyamete kadar saygı ile anar.*”¹⁹⁰ Atatürk, hayatını karanlıktan kurtuluş için milletine ve barış yolunda ise tüm bir insanlığa adanmıştı. Eldeniz, *Atatürk* adının Türkiye'nin kalbinde kalıcılaşarak ebedileşmesini isteyecekti. Şehir meclisindeki konuşmasında, Gazi'nin Ankara'yı yücelten ve sonunda onu başkent mertebesine taşıyan faaliyetlerine işaret etti. Bütün bunlara istinaden, Ankara Şehir Meclisi Başkanlığı'nın hükümette bulunan yüksek makamlara arz etmesi koşuluyla, Ankara ve Ankaralıları adına iki istekte bulundu. Birinci istek, Atatürk'ün Ankara Etnografya Müzesi'nde naaşının bulundurulacağı yerin aydınlatılması için akşamdan sabaha kadar meşale yakılmasıdır. İkinci istek ise çok daha önemliydi ve Ankara şehrine *Atatürk* isminin verilmesi isteğiydi. Büyük liderlerin isimlerinin şehirlere verilmesi tarihte yaygın olarak görülen bir durumdu. Örneğin, Amerikan Bağımsızlık Savaşı lideri George *Washington*'un ismi ABD'nin başkentine verilmiş, *Petrograd* şehrine, 1917 Ekim Devrimi'nin öncüsü *Lenin*'in ismi verilerek, *Leningrad* olarak değiştirilmişti. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk Devrimi'nin öncüsü *Atatürk*'ün ismi de başkente konulabilirdi. Ancak Gazi Mustafa Kemal Atatürk, isim konusunda hassastı, kendi isminin yerleşim yerlerine ve tabiat kaynaklarına verilmesi girişimlerine şiddetle karşı çıkmıştı. 1938 yılı içinde yaptığı Bursa gezisinin duraklarından biri olan Eskişehir'de, *Kalabak* suyuna bile kendi isminin verilmesini uygun karşılamamış olan mütevazı bir liderdi. Ankara valiliği aracılığı ile İçişleri Bakanlığı'na oradan Bakanlar Kurulu aracılığı ile de TBMM'ye gidecek olan istek, bütün bir milletin genel eğilimiydi. Sadece Atatürk'ün bu konudaki tutumu hesaba katılmış ve adeta vasiyet olarak görülüp, isim verme girişiminden

---

¹⁹⁰ İnan, a.g.e., s.100-103.

vazgeçilmiştir. Ama Ankara Etnografya Müzesi'ndeki istirahatgah, meşalenin aleviyle aydınlanacaktı.¹⁹¹

TBMM'nin 16 Kasım tarihli birinci oturumunda, İstanbul'daki cenaze töreninde bulunmak üzere milletvekillerinden: Ali Barlas (İstanbul), Rahmi Köken (İzmir), Yahya Galip Kargı (Ankara), Müşfik Ayaşlı (Ankara), Mükerrer Ünsal (Isparta) ve Raif Dinç (Zonguldak) seçilirler.¹⁹²

Aynı gün, Dolmabahçe Sarayı'nın önü, halkın akınına uğramıştı. Çünkü Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı olan tabutu, katafalk üzerine yerleştirilerek, ziyarete açılıyordu. Türkiye'nin en ücra yerlerinden gelen köylüler, ilkokullusundan liselisine ve üniversitelisine kadar öğrenciler, askerler, memur ve işçiler Ulu Önder'in naaşının önünde bir kez eğilebilmek, saygılarını gösterebilmek ümidiyle buraya akın etmişlerdi. Bu saatlerce sürecek olan ve ucu bucağı görünmeyen insan akını, adeta, Türkiye'nin en hızlı atan kalbinin, en yüce düşünen beyninin durduğu yere yönelen bir nehre dönüşmüştü. Buraya çeşitli sebeplerle gelemeyenler de kendi bağlı buldukları yerleşim yerlerinde milli mateme iştirak ediyorlar, gençler and içme törenleri tertipliyorlardı. Atatürk'ün hayatı boyunca daima yanında bulunmuş olan Kılıç Ali ve Recep Zühdü, son yolculuğunda da onu bırakmamışlardı. Aralıklarla saygı ziyaretinde bulunuyorlardı. Muhafız Alayı Komutanı Albay İsmail Hakkı ve Başyaver Celal, yaşlı gözlerle bayrağa sarılı tabut ile meşalelere bakıyorlardı. Saygı nöbetini tutan subay ve erler aralarında yarım saatte bir görev değişimi yapıyorlardı. Aynı gün İstanbul Valiliği, tazim ziyaretinde bulunabilmek için vatandaşların artık izin kartı kullanmalarına gerek olmadığına ve 17 ile 18 Kasım tarihlerinde sabah saat 10.00'dan gece yarısına kadar serbestçe ziyaretlerin yapılabileceğine dair bir duyuruda bulunuyordu.¹⁹³ 17 Kasım günü SSCB ve Arnavut heyetleri, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenazesinde bulunmak amacıyla Türkiye'ye gelmişlerdi. Hatay, Lübnan, Mısır, Suriye ve Irak

---

¹⁹¹ **Ulus**, 16 Kasım 1938, s.4.

¹⁹² **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVII, 1938, s.50.

¹⁹³ **Akşam**, 17 Kasım 1938, s.9.

heyetleri de ortak bir hat üzerinden Toros Ekspresi ile Ankara'ya doğru yola çıkmışlardı. O gün, Dolmabahçe Sarayı önünde, bu genel mateme eklenecek bir acı olay meydana gelir. Cenazeye saygı ziyareti için buraya akın eden 100 bin kişinin üzerindeki kalabalık, düzenli bir sraya göre kortej halinde bulunmamak, gidiş ile dönüş yönlerinin emniyeti sağlamakla görevli kişiler tarafından iyi ayarlanamaması gibi sebeplerden dolayı sıkışıklığa sebep olur, çıkan izdiham ve panik sonucu da 11 kişi ezilerek hayatını kaybeder. Bunun üzerine benzer olaylar yaşanmaması için, halkın emniyetin uyarılarına kulak vermesi doğrultusunda uyarılar yapılmıştır. 19 Kasım'a kadar Yunanistan ve Romanya'da dahil olmak üzere bütün heyetlerin gelişi tamamlanmış oldu. 18 Kasım'da Ankara Esnaf Cemiyetleri Birliği, kalabalık bir kitle halinde Ulus meydanındaki Zafer Abidesi'ne çelenk koyup, iki dakikalık saygı duruşunda bulunmuşlardı. Buraya çelenk bırakanlar sadece Türk vatandaşlarından ibaret değildi. Ankara'da bulunan Almanlar adına bir heyet de çelenklerini bırakmışlardı. Dolmabahçe Sarayı'na yapılan Atatürk'e saygı ziyaretlerinin bu son gününde insan akını iyice artmıştı. O gün, sabahtan öğleye kadar tramvaylar ve otomobiller hiç durmadan ziyaretçi taşımışlardı. Tramvaylar Tophane'ye kadar gidiyor, orada yolcuları indirdikten sonra makas değiştirip bir daha yolcu getirmek için geri dönüyorlardı. Otomobiller ise Tekel binasının önüne kadar giriş yapabiliyor, daha ileriye gidemiyorlardı. Çoğunluk, İstanbul'un çeşitli semtlerinden buraya yaya gelmişlerdi.¹⁹⁴

19 Kasım sabahı, tören programına uygun olarak Dolmabahçe Sarayı'nın tören salonunda, imamlığını İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Ord. Prof. Şerafettin Yaltkaya'nın üstlendiği cenaze namazı kılınır. Atatürk'ün tabutu Saat 8.21'de buradan top arabasına konularak yine tören programındaki düzenlemeye uygun olarak Sarayburnu rıhtımına getirilir. Rıhtımdan ise Zafer torpidosu aracılığı ile İzmit'e götürülmek üzere Yavuz zıhlısına nakledilmiştir. Tören yolculuğu sırasında, Yavuz'u üç koldan diğer gemiler takip ediyordu. Ortadaki kolda, yani Yavuz'un dümen suyunda, aktarma aracı olarak yararlanılacak olan Zafer torpidosu, Tınaztepe torpidosu, Hamidiye okul gemisi ve iki hücum botu ile birlikte

---

¹⁹⁴ **Akşam**, 18 Kasım 1938, s.1,6; **Akşam**, 19 Kasım 1938, s.1,3.

hilal biçiminde dizilmişlerdi. Bu üç koldan sağdakini başta İngiliz Malaya zırhlısı olmak üzere Rus, Alman ve Fransız harp gemileri oluşturuyordu. Soldaki kolda ise askeri erkan, üniversiteliler ile halkı taşıyan Denizbank ve Şirket-i Hayriye vapurları birbirlerini takip ederek ilerliyorlardı. Yavuz zırhlısı bir yandan hareketine devam ederken, diğer yandan beş dakika aralıklarla top atışı yapıyordu. Yavuz, üzerindeki çelenklerle, adeta rengarenk bir çiçek bahçesine dönüşmüştü. Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı uçaklar, saygı selamlaması şeklindeki alçak uçuşlarla gemilere eşlik ediyorlardı. Program gereğince, Yavuz zırhlısı Adalar istikametine girdiğinde, yabancı gemilerin geri dönmeleri gerekiyordu. Onlar da düzenli bir şekilde, yine başta Malaya zırhlısı olmak üzere Yavuz'un sağından geçerek dönüş yapmışlardır. Denizdeki tören yolculuğu, akşam saat 18.30'da Yavuz zırhlısının İzmit açıklarında demir atmasıyla sona erer. Ata'nın naaşı yine Zafer topidosu aracılığı ile İzmit rıhtımına aktarılır. Halk coğrafi tabiatından dolayı amfiteatr gibi taraçalı olan şehrin eteklerinde saflar halinde sıralanmış durumdadır. Sahil kesiminde ise savaş gemilerinin projektörleri gündüz gibi her tarafı aydınlatmıştır. On binlerce Türk insanı, Atatürk'ün aziz naaşını burada askerlerin ve generallerin ellerinde taşınırken gördüklerinde hıçkırıklara boğulurlar. Tabut, İzmitlilerin penceresinden Atatürk'ü el sallarken görmeye alıştıkları bayrak ve çelenklerle donanmış olan tren vagonunun önüne getirilir. Çevresinde yine altı meşale yakılarak, çelenkler trene yerleştirilir. Tren yolu istikameti binlerce köylü tarafından kuşatılmıştır. Bir saygı töreni de, İzmit şehrine açık olarak burada, istasyonda düzenlenir. İzmit de, Ulu Önder ile son kez burada vedalaşır. O gün, Atatürk'ün kutsal naaşının geceleyin trenle Eskişehir'den geçirileceğini duyan halk daha önceden Eskişehir istasyonunu doldurmaya başlar. Tren, 20 Kasım günü sabaha doğru saat 3.15'te, programa uygun bir zamanda istasyona ulaşmıştı. Ata'ya sevgi ile bağlı büyük bir kitle, O'nu saygı ile selamlayabilmek için geceyi burada geçirmiştir. Havagazı lambalarının solgun ışığında tren, İzmit'te olduğu gibi gözyaşı, feryat ve hıçkırıklarla karşılaşır. Saygı ziyaretlerinden sonra tren Ankara'ya hareket eder.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ **Akşam**, 20 Kasım 1938, s.2; **Son Posta**, 21 Kasım 1938, s.9.

Aynı günün sabahı saat 10.00'da Atatürk'ün tabutunu taşıyan tren Ankara'ya varmıştır. Treni başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, bakanlar, milletvekilleri ve diğer devlet ve ordu ileri gelenleri karşılar. Önce Atatürk'ün naaşı trenden indirilerek, tören kıtaları nezaretinde top arabasına bindirilmiş, TBMM önüne götürülmüştür. Sonra burada dört sütun üzerinde düzenlenmiş olan katafalka konularak, halkın saygı ziyaretine hazır hale getirilmiştir. İstasyon ve Gençlik Parkı'nın içinde bulunduğu, bütün mahaller saygı ziyareti için sabırsızlanan insan kitleleri ile karınca gibi kaynıyordu. Siyah frak giyinmiş millet vekilleri, bakanlar ve yine siyahlar içindeki halk, Ankara'yı simsiyah bir matem örtüsüyle örtmüşlerdi. Sabaha kadar, ziyaretlerin ardı arkası kesilmemişti.¹⁹⁶ 21 Kasım sabahı saat 9.30'da, Gazi'nin tabutu, kılıçlarını saygı duruşunda çekmiş olan dört generalin ortasındaki katafalktan sayıllar tarafından alınarak yine top arabasına konulur. Milli tören programına uygun bir şekilde saat 10.10'da muhafız alayı ve diğer askeri kıtaların sancakla saygı geçitleri yapılır. Saat 10.40'ta yabancı tören kıtaları da kabileye katılır ve top arabası yavaş yavaş ilerlemeye devam eder. Uçakların saygı uçuşları eşliğinde saat tam 11.00'de istasyona ulaşılmış, Ankara Halkevi istikametine yönelik başlamıştır. Saat 12. 30'da ise Ankara Etnografya Müzesi'ne gelinir. Ulu Önder'in aziz bedeni, hazırlanan mermer lahdin üzerine bırakılır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak göz yaşları içinde son selamlarını yerine getirirler.¹⁹⁷

28 Kasım'da, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetnamesi, Ankara Adliye Sarayı'nda Üçüncü Sulh Hukuk Hakimliği'nce törenle açılacaktı. Vasiyetname açılırken, Atatürk'ün kızkardeşi Makbule Boysan, Adliye Bakanı Hilmi Uran, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, İçişleri Bakanı Refik Saydam, bazı milletvekilleri ile birçok hakim ve avukat hazır bulunmaktaydı. Sulh Hukuk Hakimi, üç yerinden balmumu akıtılarak mühürlenmiş olan ve

¹⁹⁶ **Ulus**, 21 Kasım 1938, s.2,4; **Son Posta**, 21 Kasım 1938, s.9.

¹⁹⁷ **Son Posta**, 22 Kasım 1938, s.7; **Ulus**, 22 Kasım 1938, s.1,7.

Gazi'nin imzasını taşıyan bir zarfı, halihazırdaki durumunu kayda geçirdikten sonra açmıştır. Zarfın içinden, ikinci bir zarf ve kağıt çıkmıştır. Bu kağıt, Noter İsmail Kunter'in yazıp, onaylamış olduğu ve altında Atatürk, Hasan Rıza Soyak ile Doktor Neşet Ömer İrdelp'in imzalarının bulunduğu bir zabıt belgesidir. Hakim belgedeki yazıyı ağır ağır ve yüksek bir sesle:

“Bu gün 6 Teşrinievvel 1938 günü saat 11.10'da dairemde işle meşgul iken Atatürk'ün beni çağırdığını tebliğ ettiler. Saraya gittim. Huzurlarına çıktım.Orada Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak ile Doktor Neşet Ömer İrdelp hazır olduğu halde Atatürk üstü kapalı ve mühürlü bu zarfı bana uzattı ve:

'Bu benim vasiyetnamemdir. Size teslim ediyorum. Kanuni icabı ne ise icra edersiniz,' dedi. İş bu zarfı huzurlarında tanzim ettim. Altını hem Atatürk, hem de hazır bulunan Hasan Rıza Soyak ile Doktor Neşet Ömer İrdelp benimle birlikte imza ettiler,” şeklinde okur. Hakim, bu belgeyi zabıt kayıtlarına geçirtir. Zarfın o anki durumunu inceler, üzerindeki imza ve mühürlerin bozulmamış olduğunu tespit ederek açar. Zarfın içinden, Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda kendi el yazısı ile yazdığı 5 Eylül 1938 tarihli vasiyetnamesi çıkar. Vasiyetname şöyledir:

“Malik olduğum bütün nükut ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayri menkul emvalimi atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1- Nükut [nakitler, hazır paralar] ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2- Her seneki nemadan, bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3- Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek, ayrıca para verilecektir.

4- Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5- İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6- Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk tarih ve dil kurumlarına tahsis edilecektir."¹⁹⁸

---

¹⁹⁸ **Akşam**, 29 Kasım 1938, s.1; **Ulus**, 29 Kasım 1938, s.1.

II. BÖLÜM

1938 YILI TÜRK BASININDA TÜRK İNKILABI

2. 1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM ALANINDA TÜRK İNKILABI

2.1.1. İlkokul, Ortaokul ve Liseler

13 Mayıs'ta TBMM'de başlayan bütçe görüşmeleri, Milli Eğitim için de sevindirici sonuçlar veriyordu. 249.954.020 lira hacminde olan bütçe, 1937 yılı bütçesine göre 1.546.972 lira daha fazlaydı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin o tarihe kadar olan en geniş bütçesiydi. Milli Eğitim Bakanlığı ayrılan pay bakımından, Milli Savunma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı'ndan sonra üçüncü sırayı almış ve diğer bakanlıkların önüne geçmişti. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi 14.670.130 lira olarak belirlenmiş, 26 Mayıs'ta TBMM tarafından onaylanmıştır.¹⁹⁹

1938 yılı başında okul ve öğretmen ihtiyacı olan yerleşim birimleri ile açılacak olan okulların hangi eğitim mıntıkası içine alınacağı gibi konuların belirlenmesi amacıyla Milli Eğitim müdürlükleri tarafından Ege ve Marmara bölgelerini kapsayan bir araştırma yapılıyordu. Gözlemlerden yola çıkılarak not alınan önemli hususlar rapor haline getirilecek ve bakanlığa teslim edilecekti. Bu raporlardan çıkan sonuçlar, bir proje dahilinde yeni maarif teşkilatı kanununun oluşturulmasında kullanılacaktı. Bununla, birbirine yakın olan illerin eğitim ve öğretim faaliyetlerinin birleştirilerek, mıntıklar halinde teşkilatlandırılması düşünülmüştü. İstanbul ili tek başına bir mıntika olmak üzere, Trakya ve Ege bölgesi illerinden, merkezi Ankara'da olmak üzere Bolu, Kastamonu, Kayseri ve Sivas illerinden, merkezi Trabzon'da olmak üzere Karadeniz illerinden birer eğitim ve öğretim mıntıkası meydana getirilmesi uygun görülüyordu. Açılacak okullar konusunda ise özellikle nüfus yoğunluğunun çok olması dikkate

---

¹⁹⁹ TBMM ZC, Devre V, Cilt XXV, 1938, s.214-226; Cumhuriyet, 13 Mayıs 1938, s.1.

alınarak değerlendirme yapılmıştı. Diğer taraftan, 1939 yılında toplanacak olan Milli Eğitim Şurası tarafından incelenmek üzere ilk, orta ve yüksek okulların ders programları ile talimatnamelerini oluşturmak için de çalışmalar sürdürülmekteydi.²⁰⁰

3 Ocak günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki önemli konu görüşülmüştü. Birincisi, Milli Eğitim Bakanlığı merkez teşkilat ve vazifeleri hakkındaki kanunun 5. maddesine göre toplanması düşünülen maarif şurasıydı ki, 1939 yılına ertelenmesine karar verilmişti. İkincisi, orta öğretim okullarında yardımcı öğretmen yetiştirilmesi ve çalıştırılması hakkındaki kanunun birinci maddesinde yazılı olan üç yıllık sürenin, üç yıl daha uzatılmasına ilişkindi. Yoğun geçen görüşme ve tartışmalardan sonra bu da oybirliği ile kabul edilmişti. Yardımcı öğretmen çalıştırılmasına taraftar olmadıklarını ve bunun devlete külfet getireceğini savunan milletvekillerinden Refik Şevket İnce ve Kazım Nami Duru'ya Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın yaptığı açıklamalar sağlam temellere dayalı ve gerçekçiydi. Saffet Arıkan'ın itirazlara cevabı şu şekilde olmuştu :

“ Arkadaşlar, bundan üç sene evvel görülen ihtiyaç üzerine, vekalet üç senelik selahiyet verilmesi hakkındaki kanunun Refik İnce arkadaşımızın işaret buyurduğu gibi meclisten çıkarmıştı. O zaman elde mevcut vesaitte göre, talebe adedinin artmasını takriben yedi-sekiz bin olarak görüyoruz. Bu adet son zamanlarda 17-18 bini bulmuştur.Önümüzdeki sene ise maaşşükran arz ediyorum 20 bini bulacaktır. Bu sıkıntıyı hisseden vekalet, bu talebe tehacümü karşısında yardımcı muallim kullanmak için bu selahiyeti almaya mecbur olmuştur.”²⁰¹

Öğretmenler arası mesleki ve maddi konulardaki dayanışma da sürmekteydi. Daha önceden kurulan Bursa Öğretmenleri Tasarruf Sandığı yeni kararlar almış, lağvedilmiş olan eski Öğretmenler Birliği'nden kalma 600 liradan vefat eden öğretmenlerin ailelerine ödeme

²⁰⁰ **Son Posta**, 2 Ocak 1938, s.4; **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1938, s.7.

²⁰¹ **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXII, 1938, s.6-8; **Akşam**, 4 ocak 1938, s.13; **Son Posta**, 4 Ocak 1938, s.1,10.

yapılmasını ve başı sıkışan öğretmenlere de, aynı paradan faizsiz borç verilmesini uygun görmüştü. İzmir öğretmenleri ise yakın çevrelerine geziler düzenlemişti. Burada amaç hem diğer öğretmenler ile mesleki konularda bilgi ve deneyimleri paylaşmak, hem de bölgeyi ve bölge insanını tanımak olmuştu.²⁰²

Mart ayı içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ülkenin ortaokul öğretmeni ihtiyacını karşılamak amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü'nde açılan kursa devam eden öğretmen okulu mezunları hakkındaki kanun tasarisinin görüşmesi yapılıyordu. Ziya Gevher Etili, bu öğretmenlere kurs süresince maaş ödenmemesinin doğru olmayacağını, geçindirmek ile yükümlü oldukları ailelerinin hesaba katılması gerektiğinin altını çiziyordu. Bütçe Kurulu Tutanak Yazıcısı kursa katılan öğretmenlerin sadece burada geçirdikleri zamanın hesaba katılarak terfi hizmetlerine ekleneceğini, ancak maaş verilmesinin bu günkü şartlar göz önüne alınarak özel idarelerce mümkün olamayacağı açıklamasını getirmiş, İçişleri Kurulu Tutanak Yazıcısı Şükrü Yaşıt ise bütün bu konuşmalara, özel idarelerin zaten normalde tayin ettikleri öğretmenlere maaş verdikleri dikkate alındığında, kursa katılanlarınkini de ödemelerinin yerinde olmadığı görüşünü eklemişti. Ziya Gevher Etili, getirdiği teklifi özel idarelerin sırtına yükletmeyi düşünmediğini, kursa katılan öğretmenlere yapılmasını düşündüğü bu ödemenin, genel bütçe ile tedarik edilebileceğini ve bu konuda Milli Eğitim Bakanı'nın görüşünü merak ettiğini söyledi. Milli Eğitim Bakanı'nın rahatsızlığından dolayı İstanbul'da olması göz önüne alınarak aynı gündem maddesi başka bir oturuma bırakılmıştır.²⁰³

18 Mart'ta yapılan ve Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın da katıldığı oturumda konu yine gündeme getirilmişti. Saffet Arıkan, bu konunun zaten bütçe kurulunda masaya yatırıldığını, kendisinin de bu konuya önem verdiğini, halen Maliye Bakanlığı ile görüşüldüğünü, bütçe kurulunda da görüşüleceğini vurgulayarak 1939'da teklif getireceklerini eklemişti. Ziya Gevher

²⁰² **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1938, s.9; **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1938, s.7.

²⁰³ **Ayın Tarihi**, No:52, Nisan 1938, s.24.

Etili, memurlarını kursa tabi tuttıkları süre içinde ödeme yapan bazı devlet dairelerini örnek göstermişti. O sırada Raif Karadeniz(bütçe kurulu tutanak yazıcısı), söz isteyerek icap etmediği halde para tahsisinden kaçınmak lazım geldiği görüşünü dile getirdi. Saffet Arıkan ile Ziya Gevher Etili arasındaki ufak bir gerginlikten sonra Mazhar Müfit Kansu (Aydın), Ziya Gevher Etili'nin görüşlerini doğrulayacak yönde bir konuşma yapmıştı. Görüşmelerin sonunda 25 Mart'ta yürürlüğe girecek olan kanun oya konuluyor ve şu haliyle kabul ediliyordu:

“ Ortaokul öğretmeni yetiştirmek amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü'nde devam etmiş veya devam edecek öğretmen okulu mezunu öğretmenlerden ilkokul öğretmenliğine dönmüş veya dönecek olanlar ile ortaokul öğretmeni iken mezkur kursa iştirak etmiş veya edecek olanların kursta geçirdikleri veya geçirecekleri müddet öğretmenlik terfi kademelerine zam edilir ve bu müddet için bunlara maaş verilemez. ”²⁰⁴

Hükümetçe okul kitaplarının daha ucuz maliyete indirilmesini hedefleyen önemli bir çalışma da yapılmaktaydı. 18 Mart'ta toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, altı adet üretim maddesinin gümrük vergilerinde indiriminin uygun görüldüğü bir kanun tasarısını oylamaya sunmuştu. Bu üretim maddelerinden bir tanesi de, gazeteler ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmi kitap listesinde gösterilen okul kitaplarının basılmasında kullanılan kağıtlarla bazı tür kağıtlardı. Muğla milletvekili Hüsnü Kağıtçı, bu tür kağıtlardan alınacak gümrük vergisi miktarının indirilmesi tasarısının çok yerinde olduğunu, hatta diğer kağıtlarda da aynı uygulamaya gidilmesinin, ülke çapında kültür yayılımına sebep olabileceğini belirtmişti. Tasarı oy çoğunluğu ile kabul edilmiştir.²⁰⁵

Ancak asıl ihtiyaç sorunu ortaokul branş öğretmeni sayısının yetersizliğinde ağırlığını hissettiriyordu. Bakanlık bu sorunu, parasız yatılı öğrencinin yüzde yetmiş beşlik bölümünü

²⁰⁴ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.223; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXIII, 1938, s.58-64; **Ayn Tarihi**, No.52, Nisan 1938, s.29-32.

²⁰⁵ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1938, s.1,7.

görevlendirerek giderme düşüncesindeydi.²⁰⁶ Önce parasız yatılı öğrenci sayısı, binden bin beş yüze çıkarılmış, Nisan sonunda da bununla ilgili yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştı. Yine lise ve ortaokulların yabancı dil branş öğretmenleri ihtiyacını karşılamak için, yabancı dile kabiliyeti olan gençlerin yetiştirilmek üzere yabancı dille öğretim yapan okullara gönderilmeleri ve mezun olduklarında istihdam edilmeleri kararlaştırılıyordu.²⁰⁷

Köy çocukları için bir öğretim müfredatı zaten öncelikliydi ve uygulanıyordu. Fakat modernizasyonun ve kalkınmanın temeli olan köylülüğün inkılapların bilincinde olması, hayatlarını cehaletlerinden faydalananlar olmaksızın dönüştürebilecekleri konusunda aydınlatılması gerekiyordu. Bu hedefin gerçekleşmesi için müfredatın genişletilmesi düşünülmüştü. Öğretmenler, konferans , afiş ve sergi gibi etkinliklerle inkılapların verdiği kutsal vazifeyi yerine getirecekti. Bununla birlikte öğrencilerin de, kendi memleket kaynakları ile işletmelerinden gelen yerli ürünün tüketilmesinin, milli ekonominin gelişimindeki faydasını anlayabilmeleri için ilkokul müfredat programına haftada bir ders saati okutulmak üzere iktisat dersi konulmuştur. İnkılapların köylere ulaşan en bereketli kollarından birini de köy eğitimciyi oluşturuyordu. Köy eğitimcilerinin yetişmesi için sabahtan akşama kadar bütün bir gün harcanıyordu. Programın öğleye kadar olan kısmında kültür dersleri okutulurken, öğleden akşama kadar olan kısmı, ziraat teknikleri gibi pratik derslere ayrılmıştı. Eskişehir ilinde çalışan eğitimcilerin köylerde gösterdikleri başarı yüzde doksanı bulunca, eğitimci kursları yaygınlaştırılmıştı. 1938 yılı içinde faaliyete geçen on eğitimci kursunda bin beş yüz eğitimci yetişiyordu. Bu da bin beş yüz köyün eğitime kavuşması demekti.²⁰⁸ İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı köy okullarında tatbik edilen eğitim-öğretim program ve uygulamalarını incelemek amacıyla Avrupa ülkelerinde buluyordu. Buradaki gözlemlerinin sonuçlarını rapor haline getirip Milli Eğitim Bakanlığı'na sunacaktı. Oluşturulacak yeni program çerçevesinde, köy okulları ile

---

²⁰⁶ **Son Posta**, 3 Mayıs 1938, s.3.

²⁰⁷ **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXV, 1938, s.214-226; **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.2.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1938, s.1,5.

köy okuma odaları, yeni meydana getirilmesi kararlaştırılan Köy Genel Müdürlüğü tarafından re-organize edilecekti.²⁰⁹ Diğer taraftan ilkokullarda oyun bahçeleri açılması planlanmıştı. İlkokulu bitirmiş ya da bu çağda olan çocukların boş zamanlarında eğlenebilecekleri imkanlarla donatılacak olan bahçelere bu alanda uzman öğretmenler nezaret edecek ve ilk etapta on altı okulda uygulanacaktı.²¹⁰

Ülke genelinde öğretimin yanı sıra, spor faaliyetleri için çeşitli kurumların teşvik edilmesi, sporcuların lisanslarının düzenlenmesi ve yarışmalar gibi bir dizi işin tek bir elden yürütülmesi Milli Eğitim Bakanlığı'nı zor durumda bırakıyordu. Spor alanındaki idari ve sosyal ihtiyaçlara uygun olarak bir beden terbiyesi teşkilatı inşa edilmesi gerekmişti. Bir de bu faaliyetlerin seçilmiş uzman kişilerce ulusal ve inkılapçı amaçlara uygun olarak yürütülmesi zorunluluğu vardı. Bunun için reformu gidilmesinin uygun olacağı kararlaştırılıp, beden terbiyesi kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı, 29 Haziran 1938'de kabul edilecek ve 16 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayınlanacaktır. Bununla birlikte, ata sporlarından olan binicilik, ciritçilik, okçuluk faaliyetlerinin düzenli ve emniyet içinde yürütülebilmesi işi için de federasyonlar oluşturulacak, spor kulüplerinin teknik, idare ve hesap unsurları bakımından ne gibi şartlara ve kayıtlara tabi tutulacağını gösteren bir nizamname örneği hazırlanacaktı.²¹¹

Milli Eğitim Bakanlığı, 1938 yılı Eylül ayı ile birlikte ortaokullara, 25 bin öğrencinin başvuracağını hesaplayarak, bu konuda önlemler alıyordu. Öğretmen kadrosunun yeterli olduğu ortaokullarda tam gün öğretim devam edecek, çoğunluğu öğretmen yetersizliğinin çekildiği ortaokullarda ise sabahdan öğleye kadar ve öğleden akşama kadar olmak üzere ikili öğretim yapılacaktı. Şube açmanın olanaklı görüldüğü okullarda bile öğretmen kadrosunun yetersizliği, ikili öğretime geçme zorunluluğunu getiriyordu.²¹²

²⁰⁹ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1938, s.2.

²¹⁰ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1938, s.2.

²¹¹ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.786-787; **Son Posta**, 29 Haziran 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1938, s.1; **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1938, s.3.

²¹² **Son Posta**, 5 Temmuz 1938, s.3.

Yapılan yeni okullar hızla eğitim ve öğretim hayatına katılıyorlardı. Bunlardan bir tanesi Karagömrük Ortaokulu idi. Fatih Karagömrük'te, Nişanca caddesinin eski bir medreseye ait arsasında inşa edilmiş, açılışına İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ olmak üzere, ortaokul müdürleri ve bazı bakanlar katılmıştı. 1939 eğitim ve öğretim yılında açılması kararlaştırılan ortaokul Cumhuriyet döneminde İstanbul'da yeni inşa edilen ortaokulların ikincisi olmuştur.²¹³

Havacılığın gençlere tanıtılması yolunda da önemli adımlar atılıyordu. Havacılık ile ilgili eğitimi Haydarpaşa, Hayriye, Boğaziçi ve Galatasaray Lisesi öğrencilerinden Türk Kuşu kurumuna kayıtlı olanlar kendi okullarında olmak üzere, diğer lise öğrencileri Türk Kuşu dersanelerinde alacaktı. Uygun iniş ve kalkış için alana sahip olan liselere de birer planör verilecekti. Daha sonra gençliğin bu konudaki bilgisini arttırmak için havacılık dersi tüm ortaokul ve lise müfredatlarına haftada bir saat olmak üzere girerek zorunlu hale getirilmiştir.²¹⁴

Eğitim ve öğretim işi ile ilgili faaliyetlerde bulunan, ancak programları gereği mensup oldukları dini cemaatin yapısı ve milliyetlerin kültürü ile eğitim ilke ve hedeflerini belirlemiş olan okulların maddi giderlerinden bir kısmını oluşturan bina vergisi yükümlülüğünün kaldırılması en önemli reformlardan bir tanesidir. Bu muafiyetin içinde Türk milletlerine mensup cemaat okulları, yabancı okullar, papaz ve rahip gibi din adamı yetiştiren okullar vardı. Bu muafiyet niteliği verilen okulların milli eğitime bağlılık ve hizmet durumları göz önüne alınmıştı. Ancak bina vergisi, gelir elde etmeyi amaçladıkları görülen çeşitli memleketlere mensup okullar ile Türk özel okullarından alınacaktı.²¹⁵ Zaten, Avrupa'nın antisemitizme programlanmış ülkelerinden kaçarak en güvenli ülke olan Türkiye'ye sığınan Yahudi cemaatleri, kendilerini

---

²¹³ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1938, s.1,3.

²¹⁴ **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1938, s.2.

²¹⁵ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1938, s.1.

diğer vatandaşlardan ayırmayan uygulama içinde bulduklarından, okullarını genel Türk milli eğitim esaslarına uygun hale getirmişlerdi.

1938 yılı içinde okullarda meydana gelmiş olan tek tük üzücü olay basın tarafından yayınlanmıştır. Okul yasalarını çiğneyip işi öğretmenlerine karşı şiddet, hatta canlarına kast etmeye kadar götüren öğrenci vukuatları, halkta büyük derecede nefret uyandırıp kınanıyordu. Kınamanın, nefret etmenin ya da bedensel cezanın modern eğitime uygun düşmediğini savunan eğitimciler ve yazarların yanı sıra, açıkça dayaağın bir eğitim aracı olarak etkin olduğu görüşünü inatla sürdürenler de olmuştu. Hatta bu ikinciler çoğunluğu meydana getiriyordu. Bununla birlikte değer verilmesi gereken bir gidişat ve gelişme hissedilmekteydi. Bu da, cumhuriyet ve inkılapların açtığı geniş kapıdan dışarıya çıkıp bilinçleri uyanan bir kuşağın eğitimin bu kronikleşmiş sorununu tartışmaya, çözümler üretmeye başlamış olmasıydı.

Öğrenciyi kontrol altında tutma ve ceza konusundaki toplantılardan bir tanesi de Şişli Halkevi'nde yapılmıştır. Öncelikle okullarda bununla ilgili ne tür olaylara rastlanıldığı tespitlerinde bulunulmuştur. Sonra, öğretmenin hareket tarzı ile ödöl ve ceza mekanizmasının nasıl çalıştırılması gerektiği üzerine görüşler dile getirilmiş uzun tartışmalar yapılmıştır. Toplantı sonunda halkevi başkanının teklifi üzerine Operatör Dr. Mim Kemal Öge'nin karakter hakkında konferans vermesi kararlaştırılmıştır.²¹⁶

Bu arada George Piyer adlı bir Amerikalı gazeteci dünyadaki çeşitli okullar üzerinde çalışmalar yürütüyordu. Gezisindeki duraklardan bir tanesi de İstanbul'du. Çocukların hangi metotlarla ders gördüğünden, ne tür oyunlar oynadıklarına kadar çeşitli konularda gözlemlerde bulunuyor, öğrencilerin burada yaptığı resim ve yazı örneklerini Amerika'daki okullara gönderiyordu. Böylelikle dünyanın her köşesinden gelen bu örneklerle, o okulun bünyesinde bir

---

²¹⁶ **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1938, s.2.

koleksiyon oluşturulacaktı. Gazeteci bu girişimi ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki öğrenciler ile dünya öğrencileri arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlamıştı.²¹⁷

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 19 Mayıs'ta büyük eseri olan Cumhuriyet ve inkılapları ile kendilerine hür bir hayatın kapılarını açtığı gençliğin gösterilerini izlemek üzere Ankara Stadyumu'nda bulunmuştu. Kendi gücüne ve kaynaklarına güvenen, öğrenimin ve iyi bir eğitimin medeni dünyadaki gücünü idrak etmiş bir gençlikti bu. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından 29 Ekim'de kutlanacak olan Cumhuriyetin ilanının yıldönümü için bir yazılı kompozisyon yarışması düzenlenmişti. Yarışma hemen, hemen bütün okulları kapsıyordu. Bu yarışma, gençlik için Cumhuriyet rejiminde yaşamış olmanın verdiği sevinç ve başta Atatürk olmak üzere kurucularına duydukları hayranlığı en iyi ifade edebilecekleri vasıta olacaktı.²¹⁸

2.1.2. Halk Eğitimi

Örgün eğitim ve öğretim alanında ciddi çalışmalar sürerken, halk arasında ihtiyardan gencine kadar rağbet gören, sosyal ve kültürel iletişim sayesinde inkılapların önemini halkın bilincinde en iyi tesis eden kuruluş, şüphesiz halkevleri olmuştu. Bütün bu faaliyetleri bünyesinde toplayabilme yeteneği bakımından İzmit Halkevi bunun güzel bir örneğiydi. Sandıklı Halkevi'nin köylerle ilgili şubesi, kendisine yakın köylerin sağlık sorunlarından, öğrenim yapan çocukların kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamaya kadar pek çok girişimde bulunmuştu. Tekirdağ'ın güzide ilçesi Çorlu'da da kültürel faaliyetlerin yanı sıra köycülük şubesinin faaliyete geçirilmesi için kararlar alındı. Yine kurtuluş savaşındaki fedakarlıkları ile örnek oluşturan Tosya'daki halkevi temsil kolu, "*Bayrağın Şerefi*" başlıklı piyesi temsil çalışmaları yapıyordu. Aynı halkevinin sosyal yardımlaşma kolu, okullardaki yoksul öğrencilere her gün yemek vermek için düzenlemelere başlamıştı.²¹⁹ Beyoğlu Halkevi, bir kitap sergisi düzenlemişti ki, İstanbul Üniversitesi

²¹⁷ **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1938, s.5.

²¹⁸ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.3.

²¹⁹ **Son Posta**, 5 Ocak 1938, s.5.

meydanında açılan kitap sergisinden sonra ikinci büyük sergiydi. Sergide, 1936 ve 1937 yıllarında basılan beş yüz Türkçe kitap vardı. Teşhirdeki bu kitaplar edebiyatla ilgili olanlar ağırlıklı olmak üzere, eğitim ve fen bilimleri ile ilgiliydi. Kitaplarını kendi hesaplarına bastıran bazı yazarlar ile on iki yayın kuruluşu katılım göstermişti. Bergama Halkevi, kütüphanesini zenginleştirmek ve halkın okuma merakını geliştirebilmek için teşebbüslerde bulunurken, Bartın Halkevi seçtiği gençlere, kahvehanelerde, ilgi çekecek konular üzerine yazılmış olan kitapları okutturmaya başlamıştır. Kahvehanelerde okutulacak olan kitaplar ve gazeteler önceden belirleniyor, gazete olarak da Ulus'un okutulmasına karar veriliyordu. Aynı Ocak ayı içinde Aydın Halkevi'nin açtığı Fransızca ve İngilizce kurslar, büyük rağbet görüyordu.²²⁰

20 Şubat'ta Ankara Halkevi başta olmak üzere bütün halkevlerinde coşkulu kutlamalar yapılmıştır. Ankara Halkevi'nde yapılan tören İstiklal Marşı'nın okunması ile başlamış, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmasını Halkevlerinin yapmış olduğu çalışmaları; öğretmenlerin üzerine aldığı çetin vazifeler, halkevlerinin tarih çalışmalarındaki duyarlılık, spora verilen önem ile "*milli bir borç*" olarak adlandırdığı Türk köylüsünü tanıma, onun iktisadi durumunu iyileştirme, özellikle hastalarına bakma ile baktırma fonksiyonlarını dikkate alarak sürdürmüş ve şu şekilde sonuca bağlamıştı:

"Arkadaşlar, halkevlerimizin Atatürk'ün yüksek gayesine uygun olabilmesi için, her şehirde ve her kasabada bir halkevi açılması, halk hatipleri yetiştirilmesi, bütün münevverlerin Türk köylüsü ve Türk kütlesini bu günkü medeniyetin temsil ettiği yüksek seviye ve tarihte layık olduğu mevkiye çıkarmaya çalışması lazımdır.

Halkevine düşen bu vazife bu gün tam olarak yapılmakta değildir. Çalışmamız ve eserlerimiz sizi onun için tatmin edemez dedim. Fakat sizin yüksek varlığınız, Türk milletinin

---

²²⁰ **Ulus**, 16 Ocak 1938, s.6; **Ulus**, 30 Ocak 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1938, s.2.

büyük tarih ve istikbali ve münevverlerimizin vatan sevgisi ve nihayet Atatürk'ün büyük ideal irşat ve emri az zamanda bu gayenin de tahakkuk ettiğini bize gösterecektir. Halkevleri ve halkevcileri, Atatürk'ün ve milletimizin büyük irşat ve emirlerini yerine getirmek için her zaman inkılabın emrindedir.

Bu gün halkevlerine iltihak eden kırk iki evin açılması törenini yüksek huzurlarınızda kutlarken, bütün halkevi arkadaşlarım namuna derin bağlılık ve saygılarımızı büyük milletimize ve onun Ulu Şefi Atatürk'e arz etmeği şerefli ve zevkli bir vazife bilirim."²²¹

Mart ayı içinde, Aydın Halkevi, Ziraat Bakanlığı Ege Bölgesi Zeytincilik Uzmanı Ferruh Bursal'a zeytincilik kursu açtırmıştır. Kursu, 40 köylü ve şehirli yurttaş iştirak etmişti. Zeytinciler tımar, budama ve aralama gibi teknikleri öğrenmişler, bu konudaki bir çok yanlış görgü ve geleneği bir yana atarak, zeytinden ve zeytin ürününden tam yararlanma yolunu seçmişlerdi. Böylelikle zeytin ağaçları her yıl verim alınabilecek duruma getirilmiştir. Konferanslar, üniversitelerdeki gelişmelerle, bilimin uluslararası düzeydeki ilerlemeleri hakkındaki bilgiyi halkın ayağına kadar getiren en önemli iletişim kanallarıydı. Prof. Ojen Pittar, Anadolu medeniyetlerinin, insanlığın her alandaki bilgi birikiminin yayılışında, nasıl bir dağıtım görevi gördüğünü tarihi ve tarih öncesi örneklerle izah etmişti.²²²

Nisan başında, Kastamonu'da eğitmen kursu açılarak, kursa Zonguldak, Bolu ve Sinop'tan öğrenci kaydı yapılmasına karar veriliyordu. Kursun 250 öğrenci ile 20 Nisan'da başlatılması hazırlıkları bitirilmişti. Kurs, 7 ay devam etmesi hesaplanarak, öğretmen kadrosu 50 kişiye çıkarılacak ve Türkiye'de açılan kursların en büyüğü haline getirilecekti. 1938'de Bolu Halkevi Türkçe, Fransızca ve Almanca olmak üzere açtığı lisan kursları ile motorculuk ve şoförlük kurslarını devam ettirirken, kadın, erkek bütün işsiz vatandaşların para kazanabilmeleri

²²¹ **Akşam**, 19 Şubat 1938, s.1,4; **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1938, s.1,8.

²²² **Ulus**, 26 Mart 1938, s.1; **Ulus**, 2 Mart 1938, s.6.

için de bir kurs açıyordu. Bu kurs, mısır yapraklarıyla yabani fındık çubuklarından hasır sandalye ve koltuk imal edilmesiyle ilgiliydi.²²³

Her Türk vatandaşının topluma kazandırılması, toplum hayatında üretken ve kendine yeterli duruma getirilmesi inkılapların özünü oluşturan hedeflerden biriydi. İzmit Cezaevi'nde yatan mahkumlara, temel okuma yazma ve hesap becerileri edindiriliyordu. Bu aşamayı geçmiş olanlar ile okuma yazmayı zaten bilerek burada tutuklu bulunanlara kendilerine güven duygularını telkin edici dersler ile daha pratiğe yönelik beceriler kazandırılması amaçlanmıştı. Pratiğe yönelik olan bu dersler, marangozluk, kunduracılık, sobacılık, çocuk oyuncakları imali, mozaik ve diğer sanatlar olmak üzere çok çeşitliydi. 1937-1938 ders yılında ise, tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri de okutulacaktı. Ders yılı sonunda yapılan sınavlarda mahkumlardan sadece üçü başarısız, diğerleri ise başarılı notlar almışlardır.²²⁴

Temmuz ayında, Bartın Halkevi, cezaevindeki mahkumlara okuma yazma kursu açıyor ve bu iş için dört öğretmen görevlendiriyordu. Mahkumlar olayı büyük bir ilgiyle karşılamış, kursa katılan 61 mahkumla ayrıca kurs haricindeki saatlerde de eğitici görüşmeler ve sohbetler yapılmıştı. Beşiktaş Halkevi ise, çevredeki ortaokul ve lise öğrencilerinden bütünlemeye kalanları yetiştirmek için 1 Ağustos 1938'den itibaren 1,5 ay devam edecek olan kimya, biyoloji, matematik ve lisan kursları açmıştı. Aynı ay, Kayseri Halkevi, öğrencileri sınava hazırlamak için bir lisan kursu açmış, yüzlerce genç bu yardımdan faydalanmıştır. Halkevinde açılan zehirli gaz ve hava taarruzlarından korunma kursu da devam etmişti.²²⁵

Halkın uğraştığı meslekte bilgi ve tecrübesini arttırmasına yönelik olan kursların, çeşitli meslekleri içine alacak şekilde daha çok yaygınlaştırılmasını hedefleyen halkevlerinin en güzel örneğini, Edirne Halkevi ortaya koymuştur. Başta Karaağaç Eğitim Kursu olmak üzere,

²²³ **Ulus**, 4 Nisan 1938, s.6; **Ulus**, 13 Nisan 1938, s.5.

²²⁴ **Son Posta**, 2 Temmuz 1938, s.9; **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938, s.8.

²²⁵ **Ulus**, 13 Temmuz 1938, s.4; **Ulus**, 24 Temmuz 1938, s.8; **Ulus**, 29 Temmuz 1938, s.2.

Trakya'nın dört ilinde derslere düzenli olarak devam etmekte olan köy katipleri ve muhtarlar kursunun mevcudu 100'den 250'ye çıkarılmıştı. Ayrıca İpekböcekçiliği okulu, şarapçılık kursu, arıcılık kursu, Trakya köylerine nalbant yetiştiren nalbant kursu, sağlık korucu kursu, bir senelik ziraat kursu ve küçük ziraat sanatları okulu ve selektör makinist kursu da açılmıştı. İzmit Halkevi, Arifiye'de eğitim kursu açmış ve 1938 yılı sonunda, 50 eğitimci bu kurstan mezun olmuştur. Köy kalkınmasında önemli bir köşe taşı oluşturmuş olan bu kurs, başarıyla devam ettirilip, mezun olan 50 eğitimci 50 köyde görev almışlardı.²²⁶

Ankara Halkevi, kitap okuma seferberliği programına, 1938 yılı içinde devam ediyor, hatta kütüphane sahibi yapmak istediği köy sayısını 140'a çıkarıyordu. Müstakil kitaplık sahibi yapılan köy sayısı ise 30 kadardı. Ankara Halkevi Kitap Komisyonu'nun köylüler için seçtiği yayınlar arasında en çok Ziraat ve Sağlık bakanlıklarının yayınları bulunmaktaydı. Yine programında, her köye, geçici rahatsızlıklar ile yaralanmalardan kaynaklanacak bakımı karşılayabilecek birer ecza dolabı dağıtımını da bulunmaktaydı ve bu işe yakın köylerden başlanmıştı.²²⁷

1938 yılı, halkevlerinin artık program ve çalışmalarında profesyonelleştikleri bir yıl olmuştur. Kütüphane oluşturma, yetiştirme kursları, sinema gösterimleri, tiyatro temsilleri, konferanslar ve spor müsabakaları ile köycülük şubelerinin çalışmaları, halkın zihnen ve bedenen olgunlaşması doğrultusundaki ilerlemenin hızlanmasını getirerek, köy ve şehir arasındaki yüzlerce yıllık yabancılaşmanın yumuşamasını sağlamıştır.

---

²²⁶ **Ulus**, 3 Ekim 1938, s.6; **Ulus**, 9 Ekim 1938, s.6; **Son Posta**, 16 Ağustos 1938, s.6.

²²⁷ **Ulus**, 23 Ekim 1938, s.2.

2.1.3. Üniversiteler

16 Ocak'ta Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nun kuruluşunun 55. yıldönümü kutlamaları yapılmıştı. 1883'te Şehzadebaşı'nda, "Hamidiye Mektep-i Alisi" adı ile öğretime başlayan okul, 1925 ve 1933 büyük üniversite reformları ile ülkenin ekonomik ve teknik gelişimi içinde ortaya çıkan vasıflı insan ihtiyacını karşılamaya başlamıştı. Kapasitesinde yüz otuz kız olmak üzere, bin öğrenciyi barındırmaktaydı. Osmanlı Devleti zamanında 1917-1918 ıslahatı dışında bilgi donanım hedeflerinin aşamalı kazandırılacağı bir sistem vücuda getirilmemişti. Cumhuriyetin yetiştirdiği inkılapçı kadroların çalışmaları sayesinde bu yapılandırma da gerçekleştirildi. 1925'te daha kapsamlı bir reform yapılmış, Yüksek Ticaret Okulu, pratik ticari bilgilerin öğretildiği üç sınıflı orta ticaret ve Yüksek Ticaret ile daha kapsamlı okutulduğu Yüksek Ticari İlimler Okulu olmak üzere üç aşamalı duruma getirilmişti. 1933 büyük üniversite reformu daha modernize bir girişimde bulunarak, Ticaret Lisesi, Yüksek Ticaret, İktisat ve Ticaret Yüksek Okulu ile son aşama olan Ticari ve İktisadi İlimler Akademisi'ni yapılandırmıştır. Orta Ticaret ise iki sınıflı olmak üzere, "Küçük Ticaret" adını almıştı. Elbette bu silsileden geçen kişi daha donanımlı olacaktı. Büyük üniversite reformuyla derslerin içeriğinin zenginleştirilmesi, teori ve uygulamanın birliğine yönelik ders programları ile öğrencilerin daha kolay anlamalarına imkan veren modern özel öğretim metodolojileri gibi bir dizi dönüşüm daha gerçekleştirilmişti. 27 Haziran 1938'de kabul edilen ve 9 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayınlanan bir yasa ile, İktisat ve Ticaret Yüksek Okulu, Mili Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.²²⁸

Ankara Hukuk Fakültesi'nin yapım öncesi proje çalışmaları da hemen hemen tamamlanmak üzereydi. Proje, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi gelişmiş ülkelerin üniversite binaları araştırılarak, bulardan en konforlu ve fonksiyonel ünitelerin alınıp yapı kompleksi içinde yorumlanması sonucu çizilmişti. Bu yapı kompleksi içinde derslikler, karşılıklı iki yanında

²²⁸ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.716-718; **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1938, s.3.

amfiteatr olan konferans salonu, profesörlerin toplantı yapabilecekleri bir salon ve dekan idare kadroları ile memurlar için düşünülmüş büroları kapsıyordu. Yapımı bir müteahhide devredilecek olan bina dört yüz ile beş yüz talebeyi barındırabilecek kapasitedeydi. Fakülteye alınacak öğrenci, yabancı dillerden birini bilmekle yükümlü tutulacak, sınavları iki dönemde bir olmak üzere yemin ederek derslere başlayacaktı. Bu binanın Siyasal Bilimler Fakültesi'nin bir eşdeğeri olarak uzman şehir planlamacı Jansen'in tasarılamış olduğu Ankara şehri planının içinde, Cebeci yamaçları üzerinde yapılması belirlenmişti.²²⁹

Başarılı Türk bilim adamları ile ilgili yurt dışından gelen olumlu haberler üniversitelerde atılan cesur adımların meyvelerini vermeye başladığını göstermişti. Tıp biliminde yeni muayene usulleri ve bazı ilaçların endikasyonları konusunda uygulamalı çalışmalar yapıp, bunları bilimsel makalelerle neşreden Profesör Akil Muhtar, değerli çalışmalarından dolayı Paris Tıp Akademisi'ne asil üye seçilmişti.²³⁰

22 Şubat günü Başbakan Celal Bayar'ın başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti yüz otuzu aşan önemli kararlar vermişti. Bunlardan bir tanesi, Belgrat Üniversitesi'nde öğrenim gören iki Türk öğrenciye karşılık İstanbul Üniversitesi'nde tahsilini yapmak üzere gelen iki Yugoslav öğrenciye ayda yetmiş beşer lira yardım yapılması kararıydı.²³¹

Ankara Hukuk İlmîni Yayma Kurumu, Hukuk Fakültesi öğrencileri arasında okudukları alanla ilgili soruları içeren bir yarışma düzenlemişti. Kazananlara elli lira mükafatın verildiği yarışmadaki birinci soru, tam kaza davalarıyla iptal davaları arasındaki farklar ve iptal davalarının hukuki neticeleri ile ilgili olup Siyasal Bilimler Fakültesi'nden iki öğrenci tarafından cevaplanmıştı. İkinci soru, esas hukuk bakımından kanun, nizamname, meclis kararları, kararname ve talimatnamelerin hukuki mahiyetleri konusundaydı ve birinciliği Ankara Hukuk

²²⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1938, s.3.

²³⁰ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1938, s.3.

²³¹ **Ayn Tarihi**, No:51, Mart 1938, s.8-9.

Fakültesi'nden Hakkı Savran kazanmış, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Mustafa Arıkan'ın cevabı da takdir edilmişti. Üçüncü soru faiz ve buna ilişkin hükümlerin ticaret hukuku bakımından tetkiki ilgili bir soru olmuş, bunu da Ankara Hukuk Fakültesi'nden Hasan Talat İlgüner cevaplayarak birinciliği hak etmişti. Başbakan Celal Bayar, Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile birlikte Hukuk İlmini Yayma Kurumu'na giderek yarışmayı kazanan gençleri tebrik edip ödülleri vermişti.²³²

Her yıl yapılan Tıp Bayramı kutlamaları, 1938'in 14 Mart günü de yine aynı canlılık ve coşku ile kutlanmıştır. Asıl tıp eğitimi 1938'den yüz on dört yıl önce 14 Mart tarihinde Şehzadebaşı Tulumbacı Konağı'ndaki Askeri Tıphane'nin açılması ile başladığından dolayı bu tarih tıp eğitiminin yıldönümü olarak belirlenmiştir. Rektör Cemil Bilsel, konuşmasında Kurtuluş Savaşı hatıralarından bahsetmiş, Akil Muhtar'ın başarısını kutladığı sözleri ise şu şekilde olmuştur:

“ İşte, bu gün kıymetli hocamız Akil Muhtar, en yüksek ilmi mevkie seçilmiş bulunuyor. Ancak çalışmakla erişilen bu makam, Fransa Tıp Akademisi'dir. Akil Muhtar çalışması ile bu mazhariyete nail oldu. Burada üniversite adına kendisini tebrik ediyorum. ”²³³

Bu arada üniversitelerde bir canlılık ve heyecan hüküm sürmekteydi. Profesör Pittard İstanbul Üniversitesi için hazırladığı konferanslardan ilkinin sunmuştu. Yerküre kıtalarının, oluşum içinde ve bir tekamüle bağlı olarak şimdiki yapısını kazandığı görüşünden hareketle, Akdeniz'in bu günkü Tunus ve Sicilya'yı bağlayan bir köprü ile iki deniz halinde olduğunu belirtmiş, milyonlarca yıl önce Marmara denizinin olmadığını, Karadeniz'in boyutlarının şimdikinden küçük olduğunu, Britanya adalarının Fransa ile bitişik konumda olduğunu, şimdiki plajların ise o zamanlar denizin altında bulduklarını kendisini dinleyen öğrencilerin şaşkın

²³² **Cumhuriyet**, 12 Mart 1938, s.3.

²³³ **Cumhuriyet**, 15 Mart 1938, s.3.

bakışları altında söylemişti. Pittard, ilk insanların üretim tarzı ve yaşam biçimleri üzerine de detaylı açıklamalarda bulunarak, Küçük Asya'nın Avrupa medeniyetlerinin de çıkış noktası olduğu gerçeğini, Büyük Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tezini doğrulayarak tekrar dile getirmişti. Bayan Pittard'ın konuşmasının bir yerinde, inkılapların yaşam biçimini köklü ve medeni bir değişikliğe teşvik ettiği cesur Türk kadını için yaptığı açıklama şu şekildeydi:

*“ Çok sevdiğim ve samimiyetle takdir ettiğim yeni Türkiye'yi batıda tanıtmak için elimden geleni yapacağım. Türk kadını bu gün Avrupa kadınıni çoktan geride bırakmış bulunmaktadır. ”*²³⁴

Avrupa'nın birçok yerinde yabancı kültürden gelenlere karşı örgütlenmiş bir kin durumunun söz konusu olduğu bir zamanda, Türk üniversitelerinde bilimin evrenselliğine ve bilim adamına verilen değer hat safhadaydı. Bayan Pittard'ın söyledikleri abartı değildi. Hatta bu yargı Türk insanı için genelleştirilebilirdi. Fen Fakültesi Biyoloji profesörüyken 1937 senesinde vefat etmiş olan Profesör Andre Navil için büyük bir tören düzenlenmiş ve sürekli ders verdiği salona kendisinin temsili portresinin bulunduğu metal bir plaka asılmıştır.²³⁵

Sosyal hayatta zorunluluğunu hissettiren her ihtiyacın karşılanması için, Atatürk'ün öncü girişimleri ile inkılapların eseri olan cesur ve atılcı bilim ordusu tarafından modern bilimin ışığında çözümler üretilmişti. Bu çözümler beraberinde yeni kuruluşlar ile uzmanlık alanlarının inşasına sebep olacaktı. Örneğin, ikinci toplantısını yapan Türk Tıp Kurultayı'nda, sağlıklı nesiller yetiştirmenin yolları üzerinde konuşulmuştu. Profesör Abdülkadir Lütfi, halkın, yakın akrabalar arası evlenmenin zararları hakkında aydınlatılacağı bir büronun kurulması gerekliliğine değindi. Profesör Tevfik Sağlam'da Tıp Fakültesi bünyesinde yeni nesillerin ıslahı

²³⁴ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1938, s.6.

²³⁵ **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1938, s.1.

sorunları üzerine çalışacak kalıtım biyolojisi ve patolojisi kürsüsünün açılması önerisini getirmiştir.²³⁶

Doğu'da bir kültür şehri oluşturma ideali de yavaş yavaş gerçekleşme yoluna girmeye başlamıştı. Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Özel Okullar Genel Müdürü Nihat Adil ile birlikte, Van'da kurulması düşünülen üniversite için uygun alanın belirlenmesi amacıyla 30 Haziran'da yola çıkmıştı. Burada bir ay boyunca incelemelerde bulunacaktı. Gezi ve incelemelerini dikkatle yürüten Mili Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Temmuz ayında doğu gezisine devam etmiş, Erzurum ve Erzincan'da bulunduktan sonra Gümüşhane üzerinden Karadeniz hattına geçmişti. Daha Erzurum'dayken Anadolu Ajansı kanalıyla yaptığı açıklama şu şekilde olmuştu:

“ Büyük Şef Atatürk'ün yıl başı nutuklarında, doğu bölgesinde bütün müstemilatı ile bir kültür sitesi kurulması hakkındaki direktif ve emirleri malumdur. Doğunun kültür hayatında büyük bir inkişaf yapacak olan bu hayırlı müessesenin nerede ve ne gibi esaslar dahilinde kurulabileceğini tetkik için, bakanlıktaki bu işlerle ilgili arkadaşlarımla birlikte Diyarbakır'dan başlayarak Siirt, Bitlis, Muş ve Van gölü sahillerinden Kars'a, oradan Sarıkamış yolu ile buraya geldim. Bir kültür müessesesinin en mühim unsuru öğretmendir. Öğretmenlerden azami randımanı alabilmek için dersini hazırlayabilecek kafa ve kalp sükunetini temine ihtiyaç vardır. Tetkikatımızda bu esasları göz önünde bulundurarak hazırlayacağım etraflı tetkik raporunu kamutaya sunacağız.

Umumi kültür işlerimiz çok iyidir. Atatürk rejiminin bize bahşettiği iyiliklerin biri, belki de en başlıcası, asırlardan beri mühmel kalmış olan kültür işlerimizin sağlam esaslara ve yanılmaz metotlara dayanarak seri inkişafıdır. Cumhuriyet devrinde varolmağa başlayan kültür

---

²³⁶ Cumhuriyet, 19 Ekim 1938, s.1,5.

hayatı, asırlarca sürüp giden bocalamalarla kıyas kabul etmeyecek derecede hareketli ve olgundur.”²³⁷

Üniversiteler, dünyadaki bilimsel yayınları, konularına göre fakültelerin ilgili bölümleri ile dokümantasyon merkezlerine kazandırabilmek için uğraş veriyordu. Rektör Cemil Bilsel başkanlığındaki üniversite rektörleri ile Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar Müdürü Faik Reşit'ten oluşturulan komisyon çeviri işlerini yürütecek bir tercüme ekibi ile Türkçe'ye çevrilecek eserlerin neler olduğunu belirlemişti. 15 Ekim'de İstanbul Üniversitesi'nin altıncı ders yılı başlamıştı. Cemil Bilsel, basına, üniversitenin ayrı ayrı semtlere yayılmış olan on dört bölümünden bazıları ile Haseki'de bir aya kadar açılacak olan klinikleri tanıtmıştı. Bin beş yüz öğrencinin de yeni kaydolacağı üniversitede en çok dersliklerin yetersizliğinden yakınan Rektör, öğrencilerin bir kısmının derslikte yer kapabilmek için sabahın alaca karanlığında kapıda beklemeye başladığını ve öğrenci devamsızlıklarının da yersizlik yüzünden yapıldığını belirtiyordu.²³⁸

2.2. SANAT ALANINDA TÜRK İNKILABI

2.2.1. Onarım, Restorasyon ve Koruma Faaliyetleri

1938 yılının ilk günlerinde İstanbul Belediyesi, Osmanlı Devleti'nden kalan çok sayıdaki tarihi çeşmenin telef olmaması için bir koruma programı çıkarmıştır. Onarıma ihtiyacı olanların listesini de Müzeler Müdürlüğü'ne göndermiştir. Belediye ile Müzeler Müdürlüğü ortak yürütecekleri bu koruma ve onarım çalışmalarını beş senelik bir zamanda bitirmeyi kararlaştırmışlardır.²³⁹ Kültür mirasını oluşturan tarihi mimarlık eserlerinden olan Camiiler ile

²³⁷ **Son Posta**, 1 Temmuz 1938, s.3; **Son Posta**, 4 Temmuz 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1938, s.3; **Ayın Tarihi**, No:56, Ağustos 1938, s.27-28.

²³⁸ **Ulus**, 16 Ekim 1938, s.1,9; **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1938, s.1,7.

²³⁹ **Akşam**, 3 Ocak 1938, s.1.

bunların külliyesi içine dahil olan yapılar, koruma ve onarım amacıyla Vakıflar idaresinin çalışma programına alınmışlardı. Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan, Fatih'teki Mesih Ali Paşa, Eyüp'teki Zal Mahmut Paşa ile yine İstanbul'un en önemli sultan camilerinden olan Selimiye ve Eyüp Sultan camilerinin onarımları bitmek üzereydi. Özellikle Süleymaniye Camii'nde yapılan titiz çalışmalar, sütun başlıklarının değiştirilmesi ile sonradan çekilen boya tabakasının altında kalan süslemelerin gün yüzüne çıkarılması aşamasındaydı. Duvar süslemeleri profesyonel nakkaşlar tarafından orijinaline sadık kalınarak kopya edilecekti.

Sultanahmet semtine bağlı Arasta Sokağı'nda 1937 yılında yarım kalan kazılara devam edilmekteydi. Yerde Bizans Büyük Sarayı'nın bulunduğu bilinen alanla ilgili çalışmalar İngiliz Eski Eserler Uzmanı Bakston'un Haziran başında İstanbul'a gelişi ile yeniden başlayacaktı. Müzeler Genel Müdürlüğü çıkan döşeme taşlarının yerinde teşhir edilmesi için düzenekler vücuda getiriyordu. Yine Müzeler Genel Müdürlüğü, Beşiktaş'taki İhlamur Mesiregahı'nı korumak için önlemler almaya başladı. Damat İbrahim Paşa devrinden kalma bu mesiregahın son sahibi Vitol, duvarları yıktırması, tarihi havuzu yıktırıp, mermerlerini yerinden söküp satmıştı.²⁴⁰ Wihitemore ise Ayasofya'nın mozaiklerini gün yüzüne çıkarmakla meşguldü. Sırada mihrap üstü yarım kubbesinin mozaikleri vardı ki bunlar da Ekim sonuna kadar bitecekti. İstanbul Beyazıt Camii Külliyesi'nde yapılacak onarım için, Vakıflar İdaresi Fen Heyeti bir araştırma yapmıştı. Bu araştırma raporuna göre 12.000 lira onarım masrafı belirlendi. Camiinin şadırvan avlusunun revak döşemeleri tamir edilerek, duvar dokusu elden geçirilecekti. Sonradan yapılmış olan ve tarihi dokuya uygun düşmeyen sıva katmanları ise çıkartılacaktı.²⁴¹

Tarihi Edirne şehrinde de restorasyon ve onarım çalışmaları sürdürülmüştü. General Kazım Dirik'in öncülüğü ile kurulan Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun ilgisi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün para yardımları ile şehri taçlandıran yadigarlar bakıma sokulmuştu. Edirne'deki

²⁴⁰ Cumhuriyet, 4 Haziran 1938, s.2.

²⁴¹ Cumhuriyet, 5 Haziran 1938, s.2; Cumhuriyet, 24 Haziran 1938.

Selimiye ve Üç Şerefeli camilerinin mermer sütun başlıklarının takılmasına başlandı. Havsa'daki Sokulu Mehmet Paşa Külliyesi'ne bağlı hamam ve camiinin onarımdan geçirilmesi kararlaştırılmıştı. 1937 yılı içinde de Edirne Etnografya Müzesi açılmıştı.²⁴²

Şehirleri şehir yapan görkemi ile hala dimdik ayakta duran mimarlık abideleri sayesinde adını dünya çapında duyurmuş olan Mimar Sinan'ın ölümünün 350. yılıydı. Anısına yapılacak etkinlikler için bir program oluşturulmuştu. İçişleri Bakanlığı, Mimar Sinan'ın Ankara ve İstanbul olmak üzere iki yere heykelinin dikilmesi işini üstlenmiştir. Ankara Halkevi'nde yapılacak 350. yıl törenine, Mimar Sinan'ın eserlerinin bulunduğu her köşeden bir kültür temsilcisi katılacaktı. Trakya Genel Müfettişlik sineması Sinan'ın Trakya'daki eserlerinin çekimini yapmış, bu filmi Ankara Halkevi'ndeki gösterim için hazırlamıştı.²⁴³ Mimar Sinan, 9 Nisan günü bütün yurttan anılmıştı. Mühendis Abdurrahman Naci, Usta Mimar Sinan'ın Türk ve Dünya mimarisindeki önemine ilişkin konuşmasını yapmış, halkevlerinde bu konudaki konferanslar gece yarısına kadar devam etmişti.²⁴⁴

11 Temmuz'da, Bakston'un çalışma alanına giren Sultanahmet Camii'nin dış ihata duvarının bir kısmı kazılardan etkilenerek yıkılmıştı. 12 Temmuz'da Eski Eserleri Koruma Derneği, Müzeler Genel Müdürlüğü binasında bir toplantı yaparak, kazılardan dolayı risk altında bulunan Sultanahmet Camii'nin ne ölçüde zarar gördüğünün belirlenmesi için bir yerinde inceleme ekibi oluşturulması konusunda toplantı düzenlemiştir. 14 Temmuz'da Arif Müfit Kansu başkanlığındaki inceleme ekibi, Sultanahmet camii'ni yakından inceler ve dış ihata duvarlarından bir kısmının yıkılmış olduğunu teşhis eder. Önceden beri buradaki arkeolojik kazıları yönetmiş olan Profesör Bakston'dan konuyla ilgili bilgiler alınır. Sultanahmet Camii'nin üzerine konumlandığı alanda Bizans İmparatoru Teodosyus zamanından kalma eserlerin mevcut olduğunu, daha sonra bu kalıntıların üzerinin Jüstinyanus zamanında molozlarla doldurulup yeni

²⁴² **Cumhuriyet**, 23 Mart 1938, s.5.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 28 Mart 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1938, s.8.

²⁴⁴ **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1938, s.1,9.

yapıların inşa edilmiş olduklarını öğrenir. Ancak Sultanahmet Camii gibi mimarlık tarihinde eşine az rastlanan abidevi yadigarın feda edilemeyeceği ve kazıların bu çevrede bir daha tekrarlanmaması gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Vakıflar Genel Müdürü Fahri Kiper, Ağustos ayında Çankırı ve Çerkeş'teki vakıf eserlerini gezmiş, onarım ve restorasyona ihtiyacı olanları saptayarak, kayıt altına aldırılmıştı. Fahri Kiper ve ekibi en çok usta Mimar Sinan'ın Çankırı'da yapmış olduğu Ulu Camii'nin onarım ve restorasyondan sonraki durumunu yakından incelemiştir. Müzeler Genel Müdür Vekili Arif Müfit ekibin başına getirilir. Yine Müzeler aynı tarihte, Genel Müdürlüğü ile İstanbul Belediyesi artık fonksiyonunu yerine getirmeyip, depo ya da çarşı görevi görmek gibi değişik amaçlarla işletilen tarihi hamamların durumlarının incelenmesi için bir ekip kurmuştur. Ekip, yapıların o zamanki durumları ve ihtiyaç duydukları onarımlar konusunda hemen çalışmalara girişmiştir.²⁴⁵

2.2.2. Resim, Heykel ve Abideler

Diğer kültürel alanlarda yaşanan köklü dönüşümler Türk resim sanatında da yaşanıyordu. Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma eğilimi içinde, Türk tablo resminin ilk doğuşu Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da gerçekleşecekti. Sanat kriterleri temel alınarak yapılabilecek bir değerlendirmeye, o zamana kadar, kolektif dini programlar içinde, belirli tasvirlerle sadık kalınarak icra edilen kalem işleri, çinicilik ile minyatür ve hat sanatı Türk resminin bağımsızlaşp, sanatçının altına kendi imzasını atabileceği koşullar ve seçenekler geliştirememişti. Ama, askeri amaçla ve topçu sınıfı subaylarının geniş arazileri, hedefleri iyi tayin edebilme doğrultusunda resimlendirecekleri peyzajlar böyle bir seçeneği beraberinde getirecekti. Resme düşkün bir hükümdar olan Abdülaziz de bu çabaları desteklemekten geri durmuyor, Avrupa resmini takip ettirmek için Avrupa'nın çeşitli ülkelerine, eğitim almaları için sanatçılar gönderiyordu. Hüseyin Giritli, Osman Nuri, Hilmi Kasımpaşalı, Salih Molla Akşit,

²⁴⁵ **Son Posta**, 12 Temmuz 1938, s.11; **Son Posta**,13 Temmuz 1938, s.4; **Son Posta**, 14 Temmuz 1938, s.4; **Ulus**, 4 Ağustos 1938, s.6.

Ahmet Ziya, Fahri Kaptan, Hüseyin ve Ahmet gibi isimler taşıyan bu resimler, geleneksel tasvir duyarlılığıyla modern resmin teknik sorunlarını, üslup bütünlüğünü de kapsayan bir başarı ile birleştirmişlerdir. Ancak diğer Osmanlı entelijansiyası ile ortak bir dünyayı paylaşacak olan bu kesimler, resmedecekleri saray ve köşk görüntüleri ile doğanın dondurularak vitrinlere kaldırıldığı natürmortlardan ötesine geçemeyeceklerdir. Türk resmi, doğanın içinde yer alan, doğayı dönüştüren ve düşmanlarını alt edebilmek için doğa ile de savaşan insanı, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda bulacaktır. Ş. Akdik'in "*Kurtuluş Savaşı'nda Ekmek Saclarından Süngü Yapımı*," adlı tablosu artık bu konuda yeni bir dönemin başlamış olduğunu gösteriyordu. Türk ressamı, kendi vatanını ve insanını tanımaya savaşın, dolayısıyla toplumsal hayatın içinde başlamıştı. Mustafa Kemal'e göre de sanatta devrim, sanatçının her şeyden önce kendi öz kültürünü oluşturan değerlerin çağdaş bir yorumcusu olabilmesiyle sağlanabilirdi. Cumhuriyet rejimi ile toplumcu tutumlar artmış, sanatçılar deneyimlerini geliştirebilecekleri ve yapıtlarını halk eleştirisine açacakları ortak sergilerde buluşmaya başlamışlardı. Bu sergilerin ilki, Ekim 1933'te, Cumhuriyetin 10. Yıldönümü nedeniyle düzenlenen "İnkılap sergisi" dir. Şeref Akdik, Zeki Faik İzer ve Arif Kaptan gibi ünlü ressamların iştirak ettikleri Birinci İnkılap Sergisi'nde, devrimlerin yarattığı coşku ve ruhun simgesel anlatımlara döküldüğü görülmekteydi. Buna karşın, 1934 ve 1935'te iki kez daha yinelenecek olan İnkılap sergileri, dönemin sanatla ilgili beklentilerini karşılamak amacını taşıyan girişimlerin kanıtları olmuştur. 1930'ların Türk resim sanatı dünyasında müstakiller ve D grubu olmak üzere iki eğilim bulunmaktaydı. Birinci eğilimi temsil eden Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nin ilk üyeleri Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamehi, Hale Asaf, Muhittin Sebati, Cevat Dereli, Ali Akdik, Refik Fazıl Ekipman, Mahmut Cuda ve heykeltıraş Ratip Aşır Acudoğlu'ndan oluşuyordu. Müstakiller, 15 Temmuz 1929'da yayımladıkları broşürde amaçlarının, "*yeni doğan Türk resminin gelişmesine ve ilerlemesine yardım etmek, düşün ve teknik alanında daha güçlü yapıtlarla ulusal güzel sanatlara, doğru ilkeler çerçevesinde yön vererek layık olduğu düzeye eriştirmek*," olduğunu açıklıyorlardı. Aralarında görüş ayrılıkları da bulunan bu ressamalarda baskın olan teknik, inşacı bir tuş düzeni ile nesnenin yapısını oluşturan kuruluşun, resimsel bir düzen içinde bütünleştirilmesiydi.

Böylelikle izlenimciliğin daha ötesine geçtiklerine inanıyorlardı. Refik Ekipman'ın “*Cazbant*” ve Ali Çelebi'nin “*Maskeli Balo*” adlı tablolarına bakacak olursak, Avrupai yaşam biçimine büyük ilgi duydukları kanaatine varabiliriz. Kendilerine *D Grubu* adını veren İkinci eğilimi ise Cemal Tollu, Nurullah Berk, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Abidin Dino ve heykeltıraş Zühtü Müritoğlu temsil ediyorlardı. Gruptakiler kendilerine koydukları bu ismi, Türk resminin 4. inşacıları oldukları için alfabenin 4. harfinden almışlardı. D Grubu'na dördüncü sergide Bedri Rahmi Eyüboğlu, Arif Kaptan ve Salih Urallı; dokuzuncu sergide Hakkı Anlı, Sabri Berkel, Fahrnissa Zeit ve heykeltıraş Nusret Suman; on beşinci sergide ise Kocamemi katılmıştır. D Grubu sanatçıları izledikleri eğilime göre, “*akademizme ve yapay modernizme karşı, yaşayan sanatı topluma iletmeyi ve beğeniyi doğru ve çağdaş bir tavra yöneltmeyi*” amaç edinmişlerdir. D Grubu sanatçıları da müstakiller gibi sanat ve sanatçılarla toplum arasında karşılıklı bir iletişim kurmak için yoğun çaba harcamışlardır. Halkevlerinde yaptıkları, çağdaş sanatı tanıtıcı konuşmalarla da sergi etkinliklerini pekiştiriyorlardı. 1937'de GSA'nın Resim Bölümü şefliğine getirilen Fransız ressam Levy'nin D Grubu üyelerinin büyük çoğunluğunu akademinin öğretici kadroları arasına katması, D Grubu'nun başlangıçtaki dinamizmini yitirmesi ve ülke sanatını yönlendirici bir konuma gelmesi gibi iki değişik gelişmeye neden olmuştur. Grup, 1933-36 arasında kuruluş dinamizmini, 1936-51 arasında ise kendisine ilk coşkuyu kaybettiren bir kurumlaşma süreci yaşamıştır. Ayrıca D Grubu sanatçıları, devletin sanat politikasını yönlendiren akademideki konumları, uzun yıllar boyunca kendi sanat görüşlerini resmi çevrelere ve sanat ortamına kolayca benimsettirmek olanağını da bulmuşlar, sanat kültürünün yayılmasına çok büyük katkılarda buldukları gibi, eğitici olarak da sayısız sanatçının yetişmesinde etkili olmuşlardır.²⁴⁶

1938 başlarında sanat alanındaki en önemli atılım, proje halinde sunulan anıt ya da heykelin değerlendirme aşamasından geçirilmesi için bir uzman jüri kurulması kararı olmuştur.

---

²⁴⁶ Gültekin Elibal, **Atatürk ve Resim Heykel**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.121-179; Sezer Tansuğ, **Resim Sanatının Tarihi**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992, s.158-163.

Bundan böyle, anıt ve heykel, estetik, tarihi ve kültürel kriterler ile konulacağı yere uygunluğu dikkate alınarak değerlendirilecekti. Değerlendirme vasıflarına sahip jüri, akademi profesörleri, partiden bir temsilci, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Yüksek Eğitim Genel Müdürü ile İçişleri Bakanlığı'ndan İmar Genel Müdürü'nden teşkil edilecekti. Jürinin ilk işi Giresun'a dikilecek olan Atatürk Abidesi seçmelerine katılacak maketlerin değerlendirilmesi ve uygun görülenin onayı olacaktır. Bolu'da dikilmesi düşünülen “Büyük Kurtarıcı Atatürk” adlı heykelin yapımı için seçmelere katılan Heykeltıraş Ratip'in hazırladığı maket görülerek bu sanatçı tarafından yapılmasına karar verilmişti.²⁴⁷ Abideler jürisi, 7 Mayıs'ta, Güzel Sanatlar Akademisi'nde toplanmıştı. Toplantıda Trabzon ve Giresun abideleri için yarışmaya katılan heykeltıraşların ek süre talepleri kabul edilerek, diğer yarışmalara geçilmişti. Kırıkkale abidesinin yapımı heykeltıraşlardan Nusrettin'e verilirken, Bolu'ya yapılacak olan abide işi maketleri uygun görülerek Heykeltıraş Nejat ile Ratip'e veriliyordu. Nazilli ve Çarşamba abidelerinin ise Hadi ile Zühtü'ye yaptırılması kararlaştırıldı.²⁴⁸

Resim ve karikatür sergileri kültür ve sanat hayatının vazgeçilmez parçası olmuştu. Sanatseverler, sanat eleştirmenleri ve sanatçıları bir araya getiren sergilerde, eserlerin karşısında izlenimler sağlam ve samimi değerlendirmelere dönüşüyor, yeni form ve stillerin tanınması, zengin bir estetik beğeni gelişimi sağlıyordu. Ayrıca sanatçının ağızından ifade etmeye çalıştığı mesajlara ilişkin açıklamaları dinleme imkanı da doğmuş oluyordu. Türk karikatürünün bir temsilcisi olan Muvaffak Toyar'ın sergisi de sanatseverlere böyle canlı bir ortam sunmuştu. Yaklaşık kırk eseri teşhir edilmiş, eserlerin arasında bulunan Tefik Rüştü Aras, Abdülhak Hamit, Mussolini, Hitler, Venizelos, Gandi gibi politik şahsiyetlerin yanı sıra Greta Garbo gibi sinema sanatçılarının karikatürü de özellikle ilgi görmüştü. Muvaffak Toyar, 1937 yılında Paris'te Salon des Humoristes isimli karikatürcüler sergisine katılmış, yirmi üç eseri jüri tarafından onay görmüştü.²⁴⁹

²⁴⁷ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1938, s.2.

²⁴⁸ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.2.

²⁴⁹ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1938, s.5.

Ankara Halkevi'nin Ar Şubesi sanatçıları, her yıl ortaklaşa eserlerini teşhir ettikleri bir ortak sergi düzenliyorlardı. 1938 yılının Mart ayı içinde yine böyle bir sergi aracılığı ile eserlerini tanıtmaya imkanı bulmuşlardı. Hayri Engin, Kerim Bıçakçı, Malik Aksel, Mahmut Akok, Nurettin Ergüven, Nurullah Berk, Nusret Suman, Rami Uluer, Refik Epikman, Rıza Tangör, Sadık Göktuna, Sami Karabatı, Seyfi Toray, Sururi Taylan, Şerif ve Turgut Zaim gibi imzaların bulunduğu eserlerde önceki eserlere nazaran yeni form ve stil arayışları göze çarpmaktaydı. İsimlerini andığımız sanatçıların arasında Nurettin Ergüven ifadecilik akımının etkisi altındaydı. D grubunun Abidin Dino kadar resim alanındaki başarılı temsilcisi ve öncülerinden Nurullah Berk otuzlu yıllar boyunca bireşimsel kübizm olarak tanımlanan resimde geometrik biçimlere dönüştürülmüş formlarla kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış alanlar şeklindeki uygulamasıyla, gruptaki diğerlerinden kendi karakterini farklılaştıran çalışmalar ortaya koyuyordu. Nusret Suman grubun heykeldeki temsilcisiydi ve sergideki eserlerinden Atatürk büstü, Ulu Önder'in yaşamının son dönemindeki olgun ve her zamanki gibi güven telkin eden çizgileri yakalamış ve aksettirmiş olmasıyla ilgi odağı haline gelmişti.²⁵⁰

D Grubu sanatçıları, izlenimci ressamların resimde deseni yok sayan anlayışlarına karşı çıkmışlar, desen yapısını ve küteselliğini yeniden kurmak için, Rönesans ustalarına dönmüşlerdi. Resimde gelişme olarak nitelendirilebilecek eğilimleri ise kaba doğa yansıtmacılığının dışına çıkmış oluşlarıydı. Buna rağmen anlatım ön plana alınıyor, non-figüratif örneklerden mümkün olduğunca uzak duruluyordu. Sanat eleştirmenleri ve aydın kesim için geçerli sanat kriterlerini sarsacak örnekler o dönemin kültürel ihtiyaçları ışığında değerlendirilecek olursa normal gelişim seyrinin dışında da kalmalıydı. Türk milleti, inkılapların kazanımları sayesinde asırlardır figür yasakçılığı ve ikonoklazma (tasvir kırıclılık) hareketlerinin tesirlerini üzerinden daha yeni yeni atmaya başlamış, sanatın insanı araştıran özgür dünyasıyla tanışmıştı. Portre sanatının uygulanması bile, insana kendi bireyselliğini tanıtan, onu bir tebaa ya da cemaat unsuru değil de

---

²⁵⁰ Cumhuriyet, 22 Mart 1938, s.5.

Cumhuriyetin özgür ve biricik kişiliğe sahip yurttaşı olduğu gerçeği ile yüz yüze getiren inkılapçı bir atılımdır. Gelişmenin işte bu aşaması yaşanmadan ve sanat bu doğuma yardımcı olmadan, ötesindeki bir estetik beğeni için durumu zorlamak, her birinin fırsat özgürlüğü içinde barındıkları sanat ağacını kurutabilirdi. Adnan Cahit Ötügen, “Almanya’da Yeni Bir Seyyar Sergi; Soysuzlaşmış Sanat” adlı makalesinde, Nasyonal sosyalizmin Dadacılık ve Gerçeküstücülük türü sanat akımı yapıtlarını, “Yoz Ürünler” ve “Yahudi Saçmalıkları” gibi başlıklarla açılan sergiler aracılığı ile teşhir ederek yaptıkları propaganda çalışmalarına dikkat çekiyordu. Nasyonel sosyalizm demagojik yollarla ve halkın rahatlıkla anlayamayacağı örnekleri kötüleyerek, Alman halkı gözündeki itibarını daha da kuvvetli bir hale getirebiliyordu.²⁵¹

2 Haziran’da Ankara Halkevi’nde, Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi’ne bağlı çalışan sanatçılar, D Grubu sanatçıları ile Müstakillerin eserlerinin teşhir edildiği, dev bir resim sergisi düzenlenmişti. Sergiyi ziyaret edenler arasında TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Kültür Bakanı Saffet Arıkan, bazı bakanlar ve milletvekilleri ile elçilik mensupları vardı. O dönemin Türk tablo resminin bütün tarz ve eğilimlerini bir araya getirme başarısı gösterilmişti. Sergiye Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi’ne bağlı olan ressam ve heykeltıraşlar 130, Müstakiller içinde bulunanlar 52, D Grubu sanatçıları 17 ve serbest çalışan ressamlar 36 eserle iştirak etmişlerdi. Natürmortlar, sanayide ve köyde çalışan kadınlar, merinos koyunları, peyzaj ve portre çalışmaları başlıca konuları oluşturmaktaydı. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün büstü sergide en çok dikkat çeken yapıtlardan biriydi. Haziran’ın 28’inde yine Ankara Halkevi’nde, General Halil, kişisel resim sergisini ziyaretçilere açmıştı. Aynı sanat mensubu diğer meslektaşlarına göre yaşça daha büyük olmasına rağmen, son derece enerjik bir ressamdı ve yapıtlarının büyük bölümünü son zamanlarda üretmişti. Rengi ve ışığı, güçlü ifadeler yaratabilmek için kullandığı ustalık dikkatlerden kaçmıyordu. Sergide en ilgi çekici tablo,

---

²⁵¹ Adnan Cahit Ötügen, “Almanya’da Yeni Bir Seyyar Sergi: Soysuzlaşmış Sanat”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938,s.5.

“*Genç Kadın*” adlı tablosu olmuştur. General Halil, sergiye gelen arkadaşlarına, yakın zamanda jübile niteliğinde bir davet vereceğini ve böylelikle sanat hayatından çekileceğini açıklıyordu.²⁵²

Temmuz ayının ilk haftası, Dresden Sergisi’nde yeni yetişen genç ressamların eserleri teşhir edilmişti. Bu gençler, Dresden’de okuyan ve orada, *Altay Türk Talebe Birliği* adıyla bir kulüp kurmuş olan Türk öğrencilerdi. Alman gençlerinin yapıtlarının çoğunlukta bulunduğu sergideki Türk köşesi, gelen ziyaretçilerin ilgilerini çekmiş ve çok beğenilmişti. Yine yurt dışındaki Türk ressam ve heykeltıraşı olan Sabiha Bengütaş, 2 Temmuz’da, Moskova’daki Doğu Kùltürleri Müzesi’nde eserlerini teşhir etmiş ve takdir toplamıştı. Teşhir edilen eserler arasında, “*Ana Baş*” adlı heykel dikkat çekerken, resimlerinde; natürmort, Boğaziçi manzaraları, Belçika peyzajları gibi konuları işlemiştir. 27 Temmuz günü, CHP genel toplantısında, görüöülen önemli konulardan biri de, Türk resim sanatını ve sanatçılarını doğrudan ilgilendiriyordu. Bazı sanatçılara mali destek verilerek Türkiye’nin çeşitli yerlerini tanımaları ve buralarda tablolar yapmaları teklifi çerçevesinde konuşmalar yapılmış ve bunun gerçekleştirilmesi için ortak karara varılmıştır. Böylelikle ressamlar, kendi toplumlarını tanıma ve tanıtırma imkanı da bulmuş oluyorlardı ki, bu Türk İnkılabı’nın sanat alanında meydana getireceği en önemli atılımlardan birini oluşturuyordu. Onaylanan ilgili madde öü şekildeydi:

“ *Türk ressamlarının yurdun her köşesini görerek, tanıyarak eser vermelerini ve bu suretle bunlardaki milli sanat ruhunun daha realist ve hayata daha yakın inkişafını mümkün kılmak maksadıyla, memleket içinde ressamlarımızın dolaşıp çalışmalarını faydalı bulan Cumhuriyet Halk Partisi, bu sene için Edirne, Bursa, Konya, Antalya, İzmir, Gaziantep, Malatya, Trabzon, Rize ve Erzurum vilayetlerine, Güzel Sanatlar Akademisi’nce seçilecek on ressam göndermeyi kararlaştırmıştır. Bunların yol paraları ve her türlü zaruri masrafları CHP tarafından temin edilecektir. Bu Sanat Tetkik Seyahati, Eylül ayı içinde yapılacak ve bir ay*

²⁵² **Ulus**, 3 haziran 1938, s.7; **Ulus**, 29 Haziran 1938, s.2.

devam edecektir. Ressamlar, gittikleri yerlerde, mahalli tabiat güzelliklerini, Şehir, köy ve kasabalarda rastladıkları enteresan tipleri tespit edecekler ve vücuda getirecekleri eserler, bir jüri tarafından tetkik edildikten sonra kıymetli olanları parti tarafından satın alınacaktır."²⁵³

18 AĞustos'ta Güzel Sanatlar Akademisi tarafından sanat tetkik seyahatine gidecek olanların listesi belirlenmiş ve CHP'ye gönderilmiştir. Sanat tetkik seyahatine gidecek olanların listesinde; Sami Yerik, Hikmet Onat, Feyhaman Duran, Mahmut Cuda ve Ali Avni elebi gibi ünlü ressamlar yer almakla birlikte, H. Saim ve Hamit G rel gibi orta üretimde resim  retmenliği mesleğini sürdüren ressamlar da bulunmaktaydı.²⁵⁴

İnkılaplar, Türk sanatı ve sanatçısının rahatlıkla kendini ifade edebildiği  zg r bir dünyanın kapılarını açmıştır. Dönemin Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği'nde sanata yönelik her türlü zorlama devreye sokulurken, Türkiye'de İnkılapılar sanatçıyı olması gerektiği gibi değil, olduğu gibi benimsemiŐlerdir. Bunun en açık delili sergilerin her türlü yapıta kapılarını açmalarının yanı sıra, tablo satıŐlarında da kendisini gösteriyordu. Örneğin, Haziran'da açılan resim sergisi sonucunda beğenilen 13 eser, 1565 lira karşılığında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınmıştı. Ayrıca CHP, Başbakanlık, Tekel İdaresi ve bankaların satın aldıkları eserlerin karşılığı olarak da toplam 5150 lira ödenmişti.²⁵⁵

2.2.3. Arkeoloji

1938 yılı, Türkiye çapında adeta bir arkeoloji seferberliğinin hüküm sürdüğü ve Tarihçilerin dikkatlerini toprak altına çevirdikleri bir yıl olmuştur. Bir taraftan restorasyon faaliyetleri sürerken diğer taraftan da toprak altından, ülke geçmiŐine ışık tutacak tarihi ve sanatsal objeler çıkarılıyordu. Objeler kendilerine değer biecek birikime sahip uzmanların tasnif

²⁵³ **Son Posta**, 13 Temmuz 1938, s.3; **Ulus**, 28 Temmuz 1938, s.1,8,13.

²⁵⁴ **Ulus**, 19 AĞustos 1938, s.1.

²⁵⁵ **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1938, s.2.

ve değerlendirme gayretleriyle aydınlığa kavuşturulacak, müzelerdeki yerlerini alacaklardı. 1939 yılında açılması planlanan İzmit kağıt ve Selüloz Fabrikası'nın inşaatı temeli için yapılan çalışmalar sırasında heykel ve heykel parçaları ile eski bir sarraf dükkanı ortaya çıkarılmıştı. İzmit'te merkezinde Gazi Baba Türbesi'nin bulunduğu mezarlık taşınırken de aynı tarihi değerde çanak çömlek ile yazılı mezarlara rastlanmıştır.²⁵⁶ Yine Erzincan'a yirmi kilometre uzaklıkta bulunan Altıntepe'de taş ocağında çalışan köylüler, bir takım tarihi eserle karşılaşmışlardı. Bu eserler içinde kenarlarında öküz başı figürlerinin bulunduğu riton, öküz figürü şeklinde dizayn edilmiş iki sehpa, su güğümü ve külçe halinde gümüş vardı. Sadece bir höyüğe ait olan bu buluntulardan sonra birkaç höyüğe daha rastlanılmıştı. Vali, höyüklerin başına jandarma koyup, çalışmaları durdurmuştu. Sonradan bu görevlendirdiği kişilerce aynı sit alanında 15 kg kadar 84 ayar gümüş bulunarak merkeze gönderiliyordu. 1959 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç bu alandaki araştırmalarını derinleştiriyor ve eserlerin Urartulardan kaldığını saptıyordu.²⁵⁷ Nisan ayı sonlarında, Kırklareli'nde Lefeci ve Asilbeyli yolu üzerinde çalışma yapan işçiler tarafından tesadüfi olarak, bir höyüğe ait dehlizler bulunmuştu. Kazının İl İdaresi tarafından durdurulmasına rağmen, işçiler daha evvel yapının önemini idrak edemediklerinden dolayı, dehliz taşlarından bir kısmını çıkarıp istiflemiş olduklarından, orijinalitesinde deformasyona sebep olmuşlardı. General Kazım Dirik, buluntu yerine gelerek fotoğraflar çekip, yapı ile ilgili hali hazırdaki ön bilgilerle birlikte, Türk Tarih Kurumu'na yolladı. Buluntunun M.S. ikinci yüzyıla ait olduğu tahmin ediliyordu.²⁵⁸ İzmit'te ise programlı kazı çalışmaları, Müzeler Genel Müdürü Aziz Ogan'ın nezareti ve girişimleriyle sürdürülmüştür.²⁵⁹

Mayıs başında, Muğla'ya bağlı olan Milas'ın Gencik dolaylarında İsveçli Arkeolog Prof. Aksel Person tarafından Karya Medeniyeti'ne ait eserler bulunacağı ümidiyle kazılar başlatılmıştı. Kazı sırasında, Karyalılara ait olarak M.Ö. 1200 yıllarına ait bir mezar ortaya

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1938, s.5.

²⁵⁷ Veli Sevin, **Başlangıçtan Perslere Kadar: Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s.213-215. **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1938, s.8; **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1938, s.5.

²⁵⁸ **Akşam**, 28 Nisan 1938, s.9.

²⁵⁹ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.2.

çıkarılır. Yine aynı yerde, M.S. 300 yıllarına ait bir kilise ile kaya mezarlarına rastlanılmıştı. Bunlar Erken Dönem Hıristiyan mezarları olmalarıyla önemli bilgiler sunmaktaydı. Profesör Aksel Person, Türkiye’de çalışan tek yabancı arkeolog değildi ve Haziran’da bir Amerikalı heyet de, kazı ve araştırmalar yapmak üzere yola çıkıyordu. Haziran’ın ikinci haftası Profesör Person, 1939 yazında devam etmek üzere kazılarına son verir. Türk Tarih Kurumu ise dikkatini İzmir’e yöneltiyor, bir başlangıç olarak Agora kazıları için 2000 lira ödenek veriyordu.²⁶⁰

Buluntuların bir kısmı, Türk Tarih Kurumu ve izne bağlı çalışan yabancı arkeoloji heyetleri tarafından kayıt altına alınıp, layık oldukları müzelere teslim edilirken, yabana atılmayacak kadar olan bölümü ise ait oldukları topraklardan koparılarak, hazine avcılarının çuvallarında, İstanbul’daki simsarlara ve tarihi eser kaçakçılarına satılarak, meçhul yerlere götürülme kaderine razı oluyorlardı. Kastamonu’dakiler, Erzincan’dakiler kadar şanslı değillerdi. Özellikle Taşköprü’deki eserlerden bir kısmı, simsarlara satılmak üzere evlerde bekletiliyordu. Birinin evinde Bizans İmparatoru Justinianus’un tunç heykeli, diğer bir kişinin evinin avlusunda ise bir aslan heykeli akıbetlerini beklemekteydiler. Bu iş, Taşköprü’de böylesine alenen yapılan bir meslek haline getirilmişti. Yakınılardaki Bizans mezarlarından çuvallarla bilezikler, vazolar, üzerlerinde bitkisel ve soyut motiflerin bulunduğu kaplar durmadan çıkarılıp, götürülüyordu.²⁶¹

Temmuz sonunda, İstanbul Müzeleri Genel Müdürü Aziz Ogan, yapılan kazı yerlerini yakından görmek ve o yıl yeni açılan Edirne Etnografya Müzesi’ni incelemek amacıyla Edirne’dedir. Önce müzeyi incelemiş, ardından Mimar Mahzar Atlan ile birlikte Hasköy, Kırklareli, Vize, Saray, Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski ve Havsa’ya giderek, tarihi mimarlık abidelerinde gözlemlerde bulunmuş, özellikle Hasköy ve Lüleburgaz höyüklerinde açılan kazı yerleri ile Vize’de, 1 Ağustos’ta üzerinde çalışmalara başlanacak olan sit alanını gezmişti. Ağustos başında, Tarsus’taki arkeolojik kazıların dördüncü yıl çalışmaları bitmişti. 1937 yılına

²⁶⁰ **Ulus**, 7 Haziran 1938, s.8; **Ulus**, 10 Haziran 1938, s.6.

²⁶¹ **Son Posta**, 10 Temmuz 1938, s.5.

göre daha verimli sonuçlara ulaşılmıştı. Kazı alanının A yarması, Tunç Devri'nin başlangıcını veren katmana kadar götürülmüş, M.Ö. 2500 yıllarına ait kıymetli eserler çıkarılmıştı. Eserler arasında altın iğne ve küpelerden, boyalı ve boyasız seramik parçalara kadar çeşitli buluntular yer almaktaydı. Bu Tarsus-Gözlükule kazıları 20 yıllık geniş bir programa yayılıyordu. Adana Etnografya Müzesi'nde ise aynı tarihlerde bir Türkmen çadırı dizayn edilerek, Türkmenlerin çadırda uyumak, yemek ve temizlik amacıyla kullandıkları gündelik araç gereçleri teşhire sunuldu.²⁶²

5 Ağustos'ta Erzincan'a bağlı Tercan kazası dahilindeki Kötür Köprüsü yakınlarında bulunan *Yıkık Kilise* denilen yerde çalışmakta olan demiryolu işçileri tarafından 29'u gümüş ve 1'i altın olmak üzere 30 adet sikke bulunur. Kaymakam hemen olaydan haberdar edilir ve paralar vilayete gönderilir.²⁶³

Ağustos ayı bittiğinde Türk Tarih Kurumu'nun bütün bir Yaz mevsimi boyunca, yabana atılamayacak çalışmalar çıkardığı görülüyordu. Bu çalışmaların çoğu, Türkiye'nin geniş bir coğrafyası üzerinde Ankara, Çorum, Çankırı, Edirne, Kırklareli, Kütahya ve Konya illerinin çevresinde daha önce belirlenmiş noktalarda daha önce yürütülen kazıların bir devamı niteliğindedi. Türk Tarih Kurumu, Anadolu'daki Prehistorik devirlerin ortaya çıkıp, aydınlanabilmesi için, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Antropoloji Profesörü Dr. Şevket Aziz Kansu'nun başkanlığında bir arkeoloji heyetini görevlendirmişti. Heyet, 15 Haziran 1938'de, önce Eskişehir yakınlarındaki İnönü Mağaraları'nda araştırma yapmak amacıyla Ankara'dan hareket eder. Yolda, Ankara'ya bağlı olan kazalardan Polatlı'da bazı mağaralarda gözlemde bulunulmuş, Çifteler Çiftliği dolaylarında ise Seydisuyu Graviyeleri yanında çakmak taşından yapılmış araçlara rastlanmıştır. Bundan sonra asıl çalışma alanı olan İnönü

²⁶² **Son Posta**, 2 Ağustos 1938, s.2; **Son Posta**, 3 ağustos 1938, s.6.

²⁶³ **Son Posta**, 6 Ağustos 1938, s.5.

Mağaraları'nda 15 günlük bir program uygulanmış olup, katman katman Neolitik devirlerden başlayıp Frigya, Bizans ve Osmanlı'ya kadar eski medeniyet eserlerinden numuneler çıkarılmıştır. İnönü'den Kütahya'ya geçen heyet, bu sefer Porsuk Vadisi'nde eski sikkelere rastlamıştı. Heyet bundan sonra Tuz Gölü'ne hareket eder. Tuz Gölü'nün Kuzeydoğu plajlarında Taş Devri karakterini gösteren çakmak taşından aletler toplanmış ve Koçhisar'ın güneyindeki mağara sırtlarından Neolitik devirlerden kalma ve obsidyen maddesi işlenerek oluşturulmuş olan aletler bulmuştur. Yine Tuz Gölü yakınlarındaki Yasar Höyük'te Bakır Çağı eserleri gün yüzüne çıkarılıyordu. Güzergahını tekrar başa çeviren heyet, Ankara yakınlarındaki Kırmızısu Vadisi'nde de araştırmalarını yoğunlaştırarak, çalışmalarına 4 Temmuz'da son vermiştir. Çorum iline bağlı Pazarlı'da yapılan kazılarda Frigyalılara ait çok önemli bir site keşfedilmişti. Meydana çıkarılan mimari eserler arasında özellikle dört köşe burçlar ve fayans duvar kaplamaları dikkat çekiciydi. Bunların üzerinde, konularını askeri törenler ve hayvan mücadele sahnelerinden alan çeşitli tasvirler bulunmaktaydı. 1938 yazında, Türk Tarih Kurumu'nun Alacahöyük'te yaptığı kazılarda Büyük Hitit Sarayı'nın aslanlı giriş kapısı ortaya çıkarılmıştır. Ankara'nın Gölbaşı ilçesine bağlı Karaoğlan Köyü yakınlarındaki höyük ise Ankara'yı güneye bağlayan önemli bir kültürel geçiş yolu üzerinde olmasıyla önemliydi. 1938 yazında burada da kazılar yoğunlaştırılmıştı. Çankırı yakınlarındaki Çankırıkapı'da yine Türk Tarih Kurumu'na bağlı kazılar gerçekleştiren Remzi Oğuz başkanlığındaki heyet, Klasik Roma dönemlerinden kalma bir hamam kalıntısı bulmuştur ki, bu kalıntı, kendisinden sonra inşa edilecek olan hamam ve kaplıcaların plan, taşıyıcı sistem, çatı örtüsü, mekansal aydınlatma gibi unsurlara bağlı olan kökenlerini ve geçirmiş oldukları değişiklikleri anlamak bakımından Mimarlık ve Sanat Tarihçilerine ışık tutacak bir kaynak niteliğindedir. Daha önce çalışmaları başlatılan Ankara Mabedi'nin etrafını açma çalışmalarına devam edilmiş, temel paye ve sütunlar ortaya çıkartılmışken, yapının zarar görmemesi için, yeni teknik önlemler alınması koşuluyla kazı yarım bırakılmıştır. İzmir Müzesi tarafından başlatılan Namazgah kazıları ise, Eylül ayı içinde sürdürülecekti. 1936 yılından beri devam eden Trakya kazılarına Ağustos ayı içinde yeniden başlanmıştı. Kazılar, Vize ve Kırklareli höyüklerinde yapılmıştır. Vize kazılarının yapıldığı höyüklerden birinde açığa çıkarılan mezar odasında,

üzerine Trakların kendine has üslubunu gösteren fresk tezyinatın uygulandığı lahit bulunmuştu. Lahdin baş ve ayak ucunda tunçtan yapılmış birer şamdan bulunuyordu. Mezar odasının sahibi olan kişinin yaşarken önemli bir toplumsal statüde bulunduğu lahdin içindeki eşyaların niteliğinden anlaşılıyordu. Gündelik hayatta kullandığı eşyalarla gömülmüş olması, Trakların öldükten sonra dirilecekleri inancına sahip olduklarını gösteren işaretlerdi. Eşyalar arasında, tunçtan kandiller, lengerler, tava şeklinde uzun kulplu tabak ve kaseler çeşitli yerlere, adeta bir evin mutfağındaki eşyalar gibi düzenlenerek konulmuştu. Dr. Arif Müfit Mansel, incelemelerinde cenazenin yakılmış olduğunu tespit ettiklerini ve ölünün küllerinin muhafaza edildiği kabın pişmiş topraktan yapıldığını, bildiriyordu. Lahdin güney kenarında, kılıfı kısmen yıpranmış olan uzun bir kılıç ile üç hançere rastlanmıştı. Lahdin yüzeyinin çeşitli kısımlarındaki altın yapraklı tezyinat, tunç ve camdan eşyalar, temsil ettikleri medeniyetin, döneminde ileri bir sanayiye sahip olduğunu gösteren delillerdi.²⁶⁴

2.3. HUKUK ALANINDA TÜRK İNKILABI

Hukuk alanında yapılmış olan iki atılımın birincisi, kabul tarihi 28 Haziran 1938, Resmi Gazete’de yayınlanma tarihi 14 Temmuz 1938 olan, 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, diğeri ise kabul tarihi 29 Haziran 1938, Resmi Gazete’de yayınlanma tarihi 16 Temmuz 1938 olan, 3527 sayılı Af Kanunu’dur.²⁶⁵ Cemiyetler Kanunu ile ilgili olarak, bu kanunun kabul edildiği tarihe kadar “serbestlik” ilkesinin olduğu ve dernekler ile partilerin aynı yasa çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu’ndaki değişikliklere kadar bir derneğin faaliyete geçebilmesi için ilmühaber (alındı kağıdı) alması öngörülüyordu. İdare bu şekilde açılmasını onaylamadıklarını sürüncemede bırakabiliyordu. 1926’daki değişiklikler hükümleri etkilemişti ancak yine de bu konuda idarenin kanun hükümlerine kayıtsızlığına rastlanabiliyordu. 1938’deki Cemiyetler Kanunu’nda yapılmış olan köklü

²⁶⁴ **Ulus**, 1 Eylül 1938, s.7; **Ulus**, 9 Eylül, 1938, s.1,8.

²⁶⁵ **Düştur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s. 726-780.

değişikliğe kadar, dernek ve parti kurma girişimi, hukuken serbest fiilen izne bağlı olmuştur. 28 Haziran 1938’de kabul edilen yeni Cemiyetler Kanunu ile fiili sistem hukukileşmiş, “izin sistemi” gelmiştir. Cemiyetler Kanunu, idareye olumsuz gelişmeler durumunda faaliyetleri durdurma yetkisi verip, parti ve derneklere izin belgesi alma zorunluluğunu getirerek aslında inkılapların kazanımlarını aykırı örgütlenmeler karşısında korumayı hedeflerken, faydalı olabilecek sivil toplum örgütlerinin oluşumunu, bir izin sistemi keyfiyetine bırakan yönüyle de, sosyal yaşamın demokratikleşmesine aykırı bir mahiyet taşıyordu. 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun 9. maddesinde yer alan, kuruluş mevzu ve gayeleri ile kuruluşunda sakınca görülen cemiyetler, şöyle tanımlanıyordu:

- A) *Devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan,*
- B) *Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun ikinci maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden,*
- C) *Gayesi emniyet ve asayiş ile umumi adaba ve ahlaka uymayan,*
- D) *Siyasal ve ulusal birliği bozan,*
- E) *Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,*
- F) *Yerlilik ve yabancılık şeklinde yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran,*
- G) *Her ne şekil ve nam altında olursa olsun, bölgesel amaç güden veya unvan taşıyan,*
- H) *Gizli tutulan ve gayesini saklayan, cemiyetlerin teşkili yasaktır.*²⁶⁶

Refet Paşa komutasındaki askeri birliğin, İstanbul’a girerek Ankara Hükümeti adına yönetimi devraldığı tarih olan 6 Ekim 1922 gününden itibaren daha önce Anadolu’daki ulusal kurtuluş hareketi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin faaliyetlerini haince girişimlerle fiili olarak engellemeye çalışan kişilere yönelik tutuklamalar başlamıştı. Ulusal Kurtuluş Hareketi aleyhine sahibi olduğu Peyam-ı Sabah gazetesinde yazdığı yazılarla o dönemin esaret altında

---

²⁶⁶ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s. 726-780; **Ulus**, 29 Haziran 1938, s.2; **Son Posta**, 29 Haziran 1938, s.11; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.319.

bulunan ülke insanları üzerinde yılgınlık ve teslimiyet duyguları yaratmayı hedefleyen Osmanlı Devleti'nin son İçişleri vekillerinden Ali Kemal, Beyoğlu'nda tıraş olurken yakalanıyor, Ankara'ya götürülürken İzmit'te Nurettin Paşa tarafından linç ettiriliyordu. Yine daha önce İçişleri vekilliği yapmış olan Mehmet Ali Bey ile 7-8 kişi daha tutuklanınca diğer arananlar panik halinde bulabildikleri çeşitli yollardan ülkeyi terk ediyorlardı. Bulgaristan'a, Romanya'ya kaçıp sığınanlar olmuştu. Bunlar arasından 140 kişi 7-13 Kasım 1922 tarihleri arasında İngiliz Yüksek Komiserliği'nin koruması altında İngiliz Elçiliği'ne sığınmıştır. 150'likler kaynağını buradan alıyordu.²⁶⁷

Lozan Barış Antlaşması gereğince öne sürülen af kapsamı dışında bırakılması düşünülen rejim karşıtı sığınmacıların isimlerinin bulunduğu 150 kişilik bir liste 16 Nisan 1924 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumuna getiriliyordu ki, o tarihten itibaren basında ve politik çevrelerde hakim olan “150'likler” tanımlaması ise listede gösterilen sayıdan geliyordu. Ancak Emniyet Amirliği'nin o sıralarda yaptığı çalışmalar bu kişilerin 150 ile sınırlı olmadıkları sayılarının 600 kişiye ulaştığı doğrultusunda bilgiler vermekteydi.²⁶⁸

Bu tarihten itibaren uzun süre 150'likler konusu görüşülmemiş, rafa kaldırılmıştı. 1938 Mayıs ayının sonlarında 150'likleri kapsayan bir af yasası tasarısı hazırlanmıştı. Temsilcileri milletin yüksek mücadelesi ile iradesinden çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendileri merhametli davranmayanlara yönelttiği merhameti gösteren bu Af Kanunu tasarısı, İstiklal Mahkemelerince yargılanıp, mahkumiyetleri infaz olunan ya da olunmayan bütün rejim karşıtlarını kapsıyordu. Görüşmeler, aralarında İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın da olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Kurulu'nda devam etti. Af için ortaya sürülen gerekli nedenler başlığında, mücadele yıllarında ulusun haklı hareketini boğmaya çalışan unsurlar ve bunlara karşı verilmiş olan mücadeleden

---

²⁶⁷ **Son Posta**, 30 Haziran 1938, s.10; Emin Karaca, **150'likler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s.21-22.

²⁶⁸ Karaca, **a.g.e.**, s.23-53.

bahsedilmekteydi. Af için gerekli nedenlerin sonucunu oluşturan bölüm sağlam bir dayanak oluşturuyordu ve şu şekildeydi:

“ Bir inkılabın en büyük müeyyidesi, milletin o inkılaba olan itikat ve itimadıdır. Türk milleti bu itikat ve itimadını cidali millinin başından bu güne kadar fiili eserleriyle ispat ve izhar etmiştir. Milletin idealine ve karakterine en uygun olan, gaye ve ihtiyaçlarına en doğru cevap veren halkçı cumhuriyeti, herkesin bildiği ve söylediği adile söylenmesi lazım gelirse, Kemalist rejimi sevmesi, koruması kadar tabii ve daimi bir his olamaz. Bu kadar kavi, esaslara istinat eden rejimin bin bir bedbaht saik ve sebeplerle kendisine bidayetten beri muhalefet veya ihanet etmiş olanlardan artık bir endişesi kalmaması icap eder. Haksızlıklara karşı çetin ve kahir bir çehre gösteren cumhuriyetin zavallı ve biçarelere karşı da merhameti yüksek olur. Cumhuriyet, muhtelif zamanlarda bu merhamet eserlerini müteaddit af kanunları ile göstermiştir.

Halbuki bunların çocukları ve akrabaları aramızda yaşamakta, memleket ve milletle beraber ve farksız olarak vatanın nimetlerinden istifade etmekte ve külfetlerine katlanmaktadırlar. Fakat şu farkla ki, onlar daima vicdanlarında şu veya bu karabet şaibesini taşımakta ve hicabını davranmaktadırlar. Bu vaziyette bulunan vatandaşlarımız, bu kadar ağır manevi ıstıraptan kurtulmayı Cumhuriyetin şefkatinden bekledikleri gibi, Kemalist rejimin on beş seneden beri affi umumi harici olarak memleket dışında yüz ellilikler hakkında merhametini esirgememesi için hiçbir mani ve mahzur kalmamıştır.

Affolunup ta içeriye girdikten sonra Kemalist rejimin, Türk kanunlarının her vatandaşa temin ettiği hürriyet ve refahtan istifadeye yalnız kendi irade ve hareketleri hakim olacaktır.”²⁶⁹

Af tasarısı üzerine görüşmeler devam ederken, 150’likler kapsamında olmayıp, yakın tarihte hüküm giymiş kişilerin aileleri ve avukatları aracılığı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne

---

²⁶⁹ **Son Posta**, 31 Mayıs 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1938, s.1,5; **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1938, s.1,7.

dilekçeli müracaatlarda bulunuluyordu. Bu dilekçeler okunmak ve üzerinde değerlendirme yapılmak üzere Meclis Adliye Kurulu'na havale edilmişti. Bunlardan bir tanesi, Türk şairi Nazım Hikmet Ran ile ilgiliydi. Dilekçe Nazım Hikmet Ran'ın davasına bakan avukatlardan Saffet Nezihi ve Fuat Ömer imzalıydı. Ve dilekçenin haksız yere ceza giyen şairin gerçek durumunu ortaya koyan sonuç bölümü şöyleydi:

“Nazım, memlekette münevverler tarafından sevilen bir adamdır. Fakat sevilen tarafı şair tarafıdır. Binnazariye cezada nasıl ammenin nefret ve heyecanı, cezanın sebeplerinden biriye, afa da ammenin şefkat ve sempatisi affin sebeplerinden biridir. Binaenaleyh, milletin ilelebet menfur kalacaklar affedilirken, mahkumiyeti halinde dahi ammenin sempatisine mahzar olan ve hakikatte adli bir hatanın kurbanı olan bir vatandaşın boynunun bükük bırakılması hazin olur. Türk milletinin vicdanını temsil eden Yüksek Meclisin bu mülahazaları dikkat nazarından uzak tutmayacağına eminiz.”²⁷⁰

Şair Behçet Kemal Çağlar'ın, Ankara Radyosu'nda yaptığı 150'liklerin affıyla ilgili konuşmasının bir yerinde, “ Onlar, bir fikir ve içtihat uğrunda muhalefet ettikleri için değil; düpedüz hıyanet ettikleri, yurtlarını ve uluslarını yalnız bir iki günlük rahatlık uğrunda satmaya kalkıştıkları için sınırlarımız dışında kalmışlardır,” diyordu.²⁷¹

Burada kısaca değineceğimiz Harb Okulu ve Donanma Davaları, af için avukatlarının yazdığı dilekçe hariç, ortaya çıktıkları 1938 başından itibaren, yorum ya da eleştiri biçiminde basına yansımamışlardır. Dava ile ilgili iddianameyi kısaca özetleyecek olursak; Nazım Hikmet'in siyasi ilişkisi olduğu Harb Okulu öğrencilerinden Ömer Deniz'e, “ Ülkemizde üniversite muhiti faşist öğelidir. Türkiye'ye en büyük tehlike faşizmden gelir. Siz ileride ordunun kuvvetli elemanı olacaksınız. Orduya girince köylü nefeslere önce Cumhuriyeti ve sonra

²⁷⁰ **Son Posta**, 6 Haziran 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1938, s.3.

²⁷¹ Behçet Kemal Çağlar, “ Kimler Geliyor ?”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1938, s.3.

komünistliği aşılacaksınız. Türkiye’de doğrudan doğruya komünistlik olmaz. İlk zamanlarda bulacağınız fırsatlardan yararlanarak Almanya ve İtalya’nın Türkiye’ye düşman olduklarını ve Almanya’nın Balkanlar ve Anadolu üzerinden Basra Körfezi’ne inmek ve İtalyanların da güney sınırlarımızdan nüfuz ederek faşizmi yaymak istediklerini anlatmalısınız,” şeklinde telkinleri olmuştu. Bu telkinler sonradan yine Harb Okulu öğrencileri olan Abdullah Kadir, Necati, Burhan Cahit, Şevket, Saim, Hasan Tanoğlu, İhsan Doğan, Lütfullah Şadi, Nasır, Cihat Bekman, İsmail, Galip, Faruk, Şevki ve Mustafa Dalık tarafından ordu içinde örgütlenme faaliyetlerine dönüşme yönünde harekete geçirilmiştir. Sivillerden Mustafa Ergün, gazeteci Yakup, hukuk öğrencilerinden Hasan, Faruk, Sefer ve Şinasi ordu dışı bağlantıları oluşturmaktaydılar. Donanma Davası ise ilk açıkladığımız Harb Okulu Davası’ndan ayrı yürütülmüş, mahkemede yine Nazım Hikmet ile birlikte Hikmet Kıvılcımlı, Hamdi Alev, Emine Alev, Fatma Nudiye, Kemal Tahir, Abdülkerim Korcan, Nesim Eliş, Mehmet Ali Kantan, Hamdi Alevtaş, Seyfi Tekdilek, Nuri Tipi, Haydar Korcan, Adil Kurt, Hıfzı Özbarlı, Fethi Ülgezer, İsmail Tığ, Hüseyin Avni Durugün, Rüşuhi Tamer, Tahir Tek, Hüseyin Sonat, Mehmet Dağ, Muhteşem Tercan, Burhanettin Cengen, İsmail Esen, Ali Karkuş Donanma Komutanlığı’na bağlı askeri mahkemenin 29 Ağustos 1938 tarihinde aldığı kararla, askeri isyana teşvik suçundan altı aydan on beş yıla kadar değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Bazıları kamu hizmetlerinden de yoksun bırakılmıştır. Bu dava, yukarıda adları geçen kişilerin Yavuz ve Erkin zırhlılarında görevli astsubay elemanlarla siyasi ilişkilerde bulunmaları, komünist kitaplar bulundurmaları ile Reşit Paşa Gemisi, Pınar Hisar Su Gemisi ve Deniz Harb Okulu’ndaki aramalarda sol içerikli yayınlara rastlanması sonucu açılmıştı. Nazım Hikmet Ran, her iki dava sonucunda toplam 28 yıl dört ay hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁷²

O sıralarda Harb Okulu öğrencisi olan Abdullah Kadir, arkadaşlarıyla birlikte yaşadıkları bu olaylardan dolayı geçirdiği hayal kırıklığı ve üzüntü dolu izlenimleri yıllar sonra şu satırlarla dile getiriyordu:

---

²⁷² Mazıcı, a.g.e., s.52-63.

“ Bir komedinin mi içindeydik, bir dramın mı? Bunu kestirmek kolay değildi. Bir büyük haksızlıkla karşı karşıydık. Belki bir disiplinsizlik yapmıştık, okul idaresinin çizdiği yoldan sapmıştık, ama kanunsuz hiçbir şey yapmamıştık. Bu vatani çok seviyorduk hepimiz, kanunlara büyük saygımız vardı. Hiçbirimizde, bu canım memleketin, bu güzel Türkiye’nin şu kadarcık fenalığını isteyecek bir tıynet yoktu. Pırıl, pırıl birer yürek taşıyorduk. Hiç kimseye hiçbir şey söylemeden birikiyordum yatağında. Düşünüyordum: Neydi bize yapılan bu zulüm? Biz ne yapmıştık? Kitap okumaktan başka, bir şeyler öğrenmekten başka ne yapmıştık? Necati Tatarcık’ın ne suçu vardı? Muhacir İsmail’in, şu, Hitler’e hayran İsmail’in kabahati neydi, benim yanımda oturmak bahtsızlığından başka? Orhan Alkaya’nın, Galip Arda’nın Naci Fişek’in günahı neydi? Kitap okumak. Bağlamacı Nasır, ne diye böyle aylarca pisi pisine yatırılıyordu komünizmin K sini bilmezken? Hele bir Zihni ile İhsan vardı, gazeteci Yakup’tan kalır yerleri yoktu. Ya, bunların suçu neydi? Kalecik’te, kampta, çadırların önünde, geceleyin ay ışığı altında, “Çanakkale Şehitleri” ni okuyarak, arkadaşlarına şair Mehmet Akif’i sevdiren Şadi’nin, bu memlekete ettiği fenalık neydi? ”²⁷³

Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından imzalanmış bir yazı 6 Mart 1938’de Harp Okulu’nda Savcı Binbaşı olan Şerif Budak’ın odasında tutulan Ömer Deniz’in gözüne ilişmişti. Bu yazıda kimlerin hapis, disiplin yahut kurşuna dizilme cezalarından herhangi biri ile cezalandırılacaklarına dair açıklamalar bulunmaktaydı. Ömer Deniz, 7 Mart 1938 sabahı Harp Okulu’ndan alınarak atış poligonuna götürülür. Tam kurşuna dizilecekken Üsteğmen Baki’nin ulaştırdığı bir yazı üzerine işlemden vazgeçilir. Durumu Başbakan Celal Bayar’a Başbakanlık İstihbarat Servisi haber veriyor. Celal Bayar ise durumu Atatürk’e aktarır, bu despotça eğilimin durdurulmaması halinde kabinenin olayın sorumluluğunu Genel Kurmay Başkanlığı ile paylaşmayacağını ve derhal hükümetten çekileceklerini açıklıyordu. Atatürk yaverini çağırarak gereken emirleri vermiş ve cinayeti önlemişti. Atatürk ifadeleri değerlendirilmek üzere Ömer

²⁷³ A. Kadir, **1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s.66-67.

Deniz ve Şerif Budak'ın Çankaya'da buldukları bir sırada, Ömer Deniz'e limonata ikram ettirerek, kendisinin de Harbiyeli olduğunu ve hanedanlığa baş kaldırıp gizlice gazete çıkarma faaliyetinde bulunduğunu, ancak onun ve arkadaşlarının Cumhuriyet rejimine baş kaldırma gerekçelerini anlayamadığını belirtir. Ömer Deniz'den bunun böyle olmadığı yanıtını alınca: “*Öyledir, bir Harbiyeli aldanmaz ve yalan söylemez. Ben de inanmamıştım, bunlar sizi mahkum edecekler, etsinler. Sonra bana başvurun, ben de affedeceğim. Günün gerekleri bunu emrediyor genç,*” diye konuşmayı bitirmiştir.²⁷⁴

150'liliklere dönecek olursak, bunlar Son Osmanlı Sultanı Vahdettin'in mahiyetinde sürekli bulunan kişiler, Anadolu'daki ulusal direniş hareketini boğmaya çalışan İnzibat Kuvvetleri'ne dahil kabine azaları ile İnzibat Kuvvetleri'ne dahil olup Milli Kuvvetlere karşı silah kullananlar ve kullanmayı teşvik edenler, Sevr Antlaşması'nı imzalamakla yetkilendirilmiş olan heyet, Askeriye ve Mülkiye'den olup düşmanla işbirliği yaptıklarını itiraf eden ya da suçları teşhis edilenler, Çerkez Ethem ve destekçileri, Çerkez Kongresi'ne yetkili olarak gidenler ile Cumhuriyet Rejimi karşıtlığında işbirlikçilik yapmış olan polis ve gazeteci gibi şahıslardı.

Affin kabul edildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Haziran 1938 tarihli oturumunda uzun konuşmasını yapan Başbakan Celal Bayar, affi, *atılım ve başarılarıyla kuvvetlenmiş ve kuvvetlendikçe çelikleşmiş olan Cumhuriyet Rejimi'nin bu kuvveti göstereceği bir fırsat*, olarak değerlendirmiştir.²⁷⁵

---

²⁷⁴ Mazıcı, **a.g.e.**, s.59-60.

²⁷⁵ **Son Posta**, 30 Haziran 1938, s.1,11; **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1938, s.1,7.

2.4. EKONOMİ ALANINDA TÜRK İNKILABI

2.4.1. 1938 Yılı Bütçesi

Cumhuriyet rejiminde, Osmanlı Devleti döneminin sermaye ve mülkiyet üzerine kurulmuş olan vergilendirme sistemi, kazanç ve tüketim vergileri olarak, uluslararası sistem ve piyasalara uygun hale dönüştürülmeye çalışılmıştır. Sadece köylüden alınan et ve sütünden faydalanılan hayvan vergileri, mandıracılık işletmesi şeklinde kazanç getiren işletme niteliğinde olanları yükümlülük altında tutacak hale getirilebilse, kazanç vergisi kapsamına alınabilirdi. Tüketim vergilerinin toplanma usul ve şeklinde ise, yurttaşların geçim durumlarını zorlamayacak ölçülerde, ülkenin mali ve iktisadi dengesini korumak amacıyla hizmetlere katılımı sağlanmak istenmiştir. 1937 yılı içinde zorunlu ihtiyaç kapsamında olan tuzun fiyatı, yarı yarıya indirilerek, 3 kuruş kadar bir seviyeye çekilir. Ülkede refahın artması ile birlikte de, diğer tekel maddeleri talebinde yavaş yavaş bir artışın olduğu görülecektir. Ama bu kısa süreli gelişme de, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullardan dolayı gerilemeye yüz tutacaktı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütün bir ekonomik alt yapıda gerçekleştirmeye çalıştığı temel sanayileşme planları ve uluslararası bir savaşın risklerine hazırlanmak gibi olağanüstü şart ve ihtiyaçlardan kaynaklanıp, o şartlarda sağlanması gereken mali ve iktisadi denge doğrultusunda toplanan muvazene vergileri ise yurttaşların yaptıkları işin değerine uygun olarak ve icra ettikleri işi götürebildikleri ölçüde alınmaktaydı. Bu esaslarla Türkiye Cumhuriyeti Bütçesi, yurttaşlarının varlıklarından değil, varlıklarının sermayeye dönüşmesi sonucu ortaya çıkan kazançtan destek almaktaydı. Mayıs ayı içinde, önce muvazene vergilerinden % 20 oranında indirim yapılması için tasarı hazırlanır. Daha sonra bir dört yıllık plan çerçevesinde vergi oranının kademeli indirilmesi şeklinde ikinci bir tasarı getirilmiş, her iki tasarı da kabul edilerek, 25 Mayıs'ta kanunlaştırılmıştır.²⁷⁶

²⁷⁶ **Düster**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.412; **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1938, s. 1,7; Kemal Ünal, "1938 Devlet Bütçesi", **Ülkü**, Cilt 11, Sayı: 65, Temmuz 1938, s.455-458.

1938 yılının gelirinde, 1937 yılının gelirinine göre 19 milyon lira fazlalık vardı. Ancak, 1938 yılı içinde, hayvan ve muvazene vergilerinde yapılan indirimle ortaya çıkan miktarda hesaba katıldığında iki bütçenin ortaya koydukları fark, 1938 yılı lehine 25 milyondan fazla oluyordu. Gelir artışının 4,5 milyon lirası muamele vergisinden, 3,5 milyon lirası gümrük vergisinden, 2 milyondan biraz fazlası tüketim vergilerinden, 2 milyonu tekel gelirlerinden, 2 milyona yakını kazanç vergisinden, 2 milyondan fazlası ise buhran ve muvazene vergilerindendi. Bütçenin diğer gelirleri üzerindeki artışın toplamı da 3,5 milyonu bulmaktaydı. 1938 bütçe gelirlerindeki fazlalıklar, yeni bir vergiden veya eski vergilerin oran ve matrahlarının genişletilmesinden kaynaklanmıyor, temellerini tüketim artışından alıyordu.²⁷⁷ 1938 yılı gelirleri aşağıdaki tabloda verildiği gibiydi:

Tablo 1: 1938 Yılı Devlet Gelirleri Bütçesi

1. Kazanç ve Servet Gelirleri:	
Hayvanlar	15.631.000
Kazanç	22.005.000
Veraset	450.000
Madenler	650.000
Toplam	38.736.000

²⁷⁷ Ünal, a.g.m., s. 456.

2. Tüketim ve Muamele Vergileri	
Gümrük	50.350.000
Muamele	27.247.000
Dahili Tüketim	21.096.000
Damga Vergisi	7.450.000
Tapu Harçları	1.250.000
Mahkeme Harçları	1.650.000
Diğer Vergiler	3.196.000
Toplam	112.239.000

3. Tekeller	
Tütün, tuz, ispirotolu içkiler	35.185.000
Milli Savunma Vergisi	3.666.000
Kibrit	1.229.000
Oyun Kağıdı	30.000
Toplam	40.110.000

4. Devlete Ait Emlak ve Eytam	
İşletilen emlak geliri	285.000
Devlet emlakının satışı	1.500.000
Toplam	1.785.000

5. Devletçe idare edilen müesseselerden gelen	261.000
---	---------

6. Genel müesseseler ve şirketlerden devlet hissesi:	
Fenerler (Deniz Bank)	650.000
Mükerre sigorta	233.000
Musul petroleri	800.00
Toplam	1.683.000

7. Mütferrik varidat:	
Hazine muamelelerinin geliri	1.730.000
Uçak vergisi	2.250.000
Askerlik mükellefiyeti	1650.000
Cezalar	1.800.000
Mütferrik hasılat	2.600.000
Kıymetli evrak ve diğer hasılat	505.000
Toplam	10.535.000

8. Fevkalade varidat	
İktisadi buhran	14.750.000
Muvazene	17.100.000
Hava kuvvetlerine yardım	5.500.000
Buğday koruma	7.350.000
Toplam	44.700.000
1938 Yılı Genel Gelirler Toplamı	250.049.000 Türk Lirasıdır

Kaynak: Kemal Ünal "1938 Devlet Bütçesi", **ÜLKÜ**, Cilt 11, Sayı: 65, Temmuz 1938, s.455-458

13 Mayıs'ta TBMM Bütçe Encümenliği çalışmalarını bitirerek, 1938 yılı bütçesi ile ilgili yasa tasarısını, görüşülmek üzere meclise sunmuştur. 23 Mayıs'ta TBMM'de bütçe görüşmeleri başlamıştı. 24 Mayıs'ta Maliye, İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım ile Adalet bakanlıkları bütçeleri, 26 Mayıs'ta Milli Savunma, Milli Eğitim ve Bayındırlık bakanlıkları bütçeleri, 27 Mayıs'ta ise İktisat, Dışişleri ve Ziraat bakanlıkları bütçeleri görüşülüp, kabul edilmişlerdir.²⁷⁸

1938 Yılı Giderler Bütçesi, bakanlıklar ile askeri ve sivil kurumlara dağılışına göre şu şekildeydi:

Tablo 2: 1938 Yılı Devlet Giderleri Bütçesi

Büyük Millet Meclisi	3.968.070
Cumhurbaşkanlığı	406.280
Divanı Muhasebet	601.830
Başbakanlık	1.298.620
Şurayı Devlet	252.370
İstatistik Genel Müdürlüğü	243.640
Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü	646.140
Diyanet İşleri Başkanlığı	608.100
Maliye Bakanlığı	21.418.600
Genel Borçlar	50.738.390
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	1.471.490
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	5.666.370
İçişleri Bakanlığı	5.073.190

²⁷⁸ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s. 434-436; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXV, 1938, s.208-281; **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1938, s.1; **Ulus**, 24 Mayıs 1938, s.1,7; **Son Posta**, 27 Mayıs 1938, s.11.

Matbuat Genel Müdürlüğü	188.000
Emniyet İşleri Genel Müdürlüğü	7.000.180
Jandarma Genel Komutanlığı	10.613.470
Dışişleri Bakanlığı	3.535.810
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	3.535.810
Adliye Bakanlığı	9.600.340
Milli Eğitim Bakanlığı	14.670.130
Bayındırlık Bakanlığı	8.892.040
İktisat Bakanlığı	5.489.790
Ziraat Bakanlığı	7.143.700
Mille Savunma Bakanlığı-	
Kara Kuvvetleri	61.361.030
Hava Kuvvetleri	8.050.140
Deniz Kuvvetleri	6.583.880
Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü	5.755.330
Harita Genel Müdürlüğü	775.310
Genel Toplam	249.954.020

Kaynak: Kemal Ünal “1938 Devlet Bütçesi”, **ÜLKÜ**, Cilt 11, Sayı: 65, Temmuz 1938, s.455-458

1937 yılının giderler bütçesi toplamı 231 milyon lira iken 1938’de 19 milyon lira artış kazanmıştır.Yine, uygulamaya konan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın gerekleri olan demiryolları inşası, maden arama ve elektrik etüdü gibi işler için harcanacak para, adi bütçeden olağanüstü bütçeye aktarılıyordu. Olağanüstü gelirlerle yapılacak işlerden; 21 milyon lira Milli Savunma işlerine, 25 milyon lira demiryolları inşasına, 2.300.000 lira maden tetkik ve arama ile elektrik etüdüne, 2 milyon lira göçmen iskanına , 1.200.000 lira Ankara Tıp Fakültesi hazırlığına, 1 milyon lira İstanbul-Edirne asfalt yoluna, 1 milyon lira Hava Yolları’na ve altı milyon lira da

zirai ve iktisadi teşebbüslere harcanacaktı. Her alanda kuruluş ve kalkınma hamlelerine girişen Türkiye, bütün bu harcamaları yalnız normal bütçe içinde bırakamazdı. Mülhak bütçelerden Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesi 1937’de 2.833.600 lira iken 1938’de 2.916.585 liraya, Posta Telgraf bütçesi 8.323.507 liradan 9.949.102 liraya, Hava Yolları bütçesi 696.000 liradan 1.522.720 liraya, Orman Genel Müdürlüğü bütçesi 3.343.096 liradan 4.462.346 liraya, Tekeller bütçesi 45.546.000 liradan 48.259.500 liraya yükselmişti. 1938 Yılı Bütçesi, 250 milyona çok yakın bir sayıyla Türkiye’nin o zamana kadar yapılmış olan en yüksek bütçesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk bütçesinin 129 milyon olduğu hesaba katılacak olursa, aşılın mesafenin büyüklüğü anlaşılabilir. ²⁷⁹

2.4.2. Ziraat Alanındaki Faaliyetler

1937 yılının son günü, İzmir Valisi B. Fazlı Güleç’in başkanlığında düzenlenen kongrede, özellikle dağ köylerinin ihracata yönelik üzüm ve diğer meyveleri yetiştirmelerinin, gelişmelerini sağlayıp, diğer İzmir köyleri ile eşit seviyeye gelmelerinin yolunu açacağı belirlenip, teşvik edilmeleri kararlaştırılmıştı. Bunun ise, meyve ağacı yetiştiren köylülere üretim kapasitelerine göre prim verilmesi ve köyler arasında iyi cins meyve elde edenlerin ödüllendirilmesi şeklinde olacağı düşünülmüştür. Köylüye yetiştirmesi için teklif edilecek olan meyve ağaçları, sadece yaş meyve değil, kayısı ve erik gibi kurutulmaya müsait meyve ağaçları da olacaktı. Kongrede soya fasulyesi ile pamuk üretiminin arttırılması yönünde teklifler de görüşülüp kabul edilmiştir. ²⁸⁰

Ülke ziraatının, sanayi ve ticaret alanı ile beslenme ve bu alanları besleme amacı güdülerek, profesyonel nitelikte kurulmuş olan Atatürk Orman Çiftlikleri, aynı zamanda bir ziraat okulu özelliği gösteriyordu. Sonradan kurulacak çiftliklere örnek oluşturması düşünülmüştü.

²⁷⁹ Ünal, a.g.m., s.455-458.

²⁸⁰ Akşam, 1 Ocak 1938, s.9.

Türkiye'nin çeşitli köylerinde öğrendiklerini uygulayacak olan, modern ziraat bilgisi ile donanımlı öncü gençler yetiştiriyordu. İçinde, bu gençlerin o zamana kadar 1700'ünün staj yapmış olduğu, 26 şube vardı. 1.600.000 liralık bütçeye ve 4.850.000 liralık sermayeye sahip olan bu değerli çiftlikler, 7 Ocak 1938 tarihli bir yasa ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na dönüştürüldüler.²⁸¹ Yine, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifi ile modern bir toprak kanunu projesi çalışmalarına girişilmişti. Önceki kanun ile bir çiftçi ailesini geçindirebilecek kadar olan toprağın mülkiyetinde devamlılığın sağlanması ve toprak ağası suiistimalini engellenmeye çalışılırken, bu kanun ile bütünlüğünün güvence alınması düşünülmüştü. Ebeveynlerin ölümü durumunda ailenin büyük erkek çocuğu toprak mülkiyetini devralacaktı.²⁸²

Devlet fabrikalarının bilinçli davranarak yerli tarım üretimini geliştirebilmek için, fabrikaya girdi teşkil eden tarım hammaddesini yerli köylüden talep edip satın alması önemli bir girişimdi. Özellikle Ereğli Bez Fabrikası, Adana, Nazilli ve Sakarya çevresi pamuğunu tercih etmiş, İstanbul'daki trikotaj atölyelerinden de bu yönde bir talep doğmuştu. Yine köylünün kalkınması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, köy hizmetine tahsis edilen topraklardan vergi alınmaması ve muhtarlar için geniş idari yetki verilmesi yönünde bir kanun tasarısı sunulmuştu.

283

Ülkenin tarım ürünlerinin büyük bir kısmın zeytin oluşturuyordu. Zeytinin ıslahlaştırılması ve standardizasyonu ülke içindeki ihtiyacı karşılamadan ötesinde, Ege ve Güney Marmara bölgelerini zeytin ihracatçısı konumuna taşıyabilirdi. Bunun için Ziraat Bakanlığı harekete geçmiş, 54 milyon yabancı ağacın aşıltilması ve imalatta yenilikler gibi bir dizi işe girişmiştir. Bomonti Bira Fabrikası'nın işletme sözleşmesinin süresi de dolmuştu. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, Anadolu'daki arpa üretimi için yerli ve kar getirici bir alıcı olarak; tesisleri

---

²⁸¹ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, 132-135; **Akşam**, 8 Ocak 1938, s.4.

²⁸² **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1938, s.1.

²⁸³ **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1938, s.7; **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1938, s.1,3.

harekete geçirerek bu alanda da istihdamı sağlayacaktı.²⁸⁴ Celal Bayar Doğu illerinin kalkınması ile ilgili araştırmasının sonuçlarını bir “Şark Raporu” çerçevesinde hazırlamıştı. Burada getirdiği çözüm önerileri lafta kalmamış, Tarım ve Kredi Kooperatifleri tarafından yapılan mali yardım sonuçlarını vermiş, Iğdır’da 4000 pamuk üreticisinin kurduğu kooperatif büyük başarı göstermişti. Şimdi ise ürünün kalitesini arttırıcı tedbirleri uygulayacak ana kurumların yapılandırılmasına başlanacaktı.²⁸⁵ İktisat Bakanı Şakir Kesebir, Ziraat Kongresi öncesi Kütahya, Balıkesir ve Edremit’te büyük çiftçi ve küçük üreticilerle konuşmuş onların sorunlarını ayrı, ayrı dinleyip notlar almıştı. Yurdun her tarafında olduğu gibi bu mıntıkada da pamuğun daha standardize ve yüksek kalitede üretilmesi işi üzerinde çalışmalarda bulunuyordu. Devlet eliyle ve 3 milyon lira sermaye ile sadece pamuk ihracatı ile uğraşacak bir kurum yapılandırılması düşünülüyordu. Bununla aynı zamanda aracı tüccarın küçük üreticinin ürününü çok ucuza almasının da önüne geçilecekti. Kurum satın almak, değerlendirmek ve üreticinin malını, daimi ve güvenli bir piyasaya ulaştırmak gibi çok işlevli bir programa sahip olacaktı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün iştiraki ile açılan Bursa Merinos Fabrikası, bütün bir Merinos Mıntıkası üreticilerinin faaliyetini arttırmış, mıntıkada büyük bir hareketlilik sağlamıştı. En önemlisi, 135. 912 koyuna suni tohumlama tatbik edilerek Merinos cinsi koyunun, üç kilogram yapağı verecek şekilde yün üretkenliği arttırılıyordu.²⁸⁶

Üretilen, özellikle de ihraç malları sınıfına giren ürünlerin belirtilmiş ölçülere uygun nitelik ve özellikler taşıması anlamına gelen standardizasyon çalışmaları İktisat Bakanlığına bağlı Standardizasyon Şube Müdürlüğü’nün İstanbul’daki incelemelerinden sonra olumlu yönde gelişme gösterecekti. O zamana kadar ihraç malları içinde sadece afyon, fındık ve yumurta standardizasyona tabi tutulmuşken, tiftik, yapağı ve başta buğday olmak üzere hububat standardizasyonu düzenlemelerine gidilecekti.²⁸⁷

²⁸⁴ **Cumhuriyet**, 10 ocak 1938, s.3.

²⁸⁵ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1938, s.6; **Son Posta**, 31 Mayıs 1938, s.4.

²⁸⁶ **Akşam**, 3 Şubat 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1938, s.9.

²⁸⁷ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1938, s.2.

İzmir çevresinde bağıcılık ve şarapçılıkla geçimini sağlayan işletmeler, katkı maddesi olan göztaşının kilogramını aracı tüccardan 17,5 liradan 29 kuruşa kadar değişen fiyatlarla almak zorunda kalıyordu. Ziraat Bankası bu fırsatçılığın önüne geçti ve üreticiye göztaşının kilogramını 14 kuruştan vermeğe başladı. Akale cinsi pamuk tohumu da pamuk üreticisi için önemliydi. Ziraat Bakanlığı, İzmir şubesi bu ihtiyacın giderilmesini üstlenerek, çiftçinin üründen tohum iadesi şartı ile stoklarını açtı. Yine Ziraat Bankası Bursalı tütün tüccarlarına avans vermeyi kabul etmiş, Gemlik zeytin ihracatçılarının kooperatiflerini himayesine almıştı. Kaliteli ve zeytini standardize edecek ve çeşitli işlemlerle yağ ve ezme haline dönüştürecek bir fabrika kurulması da kararlaştırıldı. Bu tesisler içinde, Gemlik ve Orhangazi kazalarında zeytin ağacı haşaratı ile mücadelede ihtisaslaşacak tesis de vardı.²⁸⁸

Ziraat Bakanlığı bir taraftan tarımın ıslahı ve modernizasyonu işi ile ilgileniyor, diğer taraftan kurumsal yapısında yeni ihtiyaçlar dahilinde ortaya çıkan değişiklikleri yapma ihtiyacını duyuyordu. Ziraat Kongresi'ne hazırlıkların yapıldığı günlerde bakanlık bünyesinde iki organın yapılandırılması önemli olmuştur. Bunlardan biri alış-veriş işlemlerinden kaynaklanacak olan sorunlara rehberlik etmesi ile doğacak aksaklıklara çözüm getirmesi düşünülen muamelat müfettişliği, diğeri ise gelen çiftçinin işi ile ilgili sorun çıktığında danışabileceği müracaat odası idi.²⁸⁹

Ülkede tarımın temel sorunlarının ayrıntılı ve iyi bir şekilde düzenlendiği rapor, Ziraat Kongresi'ne sunulmak üzere Eskişehir valisi tarafından okunmuştu. Kongre öncesinde rapor üzerine yapılan ilk görüşmeler Eskişehir'den seçilmiş olan yetkililerle dört yüz kadar çiftçinin bir araya geldiği Halk Partisi binasında olmuştu. Rapora göre tarımın ve köyün kalkınma yolunun dört temel sorunun çözümüyle açılacağı ortaya konulmuştur. Birincisi toprak sorunuydu ki,

²⁸⁸ Cumhuriyet, 1 Mayıs 1938, s.2; Cumhuriyet, 2 Mayıs 1938, s.4.

²⁸⁹ Cumhuriyet, 8 Mayıs 1938, s.1,8.

bunun çözümü köylünün, toprakta aracı olmaksızın toprağın tasarruf hakkını elinde bulunduran tek sahibi olmasındaydı. İkincisi, temelinde yol ve sulama sorununun bulunduğu bayındırlık meselesiydi ve bunun köylünün kendi kaynakları ile iş gücü aracılığı ile halledilebileceği üzerinde durulmuştu. Üçüncü maddeyi, teknik sorun başlığı altında dört unsur oluşturuyordu. Bunlar; doğa koşulları ve iklim etkisiyle tabiat ürünlerini çeşitlendirebilecek olanlar, makine ihtiyacı, bilgi ve seferber edilebilecek kuvvetlerdi. Kuvvetlerin seferber edilmesinde teknik ve zirai bilgi ile donatılmış insana fazlaca ihtiyaç vardı. Ama ilgili okulları bitiren ve bu vasıflara sahip olan yüzlerce ülke genci kendi köyünde, kendi insanına hizmet vermektense şehirde rahat bir ofis işini tercih ediyordu. Dördüncü ve son madde ise ekonomik sorunlarla ilgiliydi. Kaliteli ve satışa uygun ürün ile kredi kaynaklarının temini en önemli sorunlar olarak kendisini dayatmaktaydı. Konuşmalarda satışa elverişli ürünün, iyi organize olmuş bir satış teşkilatı ile piyasalara ulaştırılabileceği düşüncesi hakim olmuştu. Ziraat Bankası'nın o zamandaki potansiyeli 7000-8000 köylüye kredi açmaya uygun vaziyette değildi. Kredi kooperatifleri bu açığı kapatabilirdi. Ancak rapora göre, kredi kooperatiflerine halkın güven duyması için, müdürlerinin tayin yolu ile iş başına gelmeleri uygun görülecekti.²⁹⁰

Geçimlik haricindeki tarım faaliyetlerinin iç ve dış piyasaya istikrarlı şekilde eklenmesinde düzenleyici rol oynayıp, köprü vazifesi görebilecek kurumlara ihtiyaç duyulmuştu. Böyle bir ofisin kurulması için 24 Haziran'da TBMM tarafından tasarı görüşüldü. Ve oy çokluğu ile kabul edildi. Kanun Resmi Gazete'de 13 Temmuz 1938 tarihinde yayınlanmıştır. Ofis, aynı zamanda pazarla köylü arasındaki aracılığı istismarlara açık hale getiren kanalları kapatmaya imkan sağlayabilirdi. 17.000.000 lira sermayeli Toprak Mahsulleri Ofisi, ülke içinde bu önemli görevi üstlenecekti. Ofis, içinde uyuşturucu maddeler de olmak üzere hububatın değerlendirilmesi ve siloların faaliyetleri gibi işleri, bünyesinde toplayıp düzenleyecekti. Bu alanlarda üstleneceği görevler, iç ve dış piyasaya ait işlerin sistemleştirilmesi,

---

²⁹⁰ Y. Mahzar Aren, "Eskişehir'de Bir Toplantı", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.3; Sefaettin Karanakçı, "Köyün Kalkınması Türkiye'nin Kalkınmasıdır", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1938, s.5.

alım-satım, üretim ile piyasayı harekete geçirecek kuvvetlerin seferber edilmesi, fiyat istikrarı ve standardizasyon olmak üzere geniş bir alanı kapsıyordu. Tasarı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmişti. Ofisin genel müdürlüğüne, Uyuşturucu Maddeler Tekeli Genel Müdürü Hamza Osman Erkan atanmıştı.²⁹¹

Köyünün kendi işlettiği toprakla, köyün ortak kullandığı alan gibi hususlarda karışıklıkları önlemek amacıyla kanun tasarıları hazırlanıyordu. Bu kanuni tanımlamalara gidilirken köylünün kendi doğal kaynaklarından istifade ile ürün elde etmesi ve ürün ıslahının önüne engellenmemesine de özen gösterilmişti. Önce orman ile koru gibi yerlerden faydalanma ile ilgili tasarı, arkasından zirai alan ile çiftçi toprağı tanımlarını oluşturacak tasarılar meclise verilmek üzere hazırlandı. Köy merkezleri, zirai alan içinde sayılıp, her köy belediye sınırı içinde bulunan zirai alan, bir zirai daire olarak tanımlanıyordu. Her zirai dairede de bir zirai sicil ve çiftçi meclisi oluşturulması düşünülmüştü. Çiftçi meclisini oluşturacak olan tasarruf sahipleri, zirai dairelerin korunması amacıyla, 50 dekardan fazla zeytinlik, bağ ve fidanlık, 300 dekardan fazla ziraat alanı ile 1500 dekardan fazla meralık alan için özel bekçi seçebileceklerdi.²⁹² 13 Haziran'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Orman Kanununa Ek Yasa Tasarısı görüşmeleri yapılmış, oy çoğunluğu ile kabul edilmişti. Konuşulan maddeler, orman alanından faydalanacak olan yerleşim biriminin niteliği ile nüfus sayıları, imzalanan sözleşmelerin hükümleri, Amme menfaatini ihlal edenler hakkında yaptırımlar ve kereste fiyatlarıydı. Ziraat Bakanı Faik Kurdoğlu'nun sorunlarla ilgili çözüm önerileri dinlenmiş ve müspet görülmüştür. Bu önerilerden bir tanesi ve en önemlisi, kereste fiyatlarında belirleyici olan müzayedeyi kırabilmek, bu şekilde fiyatların yükselişini önlemek amacıyla sanayi için gerekli olan kereste ihtiyaçlarının önceden belirlenip, işin talep eden üreticiye verilmesiydi.²⁹³

---

²⁹¹ **Düstur**, Cilt 19, 3.Tertip, Ankara, s.661-667; **TBMM ZC**, Devre V, Cilt XXVI, 1938, s.309-318; **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1938, s.5; **Son Posta**, 16 Temmuz 1938, s.4.

²⁹² **Ulus**, 7 Haziran 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1938, s.3.

²⁹³ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.494; **Ulus**, 8 Haziran 1938, s.8; **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1938, s.1,8; **Son Posta**, 20 Temmuz 1938, s.4.

Eskişehir’de bir orman numune fidanlığı tesis edilmişti. Fidanlığın kurulma amacı, Ankara başta olmak üzere, bütün Orta Anadolu’yu ormanlaştırmaktı. 200 hektarlık bu fidanlık, 1938 yılında Türkiye’nin en zengin orman fidanlığı olduğu gibi arazi, iklim, toprak ve su bakımından, ağaç yetiştirilmesi uygulamaları için çok verimli şartları bir araya getirmekteydi. Buradaki fidanlar, Orta Anadolu iklimine uyum sağlayabilecek cinslerden seçilmişlerdi.²⁹⁴

1923 yılından 1938’e kadar olan ziraat alanındaki gelişmelere bakacak olursak, tarım ürünlerindeki ihracat, 1933’te % 27, 1937 yılında ise % 96 oranında artış göstermişti. 1935 resmi sayımlarına göre, Türkiye nüfusunun % 72,5’u köylüydü. Çalışan nüfusun % 81’ini ziraatle uğraşanlar oluşturuyordu. Yine ziraatin Türkiye Milli Geliri’ndeki payı % 70’i buluyordu. Toprak ve hayvan mahsüllerinin Türk milli ihracatındaki payı 1933’te % 89, 1937 ihracatında ise % 91’di. Başbakan Celal Bayar, 27 Aralık’ta katıldığı Ziraat Kongresi’nde, Türk köylüsünün iktisadi yapıdaki bu önemli rolüyle birlikte Cumhuriyet’ten önce çektikleri sıkıntıları şu sözlerle açıklıyordu:

“Bunlar vergi memurlarının gadrine uğramış, yazıp okuma bilmediklerinden ekseriyetle murabahacıların [tefecilerin] esiri olmuşlardır.Ekinlerinin yağmursuzluktan solup mahvolmasına, hayvanlarının gıdasızlıktan, barınacak yersizlikten ölüp gitmelerine seyirci kalınmıştır. Harpler tekrar ve tekrar evlerinin tahrip edilmesine, aile efradının dağılmasına sebep olmuştur. Zulüm ve cefayı ve ölümü tanımışlardır. Türk çiftçisinin karısı da, kocası kadar çalışkandır. Sabahın ilk ışığından, karanlık basıncaya kadar kocasıyla yan yana tarlada ekin biçmekle veya ekin dövmekle meşguldür.”²⁹⁵

---

²⁹⁴ **Ulus**, 15 Eylül 1938, s.2.

²⁹⁵ **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair**, s.233; **Akşam**, 28 Aralık 1938, s.1,12.

2.4.3. Temel İhtiyaç Maddelerinin Ucuzlatılması Çalışmaları, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın Ankara'ya Nakli Kararı ve Perakende Satışlarda Pazarlığın Kaldırılması

Ticaret ve Sanayi Odası' nın, Ocak ayında, piyasa ile ilgili yaptığı bir araştırma, bazı malların toptan satış ile perakende satış fiyatları arasında büyük bir fark olduğunu gösteriyordu. Özellikle giyecek maddelerinin başında bulunan yünlü kumaşlarda bu fark daha dikkat çekici orandaydı. Aracıların çok oluşu, rekabeti düzenleyecek birliklerin bulunmayışı ve pazarlık usulünün tetikleyiciliği gibi durumların, bu yüksek farkı oluşturan nedenler olduğu saptanmıştı. Hayatın ucuzlatılması yönündeki ilk çalışmalara et fiyatından başlandı. 16 Ocak günü, İktisat Bakanlığı, Başbakan Celal Bayar'ın başkanlığında toplanmıştı. Toplantıya, kendilerine danışılmak üzere, içlerinde celeb komisyoncuları (hayvan alım satımı yapan tüccarlar) ile toptancı ve perakendecilerin bulunduğu 27 temsilci de davet edilmişti. Bayar, toplantıdaki konuşmasında Türkiye'nin bol hayvan yetiştiren bir ülke olması karşılığında, et fiyatlarının alım gücünün üzerinde seyrettiği çelişmesine dikkat çekiyor, etin hayvan yetiştiricisinden alınıp, kesim yerine ve oradan da tezgaha uzandığı ticari ilişkiler içinde rol oynayan her yurttaşın, etin satış fiyatını düşürecek fedakarlığı yapması gerektiğini vurguluyordu. Toplantı sonunda, o an için et fiyatlarının 10 kuruş ucuzlatılabileceği yönünde görüş birliğine varıldı. Trabzon'dan alınan iskele vergisi, vapur nakliyesi, borsa ve mezbaha vergisinden indirilen miktar 75 santim, toptancılardan 1,75 kuruş, hayvan tacirlerinden ise 75 santim indirildi. Toplantıda, perakendecilerden 4 kuruş indirilmesi teklifi yapılmıştı. Ancak, küçük ölçekte sermayeye sahip olup, müşterisi az olan yerlerde esnafılık yapanlar dikkate alınarak, satışlarından 90 santim indirim yapılması kararı verildi. Kararın hayata geçirilmesine 1 Mart 1938'den itibaren başlanacaktı.²⁹⁶ Aslında ucuzlatma işinde diğer temel ihtiyaç maddelerini de kapsayacak bir çalışmayı yürütme zorunluluğu doğdu. 28 Ocak'ta İktisat Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Milli Korunma

²⁹⁶ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair, s.206; Akşam, 17 Ocak 1938, s.1,7; Son Posta, 28 Ocak 1938, s.1,9.

Komisyonu'nun aldığı vazifelerden biri de buydu. Halkın diğer temel ihtiyaç maddeleri olan ekmek, süt, şeker ve kömürün ucuzlatılması yollarının araştırılması ile işe başlanmıştı.²⁹⁷ Bu tedbirlerin, özellikle İstanbul gibi nüfusun yoğunlaştığı yerlerde alınması önemliydi. Etin kilogram başına 10 kuruş ucuzlatılması işleminde, İstanbul Belediyesi kendisine düşen fedakarlığı mezbaha vergisinden 4 kuruş düşürerek yaptı. 3 kuruş düşüş perakendecilere, kalan miktar ise nakliye gibi ücretlere müdahaleyle hükümet kanalıyla yapıldı.²⁹⁸ Et fiyatlarının aşağıya çekilmesi için işe, öncelikle Karadeniz limanlarında uygulanan iskele ücretleri ve Denizyolları İdaresi vapurlarının yük tarifelerinden et ile ilgili nakliyat bedelinin indirilmesi ile başlanmıştı.²⁹⁹

Alım gücünün arttırılmasına yönelik müdahaleler, aslında piyasa şartlarının iyileşmesini de beraberinde getirecek bir çözüm yolu olmaktaydı. Türk parasının değerinin korunması ve yurttaşların gerçek yatırım alanlarına yönlendirilmeleri için ise, özellikle İstanbul gibi kökleşmiş bir ticaret ağının bulunduğu yerlerde faaliyet gösteren spekülatif kazanç odaklarının etkisizleştirilmesi ya da etkide bulunamayacakları bir yere taşınmaları, tasarruf sahipleri ve dolayısıyla milli ekonomi üzerinde rahatlatıcı bir müdahale olacaktı. Bunlardan ikincisi tercih edilmiş ve 14 Ocak'ta İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsa'sının kapatılarak, Ankara'ya taşınması hakkında 2/8033 numaralı bir kararname çıkarılarak, yürürlüğe sokulmuştur. Başbakan Celal Bayar'ın, Yalova'da bulunduğu 1938 sonlarında, İstanbul borsası hakkında, gazetecilere yaptığı açıklama şu şekildedeydi:

“ İstanbul borsasında yatan sermaye 150 bin lirayı geçmez. Bu mahdut miktardaki[sınırlı sayıdaki] insanlar bu borsada rol oynar. Kendi istifadeleri namına yapmağa temayül ettikleri iş, haksız bir bedbinlik[kötümserlik] veya nikbinlik[iyimserlik] göstererek, borsada sun'î hareketler yapmak ve tasarruf sahiplerinin zararına olarak kar temin etmektir. Yapılan işleri, olup bittikten sonra duyunca teessür duyuyorduk. Bu gibi oyunlar, müspet işler

²⁹⁷ **Akşam**, 18 Ocak 1938, s.1,13; **Akşam**, 29 Ocak 1938, s.2.

²⁹⁸ **Akşam**, 19 Ocak 1938, s.1,4.

²⁹⁹ **Cumhuriyet**, 3 Şubat, 1938, s.2.

*arasında dikkatimizi işgal ediyordu. Borsayı Ankara'ya nakletmeği, memleketin mali itibarına ve tasarruf sahiplerine ait menfaatlerin icabına daha uygun bulduk*³⁰⁰

İstanbul Borsası Müdürlüğü, Kambiyo ve Nakit İşleri ile Menkul Kıymetler olmak üzere iki şubeden oluşuyordu. Kadrosunda 15 kadar memur çalışmaktaydı. Borsada 18 Acente vardı. Bunlardan bazılarının isimleri şöyleydi: Ahmet Nedim Kemal, Ali Fuat, Arif Edhem, Benjamin, Vasilaki, Ferit Ferhat, Firuz Kapancı, Kerasyan, Çeras, Zamgociyan, Makro Hayim, Mibuhas, Muhittin, Pekmezciyan, Refik Selimoğlu, Şimşiryan, Takopulos ve Ventura. Menkul kıymetler alıp satmak isteyenler, bu acentelere geliyorlardı. Borsada spekülasyon hisse senetleriyle tahvillerde yapılıyordu. O zamanlarda en fazla spekülasyon Ünitürk tahvillerinde yapılmıştı. Ancak 1938 yılı içinde, mükafatlı istikraz tahvilleriyle Ünitürklerin mübadelesi kabul edildiğinden dolayı, Ünitürk tahvilleri de sabit bir değer kazanmış oluyordu. Hükümetin buradaki amacı devlet tahvillerinin değerini korumaktı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın taşınması, spekülasyon piyasasının kayıtlı bir kısmını etkisizleştiriyordu ama bu işi kendi namlarına yapan kişiler de vardı. Hatta İzmir'de yaygın olarak yapılıyordu. 17 Ocak'ta, Borsa Acenteler Birliği, Ankara'ya taşınma kararını değerlendirmek üzere toplanmıştı. Aralarında, halen yürütülmekte olan alım satım işlemlerinin tasfiye edilebilmesi için 1 Nisan'ın uygun olmadığı, mali yılın başına denk düşen 1 Haziran'ın uygun olacağı yönünde ortak bir eğilim ortaya çıkmıştı.³⁰¹

Memleketin özellikle et üretimi yapılan noktalarında et fiyatlarının ucuzlatılması çalışmaları olumlu sonuçlar veriyordu. Yalnız İzmir'de, kesim yeri vergisi, aracılık kazancı, nakliyat masrafları, alım ve satımı oluşturan piyasa şartları gibi sebepler, fiyatın aşağı çekimini engelleyiciydi. Örneğin etin kilogramı Konya'da yirmi beş, İzmir'de elli kuruş civarında satılıyordu. Eti köylüden alan komisyoncu piyasada fazla zaman kaybedip masrafını arttırmamak amacıyla eti, *kanaracı* adı verilen bir ikinci aracıya satıyordu. Kanaracı vasıtasıyla da et

³⁰⁰ **Düştür**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.147-148; **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri(1921-1938), Ekonomik Konulara Dair**: s.231; **Akşam**, 20 Ocak 1938, s.2.

³⁰¹ **Son Posta**, 18 Ocak 1938, s.4.

kasaplara ulaşmaktaydı ki, çoğu hemen ödeme yapamadığından, veresiye satın almak zorunda kalmaktaydı. Bu işten üretici ve satış noktaları fazla kazançlı çıkmıyor, aracılardan cebi doluyordu. Mayıs başında, İzmir Ticaret Odası bu konuyu detaylı şekilde ele almıştı. Ama tüccarlar, sorunun çözümünü bu dolaşımın tasfiyesinde bulmaktan çok, vergi indirimi ve nakliyat masraflarını daraltıcı tedbirlerde görmeyi tercih etmişlerdi. Hayvan ticareti birlikleri tesis edilmesi düşüncesine de pek sıcak yaklaşmadı. Daha önce bazı tür sigaraların fiyatlarında indirim mümkün görülmüştü. Tekel idaresi, sigaranın her çeşidinde genel bir fiyat indiriminin yapılması için çalışmalara girişti. Tekel İdaresi Genel Müdürü Mithat Yenel özellikle halkın çok rağbet ettiği sigaraların ucuzlatılmasına ait projeyi bakanlığa götürecekti. Bir süre sonra bu uygulamaya girilirden şarap, likör ve vermut gibi maliyeti yüksek olan içkiler de ucuzlatma programına alınıyordu. Bu yüksek fiyatlı içkilerden başlanması halkın daha çok rağbet ettiği ürünlerde de fiyatları etkileyip aşağıya çekecekti.³⁰²

Ekonomik hayatta oturtulması kararlaştırılan fiyatlarda indirim uygulamasının kalıcılığını sağlamak ve iç piyasayı istikrarlı duruma getirme doğrultusunda atılan adımların belki de en önemlisi, perakende satışın pazarlığı kaldırarak sabit bir etiket fiyatı üzerinden yapılması hususundaki teşebbüs olmuştu. 9 Mayıs'ta meclise bu doğrultuda bir kanun tasarısı verilmiştir. Tasarı, 24 Haziran'da kabul edilmiştir³⁰³ Pazarlığın kalkması, beraberinde esnaflar arasındaki haksız rekabet, satışa ve satılan mala hile karıştırma gibi durumların da önünü alacaktı. Üstelik müşteri ile satıcı arasında kalıcı bir güven duygusu sağlıyordu. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ pazarlığın, satıcı ve müşteri üzerinde yarattığı olumsuz etkileri, muhabir yazar Selahattin Güngör'e şu şekilde izah etmiştir:

“ Uzun zamanlar, bu emniyetsizliğin doğurduğu hava içinde yaşadığımızdan, işin çirkinliği gözümüze pek çarpmıyordu. Halbuki, biraz düşündüğümüz zaman, pazarlık denilen

³⁰² **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1938, s.2.

³⁰³ **Düster**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.659-660; **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1938, s.1,7.

çekişmenin, bazı defalar, insanlığın şerefini rencide edecek bir şey olduğunu da kendi kendimize itiraf etmez değildik. Bir adam tasavvur edelim ki, bana mal satıyor. Ben, bu mal satan adamın söylediği fiyatı, malın değerinden fazla buluyorum. Ve böyle bulduğum için, ona söylediği fiyattan daha aşağı bir fiyat teklif ediyorum. Bu teklifi yapmakla, ona: “ Sen yalancı ve dolandırıcısın!” demek, arasında ne fark vardır? Sonra, aksini düşünmek de aynı neticeye varır. Satıcıya, onun bize malını bırakabileceği fiyattan daha düşük bir fiyat verdiğimiz zaman, o satıcı da bize: “Sen beni, söz oyunlarına getirerek ve malımı kötüleyerek aldatmağa çalışıyorsun!” diyecek olsa, haklı sayılmaz mı? Demek ki, her iki surette de, düne kadar alıcı ve satıcı, birbirinin ahlakından şüphe eden kimseler vaziyetinde idiler.”³⁰⁴

Pazarlıksız Satış Kanunu'nun uygulamaya konulduğu ilk hafta, özellikle İstanbul ve Ankara şehirlerinde, zabıta kontrolörlerini yoğunlaştırmışlardı. Satış fiyatının tezgahdaki malın üzerinde, halkın rahatlıkla görebileceği ebatlarda bir etikete yazılı olarak bulundurulması, özellikle dikkat edilen bir husustu. Esnafın çoğunluğu bu kuralı yerine getirmişti. Böylelikle, satılan malın sabit fiyatı müşteri tarafından görüldüğü için, pazarlığa mahal vermiyordu. Ancak kurala uymayan satıcılar da olmuştu. Ankara'da 20 kadar esnaf hakkında, pazarlığa yeltenmek, etiket bulundurmamak veya etiketi bakılınca seçilmeyecek bir şekilde bulundurmak gibi sebeplerden dolayı, zabıt tutularak işlem yapılmıştı.³⁰⁵ 1938 yılı sonlarına kadar, tek tük yaşanan uyumsuzluklara rağmen piyasa, yeni uygulamayı benimseyecek, halk da, alışverişteki dengenin korunması konusunda özenli davranacaktı.

2.4.4. Denizcilik Alanındaki Faaliyetler

Üç yanı denizlerle çevrili Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz ulaşımının ve taşımacılığının tamamına yakın bir kısmı kapitülasyonlardan faydalanan yabancılar tarafından

³⁰⁴ Selahattin Güngör, “Pazarlık Tarihe Karışırken: Belediye Reisi'nin İzahatı”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1938, s.5.

³⁰⁵ **Ulus**, 4 Ekim 1938, s.7.

yapılmaktaydı. Lozan Antlaşması'yla kabotaj hakkı (kendi karasularımızdaki gemi işletmeciliğini ve denizcilik hizmetlerini yapma hakkı) Türkiye'ye tanındı. 19 Nisan 1926'da Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesi Türk denizciliğinin gelişmesinde bir dönüm noktası oldu. 1924 yılında 34.902 olan Türk ticaret filosunun tonajı, 1938'de 219.586 tona yükseldi.³⁰⁶ Ancak, bu kanunun yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 1926 tarihinden itibaren resmen kabotaj hakkını elde etmemize rağmen, yabancı bir kuruluşun işletmesi olarak faaliyet gösteren Fenerler İdaresi, Türk limanlarında halen varlığını sürdürmekteydi. Osmanlı devleti kıyılarında fener inşası ve işletme imtiyazına dair sözleşme, 1860 yılının 8 Ağustos günü, Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa tarafından Avusturya, Fransa, İran, İspanya, Rusya, Sardinya ve Yunanistan delegelerinin katıldığı bir toplantıda imzalanmıştır. O zamanki Osmanlı topraklarını gözümüzün önünde canlandırarak olursak, söz konusu olan geniş bir coğrafyayı sınırlayan kıyılarıdır. İmtiyazı alan kişiler Fransız delegeleri olan Marius Michel ile M. Gollas idi. Fenerler İdare-i Umumiyesi adlı işletme bu kişiler tarafından, İstanbul Azapkapı'da Haliç Tersanesi'nin hemen yanında kurulmuştu. İdarenin gemilerden *Fener Vergisi* adıyla alacağı verginin % 78'i imtiyaz sahiplerine kalacak, geriye kalan % 22'si devlet hazinesine girecekti. Devletin, 1894'te hissesini % 50'ye çıkartmak istemesiyle bir anlaşmazlık baş gösterir. İngiltere arabuluculuk yapar ve Fenerler İdaresi, hissesinin % 20 indirilmesine karşılık olarak imtiyaz süresini 1924 yılına kadar uzattırır. Uyanık İdare, Osmanlı devletini zor durumda bırakan Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınması için lazım olan 500.000 lira karşılığında, imtiyaz süresini 1949'a kadar uzattırılmıştır.³⁰⁷ Bu imtiyaz 78 yıl sürmüş olup, 1938'in 3 Ocak günü, Fenerler İdaresi'ne millileştirme karşılığında verilecek olan tazminatın temin sureti ile Hazine'nin, bu idareye ortak olan şirketlere ait hisse senetlerini satın almasına dair 3302 sayılı kanunun kabul edilmesi ile sona ermiştir. 120 fener üzerindeki devir işlemi; idari, muhasebe ve teknik olmak üzere üç alanda yapılarak bitiriliyordu.³⁰⁸

³⁰⁶ Gencer- Özel, **a.g.e.**, s.268-269.

³⁰⁷ Tutel, **a.g.e.**, s.329-330.

³⁰⁸ **Düştur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.126; **Akşam**, 15 Ocak 1938, s.2; **Akşam**, 18 Ocak 1938, s.3

1938 yılı, yolcu gemisi sayısının arttırılmasına hız verildiği bir yıl olmuştur. Türkiye, sadece yabancı tersanelere sipariş vermekle yetinmiyor, kendi tersanelerinde de gemi yapımı çalışmalarını sürdürüyordu. Bununla birlikte, geminin taşıyıcı aksamalarının bitirilmesinden sonraki aşamada, makine aksamının yurt dışından getirilmesi aşırı bir vergi gideri yaratmaktaydı. Yerli gemiler için dışarıdan getirilecek makine ve araçların gümrük vergilerinde indirim sağlanması, maliyeti de önemli ölçüde düşürecekti. Ayrıca, aynı vergi indirimi, yurt dışı tersanelerine aşırı ihtiyaçtan dolayı yaptırılan gemileri de kapsamalıydı. Bununla ilgili 3339 sayılı yasa, 21 Mart'ta kabul edilmiştir.³⁰⁹ Denizbank Genel Müdürü Yusuf Ziya Öniş, daha Mart başında, Cumhuriyet muhabiri ile yaptığı konuşmada, İstanbul Tersanesi'nin kurulması işi ile Almanya'ya yeni yaptırılan on iki vapur hakkında bilgiler veriyordu. *Trak*, *Etrüsk* ve *Efes* vapurlarının kazanlarının konulmak üzere olduğunu, bu üç vapurun üç ay, diğerlerinin ise on ay içinde limanlarımızda olacağını söylemişti. İlk gruptan olan Efes ile ikinci gruptan olan Sur vapurları birbirinin eşi olarak, Bremen'de Atlas Werke tezgahlarında yolcu gemisi işlevi görmeleri dikkate alınarak imal edilmişlerdi. Her ikisi de 518 gros, 331 net tonluk, uzunlukları ise 44,3 metre geliyordu. Motorları Kiel, Fried Krupp Germania Werft yapımıydı ve 235 beygir gücündeydi. Yazın 1.095, kışın da 960 yolcu alabiliyorlardı. İstanbul ile Mudanya'yı 2 saatte birbirine bağlaması düşünülen ve diğerleriyle aynı tezgahta üretilen *Trak*'ın ise uzunluğu 75, genişliği 15 metreydi. Saatte 19 mil yapıyordu. Ağırlığı 1414 groston geliyordu. *Trak*'ın Açılışında Amiral Şükrü Okan, General İhsan Ilgaz, Rektör Cemil Bilsel ile Denizbank Genel Müdürü Şükrü Okan gibi birçok önemli kişi bulunmuştu. Şükrü Okan, yaptığı konuşmada olayın tarihi ve iktisadi önemine ışık tutmuş, Atatürk'ün, kabotaj hakkının kazanılmasından hemen sonra, 1 Kasım 1926 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında deniz filosu ile tonajın arttırılması yönündeki işaret ve emirlerine değinmişti. Ülkenin ticaret hayatındaki önemli görevine başlayan gemiye, "*Trak*" ismi, kökenbilimsel araştırmalara göre, Etilerin uzantısı bir kavim olan Traklara dayanılarak konulmuştu. Bu filo dahilinde olan "*Trak*" adlı vapurun 22 Mayıs'ta denize indirilişi halkta büyük heyecan yaratmıştı. Haziran sonunda *Sur* vapuru da, *Efes*

---

³⁰⁹ **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.216-217; **Son Posta**, 17 Ocak 1938, s.4.

ile birlikte Türk sularına giriş yapacaktır. Gemilerin limanlara hasar almadan yanaşabilmeleri ve giriş çıkış yapabilmeleri için önceden iskele yapımları da gerçekleştirilmişti. 45 bin liraya mal olan ve planını Mühendis Yusuf Ziya'nın çizdiği İzmir Konak vapur iskelesi, içinde yolcuların rahatlıkla dinlenip, bekleyebilecekleri teraslı binası ile muazzam bir mimarlık örneğiydi.³¹⁰

Yine Mayıs ayı içinde satın alınan üç şilep de, ekonomi ve denizcilik hayatımıza güç kazandırmıştı. Dokuz vinçli ve 7300 tonluk olan *Bakır* şilebi 252.000 liraya alınmıştı. *Krom* ise on yaşında, hızı on dört mil ve 5770 ton ağırlığındaydı. Bunun karşılığı olarak 43.600 lira ödenmişti. Sipariş edilen şileplerimizden *Bakır* ve *Krom*'dan sonra *Demir* şilebi de limanlarımıza gelmişti. Şilep, diğerleri gibi, İş Bankası, Denizbank ve Etibank tarafından açılan 3.000.000 lira sermayeli Sogyete Şilep Şirketi tarafından satın alınmıştı. On üç yaşında olup, 6300 tonluktu ve 47.000 İngiliz lirasına mal olmuştu. Bunlardan başka üç gemi siparişi de verilmişti.³¹¹

7 Mayıs'ta, Başbakan Celal Bayar Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile birlikte, Yugoslavya hükümeti Başbakan'ı M. Stovadinoviç'in Ankara ziyaretini iade etmek için, Yugoslavya'nın başkenti Belgrat'a gitmek üzere İstanbul'da bulunuyordu. Kendisini burada İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve içlerinde İstanbul komutanı ve Merkez komutanı olmak üzere önemli generaller karşılamıştır. O sırada, İstanbul'da *Bakır*, *Krom* ve *Demir* şileplerinin Türk denizciliğine kazandırılmasından dolayı, bir kutlama düzenleniyordu. Başbakan Celal Bayar, önce yeni gelen *Demir* şilebinde incelemelerde bulunmuştu. Daha sonra *Bakır* şilebine geçilerek burada bir toplantı yapıldı. Başbakan Celal Bayar'ın özellikle denizciliğin gelişiminin ekonomimiz için bir damar teşkil ettiği üzerine yaptığı konuşmanın önemli kısmı şu şekildeydi:

“*Vapurlarımızı gördükten, çok nazik misafirperverliğinize mahzar olduktan sonra duyduğum his ve heyecanla size, üç büyük ve milli bankamıza teşekkür ediyorum. Denizciliği bir*

³¹⁰ **Akşam**, 17 Nisan 1938, s.6; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1938, s.1,3; **Ulus**, 21 Haziran 1938, s.6; Tutel, **a.g.e.**, s. 214-217.

³¹¹ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.1,7.

arada ticaretiyle, sanayiyle ve sporuyla bir kül halinde[bütün olarak] tekamül ettirmek için, Büyük Şefimiz Atatürk'n, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci devre ikinci açılış nutkunda irade ve ilhamları vardır. Hükümet de Őefin bu yüksek iradesini yerine getirmek üzere programında deniz işlerine ayrıca hususi bir ehemmiyet vermiştir.

Denizcilik, milli ekonomide en mühim yer alan ve elemanları itibarıyla birbirini ikmal eden en mühim bir unsurdur. Nakliye olmadıkça ve bu nakliye milli ekonominin esaslarına uyacak iyi Őeraite haiz bulunmadıkça, milli ekonomiyi istediğimiz gibi sevk ve idareye imkan yoktur. Bu tebarüz etmiş bir hakikattir. Bizim gemiciliğimizin halihazır vaziyeti, kabotaj için ve bilhassa harici ticaret noktasından da sıkıntılıdır. Bunu iktiham etmeğe [buna göğüs germeğe, karşılamaya] mecburuz. Bunun için de yalnız gemi satın almak kaği değildir. İyi eleman ve ekipaj ve bunları ekonomik surette idare etmek mecburiyeti vardır. Bunların idaresinde bu zihniyeti kavramış ve bu iktidarı gösterecek teŐekküllerin bulunması lazımdır.

Cumhuriyet rejiminin ilanından sonra bizde denizcilik, eskisine nazaran Şüphesiz ilerlemiŐtir. Takdir ettiğimiz bu münferit teşebbüsleri, ihtiyacımızla mukayese ettiğimiz zaman kaği görmememiz lazım gelir. Ferdi sermayenin bu ihtiyacı tatmin edeceğinden Şüphe edilirse haksızlık edilmiş olmaz. Bunun için devletin murakabesinde [korumasında, himayesinde], ferdi ve hususi teşebbüslerde olduğu gibi, himayesinde mühim bir teŐekkül vücuda getirilmesi düşünüldü. Bu suretle  büyük bankamıza; Etibank, Denizbank ve İŞ Bankası'na bu vazife verildi."³¹²

Temmuz ayı sonlarında, Alman Krup firmasına sipariş olarak verilen ve isimlerini Atatürk'ün koyacağı Saldıray ve Batıray denizaltı gemileri yapıldıkları tersaneden kızaktan denize indirilmiŐlerdi. Bu iki denizaltı gemisinin diğer iki benzeri ise Haliç'teki Valide kızaklarında, Alman teknisyenlerinin nezaretinde Türk işçileri tarafından yapılıyordu. Bu kadar

---

³¹² Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair, s.213-214; Cumhuriyet, 8 Mayıs 1938, s.1,7.

emek ve paranın harcandığı maliyet hesaba katıldığında gemilerin zarar görmeyecekleri bir ortamda hizmet vermeleri de önem taşımaktaydı. İstanbul Boğazı'nda ve İzmir'in körfez kıyılarında deniz taşıtı trafiğinin akışında bazen zorluklarla karşılaşılabilirdi. İskelelerin yetersiz ve hali hazırda çalışanların bakımsız oluşları, bu konuda yaşanan sıkıntıları arttırıyordu. Ayrıca, deniz nakil vasıtaları her zaman için kazaya sebep olabilecek manevralar ve fazla yolcu almak gibi hatalar yapabiliyorlardı. 24 Haziran'da Tınaztepe gemisi, Fenerbahçe açıklarında kapaklanmış bir sandala rastlamıştır. Olay polise bildirilir. Daha sonra denizden, Petraki ve Marika isimli kişilere ait oldukları saptanan iki ceset çıkarılır. Yapılan araştırma sonucunda bu kişilerin Ali oğlu Bekir'den kiraladıkları sandalla denize açıldıkları ve kimsenin şahit olmadığı bir kazaya uğradıkları anlaşılıyordu. 8 Temmuz'da ise, Trak vapuru, kendisinden hacimce çok küçük olan bir yelkenliye kış tarafından çarparak, parçalanıp batmasına sebep olmuştu. Çarpma sırasında kendilerini denize atan altı kişiden ikisi kısa bir sürede boğularak, hayatlarını kaybedeceklerdi. Bu olayların da etkisiyle, Emniyet kontrollerini sıklaştırıyor, usulsüz hareket edenler ile fazla yolcu alanlara karşı cezai işlem uyguluyordu.³¹³

Aralık ayının başlarında, Denizbank ile bir İngiliz denizcilik inşaat firması olan Hunter A. Wigham Rishardson adlı firma arasında anlaşma yapılmıştı. Bu firma teklifi veren 8 firma arasından en uygunu olarak belirleniyordu. Anlaşmaya göre, firma dört adet Mersin tipi, yedi adet de Bartın tipi olmak üzere on bir adet vapur imali siparişini kabul ediyordu. 2800 beygir kuvvetinde ve 1550 tonluk Mersin tipi vapurların ilki dukuz ay sonra, 2800 beygir kuvvetinde ve 900 tonluk olan Bartın tipi vapurların ise ilk imal edileni sekiz ay sonra Türk sularına giriş yapacaklardı. Diğer vapurlar da ikişer, üçer ay aralıklarla gönderileceklerdi. Bu on bir vapur, Denizbank'a 1.800.000 sterline mal olacaktı. Bu para İngiltere'den alınan kredi miktarının, Denizbank hesabına verilen 2.000.000 sterlinlik kısmı ile ödenecekti. Kalan paranın ise

---

³¹³ **Son Posta**, 9 Temmuz 1938, s.4; **Son Posta**, 9 Temmuz 1938, s.7; **Son Posta**, 22 Temmuz 1938,s.3.

Kuruçeşme'deki odun depolarının yapımı ve Galata rıhtımının düzeltilmesi çalışmaları için kullanılması uygun görülmüştür.³¹⁴

2.4. 5. Sanayi ve Madencilik

17 Şubat 1923'te girişimci, çiftçi ve esnaf kesimden gelen 1135 delegenin katıldığı İzmir İktisat Kongresi'nde formüle edilen isteklerle başlayan ve 1928 Dünya Ekonomik Krizi ile sarsıntıya uğrayıp, 1930'a kadar yalpalayan dönem, Türkiye İktisat Tarihi'nde "*Liberal Dönem*," olarak adlandırılacaktır. Bu dönemde devletin izlediği yol, sanayici ve tüccara, rahatça gelişimini sağlayabileceği istikrarlı iç ve dış piyasanın mali ve iktisadi şartlarını uygun hale getirmeye çalışmak olmuştur. Uygun mali imkan ve şartların gerçekleştirilmesine yönelik ilk atılım milli bir bankacılık sektörünün inşasıydı. Özellikle, yabancı bankaların tekeline kırabilmek için, 1924 yılında İş Bankası, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştu. 1926'da da Emlak ve Eytam Bankası kuruldu. Piyasanın yerli üretici, sanayici ve girişimciye kazanç sağlayabilmesi için ise yerli malı kullanma seferberliği, başlatıldı. Bütün bir ülke ekonomisinin beslendiği temel olan tarım kesimi yabana atılmıyor, 17 Şubat 1925'te Aşar vergisi kaldırılıyordu. Tarım kesiminin iyileştirilmesi için yapılan tüm çabalara rağmen, her köylü ailesinin işleyebileceği kadar toprağa sahip olabilmesi isteği, bir ülkü olarak kaldı. Dış ticaretin bağlantı noktalarını teşkil eden nakliyat ile sevkıyatta, sömürünün önüne geçebilecek olan ve milli egemenliğin yolunu açan en önemli girişim, 19 Mayıs 1927'de Kabotaj Kanunu'nun kabul edilmesidir. Temel tüketim ile ara malları üzerine ithal ikamesi sağlayabilmek için geliştirilen üç beyaz (*un, şeker, pamuklu*) ve üç siyah (*demir, kömür, petrol*) gibi projelere ve 28 Mayıs 1927 tarihli teşvik-i Sanayi kanununa karşılık, verimli sonuçlar alınamamıştı. Yabancı sermayeye dayanan kalkınma girişimleri de, 1928 genel krizi dalgasına çarpıp boğulacaktı. Henüz, milli bir girişimci ve sanayici kesimin yaratılmamasının, yaratılanların da sağlıklı çalışamamasının en temel sebebi, kendisini besleyecek bir alt yapı ve hareket edebileceği omurga inşa edemeyişiydi. Bu inşayı üstlenme

³¹⁴ Akşam, Aralık 1938, s.3.

görevi, yine devlete düşüyordu. Sağlıklı bir sevkiyat ve nakliyata imkan sağlayan sistemli ulaştırma ve iletişim ağı, enerji kaynakları ve sanayi için lazım gelen temel kaynaklar, kendisini sanayinin ihtiyaçlarına uyarlayabilecek bir tarım...Bütün bu işler için, ülke realitesini çok iyi kavramış, uzun erimli, sağlam ve güvenilir bir sanayi planına ihtiyaç duyulmuştu. Böyle bir girişimle Türkiye, SSCB'den sonra sanayide planlama girişimlerinin ikinci mimarı olacaktır.³¹⁵ Türkiye'deki planlama girişimlerinin başlangıcı, 1932 yılı ile başlar. Türkiye'nin sanayileşmesi için düzenlenecek olan programın oluşturulması amacıyla, SSCB'den Prof. Orlof başkanlığında bir ekip getirilir. Ekip, bir dizi gözlem ve araştırma sonunda İktisat Bakanlığı'na raporunu sunar. O yıllarda İktisat Bakanı olan Celal Bayar, raporu inceler ve eksik gördüğü maddeleri de ekleyerek, *Sınai Tesisat ve İşletme Raporu*'nu kaleme alır. Son şeklini alan rapor, 17 Nisan 1934'te *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*, olarak kabul edilmiş ve bu iş için Sümerbank yetkilendirilmiştir. Planın kapsadığı üretim dalları içinde pamuklu mensucat, kendir, yün iplik, demir, suni antrasit, bakır, kükürt, kağıt, suni ipek, seramik, kimya sanayi,sünger, gül yağı, elektrik üretimi, altın ve petrol bulunmaktaydı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, gerçek hayata geçen ve işleyen bir plan olmuştu.³¹⁶1936 yılına girildiğinde, hem Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın işlerliğinden kaynaklanan güven duygusu, hem de yaratılan üretim alanlarında kaynak ve enerji girdisi ihtiyacının belirmesi üzerine, *İkinci Beş Yıllık Plan*'ın devreye sokulması uygun görülecekti. 20 Ocak ve 24 Ocak tarihleri arasında Ankara'da *Endüstri Kongresi* toplanmıştır. Bu kongrede, yeni planın oluşturulması için gözlem ve incelemede bulunmak üzere, uzman ekip kurulur. Uzman ekibin çalışmaları sonucu ortaya çıkan raporlar, Afet İnan tarafından yorumlanarak, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı kaleme alınır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, kapsama alanı, gereken sermaye ile ülke içinde uyandıracığı sosyal ve ekonomik hareketler yönünden, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan daha geniş tutulmuştur.Yine birinci plana göre yirmi kadar fabrika kurulması uygun görülürken, İkinci planda fabrika ve tesis sayısı yüzü geçkindir. Planın kapsamında olan sanayi teşebbüsleri şöyleydi:

---

³¹⁵ Özel, a.g.e., 293-297.

³¹⁶ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006, s. 157-159.

- 1- Madencilik,
- 2- Maden kömürü ocakları,
- 3- Elektrik santralleri,
- 4- Ev mahrukatı(yakacak) sanayi ve ticareti,
- 5- Toprak sanayi,
- 6- Gıda maddeleri sanayi ve ticareti,
- 7- Kimya sanayi,
- 8- Makine sanayi,
- 9- Denizcilik.³¹⁷

Bünyesinde 1100 işçiyi çalıştıran Ereğli Bez Fabrikası, üretimindeki artışı ve satışlarıyla örnek teşkil ediyordu. Dikkate alınması gereken diğer bir artış, fabrikanın üretimine doğru orantılı olarak pamuk üretiminde görülüyordu. Ereğli Bez Fabrikası 1937'nin Ekim ve Kasım aylarında Adana piyasasından 156.623 kilogram klevland cinsi pamuk satın almıştı. Aynı aylarda bu pamuktan 82.225 kilogram iplik üretmiştir. Fabrika, Nazilli'de ekilen akala cinsi pamuktan da taranmış iplik imal ediyordu. Bu altmış ve seksen numara iplikler, yabancı iplikleri aratmayacak bir kaliteye çıkarılmıştı. O dönemde imal ettiği renkli ve desenli masa örtüleri ile poplinler, halkın beğenisini toplamıştı.³¹⁸

İlk beş yıllık sanayi planı içinde tasarlanmış olan tesisler bitmek üzereydi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içinde, Sümerbank tarafından finanse edilmiş olup, yapımı başlatılan tesislerden aralarında Bakırköy Pamuklu Mensucat, Isparta Gülyağı, Keçiborlu Kükürt, Kayseri Bez, İzmit Kağıt, İzmit Selüloz, Karabük Demir ve Çelik ile Malatya Pamuklu Mensucat Fabrikası olmak üzere pek çoğu bitirilmiş, bazılarının inşaatının tamamlanmasına ise az kalmıştı.

---

³¹⁷ Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı (1936)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 3-9.

³¹⁸ **Akşam**, 7 Ocak 1938, s.6.

Açılan devlet işletmelerinde o zaman çalışan işçi potansiyeli yaklaşık 10.000 civarındaydı. Sümerbank'ın girişimleri içinde olan Sivas Çimento, İstanbul Seramik, İzmit Klor ve Sudkostik ile İzmit Süperfosfat gibi fabrikaların açılması bu potansiyeli daha da arttıracaktı.³¹⁹ İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması tasarlanan bir porselen fabrikası, o zamana kadar, el tezgahlarında daha çok halkın estetik amaçlı olarak evlerini süslemek için kullandığı porselen eşyalar üreten çok sayıda atölye bulunmaktaydı. Bunlardan İstanbul'da varlık gösteren atölyeler hammaddelerini genellikle Kağıthane ve Yedikule semtlerinden karşılıyorlardı. Dini ve resmi binaların duvar kaplamasında çalışan çini ustaları da loncaların dağılmasından sonra, ekip çalışmasını gerektiren bu zanaatı sürdürmemişlerdi. Mimariden çok mühendisliğin egemen olduğu bir dönemde, konutlaşmanın giderek arttığı modern sanayi şehirleri, suya karşı dayanıklı olan bu malzemenin seri ve çok sayıda üretilmesini gerektiren geniş bir talep meydana getirmişti. Talep, dışarıdan ithalatla karşılanıyordu. 1938 yılında, ormanların korunmasını gerektiren tedbirlerin ortaya çıkışı, halkın yakacak olarak odundan çok kömüre yönelmesini sağlamayı amaçlamıştı. Uzun süre yanan ve ısıyı yüksek derecelere çıkartan niteliği ile kömürü, ancak yapımında seramik, özel bileşimli tuğlalar ve demir döküm türü malzeme kullanılacak sobalar kaldırılabildi. Elektriğe karşı da yalıtkan olan porselen, elektrik tertibatlarının kuruluşunda önemli bir hizmet görmekteydi. Elektrik santralleri, madencilik, toprak ve kimya sanayinin aynı İkinci Beş Yıllık Plan dahilinde buluşmalarının sebebi de, birbirini gerekli kılan bu ihtiyaç zinciri olmuştur.³²⁰

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos fabrikaları açıldıktan sonra, dört fabrikanın daha devreye sokulması için çalışmalar başlatılıyordu. Bunlar; Erzurum İplik Fabrikası, Azot Fabrikası, Sivas Çimento ile Çelik ve Boru fabrikalarıydı. Sadece bir ekipte 154 işçinin çalışacağı Erzurum İplik Fabrikası, yılda bir milyon kilogram pamuğu işleyecekti. İçindeki tesisat ile birlikte maliyeti 1.200.000'i buluyordu. Azot

³¹⁹ **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1938, s.1,8.

³²⁰ **Akşam**, 5 Şubat 1938, s.3.

endüstrisi yılda 5.000 ton karpit üretecekti. İçindeki makineler 1.700.000, inşaatı 420.000, makinelerin montajı 140.000 liraya mal olacak ve üretim için kullanacağı kömür miktarı yılda 15.000.000 ton kadar olacaktı. Sivas'ta kurulacak olan fabrika ise, yılda 70.000 ton çimento üretecekti. Bu fabrikaların yanında Klor, kibritle, boru ve keramik olmak üzere Birinci Beş Yıllık Plan içinde yer alan bütün fabrikalara harcanan para 56 milyon lirayı buluyordu.³²¹

Ulaşım, iletişim ve maden işletmeleri. Bunların millileştirilmesi, hem hayatın ucuzlaştırılması girişimlerine katkı sağlamak, hem de sanayileşmemizin omurgasını kuracak olan işlemlere temel oluşturmak bakımından önemliydi. Fabrika ve tarım üreticisi ucuz nakliyat, haberleşme ve üretimde kullanabileceği ucuz enerji girdisi bekleyişindeydi. Yine sanayi üretiminde çalıştırılacak iş gücü, gıda maddelerinin tüketimini ucuza mal etmeliydi. Matematik olarak millileştirme bu dengeyi koruyabilir ve ilk hamlelerin daha çabuk yapılmasının önünü açabilirdi. 1938 içinde ilk millileştirme girişimi İzmir Telefon Şirketi'nin Hükümetçe satın alınması olmuştur. 25 Nisan 1938'de şirket ile hükümet arasındaki sözleşme tasdik edilmiştir.³²²

1938 yılı başından itibaren iktisadi yapıda ortaya çıkıp, hükümeti önlemler almaya iten önemli bir problem deri sektöründe yaşanmıştı. Şubat ayının ilk haftası, İstanbul Sanayi Genel Müdürlüğü, Yedikule'deki deri sanayinin bulunduğu bölgede inceleme ve gözlemde bulunmuş, önceden fabrika halinde çalışan dericilerin, kapasitelerini küçülterek işyerlerini küçük imalathane gibi çalıştırdıklarını teşhis ediyordu. Küçük ölçekteki on tane imalathane, bir anda otuza yükselmişti. Fabrika kapasitesindeki deri işletmelerinin sayısı ise yirmi beş ten, on iki ye düşmüştü. Dericilerin muamelat (alış-veriş) ve istihlak (tüketim) vergilerini ödemekten kaçınması temel sebep olarak görülüyordu. Çünkü, beş beygir kuvvetinden aşağı çalışan işletmeler, bu vergileri ödemekle yükümlü değillerdi. Ancak, fabrika türü işletmenin çok miktarda malı maliyeti ucuza getirerek işleme gibi bir özelliği dikkate alındığında, kapasite küçülmesinin pazarın darlığı

---

³²¹ **Akşam**, 2 Şubat 1938, s.5.

³²² **Düstur**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.338-348; **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1938, s.1,7.

ve talep yetersizliği gibi sebeplere de bağlanabileceği hesaba katılmıştı. Aslında, deri üretiminde kapasitenin daralması, deri sektöründeki düşüşün göstergesiydi. Problemin yerinde incelenmesi için 15 Şubat'ta İktisat Bakanlığı'ndan bir heyet görevlendirildi. Önce evrak üzerinde araştırma yapan heyet, sonra işletmelerin gerçek durumları üzerine yönelmiştir.³²³

10 Temmuz günü, Türk Kimya Endüstrisi'nin ilk temeli İzmit'te atılıyordu. Bu yerin arazisi, daha Mayıs ayının sonlarında Sümerbank tarafından satın alınmıştı. Birçok kişi buraya, Sümerbank'ın davetlisi olarak Erkin gemisi ile gelmişti. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre kurulacak olan bu fabrika sudkostik ve klor imal edecekti. İktisat Bakanı Şakir Kesebir, üzerinde fabrikanın yapımına ilk başlanılacağı tarih olan "10 Temmuz 1938" yazılı kağıdı, harcın içine koyarak ilk temeli atmıştır. Fabrika, 1940 yılında tamamlanıp, hizmete açılacaktı. 1900 ton klor ile 2100 ton sudkostik üretmesi hesaplanıyordu. Kimya endüstrisinin ikinci durağı ise, yine 1940 yılında, Zonguldak'ta kurulması düşünülen kibritle fabrikası olacaktı. Temmuz ayının sonunda ise Karabük Demir ve Çelik Fabrikası yapımı son aşamaya girmiş olup tamamlanmak üzereydi.³²⁴

Üç senelik Maden Programı; Kütahya Linyit Havzası, Şark kromları, Ergani Bakır Madeni, Murgul Bakır Madeni, Bulgardağı ile Keban simli kurşun madenleri ve demir madeni işletmelerini yapılandırmak ile Ereğli Taş Kömürü Havzası'nda kömür üretimini arttırmak ve üretim maliyetini düşürebilmek için tesisatın iyileştirilmesi hedeflerini kapsamaktaydı. Ancak, işletmeye açılmayla birlikte çok kapsamlı liman ile yeterli deniz ve kara taşıtı gibi, üretimden çıkan madenlere kolay ulaşım imkanları sunmak da önemliydi. 18 Eylül'de, Başbakan Celal Bayar, dışarıdan gelecek olan kredilerin, bu işlerin gerçekleştirilmesinde iyi bir finans kaynağı olduğundan hareketle, Üç Yıllık Maden Programı'nı ihtiyaçları genişletip gerçekleştirilme zamanını uzatan 3 numaralı Dört Senelik Maden Programı'na dönüştürüldüğünü açıklıyordu. Bu

³²³ **Akşam**, 8 Şubat 1938, s.3; **Akşam**, 16 Şubat 1938, s.4.

³²⁴ **Son Posta**, 1 Haziran 1938, s.5; **Ulus**, 16 Haziran 1938, s.4; **Ulus**, 11 Temmuz 1938, s.8; **Son Posta**, 11 Temmuz 1938, s.11; **Son Posta**, 29 Temmuz 1938, s.5.

yapılması planlanan işler arasında; Karadeniz’de modern modern bir demir ve kömür limanı ile Trabzon’da et fabrikaları ile limanı inşası, İstanbul’da Sirkeci-Haydarpaşa arasına feribot seferleri konulması, tren nakil araçlarının satın alınması, Ankara’da memur mahalleleri ve ziraat aletleri fabrikası kurulması, Antalya’da jüt yetiştirilip, jüt ipliği, kanaviçe ve çuval dokuyacak sanayinin inşası, Iğdır pamuklarını işletmek için Erzurum’da bir fabrika kurulması, Zonguldak’ta ucuz enerji temini için elektrik santrallerinin yapılması, 28 gemi daha satın alınarak, İstinye ile Haliç tersanelerinin geliştirilmesi ve milli savunmanın arttığı o zamanki koşullarda askeri taşıtlarda da kullanılması hesaba katılarak, sentetik benzin üretimi tesislerinin kurulması bulunmaktaydı.³²⁵

2.4.6. Dış Ticaret

Türkiye ve Romanya arasında 5 Ocak 1938 tarihinde, Türkiye adına Hamdullah Suphi Tanrıöver ile İktisat Bakanlığı Müsteşarı Faik Kurdoğlu, Romanya adına ise Juguto tarafından bir ticaret anlaşması imzalanıyordu. Ayın 13’ünden itibaren yürürlüğe girecek olan anlaşmaya göre, yeniden başlatılacak olan kliring hesaplarında, Türk lirası primsiz olarak 82 leyden hesaplanacaktı. Türkiye aldığı petrole karşılık, ağırlıkta pirinç ve pamuk ihraç edecekti. Karşılıksız ödemeler, yalnız milli bankalar yoluyla yapılacaktı. Eski Romanya Başkanı Tataresko’ nun önceden onayladığı bu anlaşma, şimdi Goga hükümeti tarafından devam ettiriliyordu. Yine Ocak ayının sonlarında, Letonya ile yapılan ve iki ülke arasında ticaretin yolunu açan bir anlaşma da uygulamaya giriyordu. Letonya ve Romanya ile yapılan bu anlaşmalar, ithalat ve ihracat işlemlerinin döviz kullanılmadan, anlaşma listelerinde belirtilen mal kontenjanlarına bağlı olarak yürütülmesi için karşılıklı tedbirlerin alındığı, 8 Nisan 1938’de onaylanacak olan, kliring anlaşmalarıdır.³²⁶

³²⁵ Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair, s.220-222; Ulus, 19 Eylül 1938, s.1,4.

³²⁶ Düstur, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.264-270; Akşam, 8 Ocak 1938, s.2; Cumhuriyet, 6 Ocak 1938, s.1; Cumhuriyet, 23 Ocak 1938, s.5; Akşam, 25 Ocak 1938, s.8.

İhracata yönelik tarım ürünlerinin ıslahı ve arttırılması için yapılan uluslararası girişimler çok daha önemliydi ve Üçüncü Şark Tütünleri Konferansı'nda bu doğrultuda çabalar gösterilmişti. 27 Ocak'ta toplanan Şark Tütünleri Konferansında kurulması kararlaştırılan Türkiye ve Yunanistan Milli Tütün Konseyleri; maliyet fiyatı, pazar ilişkileri ve ihracatın belirli tütün standartlarına uygun hale getirilmesi ile kendi ülkelerindeki tütün üretiminin yüksek kalite seviyesine çıkarılması gibi işlerin yardımlaşarak yürütülmesi için ortak programlar yapacaklardı. Konseyler, her yıl toplanan konferansta da hazırladıkları raporları sunacaklardı. Şark Tütünleri Konferansı'na katılan Bulgar uzmanları, çıkan kararları hükümetlerine bildirdikten sonra bu müşterekte bulunabileceklerini bildirmişlerdir.³²⁷

27 Mayıs'ta uzun süre görüşmeleri yapılan kredi sözleşmesi imzalanıyordu. İngiltere tarafından verilecek olan borç 16.000.000 lira olarak belirlendi. Türkiye, maden sanayisinin gelişimi için yapılacak işler ve bazı askeri ihtiyaçlar doğrultusunda krediyi kabul ediyordu. Bunun dış ticaret kapsamındaki getirisi ise, İngiliz İmparatorluğu ile onunla ekonomik ilişkileri güçlü olan ülkelere mal satabilme avantajını vermesiydi. "Meco" adlı İngiliz Maden Mühendisliği Şirketi, Türkiye madenlerinin daha rafine, hızlı ve yüksek miktarlarda çıkartılması doğrultusunda makineleşmesini sağlamak amacıyla Ankara'ya temsilci ve mühendislerini göndermişti. Heyet, özellikle kömür maden işletmelerinin bulunduğu Ereğli, Zonguldak ve Kozlu'da araştırmalarla işe başlamıştı. Şirket, daha önce anlaşması olduğu ülkelerde uzun süre denenmiş ve verimli sonuçlar alınan tesisatın kurulmasına, özen gösterecekti.³²⁸ Sanayi girdisi olan bazı hammaddenin ülke içinde temininin güç ve maliyetli olmasından dolayı, ilgili kararnemelerde tadilata gidiliyordu. Böylelikle Mısır, Suriye, Filistin ve Güney Amerika dahilindeki ülkelere yapılan pamuk ipliği, bakır, kalay, ham deri, jüt ipliği, jüt mensucat ve kauçuk gibi hammaddelerin akışı kolaylaşacaktı.³²⁹

³²⁷ **Akşam**, 28 Ocak 1938, s.4; **Son Posta**, 27 Ocak 1938, s.4.

³²⁸ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1938, s.1,3; **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1938, s.1,5.

³²⁹ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1938, s.2.

Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkide yeni bir görüşme gündeme gelmişti. Başında Dışişleri Bakanlığı Genel Katibi Numan Menemencioğlu'nun bulunduğu heyet, Türkofis'teki ithalat-ihracat işi ile ilgili tüccarlarla görüşmek için Ankara'dan İstanbul'a hareket etmişti. Burada, Almanya ile yapılacak görüşmede ortaya konması düşünülen istekler değerlendirilecekti.³³⁰ Almanya İktisat Bakanı Doktor Funk, 5 Ekim'de, Belgrat seyahatinden sonra İstanbul'da gelmişti. Kendisini karşılamaya gelenler arasında, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ, Emniyet Müdürü Salih Kılıç ile Türkofis Müdürü ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bulunuyordu. Daha önce gelmiş olan Alman sanayisi temsilcileri Türkiye'deki hububat ve bazı hammadde üretimi ile yakından ilgilenmişlerdi. Türkofis ihracatçıları ile uzun görüşmeler yapıldıktan sonra Alman iktisat heyeti Ankara'ya hareket etmişti. Doktor Funk, Hitler'in çok önem verdiği şahsiyetlerden biri olarak bir dönem Matbuat Şefliği sırasında Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels kendisinin yanında memur olarak çalışmıştı.³³¹

Doktor Funk'un Türk İktisat Bakanlığı'nın kendisi için düzenlediği yemekte ortaya koyduğu bilgiler Almanya ile ticari ilişkimizin mahiyetini anlamak bakımından önemlidir. Bu konuşmada, Almanya ile Türkiye arasındaki iktisadi ilişki, 1933'ten beri hacmi üç mislini geçen ve 1938 yılı içinde ise toplam 250 bin mark gibi bir yekun yapacağı görülen git gide büyüyen bir emtia alışverişine ulaşmıştır.³³² Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki 7 Ekim tarihli yazısında Türkiye'nin uluslar arası ekonomiye kapalı otarşik bir yapı izleyemeyeceğini, savaş ortamında özellikle bu konuda taraf tutmanın yersiz olacağı kanaatini belirtiyordu. Gelişimin üretim güçlerini yenilemekten geçtiğini, bunun yolunun da, doğallıkla dış ticaret takviyesi ile yapılabileceğini ekliyordu.³³³Yapılan görüşmeler sonucu, Türk tarafının ihtiyaç duyduğu sınai ve

---

³³⁰ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1938, s.2.

³³¹ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1938, s.1,5.

³³² **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1938, s.1,7.

³³³ Yunus Nadi, "Doktor Funk'un Ziyareti", **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1938, s.1,3.

askeri siparişlerinin bir kısmını Alman firmalarına verme teklifi koşuluyla 150 milyon Deutsche Mark kredi açılmış oluyordu.³³⁴ Topyekün imar alanı ile sanayide büyük hamlelerin yapıldığı bir zamanda ihtiyaç duyulan krediler biraz rahatlamamızı ve programların daha seri işlenmesini sağlayabilirdi. Gerek İngiltere, gerekse Almanya ile yapılan bu sözleşmeler, öncekiler gibi istikraz mahiyeti taşııyordu. Hükümetlerin ihracatçılara verdiği teminata dayandırılıyordu. Örneğin Almanya'da sanayi üretimi arttıkça Türk tarım ürünleri ile bazı hammadde sevkıyatı olacak, Türkiye'de sanayi kuruluşu ve imar işleri arttıkça da, Alman sanayi imalatı devreye girecekti. Ticari sözleşmelerin mahiyetindeki değişiklik biraz da Avrupa'daki savaş atmosferinin yansımalarıydı. O yüzden bu tür sözleşmeler, o günün koşullarında, iktisadi bağımlılık yaratacak bir prosedür taşııyordu. Büyük Önder Atatürk'ün barışçı dış diplomasi anlayışı, Türkiye'yi iktisadi açıdan da güven verici bir seviyeye taşımıştır. Sevindirici gelişmeler her alanda meyvelerini veriyordu. Londra piyasalarında, Bulgar ve Yunan üzümleri Türk üzümleri ile rekabet edemez hale gelmişti. Bu hem ikili ilişkilerin iktisadi alanda aldığı şekli, hem de tarım ürünlerinde uygulanan standardizasyon ve ıslahlaştırma çalışmalarındaki başarılı sonucu gösteriyordu.³³⁵

2.4.7. Bayındırlık ve İmar İşleri

18 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, İçişleri Bakanlığı salonuna gelerek, İstanbul Nazım Planı'nı ve plan uygulandıktan sonra İstanbul şehrinin alacağı görünümü sergileyen maketi incelemiş, Prost'u takdir edip, uygulanmasını onaylamıştır.³³⁶ Prost'un planına göre, dahilinde çalışmaların en yoğun olacağı iki alan bulunmaktaydı. Birincisi, Sultanahmet Meydanı, ikincisi ise Sirkeci İstasyonu ile Eminönü semtindeki Yeni Camii çevresiydi. Çünkü, yerleşim ve yapılanmaların sık olduğu bu alanlarda, sadece istimlak için yapılacak olan çalışmalar bile uzun süreceğe benziyordu. Planda, Sultanahmet Meydanı'nın, çevresinde

³³⁴ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1938, s.1,6.

³³⁵ **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1938, s.5.

³³⁶ **Akşam**, 19 Ocak 1938, s.1,4; **Son Posta**, 19 Ocak 1938, s.1.

sonradan oluşan ve tarihi bünyeye ait olmayan yapılanmalardan arındırılarak, sadece il ve belediye idare binalarının konumlanacağı bir kültür parkına dönüştürülmesi tasarlanmıştı.³³⁷ İstanbul Belediyesi, yapılacak imarda öncelik taşıyan işlerden, Eminönü Meydanı'nı açma çalışmaları başlangıcında, istimlak alanına giren toprak ve dükkan mülkiyetlerinin bedellerini belirlemiştir. Tarihi ve kültürel değeri şüphe götürmeyen Yeni Camii kemeri de istimlak alanı içinde kaldığından, yüksek duyarlılık gösterenlerde yıktırılabilceği endişesine yol açmıştı.³³⁸ 1597 yılında Sultan Üçüncü Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından temeli attırılan, ancak yapımı uzun süre ertelendikten sonra 1660'ta Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın kılavuzluğunda Valide Turhan Sultan'ın girişimleriyle bitirilen caminin giriş mahfili muhteşem çinileri ile dikkat çekmekteydi.³³⁹ Zaten İstanbul Belediyesi de Yeni Camii ve muhteşem kemerin önemini bildiği için, yıkılmasına taraftar değildi. Ocak ayı sonlarında belediye, Eminönü Meydanı'ndaki istimlak işleri için Bayındırlık Bakanlığı'ndan bir çalışma talimatnamesi almıştı. Meydanın açılmasından önce yürütülecek olan istimlak işlerinde, Fen Heyeti tarafından hazırlanan istimlak haritası dikkate alınacaktı.³⁴⁰

Ocak ayı içerisinde hız kazanan bu faaliyetlerin içinde Atatürk Köprüsü de bulunmaktaydı. Köprü'nün dubaları Almanya'ya sipariş edilmişti. Otuz dubadan yirmi altısının taşıyıcı eleman, altısının ise su ve ihtiyat dubası olarak değerlendirilmesi düşünüldü. Bir takım elemanların bünyesinde kullanılması gereken demir miktarı konusunda belediye ile müteahhit firma arasında uyuşmazlıklar yaşanmıştı. Daha sonra istinat direklerinin denizde tutacağı uzunluk konusunda bir anlaşmazlık daha yaşandı. Belediye 18 metrede karar kılarken, müteahhit firma bunun yetersiz olduğu ve sağlamlık bakımından uzunluğun biraz daha indirilmesi gerektiğinde

---

³³⁷ H. Prost, **İstanbul Nazım Planını İzah Eden Rapor (25.10.1937)**, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1938, s.24-27; **Akşam**, 13 Ocak 1938, s.1,13; **Akşam**, 14 Ocak 1938, s.1,4; **Son Posta**, 14 Ocak 1938, s.3.

³³⁸ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1938, s.5.

³³⁹ M. Turhan Tan, "Yeni Camii Mahfili", **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1938, s.5.

³⁴⁰ **Akşam**, 30 Ocak 1938, s.1.

ısrarlı davrandı. Bayındırlık Bakanlığı, durumun yerinde değerlendirilmesi için, bir komisyon oluşturmuştu.³⁴¹

Elektrik tesisatının kalitesizliğinden ve iyi kurulmamış olmasından kaynaklanan yangın tehlikesi ve yeterli yararlanamama gibi sebepler halkın bu konudaki şikayetlerini arttırmıştı. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın girişimiyle Elektrik Şirketi ile yapılan sözleşme yenilendi. Önceki sözleşmeye göre, hükümetin şirketi satın alma hakkı 1960 yılına kadar mümkün olmuyor, şirketin imtiyaz süresi ise 1990 yılına kadar uzuyordu. Bu maddeler kaldırılarak, satın alma hakkı konusunda hükümete uygulanan sınırlama kalkmış oluyordu. Böylelikle Elektrik Şirketi'nin millileştirilmesinin yolu açılmış oldu.³⁴²

Prost'un henüz 1938 Ocak ayı sonlarında daha resmi olarak tasdik edilmemiş olan İstanbul Şehir Planı dahilinde düşündüğü, İstiklal Caddesi'ne yanlardan beşer metre kaldırım kazandırılarak genişletilmesi düşüncesi, kısa bir zamanda tatbik edilmesi mümkün görünmeyen bir düşünceydi ve buradaki tarihi binaların tamamen yıkıma uğramasına kapı açabilecekti. Ancak, İstanbul Belediyesi tarafından bu iş için görevlendirilen uzmanların kararıyla, plan onaylanana kadar yeni inşasına başlanan ve tamir yapılan yapılar için, caddenin beş metre gerisinde sınırlandırılması koşulu getiriliyordu. Hatta bunun tatbikine de başlanmıştı. Aynı ayın içinde Yunanistan Konsolosluğu binasının tamiri sürerken binanın kısmen bir yerinin yıkılmasından dolayı, işçilerden bazıları enkaz altında kalır. Binanın tekrar tamiri için müracaat yapıldığında, Belediye, yapının beş metre geri çekilmesi koşulu ile ruhsatlandırılabilceği koşulunu öne sürer. Prost'un yol genişletilmesiyle ilgili bu teklifi, 1938'in Aralık ayında toplanan İstanbul Şehir Meclisi tarafından, uygulamada çok problem yaşattığı gerekçesi ile reddedilecektir.³⁴³ İş bununla bitmiyor, şehir planlarının uygulamaya geçirilmesinden önce bazı yasal düzenlemeler gerekiyordu. Yasal düzenleme ile şehir planının uygulanmasına kadar geçen süre boyunca ortaya

³⁴¹ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1938, s.7; **Akşam**, 25 Şubat 1938, s. 4; **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1938, s.5.

³⁴² **Akşam**, 31 Ocak 1938, s.1,10.

³⁴³ Prost, **a.g.r.**, s.23; **Akşam**, 31 Ocak 1938, s. 1,10; **Akşam**, 18 Aralık 1938, s.4.

çıkabilecek aykırı yapılaşma önlenilebilecekti. Yapı ve yollar kanununun düzenlenmesi için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmek üzere, bir tasarı hazırlandı. 30 Ocak'ta Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, bir Cumhuriyet Gazetesi muhabirine, Eminönü meydanının açılmasına hemen başlanacağını, bu işin finansı için gereken paranın Tramvay şirketinden sağlandığını bildirmişti. Alınan 1.700.000 liradan ilk aşamada 200, 300 bin liralık bir kısmı belediyece kullanılacaktı. Paranın kalanı da, çalışmalar süresince çıkan ihtiyaçlara göre verilecekti. İşin her aşamasının özellikle Bayındırlık Bakanlığı tarafından denetim ve kontrol altında tutulması uygun görülmüştü. Plana göre, öncelikle Yeni Camii merdivenlerinin her iki yanındaki dükkanlardan başlamak üzere bu yolun köprü başına kadar olan güzergahı boyunca Valide Hanı da içinde olmak üzere yer alan dükkanların istimlak edilmesi tasarlanmıştı.³⁴⁴ İstimlak değerlerinin tespiti için yapılan çalışmalar 1.700.000 liranın toplam değeri karşılayamayacağını göstermişti. Ancak üç buçuk ya da dört milyon lira ile istimlak işinin altından kalkılabilirdi.³⁴⁵

8 Şubat gününden itibaren, İstanbul'da Karaköy meydanını genişletme ve düzenleme çalışmalarına girişilmişti. Buradaki iki satış kulübesi tahliye edildi. Rıhtım ucundaki kaldırım geri alınarak, köprü girişinin, otomobillerin rahatlıkla manevra yapabilecekleri bir vaziyete getirilmesi öngörülyordu. Ziraat Bankası önündeki kaldırım da çok dar olduğundan bir metre daha genişletilmesine başlandı. Köprü'nün dönemecinden Galata rıhtımına kadar olan bütün bir kaldırım komple kaldırılıp, daha önce caddede karışıklık yaratan taksilerin parkına imkan verecek hale getirilmiş olacaktı. İstanbul şehir planına göre bu çalışmalar devam ederken asıl planın altında imzası bulunan şehircilik uzmanı M. Prost'un geleceği haber alınmıştı. Endişe ve tartışmalara sebep olan Yeni Camii kemerini incelemek ve rapor hazırlamak işi için de müzelerden görevlendirilmiş uzman kişilerden bir komisyon oluşturulmuştu.³⁴⁶

³⁴⁴ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1938, s.1,7.

³⁴⁵ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1938, s.1,7.

³⁴⁶ **Akşam**, 8 Şubat 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1938, s.7.

Galata Köprüsü'nün, Karaköy yakasındaki çalışmalar devam ederken, Eminönü yakasının açılması için de seferberlik başlamıştı. Sirkeci Tren İstasyonu çevresinin gelen yolculara ferah bir alan sağlayacak biçimde açılması ve yakınındaki polis merkezinin taşınarak hanelerin boşaltılması kararlaştırıldı.³⁴⁷

Aslında, imar dahilinde iş alanlarının tamamen şehir dışına alınması düşünülüyordu. Küçük bütçeli ve geçimini amelelikle sağlayan aileler, orta halli kişilerin bıraktıkları yerlerde, sağlık koşullarının elverişli olmadığı binalarda ikamet ettiklerinden bunlar için, çocuklarının rahatça oyunlar oynayabilecekleri geniş avlulu, havadar ve alt yapısı sağlam halk siteleri yapılması tasarlanıyordu. İmar işleri ile ilgili konular, halkın bütün bir sosyal hayatını biçimlendirecek mekansallıkla ilgiliydi ve büyük bir şehir kitlesi yapılacaklar konusunda merak içindeydi. Bunun için de, İstanbul şehri için uygulanan eski planlar, yapılan değişiklikler konusunda halka açık konferanslar verilmiş, gerçek bir şehircilik anlayışının bilinçlere yerleşmesine gayret edilmişti. Bu konferanslardan bir tanesi Eminönü Halkevi'ndeydi. Konuşmada, daha önce Mimar Moltke tarafından yapılmış olan bir plan çerçevesinde yürütülen çalışmalar sonucu Sarayburnu'ndan Unkapanı'na kadar 20 metre genişliğinde bir caddenin açılmış olduğuna, cadde boyunca deniz kıyısına duvar örülmesinin teklif edildiğine değinilmiş, Lağımcı Ramiz Ağa'ya 45.000 lira karşılığında yaptırılan işin sonucunda ise Divanyolu-Sirkeci ve Beyazıt arasındaki bir kısım caddelerin de açıldığı belirtilmişti.³⁴⁸

İstanbul şehri imar planının bir parçası olan Eminönü Meydanı'nın açılması için gerekli olan paranın ne şekilde tedarik edileceği bulunmuştu. Elektrik Şirketi'nin İstanbul halkından fazladan tahsil ettiği üç milyon lira Bayındırlık Bakanlığı tarafından alınarak belediyeye verilecekti. Tramvay Şirketi'nden alınan 1.700.000 lira ile birlikte 3.700.000 lira istimlak işi için yeterli olacaktı. Eminönü Meydanı'nın açılması çalışmaları ile birlikte alanın hudut ve hemen

³⁴⁷ **Akşam**, 15 Şubat 1938, s.13; **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1938, s.1.

³⁴⁸ **Son Posta**, 15 Şubat 1938, s.4; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1938, s.2.

gerisinde kalan bazı dükkanlar fırsatçılık yapmaya başladı. Kira bedelleri aniden üç misli yükselmişti. Yeni yapılan yapı ve yollar kanunu tasarısı ile böyle fırsatçılara imkan sağlanmaması düşünülüp, İstanbul Belediyesi'nden İmar Şubesi Müdürü ile Yollar ve Köprüler Müdürü, İçişleri Bakanlığı tarafından Ankara'ya çağırılmışlardı. İstimlak içerisinde Balıkpazarı da bulunmaktaydı ki halkın büyük çoğunluğunun alış veriş için rağbet ettiği bir yerdi. Balıkpazarı esnafının Mısırçarşısı'nda çoğu boş olan dükkanlara yerleştirilmesi belediyenin masrafının bir kısmını azaltacağı gibi gelir de getirebilirdi.³⁴⁹

Aynı fırsatçılığın 260.000 liraya istimlak edilmesi kararlaştırılan Valide Hanı çevresinde de ortaya çıkmaması için öncelikle bu dükkanların yıktırılarak, Valide Hanı'nın boşaltılması uygun görülmüştü. İmar bürosu tarafından, imar planının 1938 bütçesi ile uygulanacak kısımları hakkında da bir rapor yayınlanmıştı. Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi ile Atatürk Köprüsü'nün iki tarafında açılması tasarlanan yol çalışmalarına hemen başlanacaktı.

350

12 Nisan 1938'de şehir planlama uzmanı Prost'un çizdiği plana ait rapor yayınlanmıştı. Rapora göre, Galata Limanı Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi(Güzel Sanatlar Akademisi)'ne kadar devam edecekti. Geçici olan Sarayburnu Limanı'nı Galata Köprüsü'ne bağlayan geniş bir cadde oluşturulacak, burada bir katın üzerinde depoya izin verilmeyecek ve Galata Köprüsü biraz Haliç'e doğru alınacaktı. Atatürk Köprüsü ile Galata Köprüsü arasında kalan sol sahil şeridi halka açık hale getirilecekti. Atatürk Bulvarı'nın bitimine bir feribot limanı tesis edilecekti. Beyazıt'ta kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi'nin merkezine bir milli kütüphane kurulmak üzere, öğrenciler için geniş park alanı ile gezinti yolları elde edilecekti. Burasının başlı başına bir üniversite mahallesi olması düşünülmüştü. Yenibahçe, kale duvarına yakın dış tarafı koşu yerine ayrılmak üzere, içinde idman sahaları, spor tesisleri, hayvanat bahçesi ve koleksiyon teşhirleri

³⁴⁹ **Cumhuriyet**, 10 Mart 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 9 Mart 1938, s.2.

³⁵⁰ **Cumhuriyet**, 18 Mart 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 19 Mart 1938, s.2.

için binalar olmak üzere yeniden düzenlenecekti. Sarayburnu ile Küçükayasofya arasında arkeoloji parkı tesis edilecekti. Eski hipodrom ortasındaki binalar kaldırılacak, cumhuriyet abidesinin bulunacağı ve askeri geçitlere müsait yapıda bir meydan oluşturulacaktı. Abidenin yan tarafının adliye ile idare binalarına ayrılacağı belirtilmişti. Taksi Meydanı genişletilerek içinde konferans, sergi ve tiyatro salonlarının bulunduğu kültür tesisi ile park alanları yapılacaktı.³⁵¹

Raporda, Bizans döneminden kalma kaleler ve surların ne olacağı ile bu çevrede sonradan ortaya çıkacak yapılanmaların uyması gereken kurallar açıklandı. Deniz kıyısında olanların arkeolojik kıymetlerine göre muhafaza edileceği belirtilmiş, Haliç'in sağ ve sol sahil kısımlarında kalan yapılanmaların taşınması gereken sağlık, teknik ve çevre mimarisine uygunluk gibi hususların neler olduğuna dair uzun açıklamalar yapılmıştı.³⁵²

Yol şebekesi ile ilgili olarak, Ana yol çalışmalarına hemen başlanması gerektiği, Halicin sol yönündeki ana yollarla Taksim'i birbirine bağlayan derin vadi alanlarının köprü şeklinde dizayn edilmiş otosfratlarla aşılacağı, ayrıca tünel ve yol türü bu çalışmaların inşaat alanında gerekli olan sanayinin de gelişmesine imkan tanıyacağı, küçük el sanatları ile turistik eşya üretimi yapan esnafın bulunduğu semtlerde büyük cadde açılmasının buradaki ticareti bitireceği, çünkü dar sokakların bu semtlerin iç pazar ilişkilerine daha fazla imkan sağladığı, ayrıca bu semtlere dokunulmamasının belediyenin de istimlak giderlerini azaltacağı yönünde önemli hususlara yer verilmişti. Öncelikle yapılması gereken uygulamalarla ilgili kısım şu şekildeydi:

“ İlk merhalede yapılması lazım gelen ameliyeleri de birkaç parçaya ayırmak lazımdır. Birinci parça: Atatürk Bulvarı ve bu bulvarın Beyoğlu tarafında İngiliz Sefaretine kadar temdididir. Bu yol, Atatürk Köprüsü ile beraber açılmalıdır. Bundan sonra bütçe müsait oldukça, İngiliz Sefareti önündeki münakaleyi de bir taraftan Galatasaray'a, diğer taraftan da Tarlabası

³⁵¹ Prost, a.g.r., s.6-11; Cumhuriyet, 13 Nisan 1938, s.1,7.

³⁵² Prost, a.g.r., s.8-17; Cumhuriyet, 13 Nisan 1938, s.1,7.

Caddesi'ne doğru sevk ederek neticelendirmek icap etmektedir. İngiliz Sefareti ile Taksim arasının açılması ikinci derece müstaceliyetle yapılması icap eden mühim bir istimlak ameliyesidir. Teşkil edilecek yeni mahallelerden bu açılış dolayısıyla yıkılacak binalarda oturanları alabilecek kadar bina yapıldıktan sonra tatbik edilmelidir."³⁵³

Bu gün İstanbullular Anadolu yakasında kendilerine rahatlatıcı gezintiler yapabilecekleri geniş koruluklar ve parklar bulabiliyorlarsa bu Prost'un o zamanki planları sayesinde olmuştur. Prost, Haziran'dan itibaren başlayacağı üç aylık çalışmada Üsküdar'ın Şemsipaşa ve Çamlıca mıntıkları üzerine düşünmeye, ilgili detayları düzenlemeye başlamıştı. Ayrıca genel planla ilgili raporun tercümesi beğenilmediğinden, yeniden tercüme ettiriliyordu.³⁵⁴

İdari binalar kadar halkın sosyal ve kültürel iletişimini yoğunlaştırdığı halkevleri için de çok işlevli ünitelerin hesaba katıldığı yapılar gerekiyordu. Konferans, sergi, konser ve okuma salonu gibi birçok işlevin yapı kompleksi içinde özgün yorumlarının sunulduğu bir proje yarışması da, Kadıköy Halkevi için düzenlenmiş, 1458 rumuzlu projesi ile Mimar Rüknettin Güney birinciliği kazanmıştı.³⁵⁵

İstanbul belediyesi, istimlak işleri için ümit bağladığı paranın Elektrik Şirketi'nden çıkarılacağını beklerken, Nisan ortasında olumsuz gelişmelere tanık olunmuştu. Bayındırlık Bakanlığı ile bu şirketin yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde, ortaya sürülen konuları tutanaklara geçirip, imzalamayı uygun görmüşlerdi. Ancak sonradan Elektrik Şirketi yetkilileri bu tutanakları imzalamaktan kaçınmışlardı. Bu samimiyetsiz durum karşısında Bayındırlık Bakanlığı başka tedbirler düşünmek zorunda kalıyordu. Prost'un projesine ait rapor ise meclise getirilip, rapor üzerine inceleme yapılması için komisyon üyeleri seçildi. Bazı imkansızlıklara rağmen İstanbul Belediyesi daha önce programına aldığı iştirakleri de sürdürmek zorundaydı.

³⁵³ Prost, **a.g.r.**, s.40; **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1938, s.1,7; **Son Posta**, 29 Mayıs, s.4.

³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1938, s.2.

³⁵⁵ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1938, s.5.

Haydarpaşa Garı'nda yapılması düşünülen Kadıköy ile Üsküdar arasındaki bağlantıyı sağlayacak köprü inşaatı için her yıl bütçeye elliser bin lira koyma sözü vermişti. Araya Atatürk Köprüsü ile bazı inşaat masrafları girince, ilk elli bin lira 1938 yılı bütçesine konulamamıştır.³⁵⁶

Elektrik şirketinin halktan fazla para aldığına ilişkin araştırmalarda başlamıştı. Şirketin öncelikle gider durumu incelemeye alındı. Sonra da varlık ve gelirleri üzerinde çalışma yürütülecekti. Şirketin hukuk müşaviri sorun hakkında görüş bildirmekten kaçınmış, Belçika'daki genel müdürleri M. Spesial, Bayındırlık Bakanlığı ile son görüşmeleri yapmak için Ankara'ya gelmişti. Bu görüşmede şirketin imtiyazını hükümete satma yönünde bir eğilimi oldu.³⁵⁷ 23 milyon liralık bir teklifle pazarlıklar başladı. Bununla birlikte tramvay ve tünel şirketleri de devlete intikal yoluna girmişlerdi. Nihayet 18 Mayıs'ta elektrik şirketinin devlete geçmesi yönündeki sözleşme kesinleşmiş, 23 Mayıs'ta da imza edilmiştir. 22 Haziran 1938'de de sözleşme tasdik edilerek resmileştirilmiştir.³⁵⁸ Şirket, faaliyette bulunduğu süre boyunca ülkeye kardan çok, zarar getirmişti. Şehir halkından çeşitli gerekçelerle hak etmediği paralar almış, emniyet esaslarını çiğneyerek ilkel düzeneklerle hanelere elektrik vermişti. Sömürge zihniyetinin ve kapitülasyon döneminin son uzantılarından biri olan Elektrik Şirketi'nin kamulaştırılması, vatandaşları bu sıkıntılardan kurtardığı gibi İstanbul'un imarı için gereken kaynağın yolunu da açmış oluyordu.³⁵⁹

Başbakan Celal Bayar'ın Belgrat dönüşünde finans sıkıntısının halledilmesi yönünde önemli gelişmeler oluyordu. Başbakan, Prost'un çizdiği plan içerisinde yapılacak işleri gözden geçiriyor ve hali hazırda beklenen paranın yapılacak işler için yeterli olmayacağı yolunda kanaatini söyleyerek, 1.500.000 lirası Belediyeler Bankası'ndan tedarik edilmek üzere milli bankalara, belediyeye 6.000.000 liralık borç verilmesini emrediyordu. Başbakanın imar planının

³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1938, s.7.

³⁵⁷ **Son Posta**, 13 Mayıs 1938, s.1,5.

³⁵⁸ **Düster**, Cilt 19, 3. Tertip, Ankara, s.604-644; **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1938, s.1,7; **Ulus**, 24 Mayıs 1938, s.8.

³⁵⁹ **Son Posta**, 24 Mayıs 1938, s.4; **Aynı Tarihi**, No:54, Haziran 1938, s.114,115.

bir an önce uygulamaya konulması kararlılığının arkasında Balkan seyahatinde gördüğü modern şehir manzaralarının da etkisi olduğu söylenebilir. Daha sonra bu gösterilen meblağın 100.000 lira fazlası ile 6.100.000 lira maliyete karşılık düşen birinci yıl çalışmalarını içinde barındıran üç yıllık bir program hazırlanarak İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Bu programa göre birinci yılda Taksim Kışlası ile eklentileri için ayrılan alanın kamulaştırılması, Atatürk Köprüsü'nün iki tarafında yol ve meydanların inşası, Barbaros Türbesi çevresinin kamulaştırılması, Taksim ile Karaköy arasında yeniden açılması düşünülen yol inşaatı çalışmaları bulunmaktaydı. Eminönü- Unkapanı yolunun inşası, Karaköy ile Azapkapı semti arasına yol açılması, Yenibahçe spor alanı ile Sultanahmet Meydanı'nın düzenlenmesi, Karaköy Meydanı'nın ve Beyazıt ile Aksaray arasındaki yolun genişletilmesi, ikinci yıl çalışmaları olarak programda gösterilmişti ve 5.800.000 liraya karşılık gelmekteydi. Masrafı 5.500.000 lira olarak hesaplanan üçüncü yıl işleri arasında ise Atatürk Bulvarı, oteller, Topkapı-Aksaray ile Eminönü-Sultanahmet yol çalışmaları bulunuyordu.³⁶⁰

Prost, çalışmaların yaptığı plan ve program doğrultusunda uygulanıp uygulanmadığını sürekli izliyordu. Duyduğu en büyük sıkıntı, yol çalışmalarına istimlak işlerinden önce başlanacağı yönündeydi. Böyle olursa spekülörlük ve harici inşaatlar devreye girebilirdi. Eminönü Meydanı'nın açılması dahilinde bulunan Bektaş Hanı kamulaştırıldı. Meydanın yalnız açılma işinin değil, düzenlenmesinin de Cumhuriyet Bayramı'na kadar bitirilmesi gerekiyordu. Divan yolunun döşenmesi de devam ediyordu. Yol, Karamustafa Paşa Türbesi'nin her iki tarafına ayrılıp çatal yapacaktı.³⁶¹ Ekim ayında, Eminönü mıntikasındaki istimlak işleri hemen, hemen bitmiş durumdaydı. Meydanı açma aşamasına geliniyordu.³⁶² Aralık ayına girildiğinde, Eminönü Meydanı'nı açma girişimleri yavaş adımlarla devam ediyordu. Meydan, moloz yığınlarıyla dolmuştu ve bunların nakli de güçlükle gerçekleştiriliyordu. İstimlak işlerinin daha sistemli takip

³⁶⁰ Prost, **a.g.r.**, s.25-45; **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1938, s.1,3; **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1938, s.2.

³⁶¹ **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1938, s.1.

³⁶² **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1938, s.2; **Ulus**, 10 Ekim 1938, s.2.

edilmesi için de bir komisyon oluşturulmuştu ve istimlak işlemlerinin bir aya kadar biteceği açıklanmıştı.³⁶³

Mayıs ayının sonlarına doğru, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Tevfik Talat'ın başkanlığındaki Kamu Teftiş Kurulu, asri mezarlık ile ilgili bir araştırma raporunu bakanlığa teslim ediyordu. Rapor, Danışma Kurulu Genel Meclisi'ne sevk edilmiş, burada yapılan görüşme sonucu İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ve belediyeden birinci derece sorumlu olan kişiler hakkında muhakeme yapılmasına karar verilmişti. İddia ve şikayetlere göre, 1935 yılında Eşref adındaki bir kişi asri mezarlık arazisini dönümü 20 liradan satın alıp, aradan bir zaman geçtikten sonra belediyeye dönümü 50 liradan satıyordu. Mezarlık yerinin 445 dönüm olduğu düşünülecek olursa bu kişiye büyük miktar para açıktan kazandırılmış oluyordu.³⁶⁴

1939 yılı boyunca da İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ile ilgili olan iddialar, basını uzun süre meşgul etmiştir. 1939 Mart başında 4. Ceza Dairesi Başkanlığı tarafından başlatılan davada, otobüs işlerinin tek elden yönetimi gerekçe gösterilerek usule ilişkin araştırmanın yapılmamış olması, otobüs yönergesinin 52. maddesine ve İstanbul'un bazı hatlarında yasal mevzuata aykırı hareket edilmesi, Maçka-Beyazıt ve Kurtuluş-Beyazıt hatlarının açılmasında özel çıkar sağlanması, Belediye Fen Heyeti memurlarından Rafet'in otobüs sahiplerinden çıkar sağlanması, Emirgan-Eminönü ve Kurtuluş-Beyazıt hatlarında çalıştırılması düşünülen sekiz otobüsün düşük teklifte bulunanlara değil, yüksek teklifte bulunanlara verilmesi gibi hususlar bulunmaktaydı. 16 Mart 1939 tarihine ertelenen davadan sonra hakkında bu kez sadece kendisinin suçlandığı Sürp Agop Mezarlığı davası başlatılmıştı. Bu davada mezarlık için İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınmamış olması ile Ermeni cemaati ile barış belgesi onaylanmadan faaliyete girişilmesi iddiası vardı.³⁶⁵

³⁶³ **Akşam**, 1 Aralık 1938, s.8; **Akşam**, 2 Aralık 1938, s.3.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1938, s.1,5; **Son Posta**, 28 Mayıs 1938, s.5; **Son Posta**, 18 Temmuz 1938, s.1,7.

³⁶⁵ Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.130-131.

Ankara’da, ülkenin millet temsilcileri için lazım gelen fonksiyonları içinde barındıran modern bir millet meclisi binası yaptırılması zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Çok kapsamlı olacak olan bu yapı için bir proje yarışması düşünülmüştü. Projeleri değerlendirecek olan jürinin tarafsızlığını koruması göz önünde bulundurularak, üyeler yarışmaya katılmayan ülkelerin mimarlarından oluşturulmuştu. Jüri için tercih edilen mimarlar, eserleri ile dünya çapında kendilerini kabul ettirmiş kişilerdi. Yarışmaya katılan on dört proje içinden, her gün bir proje değerlendirilmek üzere üç tanesi seçilip, hükümete gönderilecekti. Yarışmanın finali burada yapılacaktı.³⁶⁶

Şubat ayının sonlarına doğru yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası için açılan proje yarışması tamamlanmış, Profesör Holzmeister’in sunduğu 14 numaralı proje kazanmıştı. 356 bin metrekarelik bir alanda inşa edilecek olan yapı kompleksi içinde, toplantı salonu, bahçivan daireleri, gazeteciler için loca ve konferans salonu, matbaa daireleri, muhafız kışlası gibi birçok fonksiyon planlanmıştı.³⁶⁷ Giderek Avrupa şehirlerinden farksız hale gelmeye başlayan Ankara’nın silüetini hızlı ve olumlu yönde değiştiren bu çalışmalar, Howard Robenson gibi yabancı muhabirlerde hayranlık duygusu uyandırmıştı. Howard Robenson, bir makalesinde hayranlığını şu sözlerle dile getirmişti :

“ Ankara’da göze çarpan her şey düne ait olsun, bu güne ait bulunsun Türk tarihi ile sıkı alakalıdır. Yeni Ankara, modern Türkiye’yi yaratmakta bulunan Kemal Atatürk’ün adı ile o kadar sıkı bağlıdır ki, banisi bulunan şahsiyetten biraz bahsetmeksizin Ankara’yı anlamak gayri mümkündür.

---

³⁶⁶ **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1938, s.3.

³⁶⁷ **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1938, s.8.

Atatürk'ün kuvvetli bir Türk cumhuriyeti kurmak için aldığı tedbirlerden en cezrisi [köktenci olanı], tehlikelisi ve cesurane olanı, İstanbul'u terk ederek Ankara'da yeni bir hükümet merkezi yaratmış olmasıdır. Ankara'daki Emniyet abidesinde Atatürk'ün hakikaten çok kuvvetli olan şu sözleri hak edilmiştir: "Türk övün, çalış, güven."

*Bu sözleri söylemek kabiliyetinde olan bir zat için, yapıcılık sahasında her iş mümkün görünüyor."*³⁶⁸

İmar projelerinin uygulanması çalışmalarına Ankara ve İstanbul kadar diğer iller için de önem verilmiş, çalışmalar titizlikle takip edilmişti. Belediyesinin kaynak ve kapasitesi sınırlı bir yerleşim birimi olan Turgutlu'da bile modern stadyum ile meydan yapılması gibi, imar girişimlerine başlanmıştır. Belediye Başkanı Cevdet Öktem, giderek büyüyen genç nüfus için bu stadyumu kazandırmaya gayret ederken, su tesisatı işini bitirmek üzereydi. Modern mimari prensiplerine göre bir belediye sarayı projesi işi de, B. Ferruha verilmişti.³⁶⁹ Beş yıllık imar projesi içinde Adana şehrini taçlandırarak tesislerden stadyum, Karataş Plajı ile Bürücek Yaylası'na otel ve gazino binası yapılması planlanmış, bu plan dahilinde, Karataş Plajı'nın sırtını dayadığı tepelerin teraslı hale getirilerek ağaçlandırılması, Bürücek Yaylası'nın kış sporlarına imkan verecek tesislerle donatılması düşünülmüştü. Adana İl Genel Meclisi toplantısında, 1937 yılı bütçesindeki fazlalığı faydalı şekilde kullanmayı kararlaştırmıştı. 1938 yılı içinde 15.000 lira maliyetinde bir ilkokul binası yapılması, peşi sıra her yıl bir ya da iki okul binası yapımı için ödenek verilmesi uygun görülmüştü. Yine ivedilikle var olan stadyumun iyileştirilmesi ve yeni ünitelerle modernleştirilmesine girişilecekti.³⁷⁰

Bursa'nın beş senelik imar planı içinde 200 otobüsü barındırabilecek kadar bir garaj, şehirdeki su kaynaklarının verimli kullanılması ve dağıtımını sağlayacak su depoları ile

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1938, s.5.

³⁶⁹ **Akşam**, 31 Ocak 1938, s.10.

³⁷⁰ Şekip Beriker, "Adana'nın Beş Senelik İmar Projesi Tatbik Ediliyor", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1938, s.5.

hayvancılığın gelişimini hızlandırıcı tedbirler vardı. Bu tedbirler, hayvan klinikleri, modern mandıralar, sıhhi mezbahalar, hayvan pazarı gibi şehrin gelirlerinin önemli bir kısmını meydana getiren hayvancılık ile ilgili olarak saptanmıştı. Sanayinin gelişimi için de elektrik fiyatlarını ucuzlatmak zaruridi ve bunun için de, elektrik şirketinin hükümetçe satın alınıp belediyeye verilmesi şart olmuştu. Yol ve asfaltlandırma çalışmaları da hız kazanmıştı. Ekim ayında Prost Bursa'yı modernize edecek ve sağlam temeller üzerinde gelişimini sağlayacak olan şehir planını hazırlıyordu. Bu iş için belirli cihazlardan ve havadan çekilmiş fotoğraflar hazırlanıyordu.³⁷¹

Yine Edirne şehrinde beton asfalt şose çalışması, yüz altmışıncı kilometrede Lüleburgaz'a kadar gelmiş, hududa doğru devam etmekteydi. Edirne belediyesi, köy, kasaba ve şehrin sağlam bir ağ oluşturacak şekilde imarına özen göstermişti.³⁷²

Halkevlerinin merkezi konuma girdiği kültürel yapılanma, modern bir şehircilik anlayışı ile yorumlanarak, planlardaki başat belirleyiciliğini koruyordu. Bu anlayış, ev mimarisinin gelenekselliğine pek nüfuz etmeyecek şekilde mahal düzenlemelerinde küçük değişikliklerle sürdürülmekteydi. Ama hakim konumdaki şehir merkezi, çalışmaların odağı durumundaydı. Zonguldak ve Kastamonu gibi illerde imar faaliyetleri, bu çizgiyi koruyarak şehri yeniden üretiyordu. Diğer bütün illerde de sinemanın halkevinin kültürel bütünlüğüne katılması, kitlelere gerçek bir toplum vicdanı ile zihniyetini oluşturabilecekleri görselliği de sunmuş oluyordu.³⁷³

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda büyük kayıp ve yıkımlara uğrayan Aydın halkı üç temel ihtiyacın karşılanması zorunluluğunu daha çok duyuyordu; temiz su, elektrik ve kanalizasyon sistemi. Şehir yeniden inşa edilircesine bir yapılanmaya girişildi. İki sene önce fenni tesisatının oluşturulan elektriğin kademeli olarak verilmesine başlandı. 300 beygir gücü potansiyel daha eklenerek ikinci ve üçüncü aşamaya da elektrik verilmesi planlandı. Şehrin içme suyu ıslahı

³⁷¹ **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1938, s.5.

³⁷² **Cumhuriyet**, 10 Mart 1938, s.2; **Cumhuriyet**, 20 Mart 1938, s.8.

³⁷³ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.9.

ihalesi bir Alman şirketine 106.000 liraya verilmişti. O zamana kadar ilkel usullerle işleyen hayvan kesim ve değerlendirme yerlerine, soğuk hava deposu ve daha modern kesim imkanları sağlanacaktı. Ayrıca toplam maliyeti 276.000 lira olan, on beş hektar genişliğinde bir koruluk edinilmesi ile şehir bulvarının parke döşenmesi işi de bu beş yıllık imar planı içindeydi.³⁷⁴

Enternasyonal fuarına titizlikle hazırlanan İzmir şehrinin silueti günden güne hızla değişmeye başlamıştı. Kültürpark içine üç müze yapılması planlanmıştı. Sağlık müzesi yapımı gerçekleştirilmiş, Ziraat Bakanlığı bir ziraat müzesi kurmaya başlamıştı. Üçüncü müze en önemlisiydi. “Atatürk İnkılabı Müzesi” adını alacak olan müze, Atatürk inkılaplarının parlak eserlerini dünyaya tanıtmış olacaktı. Otuz altı hektar genişliğindeki Kültürpark’ın beşte dördlük bölümü ağaçlandırılmıştı. Ayrıca beş senelik imar planı dahilinde yapılması düşünülen çocuk hastanesi için belediye tarafından arsa tahsis edildi. İzmir şehir meclisi bu başarılı çalışmalardan dolayı Behçet Uz’u on bin lira ile mükafatlandırıldı. Belediye başkanı ise örnek alınması gereken bir davranış göstererek, kendisine yararlılıklarından dolayı verilen paranın iki bin lirasını Kırşehir depremzedelerine bağışlarken, kalanını şehrin imarı için bütçeye bıraktı.³⁷⁵ Trabzon şehri için de, şehrin yapısını modernize edecek olan adımlar atılmaktaydı. Bayındırlık Bakanlığı’nca M. Lambert’e yaptırılan plana göre, Taş iskele 700 metre, Birinci Dünya Savaşında geçici amaçlı olarak Ruslar tarafından yaptırılan Buhti İskelesi de 250 metre olmak üzere denize doğru uzatılacaklardı. Yolcu iskelesi sahil kısmının da vapurların rahat yaşaması için, 75 metre doldurulması düşünüldü. Trabzon şehri planda, eski şehir, yeni şehir, hareket merkezi, liman ve sanayi bölümü olmak üzere beş bölüme ayrılıyordu. Yine Lambert’in planında, şehrin denizden rahatlıkla hava cereyanını alabilmesi için, caddelerin sahil istikametine dik konumda yapılması ve genişletilmesi tasarımlanmıştır. Yeni park ve bahçelerin yapımı, Trabzon’un içindeki eski mezarlık üzerinde uygulanacağından dolayı, buradaki mezarların şehir dışındaki asri mezarlığa intikali söz konusu olmuştu.³⁷⁶

³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1938, s.3.

³⁷⁵ **Akşam**, 15 Şubat 1938, s.8; **Cumhuriyet**, 23 Mart 1938, s.7.

³⁷⁶ **Akşam**, 14 Şubat 1938, s.8; **Son Posta**, 17 Şubat 1938, s.8; **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1938, s.3.

Büyük depremi yaşamış olan Kırşehir için yardımlar yurt çapında kampanyaya dönüşmüştü. Her vatandaş İzmir Belediye Başkanı kadar yapamasa bile kendi ekonomik durumuna uygun yardımı ulaştırmaya çalışıyordu. Kıbrıs Türkleri kalpleriyle anavatana bağlı olduklarını Kırşehir depremzedeleri için kurdukları yardım komiteleri ile gösteriyorlardı. Uşak, Tekirdağ ve Erzurum gibi şehirlerde de Kızılay, halkevleri ve okullar, yardım için seferber olmuşlardı. Kırşehir'in hasar ve yıkımlardan dolayı sıfırdan başlamak üzere imarı gündeme gelmişti. İskan Genel Müdürü başkanlığındaki heyet, yeniden yapılanması düşünülen ve ikamet sahası olarak seçilecek alanlarda çalışmalarını başlattı. Havadan çekilmiş fotoğraflar yıkımın maliyeti konusunda yeterince bilgi veriyordu. Hükümet boş durmamış, Kırşehir köylerinin yeniden imarı için ayırdığı 500.000 liralık ödenek için meclise tasarı sunmuştur. Deprem bölgesine giden yardımlara Trabzon'dan da Kızılay kurumuna verilen 1000 lira ile ve halkın evlerinden bağışta bulunmak amacıyla getirdikleri değerli eşyalarla düzenlenen kermes faaliyetleri vasıtasıyla iştirak ediliyordu.³⁷⁷

---

³⁷⁷ Cumhuriyet, 6 Mayıs 1938, s.3.

III. BÖLÜM

1938 YILI TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA

3.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ SÜRECİN TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Türkiye, dış politikasındaki gerçekçiliği ve daha önce atmış olduğu adımları 1938 yılında da devam ettirmiştir. Misak-ı Milli yine en temel kaide olmuş, sorunların çözümünde karşılıklı görüşme etkili yol olarak seçilmiştir. Atatürk, 27 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda General Mac Arthur'la yaptığı görüşmede, II. Dünya Savaşı'nın 1940-1946 yılında başlayacağını, İtalya ve Almanya'nın emellerini gerçekleştiremeyeceklerini ve Sovyet Rusya'nın kazançlı çıkacağını söylemişti. Devletler arasında güvenliğin teminatının, karşılıklı ülke bütünlüklerine saygıyla sağlanabileceği gerçeği, diplomaside sürekliliğin koşulu olacak, bu ilkeyi çiğnemeye çalışanlar ülkelerini içinden çıkılması zor durumların içine atacaktırlar. Türkiye bu ilkeyi çiğnememeye özen gösteren ender ülkeler arasında yerini almıştı. II. Dünya Savaşı'nın sonuçları ise buna uymayanların sonunun ne olacağını açık deliliydi.³⁷⁸

1938 yılı çalkantılı bir diplomasi yılı olmuştu. Bu çalkantı daha çok I. Dünya Savaşı sırasında yönlendirici roller üstlenen ve şimdi tam mahiyetini kestiremedikleri ancak 1938 yılının ilerleyen günlerine doğru çirkin yüzünü göstermeye başlamış bulunan faşizm tehlikesine karşılıklı kırk yarıcı diplomatik çalışmalar ile Avrupa'yı müdafaaya çalışan İngiltere ve Fransa'yı daha çok sarsmıştı. Mihver devletleri gerçekleştirdikleri bir dizi işgalle uluslararası ilişkilerdeki statükoyu önemsemediklerini revizyonist tutumları ile göstermişlerdi. Ama Büyük Önder gelişen olayları dikkatle izlemekteydi ve tehlikeyi daha önceden kestirmişti. Türk diplomasisini Dünya barışı yanında yer alacak ülkeleri kapsayacak şekilde iki sağlam ayak üzerinde inşa etmeye

---

³⁷⁸ Gencer-Özel, a.g.e., s. 272.

çalıştı; Sadabat Paktı ve Balkan Antantı.Yine tedbir olarak Atatürk'ün Ankara'ya döneceği günlerde harp sanayimizin gelişimine yönelik beş senelik bir Milli Müdafaa Planı oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Antantı'nı kuvvetlendirme istikametinde yapılacak görüşmelerde bulunmak üzere, 24 Şubat günü akşam saat beşte, özel bir trenle Ankara'ya hareket etmişti.³⁷⁹

I. Dünya Savaşı'nın, özellikle açılan cephelerin Ortadoğu topraklarında ve direk Osmanlı Devleti hudutları içinde cereyan etmesi sebebiyle iktisadi, siyasi ve sosyal bakımdan getirdiği yıkım geri dönüşü olmayacak düzeydeydi. Atatürk ve Türk milleti bu enkazdan bir ulus devlet yaratma kabiliyetini göstermişti. İkinci Dünya Savaşı ise birinciye nazaran çok daha geniş bir Dünya coğrafyasında globalleşen savaştı. Savaş, Türkiye üzerinde etkilerini daha çok iktisadi alanda hissettirecekti. Bütün bunlara rağmen, her iki savaşın kaynağının, Avrupa'da başlamış olması ve Avrupa'ya özgü düşünce ve amaçlarla yürütülmüş olması gibi sebeplerle aynı olduğu söylenilebilir.³⁸⁰1938 yılı içinde Hitler, Avusturya'yı işgal ettiği gibi bunun akabinde Almanca konuşanların çoğunluğunun bulunduğu ileri sürdüğü Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini de taarruz alanı içine almıştı. Çünkü Hitler, devletin sınırları dışında yaşayan Almanları, yeni Alman "Reich" na katmak istiyordu. 1938 yılı birçok bakımdan bu politikayı uygulama alanına sokmak için müsait şartlara sahipti. Chamberlain'in "denetimli ve düzenli bunalım politikası," Avrupa'nın içine sürüklendiği ateş ortamını engelleyememişti. 29 Eylül 1938'de Münih Konferansı toplandı ve Fransa'nın önceki çekimserliğine rağmen, Südetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. 1938 boyunca İspanyol İç Savaşı'nda Franco kuvvetlerinin İtalya ve Almanya yardımları sayesinde Cumhuriyetçiler karşısında ilerleyişi, Sovyet Rusya'nın bir müddet sonra Cumhuriyetçilere yardımı kesmesi ve İngiltere ile Fransa'nın 1936 Ağustos ayında Londra'da kurulan Karışmazlık Komitesi kararlarına uyum sağlaması gibi temel sebepler, Franco'yu 1939 yılında, İspanya'nın yönetimine taşımıştır. Japonya'nın da Çin'e

³⁷⁹ **Akşam**, 25 Şubat 1938, s.1,13; **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1938, s.1.

³⁸⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi Yayınları, 14. Basım, Ankara, 2005, s. 117.

saldırması, Avrupa devletlerinin dikkatlerini, Çin ve İspanya olmak üzere iki yöne çekmiştir. Nazi Almanya'sının bu tarihlerde ilk politikalarını zorluk çekmeden yürürlüğe sokması, hem globalleşmeye doğru giden bu cereyanlardan, hem de diğer Avrupa ülkelerinin savaşın Avrupa içine taşınması korkularından kaynaklanmıştır. Sonuçta gerek Almanya, gerekse İtalya olsun Versailles Antlaşması ile Avrupa'da ortaya çıkan statükoyu beğenmediklerini girişimleriyle göstermiş oluyorlardı. İktisadi alanda da iktisadi milliyetçilik akımı kuvvetlenmiş, özellikle Almanya ve İtalya'nın iktisadi politikası bütün devletlerin gümrük duvarlarını yükseltmiş, dünya ticaret hacmini daraltmıştı. Kendi yağı ile kavrulma politikası, diğer ülkelerin de örnek alabileceği raddeye gelince, büyük devletlerin ham madde kaynakları ve mamul maddeler için yeni pazar ihtiyaçları ile çatışmaya başlamıştı. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne de teminat vererek, Milletler Cemiyeti'ne girme kararı, 18 Temmuz 1932'de Genel Kurul'un tarafından 43 üyenin oy birliği ile onaylanmış, Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi haline gelmiştir. Bu girişimde daha çok, Türkiye'nin birinin karşısında diğerini tercih etmesinden ziyade, ülkenin güvenliği ve gelişimi doğrultusunda atacağı adımlar için tarafsızlık politikasının izlenmesi zorunluluğu rol oynamıştı. Türkiye MC üyeliği boyunca bu örgüt içinde aktif bir politika izlemiştir. Üye olduktan iki yıl sonra Çin'in üyelik süresinin bitmesi üzerine MC Konseyi'nde üyelik için adaylığını koydu. 17 Eylül 1934'te yapılan oylamada Türkiye 48 oyla Konsey geçici üyeliğine seçilmiş ve 1935-37 yılları arasında bu görevi yerine getirmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise 1937'de Konsey başkanlığı yapmıştır.³⁸¹

1938'e girerken bu iki cephenin keskin sınırları oluşmaya başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nin henüz İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği tarafından oluşturulmuş olan pakta girmekte acele davranmayışı ve İspanyol İç Savaşı'nın sonuçlanmamış oluşu, savaş için gerekli kıvılcımı ateşleyici unsurların henüz oluşmadığını gösteriyordu.³⁸² İkinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi için kuvvetler arasında eşitlik dengesinin bozulmuş olması gerekiyordu. Her iki

³⁸¹ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1938, s.1,7; Mehmet Gönlübol – Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.92-94.

³⁸² Muharrem Feyzi Togay, "Bir Senelik Dünya Tarihi", **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1938, s.8.

tarafın donanma gücü, henüz diğerine kafa tutacak dereceye gelmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası hakim statü de, Almanya'nın bu statükoyu Doğu Avrupa aleyhine delme teşebbüsleriyle zedelenmiş, ama tam anlamıyla bozulmamıştır.³⁸³

Avusturya içerisinde Nazi örgütlenmeleri, Hitler'in istediği doğrultuda şekilleniyordu. Avusturya İçişleri Bakanı bile Alman şeflerinden direktifler almaya başlamıştı. Avusturya'daki bu Nazi eşgüdümlülüğü, Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinde de hakimdi. Bu gidişle Avusturya'nın Anti-komintern Pakt'a katılacağı endişesi ortaya çıkmıştı. Anti-komintern Pakt, ilkin Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya ve Japonya arasında kurulmuş, daha sonra sırasıyla İtalya, Macaristan ve İspanya bu işbirliğine dahil olmuşlardı. Avusturya zaten siyasal özerkliğini tamamen yitireceğinden Anti-komintern Pakt'a katılması gibi bağımsız bir inisiyatife sahip olması mümkün olmayacaktı.³⁸⁴

Türkiye 1938 yılı içinde de iç ve dış barışı koruma politikasını sürdürecektir, Fransa, İngiltere, Almanya ve Sovyet Rusya ile daha önce de yapılmış olan ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmaları, bazıları yenilenerek, bazıları da tadilatlarla devam ettirilecektir. Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası ile ulusların emniyetleri için izlemeleri gereken sağlam yolun ne olacağı konusundaki isabetli sözleri şu şekildeydi:

“ Milletlerin emniyeti ya iki taraflı veyahut çok taraflı umumi müşterek anlaşmalarla, uzlaşmalarla temin edilebilir diye mutlak mahiyette ortaya atılan ve her biri diğerlerine zıt addedilen prensipler, sulhun muhafazası emrinde bizim için kati ve isabetli değildir ve olamaz. Bunların her birini, coğrafi ve siyasi icap ve vaziyetlere göre kullanarak sulh yolundaki ihtimamı realitelere tevfiik etmek [uydurmak] her millet için ayrı ayrı bir vazifedir. Cumhuriyet Hükümeti, bu hakikati görmüş, tatbik etmiş, en yakın komşuları ile olduğu kadar en uzak devletlerle olan

³⁸³ Abidin Daver, “1938’de Harb Olacak mı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1938, s.8.

³⁸⁴ **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1938, s.1,8; **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1938, s.1,7.

*münasebetlerini, dostluklarını ve ittifaklarını ona göre tanzim etmeği bilmiş ve bu sayede harici siyasetimizi sağlam esaslara istinat ettirmiştir.*³⁸⁵

3.2. İSPANYOL İÇ SAVAŞI'NIN TÜRK BASININDAKİ YANKILARI

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1 Kasım 1937'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılı açılışında yaptığı konuşmanın bir yerinde geçen İspanya İç Savaşı ile ilgili sözleri, Akdeniz'in güvenliği bağlamındaki Türkiye politikasını özetlemek bakımından önemliydi:

*“ Sulh yolunda nereden bir hitap geliyorsa, Türkiye onu, tehlikelerle karşıladı ve yardımlarını esirgemedi. İspanya hadiseleri dolayısıyla Akdeniz ve Karadeniz'de alınması gereken tedbirlere, Cumhuriyet Hükümeti, en geniş bir zihniyetle iştirak etti. Dünya'nın her tarafında olduğu gibi, bizi alakalandıran sahalarda ve bu arada, Akdeniz'de, sükun ve istikrarın korunması, bizim yakından ve alaka ile takip ettiğimiz bir mevzudur.”*³⁸⁶

Bosna-Hersek, Birinci Dünya Savaşı için bir prova alanı olmuş, uzlaşmaz çelişkiler ilk kez burada kendisine bir çatışma alanı bulmuştu. İspanya da İkinci Dünya Savaşı için aynı duruma düşmüştü. Ama onu Bosna-Hersek'ten farklı hale getiren, ademi merkezîyetçi liberal-anarşist unsurlarla sosyalist ve cumhuriyetçi unsurların ortak bir cephe buluşarak, eski aristokratik yapıyı sürdürmek isteyen Franco kuvvetlerine karşı ortak bir mukavemete girişmeleri olmuştu. Yani İspanya giderek dünya ideolojilerinin hesaplaştığı bir cadı kazanına dönüşüyordu. Olayın başlangıcında iç dinamikler çok daha belirleyiciydi. 1930'da Kral 13. Alfonso'nun idaresindeki dikta rejimi yıkılmış, yerine demokratik bir cumhuriyet kurulmuştu. 1936'nın

---

³⁸⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1. Cilt, Ankara, 1961, s.412.

³⁸⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1. Cilt, Ankara, 1961, s.404.

Temmuz ayında İspanya'nın Fas'taki birliklerinin komutanı olan General Franco, askeri bir isyanla İspanya'ya taarruz eder. Cumhuriyetçiler, önce egemen durumdayken, 1938 yılı boyunca dış desteğin etkisiyle güç kazanan Franco kuvvetlerinin sürekli saldırısı Halk Cephesi'ni mukavemet durumuna getirir. Franco, fazla bir direnmeyle karşılaşmaksızın, İspanya'nın batı ve güneyine egemen olur.³⁸⁷

1937 yılı içinde Akdeniz'de bazı denizaltılar, ticaret amacıyla sefer yapan gemileri batırıyordu. Bir görüşe göre bunun, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz limanlarından Cumhuriyetçilere destek amacıyla İspanya'ya giden gönüllü akışını kesmek amacıyla Franco tarafından tertiplendiği, ağırlıkta olan diğer görüşe göre ise İtalya Deniz Kuvvetleri tarafından yine aynı amaçla ve genel atmosferi sertleştirmek için sistemli yapıldığı düşünülüyordu. 11 Eylül 1937'de, Almanya ve İtalya'nın sonradan kararlarına katılmaktan vazgeçtiği, Nyon Konferansı'nda, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'in açık sularında, ilgili ülkelerin ise kendi kara sularında emniyeti sağlayacakları anlaşmaya varılmıştı. Hatta İtalya, büyük etki alanına sahip olabilecek şekilde Akdeniz'in emniyeti için görevlendiriliyordu.³⁸⁸ İtalya'nın Akdeniz'deki egemenlik uğraşları, Türkiye'yi 1938 boyunca da, Akdeniz'i uluslararası barışa uygun pozisyona taşıyacak politikalara ve platformlara yöneltmiştir. Özellikle Türkiye öncülüğünde inşa edilecek olan Sadabat Paktı ile Balkan Antantı, büyük ölçekte olmasa bile Doğu Akdeniz'i, savaş boyunca güvenlik çemberinde tutacak iki büyük girişim olmuştur.

1938 yılı Ocak başında, Franco kuvvetlerine bağlı General Aranda komutasındaki birlikler, Teruel şehrine hemen hemen hakim olmuşlar, Cumhuriyetçilerden yüzlerce kişi ile birlikte top ve diğer mühimmatı ele geçirip, Castralbo kasabasına yönelmişlerdi. Ocak ayının ortasında Franco'nun bu taarruzunun çok ta kolay olmayacağını gösteren gelişmeler yaşanır. 22 Ocak'ta Cumhuriyet Uçak Filosu tarafından yapılan Salamanka bombardımanında 225 kişi

---

³⁸⁷ Sander, **a.g.e.**, s.55.

³⁸⁸ Muharrem Feyzi Togay, "Bir Senelik Dünya Tarihi", **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1938, s.8.

ölecek ve 400 kişi de yaralanacaktır.³⁸⁹ İngiltere, Akdeniz’de korsan gemilerin faaliyetinin engellenmesinde Nyon şartlarının pek etkili olmadığını görüyordu. Bundan dolayı, su altında izinsiz seyahat eden bütün denizatluların batırılacağına ilişkin kesin bir nota verdi.³⁹⁰

İç savaş, 1938 Mayıs ayı sonlarına kadar yeknesak şekilde devam ederken, bu ayın sonlarında Franco kuvvetlerinin yaptığı büyük kara ve hava taarruzları yeni bir aşamaya geldiğini gösteriyordu. Valensiya ve Madrid bombalanmış, bombardımanında bir Fransız gemisi de yanmıştı. Ayrıca Franco, Cumhuriyetçilerin elinde bulunan Vertis, Santa Barda, Carramaço, Espinar, Sierra Peregale ve Cabra de Mora kasabalarını da sırayla ele geçirmişti. Franco’ya bağlı hava kuvvetlerinin bir ara Fransa hudutlarını aşarak bu bölgede manevralar yapmaları ve İngiliz gemilerini bombalamaya devam etmeleri, İngiltere’yi, yeni önlemler için harekete geçiriyordu.³⁹¹

Eylül başlarında Franco kuvvetleri sonuca yakınlaşmaya başlamıştı. Taurel’den sonra, Ebr cephesinde de ilerlemeye başlamışlardı. Korbera şehri düşmüş, Gandesa-Tortosa istikametinde taarruzlar sürmüştü. Barcelona ve Valensiya’nın bombardımanı da devam etmekteydi. Dış yardımlar sayesinde giderek kuvvetlenen Franco ordusu, destek ve levazımın kaynağı olan liman ve şehirlerin hava kuvvetleriyle vurulması ile kırsal bölgelerden kara hareketi vasıtasıyla kuşatma taktikleri tutumunu iç savaşın başlangıcından itibaren sürdürerek, sevk ve idarede zafiyet gösteren Cumhuriyetçileri yenilgiye uğratabilecekti. Bu da, beraberinde dünyayı barış içinde tutan dengelerin bozulmasını getirecekti.³⁹²

---

³⁸⁹ **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1938, s.1,3.

³⁹⁰ **Son Posta**, 4 Şubat 1938, s.3; **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1938, s.1,5.

³⁹¹ **Son Posta**, 31 Mayıs 1938,s.1; **Son Posta**, 10 Haziran 1938, s.1,10.

³⁹² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1938, s.1,3.

3.3. BALKAN ANTANTI VE SADABAT PAKTI

Milletlerarası Barış Bürosu'nun 6-10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlediği 27. Evrensel Barış Kongresi'nde Yunanistan'ın eski başbakanlarından Papanastasiu'nun, Balkan devletleri arasında ortak sorunları ve çıkarları ele alacak bir Balkan Birliği Enstitüsü kurulması teklifi ile Balkan ülkeleri arasında sağlanacak bir Balkan platformunun da ilk temelleri atılmıştı. Bu teklif, o zamanın koşulları içinde olumlu karşılanıyordu ve Balkan devletleri, kendi aralarında resmi olmayan bir dizi konferans yapılması kararını alıyorlardı. Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılımlarıyla Atina'da toplandı. Katılan devletler arasındaki siyasal farklılıkların öne çıkmadığı konferansta şu kararlar alındı: 1) Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapılması, 2) Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı yardımlaşma gibi hükümler içeren bir Balkan Pakti hazırlamak, 3) Balkan ülkeleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan Birliği'nin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmak. Bu kararların alınmasına karşın, daha ilk toplantıda, azınlıklar ve İtalya'nın, Balkan politikası gibi siyasal konularda tarafların görüşlerini uzlaştırmanın olanak dışı olduğu görülmüştü. İkinci Balkan konferansı 20-26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştı. Statükocu ve revizyonist Balkan devletleri arasında yakınlaşmayı sağlamak için ekonomik, teknik ve kültürel alanlara ağırlık verildi. Bununla birlikte, katılan devletlerin tutumu, Balkan paktı'nın geleceğini etkileyecek bir biçimde belli olmuştu. Aralarında sorunları çözmüş olan Türkiye ve Yunanistan birlikte hareket ediyor ve bir Balkan Pakti'nin hazırlanması için büyük çaba gösteriyorlardı. Revizyonist dış politika izleyeceklerinin işaretini veren Bulgaristan ile İtalya'nın etkisi altında bulunan Arnavutluk bu fikre sıcak yaklaşmazken, küçük Antant üyesi olan Romanya ve Yugoslavya, güvenliklerini sağlama konusunda Balkan Birliği'nin içinde yer almayı tercih ediyorlardı. Üçüncü konferans ise, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te toplanmıştı. Öze ilişkin azınlıklar konusu açılınca, Bulgaristan toplantıda kendi isteğini işletemeyeceğini anlayınca konferanstan

çekilmiştir. Bunun üzerine beş Balkan devleti, çeşitli alanlarda uzmanlardan oluşan komisyonlar kurarak, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Posta Birliği gibi kuruluşların teşkilatların yapılandırılmasına ve Gümrük Birliği'ne karar verirler. Kültür birliğine yönelik ilk adımlar da bu toplantıda atılmıştır.³⁹³

Balkan ülkeleri arasında köprü niteliğinde bulunan Bulgaristan'ın Balkan Pakti'nda bulunmayışı önemli bir eksiklikti. İsmet İnönü ve Tevfik Rüştü Aras, Bulgaristan'ı Balkan Pakti'na katılmaya razı etmek üzere, 20 Eylül 1933'te, Bulgaristan'a bir ziyarette bulunurlar. Burada yapılan görüşmelerde, Bulgaristan ile Türkiye arasında 1929'da imzalanmış olan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, beş yıllık bir süre ile uzatılır. Bununla birlikte, Bulgaristan, Ankara ile Atina arasında imzalanan Samimiyet Anlaşması'na katılmayı reddetmiştir. Dördüncü Balkan Konferansı 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te toplanmıştır. Konferansta, Balkan Pakti üzerinde konuşuldu ve kabul edilen bildiride yine Bulgaristan'a açık kapı bırakılarak, Balkan Pakti'na bütün Balkan devletlerinin katılması umudu dile getirildi. Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutumlarına karşı, Şubat 1934'te Belgrad'ta toplanan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın hazırladıkları Balkan Antantı Pakti 9 Şubat 1934'te Atina'da imzalandı ve Balkan Antantı kurulmuş oldu.³⁹⁴

Türkiye ile Yunanistan'ın bütün bir 1930'lar boyunca ortaya koydukları çaba, bu platformun dış politika ilişkilerinden başka diğer alanlara da yaygınlaştırılması yönünde sarf edilecekti. 11 Nisan 1936'da Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere birer nota göndererek, Boğazlarla ilgili yeni bir düzenleme yapılmasını talep ettiğinde ilk destek Yunanistan'dan gelmişti. 4 Ağustos 1936'da Yunanistan'da yaşanan rejim değişikliği, Türk-Yunan ilişkilerini etkilememişti. General Metaksas, diktatörlüğü döneminde, iç politikada İtalya ve Almanya'yı model alırken, dış politikada statükocu tutumunu sürdürüyordu. Yunanistan'ı

---

³⁹³ **Türk Dış Politikası**, Cilt I: 1919-1980, Ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 350-351

³⁹⁴ **Türk Dış Politikası**, s. 351.

çıkacak bir savaştan uzak tutma eğiliminde olmakla birlikte savunmanın da önemini bilerek, Türkiye ile yapılmakta olan işbirliğinin askeri boyutunu geliştirmek üzere çalışmalara başladı. 26 Mayıs 1937’de Başbakan İnönü Yunanistan’ı ziyaret etti. Ekim 1937’de Metaksas ziyareti iade etmek üzere Ankara’ya gelmişti. Askeri alanda savunma stratejileri üzerine bir alış veriş de başlamış oldu.³⁹⁵

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 27 Aralık 1937’de, Çankaya Köşkü’nde Balkanlı gazete temsilcilerinin temennileri üzerine şu sözlerle karşılık vermişti:

“ Balkan ittifakı, bizim öteden beri samimiyetle üzerinde durduğumuz bir idealdir. Bu idealin her gün geniş bir saha üzerinde daha ziyade genişlemesini ve mesaha[genişleme] almasını görmekle bahtiyarım. Bu hususta müttefik Balkan devletlerini sevk ve idare eden zevatın büyük hizmetleri ve muvaffakiyetleri ve ittifaka bağlılıkları şayanı takdirdir. Bugün, bu şekliyle dahi hepimizin memnuniyetine mucip olan Balkan birleşik vaziyetinin, bir gün birçok kimselerin hatıralarından bile geçirmedikleri mütekamil şekli alacağına itimadım berkemaldir.

Bu yüksek ideale giderken müttefik devletlerin başında bulunan zevatın hizmetlerine, matbuatın dahi büyük hizmetlerinin sebkatetmekte[öne geçmekte] olduğunu müşahede etmekteyiz. Balkan milletleri matbuatının bu yüksek ideali, kendi idealleri telakki etmelerini ve bu idealin tahakkuku için bütün imkanlarla çalışmalarını kendilerinden temenni ederim. Matbuatın şimdiye kadar aynı suretle vazifesini ifa etmiş olduğunu da tekrar etmeliyim.

Dünyada şimdiye kadar başka, başka milletlerin ünyon yaptıkları ve asırlarca beraber yaşadıkları, tarihte görülmüştür. Bizim kurmak istediğimiz ünyonun, tarihte geçmiş olan ünyonların çok fevkinde olmasını isteriz.

---

³⁹⁵ **Türk Dış Politikası**, s. 353-356.

Tarihi bu kadar yüksek bir idealin esas temel taşı, yalnız geçici politika esaslarında kalmaz. Bunun esas temel taşları lazımdır ki, kültür ve ekonomi cevheriyle dolu olsun. Çünkü, kültür ve ekonomi, her türlü siyasete istikamet veren bazlardır.

Herhalde beklediğimiz parlak günler, bizlerden dahi uzak değildir. Bizden sonra gelecekler ise tabii o günlerin parlaklığını bahtiyarlıklarla tes'it edeceklerdir.”³⁹⁶

Atatürk'ün yukarıda geçen konuşmasında hedeflediği her şey harfî harfine 1938 boyunca izlenen dış politika ile hayat alanı bulacaktı. Yılın ilk aylarında Balkan ülkeleri arasında siyasi ilişkiler geliştirilirken, Nisan ayında kültürel ve ekonomik birlikteliğin devamlılığı sağlanacaktı.

Balkan ülkelerini uzun süreli barış ilişkileri içinde tutabilme şansı biraz da o ülkeler içindeki iç siyasi dengelerle ilgiliydi. Batı Avrupa'daki İspanya örneği, Romanya'da da yaşanabilir, Mihver devletleri kendilerine Doğu Avrupa'da sağlam bir ayak bulabilirlerdi. Romanya üzerindeki gayretleri de bu yönde olmuştu. Romen Demir Muhafızlar Örgütü, başta parlamento olmak üzere çeşitli meşruiyet kanallarından politik hayata sızmaya başlamışlardı. Başbakan Goga, Fransa ile Romanya arasındaki köklü ilişkinin bozulmamasına da dikkat ederek hareket ediyor, diktatörlüğe karşı taviz vermeyecekleri ve Kanuni Esasi'nin çizdiği doğrultudan uzaklaşmayacakları konusunda teminatta bulunuyordu. Ancak Romanya içindeki Yahudiler gelişmeleri pek iç açıcı görmüyor ve Romen bankalarındaki paralarını çekmek için uzun kuyruklar oluşturuyorlardı.³⁹⁷ Yugoslavya gazeteleri, çok daha tehlikeli gelişmeler konusunda uyarıda bulunuyorlardı. Uyarı, İtalya'nın petrol karşılığında, Romanya hesabına Köstence'de bir deniz üssü oluşturma ve harp gemileri tesisi ile ilgiliydi.³⁹⁸

---

³⁹⁶ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2.cilt, Ankara, 1959, s.284-285.

³⁹⁷ **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1938, s.1; **Son Posta**, 3 Ocak 1938, s.1,3.

³⁹⁸ **Son Posta**, 26 Ocak 1938, s.1,11.

Balkan Antantı Ülkeleri Konseyi, 25 Şubat 1938'de Ankara'da toplanıyordu. Yunanistan'dan Başbakan Metaksas, Yugoslavya Başbakanı Stoyadinoviç ve Romanya Dışişleri Bakanı Komnen gelmişler ve görüşmelere başlamışlardı. Konseyin birinci oturumunda Stoyadinoviç alkışlarla karşılık verilen konuşmasında, Balkan Antantı'nın daima politikasını değiştirmeyerek, barışı temsil ettiğini ve bu vesileyle bölgenin dünyanın en huzurlu bölgesi haline geldiğini, Fransa ile dostane ilişkilerinin de bozulmadan sürdürüldüğünü vurguluyordu. İkinci oturumda, genel siyaset karşısında izlenecek ilkeler üzerinde durulmuş, Balkan Antantı ülkelerinin Milletler Cemiyeti'nin de sadık ve eşit üyeleri olarak diğer ülkelerin içişlerine karışmayan tutumu sürdüreceği kayıt altına alınmıştı. Antant, İtalya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne uyacağı konusunda güvence verdiği için, Akdeniz'deki hali hazırda bulunan konumunun şimdilik uluslararası güvenlik sınırları içinde kabul edilebilir olduğu sonucuna varmıştı. Atatürk bu sıralarda verdiği beyanlarda da, Balkan ittifakının öteden beri bir dış politika idealimiz olduğu, ancak bunu yaygınlaştırmak, alanını genişletmek ve özellikle esaslı belileyiciler olan kültür ve ekonomi temelleri üzerinde yükseltilmesinin zaruriyetine işaret ediyordu.³⁹⁹

1938'in Nisan ayı, Balkanlar arasındaki ilişkilerde hareketliliğin yaşandığı bir ay olmuştu. Özellikle ekonomik ilişkilerde bir eş güdümlülüğün sağlanması temelinde Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'ın katılımlarıyla, 7 Nisan'da, Yıldız Sarayı'nda Balkan İktisat Konseyi'nin altıncı toplantısı yapılmıştı. İktisat Bakanlığı'nı Türkofis başkanı Burhan Zihni temsil etmişti. Aynı gün, Balkan Matbuat Kongresi de toplandı. Toplantıya katılan Romen gazeteciler arasında, Atatürk'e hayranlığı ile bilinen ve Osmanlı devleti zamanında Bayındırlık Bakanlığı görevini yürütmüş olan B. Basarya da bulunmaktaydı. Türkiye basın temsilcisi olarak Yunus Nadi ve Falih Rıfkı Atay toplantıya iştirak etmişlerdi. Bu toplantıda, Balkan basınının insanlık ve barış bilinci kazandırmada görevleri, bölgede haber akışı ve tarafsız gazetecilikte eş

---

³⁹⁹ **Akşam**, 27 Şubat 1938, s.1,5; **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1938, s.1,7; **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1938, s.1,7.

güdümlülüğün sağlanması noktalarında fikir birliği sağlanmıştır. Her iki toplantı da bir haftalık bir program dahilinde devam etmiştir. Başbakan Celal Bayar ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ise 27 Nisan'da başladıkları ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu evi de programa alan Selanik gezisini, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan dostluk sözleşmesi ile noktalayacaklardı.⁴⁰⁰

İki Antant vardı. Biri bütün Akdeniz'deki yayılcılığı önlemek için kurulmuş olan Balkan Antantı, diğeri ise Fransa'nın olumsuz gelişmelerden dolayı teşebbüs ettiği girişimlerin sonucu olan Küçük Antant. Bu Küçük Antant'a dahil olan ülkelerin içinde Çekoslavakya, Yugoslavya ve Romanya'da bulunmaktaydı. Ancak, Almanya'nın 1939 yılında Prag'ı işgali ile başlayan olaylardan sonra hiçbiri varlık gösteremedi ve Küçük Antant dağıldı. Daha 1938 yılının 5 Mayıs günü Antant, 11. toplantısını yapmıştı. Bu toplantıda İtalya'nın Akdeniz'deki çıkarlarının karasal değil, deniz ile ilgili bir alanı kapsadığı belirtilmiştir. İngiliz-İtalyan Anlaşması, Antant tarafından iyi karşılanmış ve Maceristan'ın Küçük Antant'a dahil edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Yugoslavya Başbakanı ile Romanya Dışişleri Bakanı katıldıkları ortak yemekte, Tuna Havzası'nın barışından, Balkan ülkelerinin nihayi kardeşliğinden bahsediyorlardı. Gerek Büyük Antant, gerekse Küçük Antant, sonradan barışı tesis yolundaki hareket kabiliyetini kaybedeceklerdi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bu önlemler doğrultusunda ikili anlaşmalar yolu da seçilmiştir. Örneğin, Mihver devletlerinin politikalarına her an amade durumdaki Bulgaristan'la güven ve anlayış havasını arttırıcı bir anlaşma mümkün olmuştu. Köseivanof ve Metaksas arasında, 31 Temmuz 1938'de imzalanan Selanik Antlaşması'yla Lozan'da 24 Temmuz 1923'te imzalanan Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme'nin hükümleri ortadan kaldırılarak, Trakya sınırının silahtan arındırılıp askersizleştirilmesi durumuna

---

⁴⁰⁰ **Akşam**, 8 nisan 1938, s.1; **Akşam**, 28 Nisan 1938, s.1,13; **Akşam**, 30 Nisan 1938, s.1; **Akşam**, 1 Mart 1938, s.1,13.

son verilmiştir. Bu antlaşma uluslararası, Balkan ülkeleri ve Yunanistan'ın Bulgaristan ile ilişkileri bakımından önem taşımaktaydı.⁴⁰¹

Ortadoğu'ya yönelen İtalyan tehditleri karşısında bu bölgede de bir savunma sisteminin kurulma zorunluluğu kendisini göstermiştir. Daha önce bu ortak platformun ön koşulları Türkiye'nin bölge ülkeleriyle tek tek girdiği ilişkilerle oluşmuştu. Sadabat Paktı Türkiye, Afganistan, İran ve Irak arasında Tahran'da 8 Temmuz 1937'de imzalanmıştı. Pakta katılan ülkeler birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, toprak bütünlüklerine saygılı olacak ve ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası anlaşmazlıklarda birbirlerine danışacaklardı.⁴⁰²

1938'yılı boyunca, Sadabat Paktı ülkeleri anlaşma kaidelerine uygun olarak ortak sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Türkiye, Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın teşebbüsleri ile Sadabat Paktı'nı güçlendirme ve yaygınlaştırma programını uygulamaya başlamıştı. Bu yaygınlaştırma dahilinde Mısır da bulunmaktaydı. İngiliz basınının Mısır'ın Şark Misakı'na alınmasının coğrafi konumu itibarıyla uygun olmayacağı yönündeki açıklamaları, bu ülkenin savunmada, Kuzey Afrika ile Yakınşark ülkeleri arasında bir bağlantı teşkil ettiğini ve Akdeniz güvenlik çemberini genişletmek bakımından taşıdığı önemi anlamaktan uzaktı.⁴⁰³

3.4. HATAY SORUNU VE FRANSA İLE İLİŞKİLER

Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal ettiği bölgelerdeki Türk Ulusal Direnişi karşısında tutunamamış, Sakarya Savaşı'ndan sonra ise Ulusal Mücadele'nin gücünü ve kararlılığını iyice anlamıştı. İngiltere'nin Orta Doğu'da giderek artan nüfuzu da Fransa' yı

---

⁴⁰¹ **Son Posta**, 6 Mayıs 1938, s.3; **Ulus**, 6 Mayıs 1938, s.8; **Son Posta**, 1 Ağustos 1938, s.1,11; **Ulus**, 2 Ağustos 1938, s.1,5.

⁴⁰² Gencer-Özel, **a.g.e.**, s.283-284.

⁴⁰³ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1938, s.1,8.

endişelendiriyordu. Bu sebepler, Fransa'nın dış politikasında tutum değiştirmesine yol açmıştı. Türkiye'nin Fransa ile yaptığı ve Hatay sorununun geleceğini de doğrudan etkileyecek ilk anlaşma, 28 Ekim 1921'de yürürlüğe girecek olan, müzakerelerini bizzat Mustafa Kemal'in yürüttüğü, Franklin-Bouillon ve Türk temsilci Yusuf Kemal arasında imzalanan, 20 Ekim 1921 tarihli Ön Barış Anlaşması'dır. Türk ve Fransız tarafları arasında ateşkesi sağladığı gibi, anlaşmanın 7, 8 ve 10. maddeleri, daha sonra ortaya çıkacak Hatay sorunu açısından önem taşımaktadır. 7. maddede “ *İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır,*” denirken, 8. maddede, Türkiye-Suriye sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerindeki Payas mevkiinin hemen güneyinden geçerek, İskenderun Sancağı'nı Fransa'ya bırakacak biçimde tanımlanıyordu. Ayrıca aynı maddeye göre, Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolu Türkiye'ye bırakılıp, her iki ülke bu yoldan yararlanma konusunda aynı haklara sahip olacaktı. 10. madde ise, Türkiye'nin Suriye topraklarında Meydan-ı Ekbez'den, Çobanbey'e dek askeri nakliyat için demiryolunu kullanabileceğini belirtmekteydi.⁴⁰⁴

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesine göre, sadece Suriye sınırının, “ *20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa-Türkiye Anlaşması'nın 8. maddesinde tanımlanmış sınır,*” olduğu belirtiliyordu. Aynı gün, Fransa hükümeti bir mektup göndererek, Lozan Barış Antlaşması'nın, 1921'de yapılan anlaşmanın hükümlerine hiçbir zarar getirmemiş olduğunu, onaylamıştı. Ayrıca, bir bildiriyle de 1921 Türkiye-Fransa Anlaşması'nın tümüyle yürürlükte olması için gerekli onayın yapıldığını açıklıyordu. Böylece 1921'de çizilmiş olan Türkiye-Suriye sınırı ve Sancak'a tanınan özel yönetimin geçerli olduğu, Lozan'da bir kere daha tanınıyordu. Ankara'nın bu politikasında Sancak'ta yaşayan Türklerin tutumu da etkiliydi. 1921'den beri, kimi zaman Arap milliyetçileriyle ittifak da yaparak, Fransız yönetimine karşı çete

---

⁴⁰⁴ **Türk Dış Politikası**, s. 149-150.

faaliyetlerini sürdüren Sancaklı Türkler, Ankara ile temas halindeydiler ve anavatana katılmayı istiyorlardı.⁴⁰⁵

Lozan'dan hemen sonra 29 Eylül 1923'te, 24 Temmuz 1922'de MC tarafından onaylanan, Suriye'nin Fransa'nın mandası olmasına ilişkin antlaşma yürürlüğe giriyordu. Fransa buna dayanarak, Sancak da dahil olmak üzere, Suriye'de kendi yönetimini sağlamlaştırmaya başladı. Suriye ve Lübnan'ı ; Halep, Şam, Lübnan ve alevi Lazkiye devletleri adı altında dörde böldü. Bunlara ek olarak da Halep'e bağlı İskenderun Özerk Sancağı'nı kurdu. Bir yandan tüm bu toprakları “ *böl ve yönet*” ilkesine göre Suriye'den ayırırken, diğer yandan her devlet içinde kendi yönetimine bağlı bir merkezileştirme süreci işletiyordu. Bu durum artan bir memnuniyetsizlikle sonuçlandı ve 1925'te Arap milliyetçileri giderek tüm bölgelere yayılan bir ayaklanma başlattılar. Söz konusu ayaklanmayı Ermeni birlikleriyle bastıran Fransa, yönetsel önlem alma gereğini anladı: 1 Ocak 1925'te Halep ve Şam devletlerini birleştirdi. Bundan bir gün önce de, Sancak'a ilişkin bir kararname yayınlayarak, yönetsel konularda mevcut rejim korunmakla birlikte, bölgenin Şam'a bağlandığını bildirdi. Arap milliyetçilerini memnun etmek için alınan bu kararlar, kısa sürede Sancak'ta karışıklıklara yol açtı. Suriye'ye bağlanmak isteyen sancaklı Araplar dışında Türkler, Aleviler ve hiç Arapça bilmeyen Ermeniler bu duruma tepki göstermekte gecikmediler. Karara karşı çıkanların önderliğinin, en güçlü grup olan Türklere geçeceği açıktı. Ancak, Sancaklı Türklerin bağımsızlık istekleri, bu sırada Şeyh Sait isyanı ve Musul sorunu nedeniyle zor durumda bulunan Ankara'da yankı bulmadı.⁴⁰⁶

30 Mayıs 1926'da, Türkiye ile Fransa arasında *Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri* adıyla bir sözleşme imzalanmıştı. 15 maddelik sözleşmenin 1. maddesi: “*Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı imparatorluğu'ndan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti'nin mandası altında bulunan ülkeler her zaman dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürecektir. İşbu sözleşme ile*

---

⁴⁰⁵ **Türk Dış Politikası**, s.280.

⁴⁰⁶ **Türk Dış Politikası**, s.281.

saptanan sınırlarını bozmaya çalışmayacaklardır,” şeklindeydi. 7. madde önemliydi ve şöyleydi: “*Bağıtlı Yüksek Taraflar (...) ülke üzerinde ötekine karşı yöneltilmiş eylemleri önlemek ve onları engellemek için gerekli önlemlerin alınmasını yükümlenir.*” Bu madde, Şeyh Sait ayaklanmasından kaçıp Suriye’ye geçen ve eylemlerini oradan sürdüren Kürtleri işaret ediyordu. Anlaşmada sınır bölgesinde suç işleyenlere karşı alınacak karşılıklı tedbirler de bulunmaktaydı. Sözleşmeye ek olarak konulan imza protokolüyle, 1921’de yapılan anlaşmanın öngördüğü Sancak Özel Yönetim Birimi sağlanılmıştı. Bu sözleşmenin imzasıyla iyileşen Türk-Fransız ilişkileri, Sancak’ta yaşayan Türklerin durumlarının düzelmesine de olanak sağlamıştı. Bu dönemde, Sancaklı Türkler Ankara’yı yakından takip ediyor, Türkiye’de yapılan inkılapları uygulamaya özen gösteriyorlardı. Kısa süre içinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin bir şubesini oluşturarak, örgütlenmelerini daha disiplinli bir şekilde gerçekleştirdiler. Bu gelişmeler Fransız yönetimi tarafından da destekleniyordu. Çünkü Fransa, kendi yönetimine muhalefet eden Şam’a karşı, Sancak’ı koz olarak kullanmayı düşünüyordu. Beklentileri gerçekleşmedi. 1930 yılında İngiltere’nin manda yönetimini sona erdirerek Irak’a bağımsızlık vermesi Suriye Araplarını harekete geçirince, Sancaklı Türkler arasında da milliyetçi istemler canlanmıştı. Sonunda, 14 Mayıs 1930 tarihli Suriye Anayasası’na Sancak’ın özel rejimine ilişkin hükümler kondu. Fransa’nın Suriye’deki varlığını uzun süre devam ettiremeyeceği anlaşıldıkça Suriye, Türkiye ve Fransa’nın Sancak’ta nesnelleşen ilişkileri giderek bozuluyordu. 1934 yılında Gaziantep valisinin Sancak’ı ziyareti sırasında, Sancaklı Türklerin, Türk bayrakları taşıyarak yaptıkları gösteriler ve karşılama töreni, geleceğe ilişkin ilk işaretleri vermekteydi. Ancak, sorunun devletler arasında resmen ele alınabilmesi için 1936 yılına kadar beklemek gerekecekti.⁴⁰⁷

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1936’da verdiği bir direktifle Antakya-İskenderun ve havalisinin adını “*Hatay*” olarak değiştirmişti. Daha sonra İstanbul’daki İskenderun ve Antakya Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti’nin adını önce “*Hatay Hakimiyeti Cemiyeti*” daha sonra ise cemiyetin başkanı Tayfur Sökmen’in de onayını alarak, “*Hatay*

---

⁴⁰⁷ **Türk Dış Politikası**, s.282-283.

Egemenlik Cemiyeti” şeklinde değiştirmiştir. Atatürk ayrıca, bu cemiyetin asıl faaliyet alanının Hatay’a geçiş yolu üzerinde bulunması sebebiyle Dört Yol’da yoğunlaştırılmasını ve Hassa, Kilis ve Mersin’de de cemiyetin şubelerinin kurulmasını önermişti. Bunun üzerine İstanbul, Dört Yol ve Mersin’de Hatay Ergenlik Cemiyeti şubeleri açılır. Cemiyetin Dört Yol şubesinin başkanlığına Abdurrahman Melek seçilir. Ayrıca cemiyetin Ankara’daki Hatay Egemenlik Cemiyeti’ne bağlı olması ve Tayfur Sökmen’in de şubelerin genel temsilcisi görevi görmesi kararlaştırılır. Melek’in bir süre İstanbul’da kalması gerektiğinden dolayı, Dört Yol’daki şubenin başına Tayfur Sökmen getirilir. Böylelikle, Ankara ile Hatay arasındaki bilgi akışı da daha iyi temin edilmiş oluyordu. Fransızlar, Tayfur Sökmen’in bölgedeki faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başlarlar. Sökmen’in Türkiye’deki milletvekilliği görevinden dolayı, Sancak’a müdahalesini uygun karşılamadıkları yönünde Ankara’ya bir protesto çekerler. Atatürk, bu protestoya cevaben: *“Mebus bizim değil, müstakildir. Anayasamız müstakil mebuslara istediği yerde ve şekilde konuşma hakkı vermektedir,”* diye, karşılık vermiştir.⁴⁰⁸ Aynı yıl içinde, uluslararası ortamda olumsuz gelişmeler yaşanıyordu. 1935’te Habeşistan’ı işgal eden İtalya, Akdeniz’de ciddi bir tehdit haline gelmişti. Almanya ise yine revizyonist bir dış politikayla Ren bölgesini silahlandırıyor. Bu iki ülkenin revizyonist tutumlarından endişelenen Fransa için, Avrupa’daki durumunu güvence altında buldurmak, daha fazla önem kazanmıştı. Suriye’deki manda yönetimine bağımsızlık vermeyi tasarlıyordu. Artık, kendisine karşı dışmanca duygular besleyen bir halkı doğrudan yönetmek yerine, bağımsız bir Suriye ile dostluk ilişkisi kurmayı kendisi için daha kazançlı görmekteydi. Ayrıca o dönemde mandacılık egemen ülkeye ağır mali sıkıntılar getirmekteydi. 1936’da Fransa’da bir iktidar değişikliği olmuş, muhafazakarların ve askerlerin karşı çıkmalarına rağmen, hükümetin başına, sömürgelere bağımsızlık verilmesi taraftarı olan Halk Cephesi’nin sosyalist lideri Blum getirilmişti. 9 Eylül 1936’da Suriye ile Fransa arasında Suriye’deki manda yönetimini sona erdiren bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma, bu tarihten üç yıl sonra Suriye’nin Milletler Cemiyeti üyesi olmasıyla yürürlüğe girer. Anlaşmanın 3. maddesinde

---

⁴⁰⁸ Ahmet Halaçoğlu, “Hatay’ın Anavatan’a Katılmasında Dört Yol’un Yeri ve Önemi”, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 3-14.

geçen “ *Yüksek Akit Taraflar, Manda rejiminin sona erdiği gün, Fransa hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak ya da bu memleket adına imzalanan bütün anlaşma, sözleşme ve diğer milletler arası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye hükümetine devretmek için, bütün tedbirleri alacaktır,*” şeklindeki açıklama Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Çünkü, böyle bir inisiyatifin Suriye’ye bırakılması, Sancak Türklerinin statüsünü tehlikeye düşürüyordu. Suriye konuyu görüşmeye yanaşmayınca, Tefik Rüştü Aras, 26 Eylül 1936’da MC komisyonunda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Fransa’nın Suriye ile yaptığı anlaşmanın bir benzerini Sancak halkıyla da imzalamasını ve Sancak halkının Suriyeliler gibi kendi işlerini kendileri görmelerine olanak verilmesi doğrultusundaki isteklerini dile getirir.⁴⁰⁹

Hatay sorununun çözümü yönünde atılan önemli adımlardan bir tanesi de, Sandler Raporu’dur. Taraflar ikili görüşmelerde anlaşamayacaklarını görünce, konuyu MC’ye götürürler. 14 Aralık’ta İsveçli Sandler’i raportörlüğe atayan MC konseyi, Sancak’a üç gözlemci gönderilmesine karar verir. O sıralarda uluslararası ilişkilerin aldığı seyir, Türkiye’nin önemini arttıracak şekle gelmişti. Almanya ve İtalya’nın revizyonist politikalarından rahatsızlık duyan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden’in Fransa nezdinde yaptığı girişimler ve baskılar sonucunda Fransa direnmeyi bırakır ve MC Konseyi’nde, Sancak’ın ayrı bir birim olarak kabul edilmesi de dahil, alınacak her karara razı olacağını bildirir. Zaten, Suriye’ye bağımsızlık vermeyi öngören 9 Eylül 1936 tarihli anlaşmanın Fransız parlamentosundan onay alamayacağı da anlaşılmıştı. Avrupa’nın sürüklendiği durum, sömürgelerin stratejik değerini giderek arttırıyordu. Üstelik Fransız muhafazakarları, Suriye’ye verilecek bağımsızlığın, başta Kuzey Afrika’dakiler olmak üzere diğer Fransız sömürgelerine “*kötü örnek*” oluşturacağını düşünüyorlardı. Suriye’nin bağımsızlığı ancak 1946’da gerçekleşecekti. 27 Ocak 1937’de raportör Sandler’in MC Konseyi’ne sunduğu rapor oy birliği ile kabul edilir. Sandler’in raporu şu şekildeydi:

---

⁴⁰⁹ **Türk Dış Politikası**, 282-283.

1. Uzmanlar Komitesi'nce ayrı bir statüsü ve anayasası hazırlanacak olan Sancak, ayrı bir varlık olarak kabul edilecek, iç işlerinde bağımsız kalacak, dış işleri Suriye tarafından idare olunacaktı,
2. Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eş güdüm sağlanacaktı,
3. Sancak'ta resmi dil Türkçe olacak, ikinci bir dil için MC Konseyi karar verecekti,
4. Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını konsey adına denetlemek üzere Sancak' a Fransız uyruklu bir delege atanacaktı,
5. Sancak'ın yeterli jandarma ve polisten başka askeri gücü bulunmayacaktı,
6. Türkiye ve Fransa Konsey'in tavsiye kararına saygılı kalacak ve aralarında bir antlaşma yaparak, Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alacaktı,
7. Türkiye, Fransa ve Suriye arasında yapılacak bir antlaşmayla Türkiye-Suriye sınırının dokunulmazlığı ve kışkırtmaların önlenmesi için yükümlülükler getirilecekti,
8. Türkiye'nin İskenderun limanından yararlanması için Sancak statüsüne hükümler konulacaktı,
9. Sancak statüsü ve anayasası Konsey'in kararıyla yürürlüğe girecek ve Konsey'de Sancak ile ilgili kararlar 2/3 çoğunlukla alınabilecekti.⁴¹⁰

Konsey'in Sandler raporunu kabul etmesi üzerine, Suriye' de protesto gösterileri başlamıştı. Fransa, Suriye'ye ihanet etmekle suçlanıyordu. Suriye Başbakanı Cemil Mardam Şam'da yaptığı açıklamada, Sancak'ın Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylüyordu. Sancak'ın sınırsız ve koşulsuz olarak, bağımsızlığa kavuşturulmasını isteyen Türkiye ile böyle bir şeyin MC'nin Suriye için kabul ettiği Manda yasasına aykırı düşeceğini, bu nedenle Sancak'a ancak 1921 Ankara anlaşmasına uygun bir özerklik verilebileceğini ileri süren Fransa arasındaki bu anlaşma, gerçekte Suriye'nin bağımsızlığa kavuşmasına kadar bulunmuş, geçici bir formüldü. Sandler raporuna uygun olarak, 5 kişilik bir Uzmanlar Komitesi, Sancak'ın statüsü ve anayasasını

---

⁴¹⁰ **Türk Dış Politikası**, 283-284.

hazırlamıştır. Metinler, 29 Mayıs 1937'de MC Komisyonu'na sunuldu ve oy birliği ile kabul edildi. Sancak'ın özerk varlığı böylelikle hukuki olarak kurulmuş oluyordu. Aynı gün Fransa ile Türkiye arasında da iki antlaşma imzalanıyordu. Burada özerk varlık, gücünü üç dayanaktan almaktaydı. Birincisi *İskenderun Sancağı'nın sınırları*, ikincisi *Sancak Statüsü*, üçüncüsü ise *Sancak Anayasası'* dir. Bu belgeyle ayrıntılı olarak çizilen sınırlar, Hatay Türkiye'ye katıldığında, ufak değişiklikler dışında, Türkiye-Suriye sınırını oluşturacaktı. Sancak Statüsü'nde, Sancak içişlerinde bağımsız, dışişlerinde ve para birliğinde Suriye'ye bağımlı bir özerklikte olacaktı. Ayrıca, resmi dili Türkçe olarak tanımlanmıştı ve başka dillerin resmen kullanımına MC Meclisi karar verebilecekti. Ordu yerine sadece yerel bir polis örgütü kurabilecek olan Sancak'ın toprak bütünlüğü, Fransa ile Türkiye'nin bir antlaşma ile güvence altına alınacaktı. Sancak'ta MC denetimi, Meclis'in atayacağı bir Fransız temsilci aracılığı ile sağlanıp, hazırlanacak Statü ve Temel Yasa, yine Meclis'in onayıyla yürürlüğe girecekti. Statü'de yazılı olan en önemli madde ise, Türkiye'nin İskenderun Limanı'nı transit ticaretinde daha fazla kullanabilmesi için, burada bir Türk Serbest Ticaret Bölgesi kurabileceğine ilişkin maddeydi.⁴¹¹

Sancak Anayasası'nda ise Sancak'ta yasama, yürütme ve yargı erki ile seçimleri içeren başlıca önemli maddeler şöyle özetlenebilir:

- Sancak'ta yasama yetkisi, iki dereceli seçimle, dört yıl için iş başına gelecek 40 üyeli bir meclis tarafından yürütülür.

- 20 yaşından büyük tüm erkek Sancak vatandaşları, birinci derece seçimlerde oy kullanma hakkına sahiptir. Birinci derece seçimlerde adaylık için, okur-yazar olmak zorunludur. İkinci derece seçimlerde adaylık içinse, bu koşulun yanı sıra, 25 yaşını aşmış olma koşulu aranır.

- Sancak Meclisi için yapılacak ilk seçimler, MC Meclisi'nin Fransa ve Türkiye dışındaki üyelerinin temsilcilerinden oluşacak bir Seçim Komisyonu tarafından düzenlenir ve denetlenir. Birinci derece seçmenleri, mensup oldukları cemaate göre seçmen listelerine

---

⁴¹¹ **Türk Dış Politikası**, s.284-285.

yazılırlar. Bir cemaat için yazılacak seçmen sayısı, o cemaati temsil edecek ikinci derece seçmen sayısı ile milletvekili sayısını belirler. Her 101. derece seçmen için bir tane ikinci derece seçmen belirlenir. Ancak, yazım işleminin sonucu ne olursa olsun, her cemaate en az aşağıda belirtilen sayıda milletvekili çıkarma güvencesi verilmiştir :

Türkler	8
Aleviler	6
Araplar	2
Ermeniler	2
Rum-Ortodokslar	1

- Sancak'ta yürütme yetkisi, Sancak Başkanı ile Bakanlar Kurulu'na aittir. Meclis tarafından beş yıllığına göreve getirilen Başkan, Bakanlar Kurulu'nun olumlu görüşü ile Meclis'i feshederek seçimleri yenileme yetkisine sahiptir. Bakanlar Kurulu, bir Başkan ile dört üyeden oluşur.

- Yargı yetkisi, yasa ile kurulan mahkemelere aittir.

- Sancak Statüsü ve Temel Yasası (anayasa), 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girecektir.⁴¹²

Sancak özerk statüsüne kavuştuğunda, nüfusu 219.000 idi. Bunun % 39.7'si Türk, % 28'i Alevi, % 11'i Ermeni, % 10'u Sünni Arap, % 9'u Rum Ortodoks, % 3'ü de Kürt, Çerkez,

---

⁴¹² **Türk Dış Politikası**, s.285-287.

Yahudi, İsmaili ve Arnavut idi. 15 Nisan 1938’de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek ve denetlemek üzere MC tarafından Sancak’a gönderilen Seçim Komitesi, 1937 yazı boyunca çalışmalarını sürdürmüştü. Fransız manda memurlarıyla işbirliği halinde çalışan komite, kısa sürede Sancaklı Türklerin ve Türkiye’nin tepkisini çekti. Sancak’ta yaşanan çatışmalar, tekrar gerilimi arttırmıştı. Problem, birinci seçmenlerin hangi topluluklara yazılacaklarında odaklanıyordu. Çünkü, cemaat ayrımları hem dinsel, hem de etnik aidiyete yapılmış olduğu için, Seçim komitesi Türkler aleyhine karar alabiliyordu. Problem daha çok Aleviler konusunda yaşanıyor. Alevi bir kısmının anadili Türkçe, bir kısmının ise Arapça idi. Bu heterojen yapılarından dolayı, onlar üzerinde çeşitli yönlendirmelerde bulunmaları daha kolay oluyordu. Sancak’ta çalışan seçim komitesinin, Ankara’ya danışmaksızın bir seçim yönetmeliği hazırlayarak MC Konseyi’ne göndermesi üzerine Türkiye bunun karşılığı olarak 29 Aralık 1937’de, 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Antlaşması’nı feshetti.⁴¹³

1938 yılının Ocak ayı içinde Seçim Komisyonu delegelerinden Garro, Türk seçmenlerin etkin katılımını engelleyebilmek için elinden geleni yapıyordu. Bu girişimlerden bir tanesi, 27 Aralık 1937 tarihli, Hatay vatandaşlığını almak için yapılacak nüfus çıkarma işlemleri için on beş günlük süre tanınmasıydı. Karar, güç ulaşımı olan yerlerdeki Türk nüfusu devre dışı bırakmayı hedefliyordu.⁴¹⁴ Türkiye’nin Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu tarafından seçim öncesi uygulanacak projeden haberdar edilmeyişi, daha çok Fransa’ya bağlı komisyon üyelerinin etkin duruma getirilmeleri gibi sebepler, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından kaleme alınmış ve Milletler Cemiyeti Başkanlığı’na gönderilmişti. Milletler Cemiyeti’nin özellikle de Akdeniz’in güvenliği için 100. toplantısını yapıyor olması, Türkiye’nin Fransa ve İngiltere üyelerine Hatay Türklerinin haklarını yüz yüze duyurabilme fırsatı sağlıyordu.⁴¹⁵

⁴¹³ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1938, s.4.

⁴¹⁴ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1938, s.3; **Son Posta**, 4 Ocak 1938, s.3.

⁴¹⁵ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1938, s.1,5; **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1938, s.1,8.

Türk ve Fransız Dışişleri Bakanları, Ocak ayı sonlarında Cenevre’de yaptıkları toplantıda, seçimlerde Türklerin çoğunluğunu sağlamak üzere seçim mevzuatında değişiklik yapılması konusunda ilke olarak mutabık kaldılar.⁴¹⁶

Seçim Komisyonu Başkanı Reid, bir İngiliz idi. Türk ve Fransız temsilcilerinin Komisyon’a katılmasının seçimler üzerinde haksız bir baskı oluşturacağı gerekçesiyle, görevinden istifa ediyordu. Bu tavır, Türkiye-Fransa uzlaşması karşısında, İngiltere’nin çekimserliğini yansıtmaktaydı. İngiltere, Ortadoğu’daki hesaplarını gözden geçirerek Arap tarafına karşı kötü bir izlenim yaratmak istememişti. Türklere çoğunluk sağlamak üzere yapılacak olan değişikliğin ve bundan sonraki gelişmelerin Fransa ile Türkiye’nin işbirliği ile gerçekleştirildiğinin bilinmesi, İngiltere’nin işine yarayacaktı. İlke anlaşmasını takip eden dönemde, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde yumuşama havası hakim olur. Daha önce kurulmuş olan Türkiye-Fransa grubu yeniden çalışmalarına başlamıştı. Fransa Dışişleri Bakanı Delbos, Cenevre’deki Fransız Heyeti’ne Türkiye’nin istediği doğrultuda bir mesaj göndermişti. Hazırlanan seçim düzenlemesinin yürürlüğe getirilmemesi ve ertelenmesi olumlu olacaktı. Fransa da, komisyonun Türk ve Fransız katılımının sağlanarak yeniden oluşturulması ve düzenlemenin gözden geçirilmesini uygun gördü. Milletler Cemiyeti toplantısında da bu tutum hakim oldu ve yeni seçim komisyonuna İngiltere, İsveç ve Belçika temsilcilerinin de katılımı sağlanacak, 15 Nisan 1938 olarak belirtilmiş olan seçim tarihi gerekirse ileri alınabilecekti.⁴¹⁷

Anadolu Ajansı’nın 10 Mayıs’ta verdiği haberlerde, Aktepe yerleşim biriminde kütük kayıtlarına kendilerini Türk olarak yazdıranlara karşı bazı unsurların Halkevi binasını ateşe verdikleri açıklanıyordu. Hatay’da Türkiye taraftarı olan bütün Türk ve Arap unsurlarla birlikte Alevilere yönelik baskılar da giderek tahammül edilmez seviyeye gelmişti. Hayatlarından endişe edilecek koşullarda yaşayan Aleviler, sık sık kütüklere kayıtları yapılmaması ve normal

⁴¹⁶ **Son Posta**, 1 Şubat 1938, s.1,11.

⁴¹⁷ **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1938, s.1,4; **Son Posta**, 1 Şubat 1938, s.1,11.

vatandaşlık haklarını kullanamadıklarından şikayetçi oluyorlardı.⁴¹⁸ Halep'ten ve diğer yerlerden buraya sürekli askeri sevkıyat başlamıştı. Fransa'nın Hatay delegesi Garo'nun da yönlendirdiği olaylar, Türklerin ve Türkiye yanlısı Arapların adeta seçim dışı bırakılmalarını hedeflemekteydi. Baskıya maruz kalanların temsilcisi olan yirmi beş kişi, Atatürk'e, Milletler Cemiyeti'ne ve ilgili kuruluşlara birer telgraf çekerek duruma bir çözüm getirilmesini istemişlerdi. Yine Fransa tarafından görevlendirilen kişiler, Suriye dahilinden birçok Arap uyruklu kişiyi otomobillere doldurarak seçim bölgesine taşıyor ve burada seçmen kütüklerine kayıtlarının yapılmasına yardımcı oluyordu.⁴¹⁹

Mart ayında Almanya'nın Anschluss(birleşme) hedefi doğrultusunda Avusturya'yı ilhak etmesi ve Hatay sorununda MC görüşmelerini kolaylaştıran Leon Blum'un Fransa'da yeniden Başbakan seçilmesi, Hatay konusundaki Türk tezlerine daha da yakınlaşılmasını sağlayan iki önemli olay olmuştu. Hitler, Anschluss kararını verirken İtalya'nın da onayını alıyordu. Fransa ile İngiltere'nin işgal karşısındaki tutumları, Anschluss'u protesto etmekten öteye gitmemiştir. Özellikle Avrupa'da sınırların gerildiği böyle bir durumda Fransa'nın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da dost ve güçlü bir Türkiye'ye şimdi eskisinden daha çok ihtiyacı vardı. Bu gelişmelerden yararlanma fırsatını yakalayan Türkiye, 10 Mart 1938 tarihinde Fransa'nın önüne, Hatay sorunu ile ilgili bir paket getiriyordu. Aynı ayın içinde, Cenevre'de Seçim Komisyonu'nun çalışmaları devam ederken, Türk Dışişleri Genel Sekreteri Menemencioğlu ile aynı konumdaki De Tessen ikili görüşmelerde bulunmuşlardır. 10 Mart 1938'deki görüşmeler esnasında Menemencioğlu, De Tessen'a Türkiye'nin Hatay konusundaki taleplerini içeren bir memorandum sunmuştur. Memorandum'da geçen önemli hususlar şöyleydi:

- Sancak sorunu, Türkiye açısından bir toprak ilhakı sorunu değildir.

⁴¹⁸ **Akşam**, 28 Nisan 1938, s. 2; **Son Posta**, 11 Mayıs 1938, s.3; **Son Posta**, 19 Mayıs 1938, s.3.

⁴¹⁹ **Son Posta**, 12 Mayıs 1938, s.1,11; **Son Posta**, 30 Mayıs 1938, s.1,11.

- Sancak Meclisi'nde 412 sandalyeden 22'si Hatay Halk Partisi'nin üyesi olan Türklere verilmelidir.

- Türk cemaatinin adayları CHP tarafından saptanacaktır.

- Yukarıdaki üç temel hususta anlaşma sağlandıktan sonra, Türkiye ile Fransa arasında bir Dostluk Antlaşması imzalanacaktır.

- Türkiye ile Suriye arasında iyi komşuluk ilişkilerini düzenleyen üçlü bir Türkiye-Suriye-Fransa Antlaşması için görüşmelere en kısa zamanda başlanacaktır.

- Sancak'ın toprak bütünlüğünün güvence altına alınmasını sağlayacak olan Genelkurmay Anlaşmaları, iki tarafın teknisyenleri arasında görüşülecektir.⁴²⁰

De Tesson, daha ilk buluşmada, bu memorandumda önerilen ilkelerin, daha kapsamlı bir görüşme için temel teşkil ettiğini kabul etmiştir. Ayrıca bu görüşmelerin devamında, seçimlerde Türk tarafının % 55'ine karşılık gelen 22 sandalyeyi almak üzere yapılacak çalışmaların manda yönetimi tarafından engellenmemesi ile manda görevlilerinin anti-kemalist muhalefete destek olmayacakları konusunda da uzlaşmıştı. Bu Mart 1938 Centilmenler Anlaşması, Türkiye'ye Meclis'te çoğunluk garantisi veren, çözümden önceki çözüm belgesi olmuştur.⁴²¹

Delege Gerreau, Mayıs ayı başında Ankara'yı ziyaret ederek, Mart 1938 Centilmenler Anlaşması'nın uygulanabilmesi için alınması gereken önlemleri görüşmüştür. Gerreau, bu ziyaret sırasında, seçimlerde istenilen sonucun sağlanması için, Sancak'daki bazı yerel yöneticilerin görevden alınabileceği teminatını vermişti. Alınan kararlar arasında, köy korucularının silahtan arındırılması da vardı. Ayrıca planın başarısını sağlamak üzere, Gerreau ile Menemencioğlu'nun, Antakya Başkonsolosluğu aracılığı ile sürekli ilişki de bulunmaları da kararlaştırılıyordu. Sancak'ta seçim için yazım işlemleri Mayıs ayında yeniden başladı. Resmi anlaşmalara rağmen Sancak'ta olayların önü bir türlü alınamıyordu. İskenderun, Beylan ve Yenişehir'de yazım

⁴²⁰ **Son Posta**, 11 Mart 1938, s.1,11; **Akşam**, 11 Mart 1938, s.1; **Akşam**, 12 Mart 1938, s.1,10; **Akşam**, 13 Mart 1938, s.1,7.

⁴²¹ **Akşam**, 13 Mart 1938, s.1,7.

sırasında çıkan olaylarda çok sayıda kişi yaralanmıştı. De Martel'e göre, olaylar böyle seyr ederse, Türkiye'nin Sancak'ta düzeni sağlayabilmek için buraya askeri birlik göndermesi kaçınılmaz olacaktı. Seçim Komisyonu, olayların ve kendilerine gelen şikayetlerin devamı durumunda, seçimlerin 15 Temmuz'a yetişemeyeceğini duyurmak zorunda kalmıştı. Olumsuz gelişmeler, Garo ile Cenevre Komisyonu Sekreteri Anker'in görevlerinden alınmalarıyla noktalandı. Türkiye Sancak'taki gelişmelerden hiç memnun kalmamıştı. Çünkü, Türk cemaati listesine kaydolmak isteyen Türklerle ilgili yanlış bir uygulama sürdürülüyordu. Söz konusu olan daha çok Sünni Türklerdi. Ancak, 29 Mayıs 1937 düzenlemesinde "*Sünni Türkler*" diye bir kategori yer almıyor ve bu unsurlar da "*Diğer Cemaatler*" listesine kaydoluyorlardı. Ayrıca, Türk listesine yazılmamaları yönünde Alevilere baskı yapıldığı iddiaları da vardı. Bu yüzden listelerde yer alan sonuçlar Sancak Türklerini aleyhine sonuçlanacaktı. Olayların da önü alınamamıştı. Her yerde olağanüstü askeri tedbirler uygulanıyordu. Burada Türkiye için tek bir çözüm yolu kalmıştı. O da, Türkiye'nin çıkacak bir savaşı bile göze alarak geri adım atmayacağı konusunda gücünü göstermesiydi. 29 Mayıs 1938'de, hastalığı giderek ağırlaşmasına rağmen Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, güneye, doğru ordu denetleme gezisine çıkarak, Mersin ve Adana'ya gitti. Türkiye'nin güney sınırlarına 30.000 kişilik bir askeri kuvvet yerleştirildi.⁴²²

Türkiye'nin Sancak konusundaki kararlılığı, Avrupa'daki koşullarla da birleşince ve buna İngiltere'den de gelen uyarılar eklenince Fransa geri adım atmak zorunda kaldı. Nihayet, Türkiye ile Fransa önceden uzlaştıkları askeri anlaşmanın imzalanabilmesi için zemin yoklamaya başladılar. Türkiye, Aralık 1937 anlaşma taslağına dayanarak, Türk askerinin Hatay'a girmesini koşul olarak öne sürüyordu. Bunun için de iki ülkenin kurmay heyetlerinin derhal bir araya gelmeleri gerekiyordu. Askeri Anlaşma, 3 Temmuz 1938'de Antakya'da imzalandı. Anlaşma şartlarına göre, Türk ve Fransız askeri güçleri, Sancak'ın güvenliği ve toprak bütünlüğünü

---

⁴²² **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1938, s. 1,7; **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1938, s.1,3; **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1938, s. 1,7; **Son Posta**, 4 Haziran 1938, s.1,11.

birlikte sağlamayı teminat altına alıyorlardı. Ayrıca Sancak'a girecek olan Türk birliklerinin 2500 kişilik bir alaydan oluşması ve İskenderun, Beylan ve Kırıkhan'da konuşlanması kararlaştırılmıştı. Bir Türk askeri birimi de Antakya'da bulundurulacaktı. 4 Temmuz'da ise Dostluk Antlaşması imza edildi. Her iki ülke askerinin Hatay'a girmesiyle seçimler için daha güvenli bir atmosfer kazanılmış oluyordu. Türklerin 22 milletvekili adaylığını alması ile sonuçlanan seçimlerle Hatay sorunu, iki yıllık bir mücadelenin sonuna istenilen aşamaya gelmişti.⁴²³

22 Temmuz'da Sancak'ta seçimler başlamıştı. Seçim listeleri 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 1.845 Arap, 5.504 Ermeni ve 2.038 Rum-Ortodoks Sancak vatandaşının seçmen olarak katıldığını gösteriyordu. Böylelikle 1 Ağustos'ta sona erecek olan işlemler 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap ve 20 Rum-Ortodoks'u ikinci derece seçmen olarak ortaya çıkartmıştır. 24 Ağustos seçimleri 40 üyelik Meclis'te 22 Türk, 9 alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, ve 2 Rum-Ortodoks milletvekilinin yer almasını sağladı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Cevat Açıkalın'ı Sancak'a Olağanüstü Temsilci sıfatı ile atamıştı. Sancak Meclis'i 2 Eylül'de açıldı. Milletvekilleri tarafından Türkçe yemin edildi. Devletin adı *Hatay* olarak değiştirildi. Türk bayrağına çok benzer dizayn edilmiş bayrak, Hatay'ın resmi bayrağı olarak seçildi. Hatay 1939'un 29 Haziran Hatay Meclisi'nin oy birliği ile Türkiye'ye katılma kararı alacaktır.⁴²⁴

3.5. İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER

19 Mayıs 1924 yılında başlayıp aynı yılın 5 Haziran günü son bulan Lozan Antlaşması, İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerde kalıcı bir çözüm sağlayamamıştı. En büyük sorun, Türk-İrak sınırının tespiti anlamına gelen Musul sorunuydu. Türkiye, Musul ve Süleymaniye'nin Türk sınırları içinde kalmasında ısrar etmiş, buna karşılık İngiltere bunu reddettiği gibi, Hakkari'nin de Irak'a katılmasını istemişti. İngiltere'nin eski statükoyu koruma kararlılığı, gerek

⁴²³ **Ulus**, 4 Temmuz 1938, s. 1,7; **Ulus**, 5 Temmuz 1938, s. 1,3.

⁴²⁴ **Son Posta**, 3 Ağustos 1938, s.1,3; **Ulus**, 3 Eylül 1938, s. 1,5.

petrol, gerekse Irak'ın stratejik konumu nedeniyle Musul ve çevresiyle ilgiliydi. Ayrıca İngiltere'nin Irak'taki varlığı Filistin'de siyonizmin kökleşmesi için de gerekli bir koşuldu. İngiltere'nin sınır olayları yaratacak şekilde kışkırtma faaliyetlerinde bulunması, iki ülke ilişkilerindeki gerginliği arttırıcı yöndeydi. Musul sorunu görüşmeler yoluyla çözümlenemeyince, Lozan Antlaşması'nın gereği olarak MC'ye havale edilmişti. İngiltere'nin MC'de önemli bir ağırlığı vardı ve Türkiye o zaman MC üyesi bile değildi. Bölgede plebisit yapılması yolundaki istek, İngiltere tarafından reddedildi. MC sorununun incelenip bir rapor hazırlanması için tarafsız devletlerden üçlü bir komisyon oluşturdu. Komisyonun hazırladığı rapor, MC'ye sunuldu. Raporda daha önce geçici sınır olarak belirlenen Brüksel hattının kabul edilmesi veya anlaşmazlık konusu olan arazinin paylaşılması belirtilmekte ve bu ikinci hususun benimsenmesi durumunda sınır olarak Zap suyu önerilmekteydi. Sonunda Brüksel hattı sınır olarak kabul edildi. Hukuki olmaktan çok siyasi olan bu karar İngiltere'ye karşı Türk kamuoyunun tepkisini çekmişti. Uzun süren bir savaştan çıkmış olan Türkiye'nin içeride sanayileşme gibi tasarıları olduğu için askeri taarruza kalkışmayacaktı. Türkiye, sonunda aslında hiç kabul etmediği MC kararını benimsiyordu. Kesin sınırları belirleyen antlaşma, Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye 25 yıl süreyle Irak'ın belirli petrol gelirlerinden % 10 pay alacaktı ki, 1934-1951 arası ile 1954 yılında yapılan ödemelerden sonra kalan miktarın 1986'da bütçenin gelir kısmından çıkarılması ile bu kazanç da son bulacaktı.⁴²⁵

22 Şubat 1938 tarihli İngiliz Time Gazetesi, daha önce 1936 yılında İngiltere'nin İngiliz ihracatına ait kredilere güvence veren daireye bağlı uzmanların Türkiye'de yaptıkları gözlemleri aktarıyordu. O zaman kurulması düşünülen Çelik Fabrikası projesi işi için de, İngiliz firmalarının bu daireye, 3 milyon sterline mal olacak bir çelik fabrikasının Türkiye himayesinde gerçekleştirilmesi teklifinde bulduklarını da belirterek, Türkiye'nin üç banka rehberliği ve

---

⁴²⁵ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 274-275.

finansmanı ile ekonomik yönden nasıl bir gelişme kat ettiğini, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de arzusunun Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde olduğunu açıklıyordu.⁴²⁶

1937'ye gelinceye kadar, Türkiye ile İngiltere ilişkileri sürekli gelişme durumunda olduğu halde, istikrarlı bir dış siyasette izleyebileceği platformları yakalayamamıştı. 1937 yılında bir ittifak andlaşması akdi için Türkiye tarafından yapılan teklif, durumun müsait olmadığı gerekçesi ile, Chamberlain hükümeti tarafından reddedilmişti. Ancak bunun paralelinde, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi nüfusunun artması, Türkiye ile İngiltere arasında iktisadi ilişkilerin gelişmesini de sağlıyordu. Bunun üzerine 27 Mayıs 1938'de, İngiltere'nin Türkiye'ye 10 milyon Sterlinlik bir kredi açılmasını öngören antlaşma imzalanmıştır. Kredi anlaşması 28 Haziran'da TBMM tarafından kabul edilecekti. Bu antlaşmadan sonra Almanya'nın da Türkiye'ye 150 milyon Marklık bir kredi açması, Avrupa'daki iki düşman kampa dahil devletlerin Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek için yarış içinde olduklarını göstermekteydi. Türkiye ise Avrupa'daki bloklardan hiçbirine kesinlikle bağlanmadı. Eylül 1938'de Münih'teki yatıştırma politikası Almanya'nın Çekoslovakya'ya tecavüzü ile iflas etmiş, İngiltere'de Türk ittifakının sağlamlığını anlamıştı. Türkiye, İngiltere ile 12 Mayıs'ta ve Fransa ile 23 Haziran'da içerikleri aynı olan birer bildiri imzalamıştır. Bildirilere göre, savaşın Akdeniz bölgesine yayılması halinde, taraflar arasında işbirliği yapılacağı belirtiliyordu. 19 Ekim 1939'da imzalanan Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması ile de Türkiye Avrupa'daki savaşta anti-revizyonist devletlerle işbirliğini prensipte kabul etmiş oluyordu.⁴²⁷

3.6. SOVYET RUSYA İLE İLİŞKİLER

SSCB, Viladimir Lenin'in önderliğinde ilk kurulduğu yıllarda Türkiye'nin en yakın müttefiki durumundaydı. Düşman ortaktı. Birinci dünya Savaşı'nın koşullarını hazırlamış ve

⁴²⁶ **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1938, s.1,6.

⁴²⁷ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1938, s.1,7; **Son Posta**, 29 Haziran 1938, s.1,11; Gönübol-Sar, **a.g.e.**, s.45.

sonucunda Ortadoğu'da yeni kazançlar elde etmiş olan Avrupa'nın büyük sermaye ülkeleri, bir taraftan finanse ettikleri, Denikin ve Vrangel'in beyaz kuvvetleriyle, yeni Bolşevik iktidarı yıkmak için askeri taarruzlarda bulunurken, diğer taraftan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türk ulusal direnişini Yunanlılar aracılığı ile boğmaya çalışıyorlardı. Bu gerçekler her iki ülkeyi savunmada ortaklık kararına taşımıştı. Lenin dönemi SSCB'sinde yönetici kadro kültürel inşa programları, sanata yaklaşımları ile devrim ve toplum anlayışları bakımından çok daha heterojen bir yapı gösteriyordu. Cugaşvili Stalin, iktidara geldiği andan itibaren, birinci aşamada, ademi merkeziyetçi liberal ve anarşist oluşumları tavsiye etmiş, ikinci aşamada, Enternasyonal Devrim Stratejisi görüşünü tehlikeli bulduğu Troçki ve çevresini tavsiyeye yönelmişti. Siyasal ve toplumsal yapıda eşgüdümlülüğü artırma gerekliliğini duyusu, bir taraftan da merkezini ve idealini Nazi Almanya'sından alan Anti-komintern Pakt ile ilgiliydi. Stalin için, yaygınlaştırılmış uzun süreli bir sosyalist dünya devrimi, Sovyet Rusya'yı da içinden çıkılmaz tehlikelerle yüz yüze getirebilirdi. SSCB'nin askeri bakımdan güçlenmek için aceleci olmayan bir uluslararası diplomasi programı tatbikinin ve İspanyol İç Savaşı karşısında önce ilgiliyken daha sonra kayıtsız kalışının arka planında bütün bu siyasal sebepler ve idealden çok ulusal savunma stratejisine dönüş yapmış olan düşünceyi bulmak kolaydır. 1938 yılı, Sovyet Rusya'daki tasfiye programına bağlı olan yargılama ve idamlarla ilgili haberlerle doludur. Bunlardan bir tanesi, 21 kişinin yargılandığı duruşma ile ilgiliydi. İddianameye göre bu kişiler; Sovyet rejimini düşürmeye ve yerine kapitalist rejimi tesise çalışmış, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkistan'ı, SSCB'den ayırmaya teşebbüs etmiş, Kyrof'u, Maksim Gorki ile oğlunu öldürmüş, Troçki ile sürekli bağlantıda olmuş, Stalin, Vorosilof ve Yegorof'u öldürme planları kurmuşlardır. Bunlardan Buharin'de dahil yirmisi suçlarını kabul, sadece bir tanesi reddediyordu.⁴²⁸

Türkiye hızla yol aldığı ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmesi doğrultusunda Batı ülkelerinden olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nden de çeşitli yardımlar almış, ancak bunu bir

---

⁴²⁸ Cumhuriyet, 3 Mart 1938, s.1,7.

bağımlılığa dönüşecek şekilde değil, toplumsal formasyonun temel taşlarının oturtulması yönünde kullanmıştı. 1932 yılının nisan ayında Türkiye Başbakanı ile Dışişleri Bakanı bir davet üzerine Moskova'ya ziyaret etmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Sovyetler Birliği, sanayi maddeleri ve makine ithali için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açmayı kabul eder. Bu protokol 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanarak resmileşir. Türkiye'nin peşinden Sovyetler Birliği'nin de Avrupa'daki statükoya katılması iki ülke arasındaki dostluğu bir müddet daha sağlamlaştırıyordu.⁴²⁹

1938 Eylül ayında Sovyetler Birliği, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki ilerleyişi karşısında hazırlıklarını yoğunlaştırmıştı. Polonya ve Romanya hudutlarında Sovyet ordu birliklerinin yığınaklar ve silah konuşlandırmaları vaziyetinde sürekli hareketlilikler oluyordu.⁴³⁰ 1930'lar boyunca İngiltere ve Fransa'nın arada yatıştırma adı altında İtalya ve Nazi Almanya'sı ile ittifak teşebbüsleri, iki blokta da yer almayan ülkeleri daha da birbirine yakınlaştırmıştır.

3.7. NAZİ ALMANYASI İLE İLİŞKİLER

Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin Ocak 1933'te iktidara gelmesi Alman iç ve dış politikasında keskin değişmelere yol açmıştı. Almanya'nın yayılmacılığa yönelik eğilimi artarken, Türkiye daha çok uluslararası barış ve bölgesel iş birliği çabaları içindeydi. Bu iki farklı dış politika tutumu, her iki ülkeyi siyasal alanda, giderek birbirinden uzaklaştıran bir süreci başlatmış oluyordu. İki ülke arasındaki yakınlaşma dış politika alanında azalırken, ters orantılı olarak ekonomi alanında artıyordu. 1930'lar, Türkiye'nin ilişkilerini giderek iyileştirdiği İngiltere ve Fransa için, Almanya ile daha problemlili ilişkiler yaşayacakları bir dönem olacaktı. Almanya ile ilişkilerde, bu devletin Versailles Antlaşmasının hükümlerine aykırı hareket etmesi, Batılı devletleri endişelendirirken, Kurtuluş Savaşı'nı ve Versailles'e benzeyen Sevr

⁴²⁹ Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.110-111.

⁴³⁰ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1938, s.1,7.

Antlaşmasını unutmayan Türkiye, Almanya'nın 1939 Martı'na kadar izlediği "bir millet, bir devlet" politikasını da, biraz Misak-ı Milli'ye benzeterek, kendisine yakın bulmuştur. Biraz da Türkiye sınırları dahilinde Alman azınlık durumunun söz konusu olmayışı, bu durumu Türkiye için pek tehdit edici hale getirmiyordu. Yine de Türkiye, aradaki mesafeyi korumaya özen gösteriyor ve gelişmeleri dikkatle takip ediyordu. Südetler bölgesinin işgali o kadar büyük endişe yaratmamıştı. Ancak 15 Mart 1939'da, halkı Alman olmayan Çekoslovakya'nın tamamen ilhak edilişi, böylelikle Almanya'nın "hayat sahası" politikasına başlaması, Bütün Avrupa'yı olduğu kadar Türkiye'yi de rahatsız edecekti. Türkiye'nin Hitler yönetimiyle ilk resmi teması Temmuz 1933'te Berlin'e giden Türk parlamenter heyeti tarafından gerçekleştirilmişti. Bu görüşme sırasında Hitler, Türk Bağımsızlık Savaşı'nın kendisini aydınlatan bir örnek olduğunu söylüyor, diğer Alman yetkililer Atatürk ile Hitler arasında benzerlikler kurmaya çalışıyorlardı. Böylelikle, Almanya ile Türkiye arasında ortak noktalar yaratılıp, Türkiye'nin tekrar Almanya'nın müttefiki olması sağlanabilecekti. Ancak, Hitler'in senaryosunu yazdığı bütün bu sıcak ilgi ve yaratılmaya çalışılan dostluk tablosuna, gerçekçi Türk politikası tarafından temkinle yaklaşılacaktı.⁴³¹

İki ülke arasındaki anlaşmazlık noktalarından biri, yapılandırılmasında Türkiye'nin önemli bir rol üstlendiği 1934'deki Balkan Paktı idi. Almanya kendi nüfuz alanı olarak gördüğü bu bölgede Türkiye'nin etkinlik sahibi olmasından rahatsızlık duyuyordu. Almanya'nın kanısına göre, İngiltere ve Fransa'ya giderek daha fazla yaklaşan Türkiye'nin bu bölgede belirleyici rol üstlenmesi, İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar'daki etkinliğinin artmasına yarayacaktı. Zaten Fransa Küçük Antant ile Yugoslavya ve Romanya'nın içinde bulunduğu bir güvenlik ağı yaratmıştı. Ayrıca, Almanya Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiki olan ve savaş sonrasında da kendisi gibi revizyonist bir dış politikayı izleyen Bulgaristan'a karşı böyle bir paktın yapılmasından da rahatsız olmuştu. İkinci anlaşmazlık noktası Montreux Sözleşmesi olmuştu. Almanya, Türkiye'nin Boğazlar'ın statüsünü İngiltere sayesinde değiştirebileceğini düşünüyordu. Bu durumu Türk-İngiliz yakınlaşmasının bir göstergesi olarak görmekteydi. Almanya Lozan'da

---

⁴³¹ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1938, s.1,7; **Akşam**, 10 Mart 1938, s. 1,10; Sander, **a.g.e.**, s.148-149.

imzacı devletlerin içinde olmadığından konferansa çağırılmamıştı, ama yine de bu durumdan rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca, sözleşmenin içeriği ile ilgili olarak, özellikle savaş gemilerinin geçişini düzenleyen konularla, Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz'e çıkışı konusundaki düzenlemeye itiraz etmekteydi. Almanya'nın isteği, Boğazlar ile ilgili olarak iki ülke arasında bir anlaşma yapılmasıydı ve bunda ısrarlıydı. Ancak bu talebini gerçekleştiremedi.⁴³²

Avrupa'da durum gerginleştikçe ve savaş olasılığı arttıkça, Almanya için de Türkiye'nin tutumu daha fazla önem taşımaya başlamıştı. Bunun sonucunda Almanya Türkiye'yi kendisine doğrudan bağlamayı hedefleyen girişimlerde bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile 8 Temmuz 1938'de yaptığı görüşme olmuştur. Aslında bu girişim, açıkça Türkiye'yi revizyonist ülkeler arasında yer almaya davet anlamı taşıyordu. Ribbentrop'a göre, Türkiye Hatay sorunu ve Boğazlar konusunda revizyonist politikalar izliyordu. Alman dışişleri Bakanı Türkiye ile bir de tarafsızlık anlaşması yapmayı önermişti. Menemencioğlu, Türkiye'nin bu türden antlaşmaları sadece komşularıyla imzalayabileceğini ve İngiltere ile girilen ilişkilerde bile altında Türkiye'nin imzasının bulunduğu tek bir metnin bulunmadığını bildiriyordu.⁴³³

Türkiye aynı dönemde bütün dikkatini ülkenin yeni baştan ekonomik bakımdan yapılandırılmasına vermişti. Sanayileşme beraberinde yeni yerleşim birimlerinin kurulması, ulaşım sisteminin sanayinin gelişimine imkan sağlayacak doğrultuda örülmesi ve kullanılacak madenler gibi bir dizi işin altından kalkmak zorundaydı. Daha önce bu aşamalardan geçmiş ülkelerin teknik bilgi ve yardımına ihtiyaç göstermesi de bu zorunluluklardan dolayı, girilen uluslararası ilişki ve ittifaklara siyasi anlam katılmamasını gerektirecek bir aşamayı göstermektedir. Alman İktisat Bakanı Funk'un Türkiye'ye gelişi de, yine savaş koşullarında Almanların karşılaşacakları hammadde ihtiyaçları için oluşturdukları programların etkisi olduğu

⁴³² **Türk Dış politikası**, s.301-302.

⁴³³ **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1938, s.1; **Türk dış politikası**, s. 302.

söylenbilir. 150 milyon Deutsche Mark'lık kredinin Türkiye için açılmasında bu ikili ihtiyaçların yanı sıra, Almanya'nın İngiltere karşısında nüfuz ve ittifak arayışı kaygıları da belirleyici oluyordu.⁴³⁴

Türkiye'ye bu kredinin verilmesini öngören antlaşma, 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. Bu ticaret antlaşması ile ilgili olarak Alman Dışişleri Bakanlığı İktisadi Politika Dairesi Müdür Yardımcısı'nın 8 Ağustos 1938 tarihli memorandumunda şöyle deniliyordu: “25 Temmuz 1938 tarihli Antlaşma ile Türk-Alman ticaretinde meydana gelmesi beklenen artış, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunu önemli bir şekilde engelliyecek ve İngiltere ile Türkiye arasında geçen ve Mayıs'ta yapılan kredi anlaşmasına rağmen, Almanya'nın Türkiye'deki iktisadi durumunu kuvvetlendirecektir.”⁴³⁵

Almanya'nın açtığı kredi, aslında Almanya'da kullanılacaktı. Alman müteahhitleri tarafından Türkiye'ye teslim edilmesinin ardından, Deutsche Golddiskontbank, müteahhitlere Almanya'da ödeme yapacaktı. Kredinin kullanılabilmesi için, Türk hükümetince mal siparişlerinin en geç 31 Aralık 1941 tarihine kadar verilmesi gerekmekteydi. Kredinin ödeme süresi 10 yıldır ve yıllık % 5 faiz uygulanacaktı. Türk hükümeti, kredi ödemelerine karşılık olarak ve ödemelere ait tarihleri içeren hazine bonolarını, adı geçen bankaya verecekti ve bonolar 6 aylık taksitlerle ödenecekti. Bu anlaşmaya uygun olarak kredi kullanım süresince, Almanya Türkiye'den istediği malı, istediği miktarda ithal edebilecekti. Türk hükümeti tarafından siparişlerin verilmesi sırasında yabancı uzman kullanılmak istenirse, Alman mühendisler tercih edilecekti. Kredi yoluyla Almanya'dan temin edilen mallar, Alman gemileri tarafından taşınacak ve Alman sigorta şirketlerine sigorta ettirilecekti. Almanya'nın 1934 yılından beri bir yabancı ülkeye açtığı bu ilk kredi, beklenen canlılığı getirmedi ve yürürlüğe girmedir.⁴³⁶

⁴³⁴ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1938, s.5; **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1938, s.1,6.

⁴³⁵ Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.121.

⁴³⁶ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 86-87.

Türkiye, ekonomik kaynaklı olan bu anlaşmalara rağmen, Boğazlara hakim bir devlet olarak, Boğazlar konusunda hayati menfaat gören Almanya ile İngiltere'nin çıkarları arasında denge politikası izlemişti. Almanya'nın Türkiye'ye yaklaşmasında sadece Boğazlar değil, Orta Doğu'ya açılmak için bir kapı arayışı da etkili oluyordu. 1939 yılında Von Papen'in Türkiye'ye gelişinin arka planında da bu politika vardı. 1914'te yapılan yanlışlıklardan yola çıkan Türkiye, bir daha asla bu trene binmeyecekti.⁴³⁷

3.8. İTALYA' NIN AKDENİZ' DE EGEMENLİK POLİTİKASI ve İLİŞKİLER

Mussolini'nin Akdeniz'i çepeçevre İtalyan kolonilerine dönüştürmek istediği Yeni Roma İmparatorluğu düşü, Akdeniz'e kıyısı olan bütün devletleri tehdit altında bırakıyordu. Türkiye'yi yeni platform arayışlarına iten en büyük sebep bu olmuştu. Mussolini, 19 Mart 1934'te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça söylemişti. Meis ve Ege sahillerindeki birkaç küçük ada üzerinde İtalya ile Türkiye arasında yaşanan gerginlik daha 4 Ocak 1938'de Ankara'da imzalanan bir antlaşma ile yerine oturmuştu. Ancak şimdi daha geniş bir alan için tehlike oluşturuyordu. Bu durumda Türkiye dış politikasının gereği olarak teminat istemekteydi. 1936 yılında İtalya'nın, Türk sahillerine yakın olan başta Leros olmak üzere Oniki Ada'yı tahkim etmek istemesi durumu yine gerginleştirmişti. İngiltere'nin 2 Ocak 1937'de İtalya ile Akdeniz'in durumunu güvenceleyen bir antlaşma yapması Türkiye'yi rahatlatmıştı. İtalya, böylelikle statükoya bağlı kalacağını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ihlal etmeyeceğini göstermiş oluyordu.⁴³⁸

İtalya'nın Habeşistan'ı işgaline rağmen, Habeş yerlilerinin ilkel silahlarla mukavemeti artmıştı. Ocak ayının sonlarında, İtalyanların yalanlamasıyla birlikte İngiliz haber kaynakları, çatışmalarda İtalya'nın 6000 kişilik kuvvetini kaybettiğini ve bölgeye yeni kuvvetler sevk etmeye

⁴³⁷ Günlübol-Sar, **a.g.e.**, s.121-122.

⁴³⁸ Günlübol-Sar, **a.g.e.**, s.113-118.

başladığını yayınlıyordu. Daha da önemlisi, Milletler Cemiyeti Konseyi, 100. toplantısını yaparken, bu olayların çıkmış olması, İngiltere ile Fransa'nın görüşmelerin ertelenmesi gibi bir tutum takınmalarına sebep olmuştu.⁴³⁹

Türk Süvarilerinin dünyanın en iyi ekipleri karşısında Roma'da kazandıkları başarı bütün yurttaki sevinçle karşılanmıştı. İstiklal Marşı'nın okunduğu törende, altın kupayı Türk subaylarına Mussolini vermişti. Binicilik yarışmalarında Türkiye birinci, Almanya ikinci, İrlanda üçüncü, İtalya ise dördüncü olmuştu.⁴⁴⁰

Türkiye, Akdeniz'deki güvenlik durumunu arttırabilmek için İtalya'nın Montreux Sözleşmesi'ni imzalamasının daha müspet olacağı kanaatindeydi. Fransa ile gerginliğe sebep olan ve Hatay sorununu ortaya çıkaran şartlar yüzünden, Türkiye'nin İtalya ile arasındaki durumu iyileştirmesi gerekiyordu. Yine de Sovyet savaş gemilerinin Akdeniz'e inmelerini uygun görmeyen İtalya da, Almanya gibi Motreux'ta Boğazların konumunun Türk çıkarları çerçevesinde çözümlenmiş olmasından dolayı memnundu. 1938 yılının 3 Mayıs günü, Kont Ciano, Türkiye Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'a, 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi yerine geçerli olmak üzere, 20 Temmuz 1936'da Montreux'ta Boğazlar hakkında imzalanan sözleşmeye İtalya'nın iştirak ettiğini, dostluk hisleri ile birlikte ifade eden telgrafi göndermiştir.⁴⁴¹

İtalya ile Türkiye arasındaki denge 1940 yılı yazında İtalya savaşa girinceye kadar değişmedi. İtalya'nın seferberlik durumu şartları değiştirmişti. Ancak Türkiye, birincisi Fransa'nın Almanya ile bırakışma görüşmelerinde oluşu, ikincisi İttifak antlaşmasıyla Türkiye'ye vaat edilen silahların verilmemiş olması, üçüncüsü Türkiye'nin savaş dışı durumunun Müttefiklerin güvenliği için daha elverişli olması, dördüncüsü Sovyetlerle aradaki dengenin

⁴³⁹ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1938, s.1,7.

⁴⁴⁰ **Son Posta**, 3 Mayıs 1938, s.3.

⁴⁴¹ **Son Posta**, 4 Mayıs 1938, s.8; Gönübol- Sar, a.g.e., s.116-117.

bozulmaması gerekliliği olan dört gerekçeden ötürü barışçıl tutumunu sürdürme kararlılığını göstermiştir.⁴⁴²

---

⁴⁴² Sander, **a.g.e.**, s.149-150.

SONUÇ

1938 yılı, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı dolayısıyla Türk milleti üzerinde derin bir acı bırakmıştır. Atatürk, bünyesini daha da yıpratacağını bile bile ülkesinin iç ve dış sorunlarıyla meşguliyetini kesmemiş, daha önceki yoğun çalışma temposunu daha da arttırmıştır. O'nun sıradan insanların üzerinde olan akli kuvvetinde, sabrında ve ataklığında en ufak bir bozukluk görülmemesi son zamanlarında sürekli yanında bulunan doktorlarını bile hayrete düşürmüştür. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gerçekleşmesinden duyduğu gururla İzmit Sun'i İpek ve Bursa Merinos fabrikalarının açılışında bulunmuştur. Hatay halkının acı çıglıkları karşısında, sorunu kökünden halledecek son bir girişim olan Mersin ile Adana illerini kapsayan ve ordu birliklerini yerinde denetlemeye yönelik olan Güney gezisini gerçekleştirmiş, sorunu yaratan taraflara hiçbir koşulda geri adım atılmayacağını göstermiştir. Gazi, kültürel ve sosyal alandaki ilgi ve ilişkilerini sürdürmeye gayret etmiş; Türk bilim adamı, akademisyen, sanatçı ve sporcularının uluslararası başarıları karşısında gurur duymuş, başarıların artırılması doğrultusundaki faaliyetleri desteklemiştir. 1938 yılı içerisindeki telgraflaşma süreci de, O'nun dünya liderleri ve uluslararası sorunlarla olan yakın bağlantısını ortaya koymuştur. Atatürk'ün bozulan sağlığı ile ilgili haberler, vefatından sonra yapılan geniş katılımlı cenaze töreni ve ardından kaleme alınan yazılar, Türk basınının tarihi tanıklığı ile gelecek nesillere aktarılmıştır.

Atatürk'ün en büyük isteği, Türkiye'nin doğusunda bir kültür şehri ile üniversitelerin yapılandırılmasıydı. 1938 yılında bu konuda harekete geçilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ön çalışmalara başlanmıştır. Ziraattan sanayiye kadar kalkınmanın sağlanması için vasıflı insan gücünün yetiştirilmesi öncelikli hedeflerden bir tanesiydi. Halkevleri, bu görevin büyük bir kısmını üstlenerek, Türk insanına, kendi kaynaklarını değerlendirme yeteneğini kazandıracak olan eğitimi ülke çapında yaygınlaştırmıştır. Ortaokul branş öğretmenleri ihtiyacı, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde ilkokul öğretmenlerine yönelik Branş Öğretmenliği Kursu açılması ve bu eğitim süreci sonunda başarılı olanların ortaokul öğretmenleri yapılmaları yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Geniş bir kültürel alanda gerçekleştirilen atılımlar başarılı sonuçlar vermiştir. Avrupa'da kültürel gerileme militarizasyonla çöküşe doğru sürüklenirken, Türkiye bilim ve

sanatın yeni güvenli evi olmuş, gelen yabancı bilim adamları konferans ve araştırmalarını burada yoğunlaştırmıştır.

1938 yılı, Türkiye için daha önce her alanda yapılan çalışmaların karşılığının alındığı verimli bir yıl olmuş, Cumhuriyet'in o zamana kadar olanların içindeki en geniş hacimli bütçesi temin edilmiştir. Türk parasının değerinin arttırılması ile liman, enerji tesisi, iletişim ve ulaşıma yönelik kaynakların millileştirilmesi, dış ticarete yönelik vergi indirimine gibi tedbirler alınmıştır. Hayatın ucuzlatılmasına yönelik girişimler, perakende satılan malın o aşamaya gelene kadar geçirmiş olduğu aşamaların devlet eliyle düzenlenmesi şeklinde doğru bir zemine oturtulmuş ve perakende satılarda pazarlık usulü kaldırılmıştır. O yıl içinde atılmış en büyük adımlardan biri de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıdır. Ofis, köylünün hem standardize ürün konusunda ihtisaslaştırılmasını, hem de ürünün doğrudan yerinde değerlendirilip, işletmelere ilk süzgeçten geçmiş haliyle ulaştırılmasını hedefliyordu. Üretim kaliteli hale getirilip, hayatın ucuzlatılmasına olumlu yönde etkide bulunması düşünülen başka bir teşebbüs ise şilep ve vapur sayısının arttırılarak, taşımacılık alanında indirimine gidilmesi olmuştur. Trans-İran demiryolu hattının bitmiş olması, Türkiye için Doğu pazarları kapısının açılması anlamına geliyordu. Ancak bu temel hatların i pazarla bağlantısını sağlayacak bir yol ağına da gerek vardı. lke içinde yol inşası kırsal bölge ile kenti birbirine bağlayacak şekilde planlanmıştı. Su ve elektrik şebekelerinin yaygınlaştırılması da yol çalışmaları paralelinde sürdürülüyordu. 1938 yılı Temmuz ayına kadar İstanbul İmar Planı'nın uygulanması için gerekli finansmanın sağlanması girişimleri ve n aşamayı teşkil eden istimlak çalışmaları bir takım güçlüklerle karşılaşıyordu. Yasal tedbirler alınarak, istimlakin spekulasyonlara meydan vermeyecek biçimde yürütülmesi güvence altına alınıyor, Elektrik şirketi'nin millileştirilmesi ve milli bankalar kanalıyla da lazım gelen harcama bütçesi temin ediliyordu. Liman ve yol şebekesi ağıyla İstanbul'un yeniden yapılandırılmasına girişilirken, tarihi dokunun korunması gibi bir problemle karşılaşılmış, şehir planlarının uygulamaya imkan tanımayan tarafları eleştirilmiştir.

Avrupa'da savaş nutuklarının atıldığı bir dönemde, Türkiye dış politikadaki barışçıl tutumunu 1938 boyunca sürdürmüş, baēı tekliflere temkinli yaklaşırken, Doğu Akdeniz'in

güvenliği çerçevesinde Sadabat Paktı ve Balkan Antantı bölgesel platformlarına öncülük yapıp, bu ilişkilere önem vermiştir. Milletler Cemiyeti'nin izlediği statükonun korunması çabalarında Türkiye'yi asıl ilgilendiren, bir tarafın lehine diğer tarafın aleyhine bozulabilecek dengede taraf tutmamak ve her iki tarafın güvenliği için Boğazlar'daki denetimini sürdürebilmek olmuştur. Aynı yıl Türkiye barışçı tutumunu bozmadan Hatay'ın anavatana katılması yönünde de çok büyük bir aşama kaydetmiştir.

KAYNAKÇA

I. SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER*

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Ulus

II. ESERLER

A) KİTAPLAR

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Akgün, Seçil Karal, **Selanik'teki Ev**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Altuğ, Yılmaz, **Türk İnkılap Tarihi (1918-1938)**, Çağlayan Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1997.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der.: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), Cilt II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952.

(*) Gazetelerin nüsha tarihleri dip notlarda verilmiştir.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), Cilt II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), Cilt I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), Haz.: Ali Sevim – İzzet Öztoprak – Akif Tural, Ankara, 2006.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 1968.

Bayar, M. Celal, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2006.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938): Ekonomik Konulara Dair, Der.: Özel

Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Doğumundan Ölümüne Kadar: Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Der.: Utkan Kocatürk, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.

Elibal, Gültekin, **Atatürk ve Resim Heykel**, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

Eroğlu, Hazma, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2005.

Gencer, Ali İhsan-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Der Yayınları, 10. Basım,

İstanbul, 2005.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Gülcan, Yılmaz-Erkan Şensekerçi, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi: Kuruluş Dönemi (1923-1950)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Haz.: Arı İnan, 5. Baskı, İstanbul, 2007.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı (1936)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

İnönü, İsmet, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.

Kadir, A., **1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967.

Karaca, Emin, **150'likler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1982.

Mazıcı, Nurşen, **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi (1937-1939)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Özel, Sabahattin, **Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkârı: Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

- Özgüldür, Yavuz, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Prost, H., **İstanbul'un Nazım Planını İzah Eden Rapor (25. 10. 1937)**, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1938.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi Yayınları, 14. Basım, Ankara, 2005.
- Sevin, Veli, **Başlangıçtan Perslere Kadar: Anadolu arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2008.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Tansuğ, Sezer, **Resim Sanatının Tarihi**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tutel, Eser, **Gemiler...Süvariler...İskeleler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, Ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2008.
- Türkdoğan, Berna, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası: Makaleler**, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

A. MAKALELER

“ 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı”, **Ülkü**, XI. Cilt, Sayı: 64, Haziran 1938, s.358.

(Abalıoğlu), Yunus Nadi, “ Doktor Funk’un Ziyareti”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1938, s.1-3.

Aren, Y. Mahzar, “ Eskişehir’de Bir Toplantı”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1938, s.3.

Beriker, Şefik, “ Adana’nın Beş Senelik İmar Projesi Tatbik Ediliyor”, **Cumhuriyet**, Şubat 1938, s.5.

Coşkun, Sefa Nusret, “ Büyük Milli Kahraman Nereye Gömülmeli?”, **Son Posta**, 15 Kasım 1938, s.7.

Çağlar, Behçet Kemal, “ Kimler Geliyor?”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1938, s.3.

Daver, Abidin, “ 1938’de Harp Olacak mı?”, **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1938, s.8.

Esmer, A. Ş., “ Devlet Reisi İnönü”, **Ulus**, 14 Kasım 1938, s.3.

Güngör, Selahattin, “ Atatürk’ün Bu Millet İçin Hakiki Nimet Olduğunu Bilmeyen Kalmadı”, **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1938, s.8.

Halaçoğlu, Ahmet, “Hatay’ın Anavatan’a Katılmasında Dört Yol’un Yeri ve Önemi”, İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s.3-14.

Karanakçı, Safaettin, “ Köyün Kalkınması Türkiye’nin Kalkınmasıdır”, **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1938, s.5.

Ötüken, Adnan Cahit, “ Almanya’da Yeni Bir Seyyar Sergi: Soysuzlaşmış Sanat”,
Cumhuriyet, 8 Mayıs 1938, s.5.

Tan, M. Turhan, “ Yeni Camii Mahfili”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1938, s.5.

Togay, Muharrem Feyzi, “ Bir Senelik Dünya Tarihi”, **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1938, s.8.

Ünal, Kemal, “ 1938 Devlet Bütçesi”, **Ülkü**, XI. Cilt, Sayı: 65, Temmuz 1938, s.455-458.

B. TEZLER

Tuna, Serkan, “ **Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Zülfüoğlu, Şevket, “ **1933 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa**

Kemal ve Türk İnkılabı”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

III. RESMİ YAYINLAR

A. DÜSTUR, 3. Tertip, Cilt 19, Ankara Başvekalet Matbaası, 1956.

_____ , 3. Tertip, Cilt 20, Ankara Başvekalet Matbaası, 1958.

B. TBMM Zabıt Ceridesi, V. Devre, XXII. Cilt, Ankara, TBMM Matbaası, 1938.

_____ , V. Devre, XXIII. Cilt, Ankara, TBMM
Matbaası,1938.

_____ , V. Devre, XXV. Cilt, Ankara TBMM Matbaası, 1938.

_____ , V. Devre, XXVI. Cilt, Ankara TBMM Mabaası, 1938.

C. AYIN TARİHİ, No: 50, 51, 52, 53, 54, 55, İçişleri Bakanlığı Basın Genel
Direktörlüğü, Ankara, 1938.